

**EBUSSUÛD EFENDİ TEFSİRİ'NİN TEFSİR USÛLÜ
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Mahmut SÖNMEZ

**Doktora Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE**

**2016
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**EBUSSUÛD EFENDİ TEFSİRİ'NİN TEFSİR USÛLÜ AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

HAZIRLAYAN

Mahmut SÖNMEZ

ERZURUM – 2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

.18./03./2016.

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Ebussuûd Efendi Tefsiri’nin Tefsir Usûlü Açısından İncelenmesi” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanması için verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun 1(bir) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

18/03/2016
[Tarih ve İmza]

[Mahmut SÖNMEZ]

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

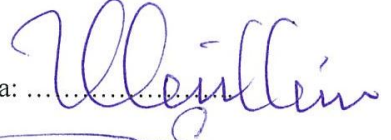

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE danışmanlığında, Mahmut SÖNMEZ tarafından hazırlanan bu çalışma 18 / 03 / 2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Temel İslam Bilimleri/Tefsir Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Neçdet ÇAĞIL

İmza:

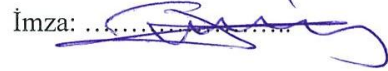
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Şehmus DEMİR

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Şadi EREN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR	X

GİRİŞ

EBUSSUÛD EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	1
I-ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
III- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	2
IV. HAYATI	3
A. Adı, Künyesi ve Nesebi	3
B. Doğumu ve Ailesi	4
C. Hocaları.....	4
D. Kişiliği ve İlmi Şahsiyeti	5
E. Üstlendiği Görevler.....	6
F. Vefatı.....	7
V. ESERLERİ.....	8
A.Tefsirle İlgili Eserleri	8
B. İslam Hukukuyla İlgili Eserleri	9
C.Risaleler	10
D. Dil ve Edebiyatla ilgili Eserleri	11
E. Şerh ve Haşiyeler	12
VI. İRŞADU’L - AKLİ’S-SELİM ADLI TEFSİRİ.....	13
A. Tefsirin Yazılış Gayesi ve Tarihi	13
B. Tefsirinin Metodu	14
C. Ayetleri Tefsir Yöntemi.....	17
1. Kur’ân’ı Kur’ân İle Tefsir Edişi.....	18
2. Kur’ân’ı Sünnetle Tefsir Edişi.....	19
D. Ebussuûd Efendi Tefsiri’nin Kaynakları	20
1. Taberî.....	21

2. Sa'lebi.....	21
3. Maverdi.....	22
4. Beğavî.....	22
5. Zemahşeri.....	22
6. Razî.....	23
7. Beydavî.....	23
8. İbni Kesir.....	24
E. Ebussuûd Efendi'nin Etkisinde Kalan Müfessirler.....	24
1. Şevkânî.....	24
2. Alusî.....	25
3. Elmalılı Hamdi Yazır.....	25
4. Muhammed Vehbi Efendi.....	26
F. Ebussuûd Tefsiri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	26
VII. KUR'AN İLİMLERİ VE TEFSİR USÛLÜ KAVRAMLARI	29
A. Kur'ân İlimleri Kavramı.....	29
1. Kavramın Ortaya Çıkışı.....	31
2. Kur'ân İlimlerinin Tarihçesi	33
3. Kur'ân İlimlerinin Sayısı	36
B. Tefsir Usûlü Kavramı	37

I. BÖLÜM

EBUSSUÛD TEFSİRİNDE KUR'ÂN TARİHİ

1.1. KUR'AN	39
1.1.1. Kur'ân'ın Terim Anlamı.....	41
1.1.2. Kur'ân'ın İsimleri	42
1.2. VAHİY	49
1.2.1. Vahiy Kelimesinin Anlamı ve Kur'ân'daki Kullanılışı.....	49
1.2.2. Vahiyle İlgili Bazı Meseleler.....	51
1.2.3. Garânik Hadisesi.....	53
1.3. KUR'AN'IN NÜZÛLÜ	55
1.3.1. Cebrail'in Kur'ân'ı Allah'tan Alması.....	55
1.3.2. Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) İnzâli	56
1.3.3. Müstakil veya Gruplar Halinde İndirilen Ayetler.....	59

1.3.4. Melekler Refakatinde İnen Ayetler.....	60
1.3.5. Hz. Peygamber'e (s.a.s) Seferde veya Hazarda İndirilen Ayetler	61
1.3.6. Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Gündüz veya Gece Nâzil Olan Ayetler.....	63
1.3.7. Hz. Peygamber'e (s.a.s) Yazın veya Kışın İndirilen Ayetler.....	64
1.3.8. Sadece Hz. Peygamber'e (s.a.s) İndirilen Ayetler	64
1.3.9. Hz. Peygamber (s.a.s.) İle Diğer Peygamberlere İndirilen Ortak Ayetler	65
1.3.10. Bazı Sahabe Kavliyle İnen Ayetler.....	66
1.3.11. Hükümün Nüzûlden ve Nüzûlün Hükümden Sonraya Kalması Mes'elesi....	68
1.3.12. Mükerrer Nüzûl Hadisesi.....	69
1.4. AYET	70
1.4.1. Ayet Kelimesinin Anlamı	70
1.4.2. Ayetlerin Tertibi	71
1.4.3. İlk ve Son İnen Ayetler	72
1.5. SÛRE	75
1.5.1. Sûre Kelimesinin Anlamı.....	75
1.5.2. Bazı Sûre İsimleri	76
1.5.3. Sûrelerin Tertibi.....	79
1.5.4. Sûrelerin Mekkî ve Medenî Oluşu.....	80
1.6. KIRAATLER	81

İKİNCİ BÖLÜM

EBUSSUÛD TEFSİRİNDE TEFSİR USÛLÜ UYGULAMALARI

2.1. KURAN'IN LAFZİ İLE İLGİLİ İLİMLER	86
2.1.1. Mübhematü'l-Kur'ân	87
2.1.2. Garibu'l- Kur'ân	90
2.1.3. Emsâlü'l-Kur'ân	94
2.1.4. Vücûh ve Nezâir	99
2.1.5. Aksâmu'l-Kur'ân	103
2.1.6. Mücmel ve Mübeyyen	108
2.1.7. Mecâzü'l-Kur'ân.....	112
2.2. KUR'ÂN'IN ANLAMıyla İLGİLİ İLİMLER	115
2.2.1. Muhkem ve Müteşabih	115
2.2.1.1. Muhkem ve Müteşâbihin Lügat Manaları.....	115

2.2.1.2. Muhkem ve Müteşabihin Terim Anlamları.....	116
2.2.1.3. Mukem ve Müteşabihe Konu Olan Hususlar	117
2.2.1.4. Müteşabihin Te'vili Mes'elesi	120
2.2.1.5. Cenab-ı Hak İle İlgili Müteşabih Ayetleri Tefsir Edişi.....	121
2.2.1.6. Kur'ân'da Mateşabih'in Bulunmasının Hikmetleri	125
2.2.2. Huruf-i Mukattaâ	127
2.2.2.1. Huruf-i Mukattaâ'nın Manası	131
2.2.2.2. Huruf-i Mukattaâ'nın Ayet Olup Olmadığı Meselesi	134
2.2.3. İ'cazû'l – Kur'ân.....	136
2.2.3.1. İ'caz Vecihleri.....	136
2.2.3.1.1. Belağat ve Fesahati.....	137
2.2.3.1.2. Nazmı ve Tertibi.....	143
2.2.3.1.3. Gaybi Haberler Vermesi.....	149
2.2.4. Münasebatü'l-Kur'ân.....	152
2.2.5. Müşkilü'l-Kur'ân	156
2.2.6. Fezâilü'l-Kur'an.....	161
2.2.7. Şiirle İstişad	164
2.2.8. Kur'an-ı Kerim'de Hitaplar	167
2.2.9. Kur'ân-ı Kerim'de Tekrarlar	169
2.3. TARİHÎ İLİMLER.....	172
2.3.1. Kasasu'l - Kur'ân.....	173
2.3.2. İsrailiyyat.....	179
2.3.2.1. Yalan ve Asılsız Olduğunu Beyan Ettiği Rivayetler.....	180
2.3.2.2. Yalan ve Asılsız Olduğunu Beyan Etmediği Rivayetler.....	183
2.3.2. Esbabü'n-Nüzûl.....	185
2.3.3.1. Esbabü'n-Nüzûl'ün Tanımı.....	185
2.3.3.2. Esbabu'n-Nüzûl'ün Önemi.....	186
2.3.3.3. Esbabü'n-Nüzûl Rivayetlerini İfade Etme Biçimi.....	187
2.3.3.4. Değişik Nüzûl Sebepleri Arasında Tercih yapması.....	189
2.3.3.5. Sebebin Hususiliği Karşısında Hükümün Umumiliğine İtibar Etmesi...	193
2.3.4. Nesh Mes'elesi.....	193
2.3.4.1. Nesh'in Lügat ve Terim Anlamları.....	194

2.3.4.2. Neshin Aklî ve Şer'i Açından İmkânı.....	195
2.3.4.3. Nasihin Mensuhtan Daha Hayırlı Olması Mes'elesi.....	197
2.3.4.4. Kitabın, Sünnet ile Nesh Edilme Mes'elesi.....	198
2.3.4.5. Sünnetin, Kitapla Nesh Edilmesi.....	197
2.3.4.6. Mensûh Kabul Edilen Ayetler Karşı Yaklaşımı.....	200

III. BÖLÜM

İRŞADÜ'L-AKLI'S-SELİM TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ

3.1. BELAĞAT ve İ'CAZ AÇISINDAN.....	203
3.2. SİYAK VE SİBAKA HAKEM ROLÜ YÜKLEMESİ AÇISINDAN	204
3.2.1. Zikredilen Hadisleri Tercihte Siyakı Esas Alması.....	204
3.2.2. Ayetin Anlamını Tesbit Etmede Siyakı Esas Alması.....	205
3.2.3. Farklı Rivayetleri Tercih Noktasında Siyaka Başvurması.....	206
3.3. AYET-İ KERİME'DEKİ KELİMELERİN KULLANILIŞ MAKSADINI ARAŞTIRMASI AÇISINDAN	206
3.3.1. Ayetteki Kelimelerin Tercih Edilme Sebeplerini Açıklaması Yönünden...	207
3.3.2. Kelimenin İ'rabının Manaya Etkisini Belirtmesi Açısından.....	208
3.3.3. Edatların Ayetin Anlamına Katkılarını Beyan Etmesi Noktasından.....	209
3.4. MÜFESSİRİN BİLMESİ GEREKEN ÇEŞİTLİ FEN İLİMLERİNE AİT BİLGİLER VERMESİ.....	210
3.6. EBUSSUÛD EFENDİ'NİN ELEŞTİRİLDİĞİ NOKTALAR	211
SONUÇ.....	213
KAYNAKÇA	217
ÖZ GEÇMİŞ.....	226

ÖZET**DOKTORA TEZİ****EBUSSUÛD EFENDİ TEFSİRİ’NİN TEFSİR USÛLÜ AÇISINDAN
İNCELENMESİ****Mahmut SÖNMEZ****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE****2016, Sayfa: 226****Jüri: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE (Danışman)****Prof. Dr. Şadi EREN****Prof. Dr. Necdet ÇAĞIL****Prof. Dr. Şehmus DEMİR****Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU**

Bu araştırmanın amacı, Ebussuûd Efendi’nin yazmış olduğu “*İrşadü’l-Aklı’s-Selîm ila Mezayî’l-Kitabî’l-Kerîm*” adlı tefsirini, Tefsir Usûlü yönünden incelemektir.

Araştırma, giriş ve onu takip eden üç bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde müfessirin hayatı, eserleri ve tefsiri üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, Kur’an Tarihi bağlamında ele alınan konular, Ebussuûd Tefsirinde ele alınıp işlenmiştir. İkinci bölümde “Ebussuûd Tefsirinde Tefsir Usûlü Uygulamaları” konusu mevz-u bahs edilmiş, bu cümleden olarak “Kur’an’ın Lafzı ve Anlamıyla İlgili İlimler” başta olmak üzere, “Kur’an Tarihi İlimleri” müfessirin tefsirinden hareketle ele alınıp incelenmiş, O’nun bu konular hakkındaki görüş ve düşünceleri tesbit edilmeğe çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Ebussuûd Efendi Tefsiri’nin özelliklerine ve O’nun tenkit edildiği hususlara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebussuûd Efendi, Tefsir Usûlü, Kur’an İlimleri, Kur’an Tarihi ve Kur’an

ABSTRACT

PhD DISSERTATION

**EXAMINATION OF EBUSUUD EFENDI’S TAFSIR IN TERMS OF TAFSIR
METHODOLOGY**

Mahmut SÖNMEZ

Supervisor: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

2016, 226 pages

Jury: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE (Supervisor)

Prof. Dr. Şadi EREN

Prof. Dr. Necdet ÇAĞIL

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

The aim of this study is examining Ebussuud Effendi’s *tafsir* (commentary of Qur’an), which was called *Irshadu aql-i sâlim ila mezay-a Kitab-I Karim (İrşadü’l-Aklî’s-Selim ila Mezaya’l-Kitabî’l-Kerim)*, in terms of the *tafsir* methodology.

The research consists of an introduction and three chapters. In the introduction, biography and works of Ebussuud Effendi and his *tafsir* have been discussed. In the first chapter, the topics in context of history of Qur’an have been discussed within the context of Tafsir of Ebussuud. The second chapter of thesis dealt with topic of “applications of tafsir methodologies in the Tafsir of Ebussuud Effendi.” This chapter also dealt with “the sciences of history of Qur’an,” especially “sciences related to utterance and meaning of Qur’an,” based on *tafsir* of the *muffasir* (commentator/Ebussuud Effendi). We also tried to determine the views and thoughts of Ebussuud Effendi on these issues. In the third chapter, we touched on some features of Ebussuud Effendi’s *tafsir* and discussed about some criticisms on this work.

Key Words: Ebussuud Effendi, the Methodology of Tafsir, the Qur’anic Sciences, History of Qur’an and the Qur’an.

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, insana Rabbini tanıtan, yaratılışının gayesini öğreten, ona dünyevi ve uhrevi saadetine vesile olacak yolları tâlim eden Yüce Allah'ın tüm insanlığa gönderdiği son ilahi mesajdır. Şüphesiz bu ilahi mesaj okunmak, anlaşılacak ve hayata tatbik edilmek üzere gönderilmiştir. Her çağa ve her çağın insanına hitap eden o ezeli kelamın anlaşılması da başta Kur'an olmak üzere, onu insanlığa tebliğ ve tebyin etmekle görevlendirilen Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sünnetinin bilinmesine bağlıdır. Kur'an'ın pratik hayata taşınmasından ibaret olan sünnetin yanında ayrıca, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) rahle-i tedrisinde yetişen sahabenin, onlardan ders almış tabiin ve onları takip eden müfessirlerin, Kur'an'ı tefsir etme usul ve yöntemlerinin bilinmesine de ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın giderilmesi için ilk dönemlerden itibaren müfessirler, "Tefsir Usûlü ve Kur'an İlimleri" ile ilgili eserler telif etmişlerdir.

"Kur'an'ı anlama ve tefsir etme" yöntemleri diye nitelendirilebilecek bu çalışmalar, başlangıçta nakil ve şifahi olarak anlatılan bilgilerden ibaret iken, zamanla tekâmül etmiş ve tedvin döneminde müstakil eserler vücuda getirilmiştir.

Tefsir Usûlü ve onun bir dalını oluşturan Kur'an İlimleri sahasında telif edilmiş müstakil eserlerin yanında ilk dönemlerden itibaren bazı müfessirler, tefsirlerinin mukaddimelerinde bu konularla ilgili görüşlerini ortaya koymuşlardır. Fakat eserlerinin önsözlerinde bu mevzulara değinmeyen müfessirlerin, 'Tefsir Usûlü ve Kur'an İlimleri'ne yaklaşımları ve tefsirlerinde bu konulara ne ölçüde önem verdikleri' hususu, bu konularla alakalı araştırma yapan kimselerce yeterince vuzuha kavuşmamıştır. İşte bu ve benzeri sebeplerle biz de Osmanlı Devleti'nin en haşmetli döneminde yetişmiş, takriben otuz sene o muazam devletin şeyhulislamlık makamında bulunmuş, fıkıh ve tefsir sahasında otorite bir şahsiyet olarak kendisini kabul ettirmiş olan Ebussuûd Efendi'nin "*İrşadü'l-Aklı's-Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*" adlı eserinde, Tefsir Usûlü kapsamında ele alınan Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimlerine yaklaşımını ve bu konulara ne ölçüde yer verdiğini araştırmaya gayret ettik. Tefsir Usûlü ve ona bağlı olarak Kur'an İlimleri'nin, bu çalışmanın sınırlarına sığmayacak kadar geniş bir muhtevaya sahip olduğunun bilincinde olarak, bu çalışmamızda Tefsir Usûlü'nün bütün konularını ele alıp inceleme gayesi gütmeden, daha ziyade Ebussuûd Efendi'nin tefsirinde ön plana çıkan konular üzerinde durduk. Bu maksatla tezimizi giriş ve onu takip eden üç bölüme ayırdık.

Giriş bölümünde Ebussuûd Efendi'nin hayatı, eserleri, tefsiri ve tefsirindeki metodu, kaynakları, ondan etkilenen müfessirler ve Ebussuûd Efendi üzerine yapılmış çalışmalar ile Tefsir usûlü ve Kur'an İlimleri kavramlarıyla ilgili bilgiler vermeğe gayret ettik.

Birinci bölümde Tefsir Usûlü kitaplarında "Kur'an Tarihi" başlığı altında işlenen Vahiy, Kuran, Kur'an'ın İnzali, Ayet ve Sûre gibi konu ve kavramlara, müfessir Ebussuûd'un yaklaşımını ve bu mevzular hakkındaki görüşlerini ele almaya çalıştık.

İkinci bölümde de, yine Tefsir Usûlü kapsamında mutalaa edilen, Kur'an'ın lafzı, anlamı ve tarihi ile ilgili ilimlere Ebussuûd Efendi'nin getirmiş olduğu izahları tesbit etmeğe çalıştık.

Üçüncü bölümde ise, İrşadü'l-Aklı's-Selim Tefsirinin özelliklerine ve tenkit edildiği hususlara değindik.

Çalışmamızın başından sonuna kadar her aşamasında değerli katkılarını esirgemeyen başta muhterem hocalarım; Sayın Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE ve Prof. Dr. Şadi EREN olmak üzere, çalışmamızı okuyup tesbitlerini benimle paylaşmak suretiyle, tezimin tamamlanmasında emeği geçen değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Necdet ÇAĞIL, Prof. Dr. Şehmus DEMİR ve Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU'na teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca benimle her karşılaştığında çalışmamın ne durumda olduğunu sorup, sürekli beni araştırmaya teşvik eden kıymetli mesai arkadaşım Sayın Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN hocama ve tezin yazım aşamasında yardımlarını esirgemeyen değerli meslektaşım Sayın Yrd. Doç. Dr. Emre ÇAVDAR'a en derin kalbi şükranlarımı arz ederim.

KISALTMALAR

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

ATÜSBE: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

bkz: Bakınız

çev: Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

EAÜİFD: Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

h: Hicri

Krş: Karşılaştır

No: Numara

MÜİFAV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

m: Miladi

md: Madde

r.a: Radıyallahu anh

s: Sayfa

şrh: Şerh

s.a.s. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

TDVY: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

thk: Tahkik

Ünv: Üniversite

ts: Tarihsiz

vb. Ve benzeri

vr: Varak

yy: Yayın yeri yok

GİRİŞ

EBUSSUÛD EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

I-ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Nâzil olduğu günden itibaren, tarihin her döneminde kendisine inanan insanlara yön vermiş olan Kur’an-ı Kerim, müminlerin ilgi odağı olmuş ve bütün nazarları kendisine yöneltmiştir. Bu yoğun teveccühün neticesinde başta tefsir ve hadis külliyatı olmak üzere diğer İslami disiplinler alanlarında devasa bir ilmi miras ortaya koymuşlardır. Bu cümleden olarak tedvin döneminden itibaren âlimler, Kur’ân’ın inzali, kıraatı, kitâbeti, nâsih-mensûhu, i’cazı, sebep-i nüzûl ve tefsiri vb. gibi tefsir usûlü konularını eserlerinde ele almışlardır.

Tefsir Usûlü’nün ihtiva ettiği konular, ilk dönemlerden itibaren bazı tefsirler ve onların mukaddimelerinde veya her bir konu için müstakil olarak telif edilen eserlerde ele alınmışlardır. Günümüzde ise Tefsir Usûlü, bu disiplinin her bir konusunu tek tek ele alıp inceleyen eserler ile bu konuların birçoğunu bir arada ele alan, Tefsir Usûlü ve Kur’ân İlimleri kitaplarından araştırılmaktadır.

Tefsir Usûlü’nün ihtiva ettiği konuları anlatan bazı tefsirler ve bunların mukaddimleri, bu alanda araştırma yapanların dikkatlerini çekmiş ve onların, bu eserlerin ilgili bölümlerini tetkik etmelerine sebep olmuşlardır. Bunun yanında tefsirlerinde müstakil olarak bu konuları ele alıp işlemeyen müfessirlerin bu mevzularla ilgili görüş ve düşünceleri ise, araştırmacılar tarafından yeterince ortaya konulamamıştır. Son zamanlarda bu alanda yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları da bu mevzudaki ihtiyacı tam anlamıyla henüz karşılayabilmiş değildir. Bu sebeplere binaen biz de İrşadü’l-Aklî’s-Selîm gibi tefsir tarihinde belli bir konuma sahip olmuş ve kendisinden sonraki müfessirlere etki etmiş bir eserde “Tefsir Usûlü” bahislerinin işleniş biçimini ortaya koymak ve bu vesileyle asırlardır devameden Kur’an’ı doğru anlama faaliyetine bir katkıda bulunma düşüncesi, çalışmamızın en temel amacını oluşturmuştur.

II- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamız, Ebussuûd Efendi'nin *“İrşadü'l-Aklî's-Selim ila Mezaya'l-Kitabî'l-Kerim”* adlı tefsirinde, tefsir usûlü'nün ihtiva ettiği konuları, ele alınıp işleme tarzlarını belirlemek ve Ebussuûd'un bu konularla ilgili ayetleri nasıl yorumladığını tesbit etmeği hedef edinmiştir.

Ebussuûd Efendi'yi ve tefsirini çeşitli yönlerden daha iyi tanıtmak ve görüşlerini sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmek için, çalışmamızın giriş bölümünde O'nun hayatını, eserlerini ve tefsirindeki metodunu ele alıp araştırdık. Bunların yanında *Ulumu'l-Kur'an* ve *“Ulumu't-Tefsir”* kavramlarının ortaya çıkışlarını ve gelişim seyirlerini de ele alıp işledik.

Müfessirin tefsir Usûlü'ne ait görüşlerini, günümüz *“Usul”* kitaplarındaki sistematığe uygun olarak iki bölümde ortaya koyduk. Birinci bölümde Kur'an Tarihi bağlamında işlenen, *“Kur'an, Vahiy, Kur'an'ın İnzali, Ayet, Sûre ve Kıraatler”* konularını inceledik. İkinci bölümde *“Kur'an'ın lafzı, anlamı ve tarihi ilimler”*inden bahseden mevzulara temas ettik. Üçüncü bölümde ise, Ebussuûd Efendi tefsirinin özelliklerine ve O'nun tenkit edildiği hususlara değindik.

Araştırma konumuz olan mezkûr tefsir, bir *“Ulumu'l-Kur'an”* veya *“Ulumu't-Tefsir”* kitabı olmadığından, daha sonraki dönemlerde telif edilen Kur'an İlimleri'ne dair eserlerde olduğu gibi her meseleyi sistematik bir şekilde tesbit etme imkanı bulamadık. Dolayısıyla ortaya koyduğumuz görüşler, çoğunlukla Ebussuûd Efendi'nin konuyla ilgili âyetleri tefsir ederken açıklamış olduğu ifadelerden, dolaylı olarak çıkartılan görüşlerdir. Ayrıca müfessirin temas etmediği konular, bir bütünlük oluşturulması için konu hakkında yapılan diğer çalışmalar vasıtasıyla tamamlanmış, bu şekilde bir taraftan Ebussuûd'a ait görüşler verilirken, diğer taraftan da yapılan tesbitlerin daha düzenli olması için müfessirin değinmediği eksik kısımlar özet olarak tamamlanmıştır. Böylece konular arasında belli bir bütünlük sağlanmış ve daha sonra Kur'an ilimleri alanında yazılmış olan eserler ile bir mukayese yapma imkanı doğmuş olacaktır.

III- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızda Kur'an İlimleri alanında telif edilmiş müstakil eserlerden azami

ölçüde yararlanılmıştır. Bunun yanında müfessirin istifade etmiş olduğu tefsirler, biyografi kitapları, lügatler, makaleler ve İslam düşüncesine dairtelif edilmiş diğer eserlere de müracaat edilmiştir. Öte yandan “İrşadü'l-Aklı's-Selim Tefsiri”, hiç şüphesiz çalışmamızda en temel müracaat kaynağımız olmuştur. Eserin, Beyrut, 2010 yılında, Halid Abdu'l - Gani Mahfuz tarafından gerçekleştirilen sekiz ciltlik tahkikli baskısı esas alınmıştır.

IV. HAYATI

A. Adı, Künyesi ve Nesebi

Bazı kaynaklarda isminin, Ebussuûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibî el-Imadî olduğu ifade edilen Ebussuûd Efendî'nin,¹asıl adının Ahmed olduğu görüşü benimsenmiştir.²

Tefsirinin mukaddemesinde ve fetvalarında kullandığı Ebussud ifadesinin, O'nun künye veya lakabı olması muhtemeldir. Esasen Arapça bir kelime olan Ebussuûd kelimesinin, Araplarda olduğu gibi Türklerde de bazen isim, bazen de künye olarak kullanılmıştır.³ Fakat kaynaklarda bu künyeyi nasıl ve niçin aldığına dair tatmin edici bir bilgi bulunmamaktadır.

Nesebi, el- İskilibî el-Imadî nisbetine kıyasla bazı tarihçiler O'nu "Kürdiyyü'l-Asl" olarak göstermişler de⁴ Ebussuûd Efendî'nin İskilipli olduğunu, o bölgedeki yaptırmış olduğu vakfiyeler ispat etmektedirler.⁵

Lakapları ise; "Sultanu'l- Müfessirîn", "Hatibu'l-Müfessirîn", "Numan-i Sani", "Ebû Hanife-i Sâni", "Hoca Çelebi", "Diyar-ı Rûm'un Zemahşerîsi", "Mukaddimeni ceşî'l-Müteahhirin", "Hatimetü'l-Müfessirin", "Allame-i küll", Sâhibü'l-fetâvâ”,

¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, (I-II), Mektebetü'l-İslamiyye, Tahran,1968, II, 253; Bursalı Mehmed Tahir b. Rıfat, *Osmanlı Müellifleri*, (I-II), Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, I,325; Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatu'l-Müfessirin*, (I-II), Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1974, II, 652-658; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessiriin*, (I-II), İkinci Bsk. Saadet Matbaası, Irak,1396/1976,I,s.349-352; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, DİB. Yayımları, Ayyıldız Matbaası, Ankara,1988, II, s. 330-331; 350- 352; Ahmed Akgündüz, “*Ebussuûd*”, md. DİA, İstanbul, 1994, X. 365-371

² Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 3-4; Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 143

³ Akgündüz, “*a.g.m*”, X.365-371

⁴ Aydemir, s. 4

⁵ Demir, s. 143; Aydemir, s. 4

Hüve'd-dinü ve'd-dünya", Hüve'l-lafzu ve'l-ma'nâ", Hüve'l-gâyetü'l-kusvâ", "Hüve'z-zirvetü'l-ulyâ", Müftü'l-En'âm", "Müftü'l-bide'i ve'l âsâm", gibi daha önce kimseye verilmemiş unvanlardır.⁶

B. Doğumu ve Ailesi

Osmanlı'nın siyasi sınırlarının zirveye ulaştığı ve üç kıtaya hâkim olduğu bir dönemde yaşamış olan Ebussuûd Efendi'nin, doğum yeri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Genel olarak kaynaklar O'nun doğum yerinin İstanbul yakınlarındaki Müderris (Metris) köyü⁷ veya babası adına Sultan Selim civarlarında yaptırılan ve daha sonra "Sivasi" ismini alan tekkeyi göstermişlerse⁸ de, Ebussuûd'un vakfiyesindeki kayıt, O'nun, İskilip'te doğduğunu bildirmektedir.⁹

Ebussuûd Efendi'nin doğum tarihi hakkında da değişik tarihler ileri sürülmüşse de bunlar arasında en isabetli olan tarihin 17 Safer 896 (1490) tarihi olduğu kabul edilmektedir.¹⁰

Babası, devrin en meşhur âlimlerinden olan Şeyh Muhammed Muhyiddin Yavsî b.Mustafa el-İmad el-İskilîbî'dir. Annesi Sultan Hatun ise, meşhur matematikçi ve astronom Ali Kuşçu'nun kardeşinin kızıdır.¹¹ Anne ve baba tarafından da büyük ilim adamları yetiştirmiş bir aileye mensub olması, O'nun kabiliyet ve yeteneklerinin ilim yönünden neşvü nema bulmasında önemli etkisi olmuştur.

C. Hocaları

Birçok âlimin yetişmesinde etkili olan aile, Ebussuûd Efendi'nin yetişmesinde de etkili olmuş; O da ilk eğitimini babası Şeyh Muhammed Muhyiddin Yavsî'den almıştır. Kelâm ilminden Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin "*Hâşiyetü't-Tecrîd*", "*Şerhu'l-Mevâkıf*"; belağat ilminden "*Haşiye' ale'l-Mutavvel*" adlı eserler başta olmak üzere

⁶ Bilmen, II.654; Akgündüz, "*a.g.m*" X.365-371

⁷ Bilmen, II, .652; Akgündüz, "*a.g.m*" X. 365-371

⁸ Bursalı Mehmed Tahir, I.225

⁹ Aydemir, s.4

¹⁰ Ataullah b. Yahya Nev'izâde el-Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-şekâik*, Neşre Hazırlayan: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, (I-V), I, 183; Bekir Sıtkı Baysal, *Peçevi Tarihi*, (I-II) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, I, 42-43; Demir, s. 143; Aydemir, s. 4; Akgündüz, "*a.g.m*", X. 365-371

¹¹ Akgündüz, "*a.g.m*", X.365-371

babasından çeşitli tefsirleri de okumuştur.¹² Ebussuûd Efendi daha sonra sırasıyla Müeyyedzâde Abdurrahman Amasyavî, Mevlânâ Seyyidi'l-Karamani, Sa'di Çelebi gibi dönemin en meşhur âlimlerine talebe olmuştur.¹³ İlmî keyfiyet ve kişiliğini çok takdir eden hocası Mevlânâ Seyyidi'l-Karamânî'nin kızıyla evlenerek ona damat olmuştur.¹⁴

Ebussuûd Efendi, hocası İbn-i Kemâl'i geride bıraktığı, Arap ve acemde benzerinin olmadığı ve Osmanlı âlimleri içinde İbn-i Kemâl'den başka O'na denk ikinci bir âlimin gelmemiş olduğu şeklinde övülen tek âlimdir.¹⁵ Aynı şekilde talebelik yıllarında II. Bayezid tarafından yevmiye otuz akçelik "Çelebi Ulûfesi" adıyla padişahın ihsanına mazhar olan tek kişi de yine Ebussuûd Efendi olmuştur.¹⁶

D. Kişiliği ve İlmî Şahsiyeti

Ebussuûd Efendi, uzun boylu, ince yapılı, uzun sakallı, vakur görünüşlü ve heybetli bir fiziğe sahip olmasının yanında çok merhametli, abîd, zahîd ve fazilet sahibi kimsedir. O, zeki, çalışkan ve ilme karşı çok iştiaklıydı. Öyle ki medresede ders okuttuğun da bayram tatilleri dışında derslerine ara vermez, devlet görevlilerinin yoğunluğunda bile tedrise devam ederdi. Ebussuûd Efendinin meclisinde bulunanlar, onun heybetinden dolayı yanında konuşmaz ve sözlerini büyük bir saygıyla dinlerlerdi.¹⁷ İnsanlara hilm ile muamele eder, kendisine yapılan hiçbir müracaatı işlerinin yoğunluğuna rağmen geri çevirmezdi.

Ebussuûd Efendi, aynı zamanda çok hayırsever bir kişiliğe sahipti. Memleketi İskilipte, babasının türbesinin yanında cami, mektep ve köprü; İskilib'in Bağözü Köyünde mescid ve mektep; İstanbul Şehremini Ereğli Mahallesinde sıbyan mektebi, Macuncu Odalar Mahallesinde çeşme ve hamam yaptırmıştır.¹⁸ Bunların yanında İnebahtı'da bir mescid ve Kırım'ın Kefe şehrinde de bir cami inşa ederek Allah'ın kendisine ihsan ettiği maddi imkânları O'nun kullarının hizmetine sunmuştur.

Siyasete bulaşmadan ilmiyle amel eden Ebussuûd Efendi, ilmin izzetini korumayı başarabilmiş nadir şahsiyetlerdendir. Onun bu özelliği Kanunî ve oğlu

¹² Baysal, *Peçevi Tarihi*, I, 42-43; Demir, s. 143; Aydemir, s. 4

¹³ Akgündüz, "a.g.m", X.365-371

¹⁴ Aydemir, s.10; Akgündüz, "a.g.m", X, 365-371

¹⁵ Bursalı Mehmed Tahir, I, 224; Aydemir, s. 11; Demir, s. 144

¹⁶ Baysal, *Peçevi Tarihi*, I, 42-43; Demir, s. 144

¹⁷ Akgündüz, "a.g.m", X. 365-371

¹⁸ Baysal, *Peçevi Tarihi*, I, 42-43; Aydemir, s. 18; Akgündüz, "a.g.m", X. 365-371

tarafından takdir ve hürmetle karşılanmış; o derece onların sevgisine mazhar olmuştur ki; Kanunî, Ebussuûd'a yazmış olduğu mektubunda "Halde kardaşım, sinde sırdaşım, ahiret kardaşım, tarık-ı hakta yoldaşım Molla Ebussuûd Efendi Hazretleri" şeklinde dostane hitap etmiştir. Buna rağmen Ebussuûd Efendi, sahip olduğu bu nüfuzunu dünyevî menfaatlere alet etmemiştir.¹⁹

Edebî ve şer'i ilimlerde son derece iyi yetişmiş olan Ebussuûd Efendi'nin özellikle İslam Hukuku ve Tefsir alanındaki şöhreti Arap ve Acem diyarlarına kadar ulaşmıştır.²⁰ Zamanında Hanefî mezhebinin reisliği O'na ulaşmış, fikhî meselelerde tercih ve tahrîcler yaparak usûl ve fûru'da tam bir yetkiye sahip olduğunu göstermiştir.²¹ İslam Hukukuna tam hâkim olmasından dolayı ulema arasında "İkinci Ebû Hanîfe ve Müftî's-Sekaleyn" namları ile yâd edilmiştir. Şiirde de fevkalade yetenekli olan Ebussuûd Efendi, özellikle Arapça kasideler dalında çok başarılı olmuştur. Nitekim bu alanda yazmış olduğu "*Kaside-i Mimiyye ve Kanunî Mersiyyesi*" bu türün en güzel örneği kabul edilmiş ve O'nu Arap Edebiyatında meşhur olanlar arasına oturtmuştur.²² Türkçe ve Farsça yazmış olduğu şiirler, her ne kadar Arapça şiirlerinin derecesine ulaşmamış olsa da O'nun edebi yönünü göstermesi açısından son derece önemlidir.

E. Üstlendiği Görevler

Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve II.Selim dönemlerinde müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık gibi ilmi paye ve makamlara layık görülen Ebussuûd Efendi; ilk olarak dönemin şeyhülislamı İbni Kemal tarafından Çankırı Medresesine atanmış, fakat bu görevi kabul etmemiş ve bir süre sonra da İnegöl İshak Paşa Medresesinde ilk resmi görevine başlamıştır.(1516) Dört yıl süreyle bu görevi yürüttükten sonra 1521 yılında Davut Paşa Medresesine ve bir sonraki yılda Mahmut Paşa Medresesinde görevlendirilmiştir.²³ 1925 yılında vezir Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Gebze Medresesine ta'yin edilmiş, bir yıl sonra Bursa Sultaniye payesine layık görülen Ebussuûd Efendi 1528' de Medarisi Semaniye'de müderris olmuştur. Daha sonra Müftü Medresesi müderrisliğine atanmış, bu görevi beş sene

¹⁹;Akgündüz, "a.g.m", X. 365-371

²⁰ Atâî, *Zeylû's-Şekâik*, II, 183-187; Demir, s, 144

²¹ Atâî, *Zeylû's-Şekâik*, II, 183-187; Bilmen, II, s.652; Aydemir, s, 38

²² Aydemir, s, 39; Demir, s, 144

²³ Atâî, *Zeylû's-Şekâik*, II, 183-187; Bursalı Mehmed Tahir, I.226; Bilmen, II.653; Aydemir, s, 14; Demir, s, 145

yürüten Ebussuûd Efendi, 1532 yılında Bursa Kadılığına ve oradan da İstanbul Kadılığına getirilmiştir.²⁴

1537 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından devletin en önemli makamlarından birisi olan Rumeli Kazaskerliği'ne getirilmiş, Kara Boğdan, Estergon ve Budin Seferlerinde padişahın yanında yer alarak gazilik şerefine nail olmuştur. Rumeli Kazaskerliği görevini sekiz sene sürdüren Ebussuûd Efendi, 1545 senesinde Fenarizade Muhyiddin Efendi'nin yerine şeyhülislamlık makamına getirilmiştir.²⁵

Hayatının sonuna kadar bu görevi yürüten Ebussuûd Efendi 21 yıl, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ve 7 yılı da II. Selim döneminde olmak üzere yaklaşık 30 yıl, bu vazifeyi sürdürmüştür. Aralıksız bu kadar süre meşihat makamında kalma şerefî de Ebussuûd Efendi'ye nasip olmuştur.²⁶ Bu makamda bulunduğu süre içerisinde binlerce fetva vermiş, devlet idaresine ait birçok kanunu şeriata uygun hale getirmiştir. Üstlendiği makamın değişik kademelerinde birtakım yenilikler yapmıştır.²⁷ O'nun şeyhülislam olması ile birlikte bu makamın önemi artmış ve devlet yönetiminde meşihat dairesi kazaskerliğin önüne geçmiştir.²⁸

F. Vefatı

Bütün ömrünü ilme, irfana, şer'i şerife, devlet ve millete yoğun bir hizmet içinde geçiren Ebussuûd Efendi, şeyhülislamlık vazifesini yürütmekte iken 87 yaşında vefat etmiştir.(1574) O'nun ölümü fevkalade üzüntü uyandırmış, hatta Mekke ve Medine uleması "gaib namazı" kılmışlardır ki²⁹; bu mazhariyet İslam büyükleri arasında pek az kimseye nasip olmuştur.

Cenaze namazı Fatih Sultan Camiinde devrin bütün ulema ve vezirlerinin, divan erkânının ve sayılamayacak kadar kalabalık bir cemaatin katılımı ile Şeyh Muhşi Sinan Efendi kıldınlmıştır. Merhumun cenazesi Ebu Eyyub el-Ensari'nin türbesi yakınında yaptırdığı mektebin bahçesine defnedilmiştir. Bütün çocukları ve yakınlarının kabirleri

²⁴ Aydemir, s. 14; Demir, s. 144

²⁵ Atai, *Zeylû's-Şekâik*, II, 183-187; Aydemir, s. 14; Demir, s. 144

²⁶ Akgündüz, "*a.g.m.*", X,365-371

²⁷ Aydemir, s. 16

²⁸ Aydemir, s.16; Akgündüz, X.365-371

²⁹ Bilmen, II.652; Akgündüz , "*a.g.m.*", X.365-371; Demir, s. 6

de burada bulunmaktadır. Kabirlerin yan tarafında Ebussuûd Efendi'nin zaviyesi sebili ve sıbyan mektebi bulunmaktadır.³⁰

V. ESERLERİ

Devlet adamlığının yanında zamanın en büyük âlimlerinden olan Ebussuûd Efendi; tefsir, fıkıh ve hadis alanında çeşitli eserler yazmıştır. O'nun, bu değişik ilim dalları ve çeşitli konularda yazdığı eserler, günümüze kadar ulaşmıştır. Ebussuûd Efendi'nin eserlerini, ait oldukları ilim dallarına göre şöyle sıralayabiliriz:

A.Tefsirle İlgili Eserleri

1.İrşâdû'l-aklı's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm: Osmanlı Devletinin sınırları içerisinde asırlar boyunca büyük ilmî ve edebî faaliyetler gerçekleştirilmiş ve bir çok âlim de tefsîr ilmî ile meşgul olmuşlardır. Bu âlimlerin ekserisi daha önce yazılmış tefsirlere haşiye ve ta'lika³¹ yazmakla iktifa etmişlerdir. Ebussuûd Efendi, o dönemde Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsîr etmiş ve bu sahada eser yazarların başında yer almıştır.³² Yazmış olduğu bu eserle O'nun ismi ebedileşmiş ve şöhreti İslam âlemine yayılmıştır. Bu tefsir hakkında ileride tafsilatlı bilgi verileceğinden dolayı burada bu kadar malumatla iktifa edildi.

2.Meâkîdû't-Taraf fî evveli sûreti'l-Feth Mine'l-Keşşâf: Müfessir, Zemahşeri'nin "el-Keşşâf" isimli tefsirinin Fetih sûresine yazmış olduğu bir haşiyedir.³³

3. Tefsîru Sûreti'l-Furkan: Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 1026/3, vr.20-49'da kayıtlı tefsir eseridir. Furkan sûresine dair yazılmıştır.³⁴

4. Tefsîru Sûreti'l-Mü'min: Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 1026/4, vr.50-83'de kayıtlı tefsir eseridir. Mü'min sûresine dair yazılmış bir eserdir.³⁵

³⁰ Hayreddin Ziriklî, *Kâmusu terâcim li eşhûrî'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rabîn ve'l-müsteşrikîn*, (I-X), yy, ts, VII. 288; Haksan, Mehmet Nermi, *Eyüp Tarihi*, (I-II) , İstanbul 1993, s.13; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*, I.346; Aydemir, s.6; Demir, s. 146

³¹ **Ta'likat:** İslâm telif geleneğinde bir metnin daha iyi anlaşılabilmesi için sayfa kenarlarına yazılan notlar, bir müellifin bazı görüş ve düşüncelerinin notlar halinde toplandığı eserlerin ortak adı. Ayrıca bir âlimin bir ilim alanındaki görüş ve düşüncelerinin notlar halinde toplandığı risâle veya kitaplar için de kullanılır. (bkz. Sedat Şensoy, "*Ta'likat*" md. DİA, İstanbul, 2010, XXXIX. 508-510)

³² Aydemir, s. 27

³³ Aydemir, s. 18; Demir, s. 146; Yunus Ekin, "*Ebussuûd Tefsirinde Siyakın Yeri*", Işık Akademi Yayınları, 2012, s.26

³⁴ Yılmaz Fidan, *Ebussuûd'un Fıkıhı Meseleleri Çözümündeki Metodu*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2013,s.71

5. *Tefsîru Sûretü'l-Fatiha ve Bakara* gibi birçok risale, Ebussuûd Efendiye nisbet edilmekteyse de yapılan incelemede, bu risalelerin genelde İrşad'dan alıntı oldukları anlaşılmaktadır.³⁶

B. İslam Hukukuyla İlgili Eserleri

Ebussuûd Efendi, müfessirliğinin dışında en yetkin olduğu alan İslam hukukudur. İcra ettiği vazifeler dolayısıyla pek çok kanunî düzenlemenin altında O'nun imzası bulunmaktadır. İslam hukukunu metodoloji içerisinde yorumlayarak çağının problemlerine çözüm üretmiş ve zamanın ihtiyaçlarına göre ictihad ve tercihlerde bulunmuştur. O'nun fıkıh ile ilgili eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1.Fetevây-ı Ebissuûd Efendi: Şeyhulislamlığı döneminde çeşitli konularda vermiş olduğu fetvaların bir araya getirilmesiyle oluşmuş bir fetva mecmuâsıdır ki; Osmanlı Muhitinde “ *Fetevây-ı Ebissuûd Efendi, Fetevây-ı Ali Efendi*” gibi fetva kitapları en muteber kaynak olarak kabul edilmiştir.³⁷ Bu fetvalar M.Ertuğrul Düzdağ tarafından derlenip kitap kitap haline getirilmiştir.³⁸

2. Ma'rûzât: Değişik mes'elelere dair. Kanunî Süleyman'ın emri ile düzenlenmiş fetvalardan oluşan bir eserdir.³⁹ Adından da anlaşılacağı gibi bu fetvalar, doğrudan Kanuni'ye arz edilmiş ve onun tarafından mucebince amel olunması emredilmiş ve bu şekilde bağlayıcı hale gelmiş fetvaların en dikkate değer örneğini teşkil etmektedirler⁴⁰

3. Kanunnameler: Kanunname, “belirli konuya dair hukuki maddeleri ortaya koyan padişah hükmü,”⁴¹ olarak ifade edilmektedir. Ebussuûd'un kendi döneminde yayınlanan değişik kanun metinlerinin hazırlanmasındaki emeği inkar edilmez bir gerçektir. Kanunnameler, genelde kanun ve fetva formları ile birlikte aynı eser içerisinde yer almışlardır⁴² ki; bunları da şöyle sıralayabiliriz:

³⁵ Fidan, s.71

³⁶ Aydemir, s.31; Akgündüz, X, 365-371

³⁷ Fahrettin Atar, “*Fetva*”, DİA, İstanbul, 1995, XII. 486-496

³⁸ bkz. M.Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhulislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16.Asır Türk Hayatı*, İstanbul,1972

³⁹ Aydemir, s.31; Akgündüz, “*a.g.m.*”, X, 370-371; Ekin, s.26

⁴⁰ Fidan, s.74

⁴¹ Halil İnancık, “*Kanunname*”, DİA, İstanbul,2001, XXIV. 333-337

⁴² Fidan, s.76

a.Kanunu'l-Muamelât: Araziyi Haraciyye ve âşriyye hakkındaki kanun ve fetvaları içeren eserdir.⁴³

b.Bida'tu'l-Kâdı li ihtiyacihi fî'l-müstakbel ve'l-Mazî: Osmanlı kadılarının uymaları gerekli kuralları anlatan önemli bir eserdir.

C.Risaleler

1.Risale fî vakfî'l-Menkûl ve'n-Nukûd: Taşınır mal ve paranın vakfedilmesinin câiz olduğuna dair yazılmış bir risaledir.⁴⁴

2.Risâle fî vakfî'l-arâzi ve ba'zı ahkâmî'l-vakf: Arazilerin vakfedilirken dikkat edilmesi gereken hususları açıklayan bir risaledir.⁴⁵ Arapça olarak yazılmış bu eserin Türkçesi de mevcuttur.⁴⁶

3.Hasmu'l-hilâf fî meshi 'ale'l-hilâf: Mestler üzerine mesh edilmesi konusunu inceleyen bir risaledir.⁴⁷

4.Risâle fî Tescili'l-Evkâf: Özellikle nakit para vakfedildiğinde paranın ilgiliye teslim edilmesiyle tescil işleminin yapılmış ve vakıf işleminin tamamlanmış olduğunu bildiren bir eserdir.⁴⁸

5.Risale fî ta'limi uslûb kitabeti'l-fetva: Fetva yazımı ile ilgili bazı teknik bilgileri ihtiva eden üç varaklık bir risaledir.⁴⁹

6.Risâle fî'l-Ed'iyeti'l-Me'sûre: Duaname ve Risâle-i Mergûbe adlarıyla da bilinen çok rağbet kazanmış bir dua mecmuâsıdır.⁵⁰

7. Risâle fî bahsi İmani'l- Fir'avn: Fir'avn'un imanı ile ilgili olan bu eser, son nefesinde iman eden kimsenin imanının makbul olduğunu iddia eden ilim adamlarına Ebussuûd Efendi'nin yazmış olduğu bir reddiyedir.⁵¹

8.Risale fî beyani'l-kaza ve'l-kader: Kader ve kaza ile ilgili yazmış olduğu bir risaledir.⁵²

⁴³ Ahmet Akgündüz tarafından “*Kanunnû'l-Muamelat: Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahliller*” başlığı altında yayınlanmıştır (Fey Eğt. Vakfı Yayınları, 1990, İstanbul)

⁴⁴ Kâtip Çelebi, Mustafa Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, (I-II), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, II,898

⁴⁵ Akgündüz, X, 370-371.

⁴⁶ Fidan, s.81

⁴⁷ Ekin, s.27

⁴⁸ Ekin, s.27; Fidan s.83

⁴⁹ Fidan, s.79

⁵⁰ Aydemir, s.32; Fidan s.86

⁵¹ Fidan, s.85

9.Risale-i İmaniye: İman esaslarını önem sırasına göre anlatan bir eserdir. Eserde işlenen konularla ilgili olarak fikhî görüşlere ve müctehid imamların isimlerine de yer verimiştir.⁵³

10.“Risâle fî Tashîhi’l-Elfâzi’l-Mütedâvile Beyne’n-Nâs ve Sakatâtî’l-Avâm”:

Bir tür imla kılavuzu olan bu eser, halk arasında hatalı olarak kullanılan kelimelerin doğru yazılışının nasıl olması gerektiğini gösteren ‘etimoloji sözlüğü’ olarak kaleme alınmış bir eserdir.

D. Dil ve Edebiyatla ilgili Eserleri

Yaşadığı dönemin geleneğine uyarak Türkçe ve Arapça şiirler yazan Ebussuûd Efendi’nin şiirlerinde, üstün bir sanat özelliği olmadığı ifade edilmiştir.

Ebü’l-A’lâ el-Maarri’ye muâraza⁵⁴ kastiyle yazdığı “*el-Kasîdetü’l-mîmiyye*”si, Arapça şiirlerinin en ünlüsü olarak kabul edilmiş, bunun yanısıra kendisine yöneltilen soruların, hangi dil ve üslûpla yazılmış olduğunu nazarı itibara alarak aynı dil ve üslûpla o sorulara cevap vermiştir.⁵⁵

Gerek *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm* adlı tefsîri ve gerekse Arapça fetvâları, O’nun Arapça’ya hâkim bir ilim adamı olduğunu ortaya koyduğu gibi, dil ve edebiyatla ilgili yazmış olduğu aşağıda isimlerini vereceğimiz eserleri de, Ebussuûd Efendi’nin güçlü bir edebiyatçı olduğunu göstermektedir.

1. “el-Kasidetü’l-Mîmiyye”: Doksanın üzerinde beyitten oluşan ve Ebussuûd Efendi’nin Arapça şiirlerin en meşhuru olan⁵⁶ bu kaside için, İzzeddin Abdulaziz ez-

⁵² Ekin, s.27; Fidan s.83

⁵³ Fidan, s.85

⁵⁴ **Muaraza:** Kısaca, iddialı olarak, edebî bir metne benzer bir metin (nazîre) yazmak, demektir.

⁵⁵ Birisi, iki beyitten oluşturduğu soru mahiyetinde bir şiir düzenlemiş ve Ebüssuûd Efendi’ye yazmış. Şiir ve anlamı şöyledir:

نحن أناس قد غدى دأبنا حبّ علي ابن أبي طالب
يعيبنا الناس على حبه فلعنّت الله على العائب

“Biz, Ali b. Ebî Tâlib’i sevmeyi âdet edinen bir topluluğuz. Bu sevgiden dolayı insanlar bizi ayıplıyorlar. Allah’ın laneti, ayıplayanın üzerine olsun.” Ebüssuûd da bu soruyu, aynı üslûp ve iki beyitlik bir şiir ile şöyle cevaplamış:

ما عيبكم هذا ولكنّه بغض الذى لقب با الصاحب
و قولكم فيه وفى بنته فلعنة الله على الكاذب

“Hayır, sizin ayıbınız, bu söylediğiniz değil, ‘es-Sâhib’ unvanını alan zâta buğz etmeniz, Onun ve kızının hakkındaki sözünüzdür. Allah’ın laneti yalancıya olsun” diye cevap vermiş. (bkz.İbnu’l-İmâd; Ebu’l-Felâh, Abdu’l-Hayy İbnu’l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu’z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Dâru’l kütübî’l-ilmiyye, Beyrut, VIII, s. 399).

⁵⁶ Ergün, Sadettin Nüzhet, *Türk Sairleri*, İstanbul, ts. III, s. 1204

Zemzemî, Muslihuddin Lârî ve Ümmüveledzâde'nin oğlu Ali Efendi gibi â nazîre yapmışlar. Abdurrahman Alemşah, Garsüddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî ve Radiyyuddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî gibi âlimler, şerh yazmışlardır.⁵⁷

2. **“el-Kasâidü'l-'Arabiyye”**: Ebüssuûd'un Arapça olarak yazdığı çeşitli kasidelerinden oluşan bir eserdir.

3. **“Kaside fî Risâi's-Sultân Süleymân”**: Ebüssuûd'un, Kanûnî için yazmış olduğu mersiyelelerdir.

4. **“Münşeât-ı Ebüssuûd”**: Ebüssuûd'un nesir halinde yazdığı resmî yazılardır.⁵⁸

E. Şerh ve Haşiyeler

1. **Gamazâtü'l-melih fî evveli mebâhisi kasrı'l-'amm mine't-telvîh**: Hanifî fakihlerinden allâme Sadruş-Şeriâ Ubeydullah'ın usûle dair yazmış olduğu *“et-Tavzîh şerhu't-tenkîh”* adlı eserine, et-Taftazanî tarafından yazılmış *“et-Telvîh”* adlı meşhur haşiyesine yazmış olduğu bir ta'likadır.⁵⁹

2. **Sevabiku'l-Enzar fî Evâili “Menari'l-Envâr”**: Yine Hanevî fakihlerinden Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin *“Menari'l-Envâr”* adlı Arapça yazılmış usûl kitabının ilk kısımlarına yazmış olduğu bir şerhtir.⁶⁰

3. **Hidâye Üzerine Yazılmış Haşiyeler**: Ebusuûd Efendi, Şeyhülislam Burhaneddin el-Merginanî'nin *“el Hidaye”* isimli eserinin birçok bölümüne haşiye yazmıştır. **“Haşiye ala evâili kitabî'serika mine'l-hidaye”** adlı çalışma bunlardan sadece biridir.⁶¹ Yine **“Tehafetü'l-Emcâd fî Evvelî Kitâbi'l-Cihâd”** adlı eser, Hidaye'nin “cihad” konusuna; **“Kitabûl-buyû”** adlı yazmış olduğu şerh de yine aynı esrin “Bey” bahsine dair yazmış olduğu şerhlerdir.⁶²

4. **Hidâye Üzerine Yazılmış Ta'likler**: Ebusuûd Efendi'nin el-Hidaye adlı esere yazmış olduğu ta'liklerde vardır ki; *“Ta'likat 'ala kitabî'l-buyû' ani'l-hidaye”* ve *“Risale 'ala evvel-i kitabî's-siyer mine'l-hidaye”* adlı eserler bunların başında gelmektedirler.⁶³

⁵⁷ Çelebî, *Keşfü'z-Zünun*, I, 65.

⁵⁸ Zeki Karakaya, *“Ebüssuûd Tefsirinde Belağat Uygulaması”*, ATÜSBE (Basılmamış Doktora Tezi), 2007, Erzurum, s. 29

⁵⁹ Çelebî, *Keşfü'z-Zünun*, I, 498

⁶⁰ Fidan s, 83

⁶¹ Fidan, 84

⁶² Aydemir, s, 31; Fidan, s, 84

⁶³ Fidan, s, 85

VI. İRŞADU'L - AKLI'S-SELİM ADLI TEFSİRİ

Asıl adı “*İrşadu'l-Aklî's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kitabî'l-Kerim*” olan, ülkemizde daha çok “*Ebussuûd Tefsiri*” yahut “*Ebussuûd Efendi Tefsiri*” diye anılan bu eser, İslam Medeniyetinin de zirvesini teşkil eden Kanuni Sultan Süleyman'ın muhteşem devrinin muhteşem bir meyvesidir. Süleymaniye Camisi nasıl İslam mimarisinin şaheseri olarak kabul edilmiş ise, Ebussuûd Efendi Tefsiri de Osmanlıda tefsirlerin şaheseri olarak kabul edilmiştir.⁶⁴

A. Tefsirin Yazılış Gayesi ve Tarihi

Çağdaş olan âlimler tarafından “Şeyhülislam, Sultanu'l-Mûfessirîn, Hatîmetû'l-mûfessirin ve Müftî'l-En'âm” gibi unvanlarla taltif edilen Ebussuûd Efendi, bu eşsiz eserini nasıl telif ettiğini şöyle ifade etmektedir:

“Her zaman ve her ülkede kalem erbabının sultanları sayılan büyük bilginler, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsire, ayetlerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaya çalışmışlar ve bu alanda pek değerli eserler tasnif ve telif etmişlerdir.

Hız. Peygamber'den (s.a.s.) bu yana kendilerine ulaşan rivayetler doğrultusunda çalışan tahkik ehli olan ilk tabaka tefsir üleması, ayetlerin manalarını, kelimelerin kök ve iştikaklarını, kıraat imamlarının okuyuşlarına göre kazandıkları anlam inceliklerini açıklamak ve bunlardan çıkarılan hükümleri ortaya koymakla iktifa etmişlerdir.

Daha araştırmacı olan son devir uleması ise, Kur'ân'ın mu'cizevî özelliklerini ve diğer ilahî kitaplar karşısındaki üstünlüğünü göstermek amacıyla yukarıda zikredilenlerin yanı sıra ayetlerin ihtiva ettikleri sır ve işaretleri de açığa çıkarmak için büyük gayret sarfetmişlerdir. Bu sahada sayısız güzellikleri içine alan birçok kıymetli kitaplar tedvîn etmişlerdir ki; bunlardan her biri münevver zümrenin gözlerini aydınlatacak latif mefhumları ihtiva etmektedir. Özellikle “*el-Keşşâf ve Envârü't-Tenzîl*” bu alanda yazılmış eşsiz eserlerin en üstünleridir.

Bu iki kitabı okuduğum ve okuttuğum geçmiş yıllarda sürekli içimde duyduğum bir arzu vardı. Bu kitapların yararlı görüş ve düşüncelerini inciler gibi dizeyim; diğer kitaplarda gördüğüm paha biçilmez hakikat ve incelikleri, ilâhî inayet ve sübhanî

⁶⁴ Akgündüz, “a.g.m.”, X. 370-371

hidayetin bir lûtfu olarak kalbime doğan ilgi çekici bir takım bilgileri de bunlara ilave edeyim. Böylece Kur'ân hazinesinde saklı hakikat ve rumuzları, nefisleri tatmin edecek gözleri aydınlatacak ve O'nun şanına yakışacak hoş bir tertip ve üslub ile te'lif ederek Allah'ın yeryüzündeki halifesi, islamiyetin sancaktarı, nice zâlim ve firavnlara boyun eğdiren...Şehinşah-ı cihan, fehâmetlû Hakan Sultan Süleyman Han'ın bayındır hazinesine armağan edeyim.

Fakat aczim, azmime mani oldu. Niyetlendiğim işin büyüklüğü karşısında tereddüt içinde kaldım. Aradan akıp geçen zaman şartları değiştirdi. Kadılık ve Kazaskerlik görevleri nedeniyle omuzlarıma ağır işler yüklendi. Savaş ve seferlerde pek çok yer dolaşmak zorunda kaldım. Ama hep bir fırsat çıkmasını beklemekteydim. Ne yazık ki, şartlar daha da ağırlaştı; öncekilerden daha meşakketli işlere düştüm. İnsanların problemlerini çözümlemek ve aralarında vuku' bulan davaları karara bağlamak üzere Şeyhülislamlık makamına getirildim. Yağmurdan kaçarken sellere tutuldum.

En sonunda sakın bir kafa bulma ümidim tamamen kayboldu. Baktım ki, fırsat hızla kaçmakta, eldeki imkânlar yok olmakta, ihtiyarlık bastırmakta, gücüm zayıflamakta, ecel yaklaşmakta, hayat güneşi batmaya yüz tutmaktadır. O zaman işlerin çokluğuna bakmaksızın öteden beri niyet ve arzu ettiğim tefsiri yazmaya karar verdim ve Allah'a sığınarak işe başladım.⁶⁵

Ebussuûd Efendi, tefsirini İstanbul'un Sötlüce semtinde bulunan köşkünde yazarak Sâd Sûresinin sonuna kadar ki kısmını 972/1564'te Kanuniye takdim etmiştir. Eseri büyük bir hürmetle karşılayan Padişah, Şeyhülislamı büyük ihsanlarla taltif etmiş ve günlük 200 akçe olan maâşını 500 akçeye çıkartmıştır. Tefsirinin geri kalan kısmını da 973/1565 senesinde tamamlayıp Kanûni'ye takdim eden Ebussuûd Efendi'nin yevmiyesi 600 akçeye yükseltilmiştir.⁶⁶

B. Tefsirinin Metodu

Ebussuûd Efendinin tefsiri, esas itibariyle “dirayet tefsiri metodu” esasına dayanmakta ise de, yer yer rivayet metodun da yararlanmışır.⁶⁷ Tefsir ilminin en önemli

⁶⁵ Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd, İrşâdu'l-Akl's-Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, (I-VIII), thk. Halid Abdu'l-Gani Mahfuz, Darul-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, I.33-37; Bilmen, I, 656; Aydemir, s.89

⁶⁶ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I.347; Demir, s.149, Aydemir, s.90

⁶⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s.337; Demir, s.150

unsurlarından Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine önem vermiş ve bu yöneme sıkça başvurmuştur. Kur'ân'ın ilk tefsiri sayılan hadislere de çokça müracaat etmiş ve tefsirinde yaklaşık bin kadar hadis zikretmiştir. Bu hadislerin bir kısmı, ayetin tefsiriyle direkt alakasından dolayı zikredilmiş, bir kısmı da ayet ve sûrelerin faziletinden ve onları okuyacak olanlara verilecek sevapları ifade için zikredilmiştir. Ayetleri tefsir ederken nüzûl sebeplerini de göz önünde bulunduran Ebussuûd Efendi, nesh meselesini kabul etmiş ve nâsıh-mensûh ayetleri de belirtmiştir.⁶⁸

Kelamla ilgili Kur'ân ayetlerini genelde Maturidî mezhebinin görüşleri doğrultusunda yorumlayan müfessir, yeri geldikçe Mutezile, Cebriye Kaderiye ile alakalı görüşleri özet olarak aktardıktan sonra onları reddetmiştir.⁶⁹ Hukukla ilgili ayetleri Hanefî mezhebinin görüşleri doğrultusunda tefsir eden Ebussuûd Efendi, Ehl-i Sünnet imamlarının ve onların talebelerinin görüşlerine de yer vermiştir.⁷⁰

Mesela, وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا "...Biz (hiçbir kimseye veya kavme) bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz"⁷¹ ayetindeki "azabın" Ebu Mansur el-Maturidiye göre, "bir kavmi topyekün olarak mahveden azap" olduğunu belirterek O'nun görüşünü benimsemiştir.⁷² Aynı şekilde إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ "Rabbiniz olan Allah, yerleri ve gökleri altı günde yaratan, sonra emri arş üzerinde hükümlan olandır..."⁷³ ayetinde geçen "arş" lafzını da 'ashabımızdan nakledildiğine göre (arşı istiva) nasıl olduğu meçhul olmak kaydıyla Allah'ın sıfatıdır" diye açıklayarak bağlı bulunduğu itikadi mezhebin yorumuyla ayete açıklık getirmiştir⁷⁴ ki; bu yorumlar Ebussuûd'a kaynaklık eden *Keşşaf ve Envar*'da mevcut değildir.⁷⁵

Huruf-i mukattaları tefsir etmiş, müteşabih ayetleri ise ilim erbabının bileceğini kabul ederek o ayetlere de yer yer açıklama getirmiştir. Müellif, tefsirinde şiirle istişhadda bulunmuş ve eserinde 400 beyit zikretmiştir. Farklı kıraatler konusuna da

⁶⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s.337; Demir, s.150

⁶⁹ Aydemir, s.165; Fidan, s.233

⁷⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s.337; Demir, s.150

⁷¹ İsra, 17/15

⁷² Ebussuûd, *İrşad*, V, 199

⁷³ Yunus 10/3

⁷⁴ Ebussuûd, *İrşad*, IV, 285

⁷⁵ Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 'an Hakâyiki Gavâmizi't-Tenzîli ve 'Uyûni'l-Ekâvili fî Vücûhi't-Te'vil, thk. Adil Ahmed Abdul Mevcud ve Ali Muhammed Muavviz, (I-VI), Mektebetü'l-Abikan, Mısır, 1998, III, 499, 114; Nasuriddin Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, eş-Şafi, el-Beydavi, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, (I-V), Hazırlayan: Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Darü ihyai't-Türasi'l-Arabiyye, Beyrut, trs, III, 250, 104.

genişçe yer veren müellif, Kur'ân'ın i'caz ve belâgatını göstermeğe özel önem vermiş, bu hususta en başarılı müfessirlerden addedilmiştir.⁷⁶

Müellifin önemle üzerinde durduğu bir başka husus da ayet ve sûrelerin birbirleriyle olan münasebetleri konusu olmuştur. O, gerek ayeti ihtiva eden kelimelerin birbirleri ile olan münasebetine ve gerekse ayetin öncesi ve sonrası ile olan ilişkisine açıklık getirmiştir. Sûreler arası ilişkiye ise, ayetler arası münasebet kadar tafsili açıklamalar yapmamıştır.⁷⁷

Yazdığı Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleriyle güçlü bir belâgat ve edebiyat bilgisine sahip olduğunu gösteren Ebussuûd Efendi, tefsirinde Kur'ân'ın fesahat ve belâgatına geniş yer vermiştir. Ayetler ve cümleler arasındaki münasebetleri açıklamış dakik ve örtülü manaların ortaya çıkarılmasına özen göstermiştir.⁷⁸ Bazı ayetlerde gramerle ilgili bilgiler vermiş ve ayetin i'râb yönlerini de açıklamıştır. Başta meânî olmak üzere beyan ve bedi ilimlerini göz önünde bulunduran müellif, Kur'ân ayetlerini tefsir ederken belâgatla ilgili sanatları işlemiş ve ayetin manasına yansıtmıştır. Fakat Kur'ân'ın baş tarafından itibaren geçen belâgi sanatlardan her birini, ilk geçtiği yerde teferruatıyla açıklarken, sonraki ayetlerdeki aynî belâgi sanatın izahını, ilk açıkladığı ayetin tefsirine göndermede bulunmakla iktifa etmiştir.⁷⁹

Ayetlerdeki kelimelerin kalıplarına ve sigalarına büyük önem veren Ebussuûd Efendi bununla Kur'ân beleğatını, onun nazm ve üslûbunu ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Özellikle fasıl ve vasıl, îcâz ve itnab, takdim ve tehir, i'tirâz ve tezyîl konuları üzerinde çokça durmuştur. Kur'ân'ın terkipleri arasındaki ince manaların ortaya çıkmasına önem vermiş ve bu manaları güzel bir biçimde ifadeye aktarmıştır. Ebussuûd Efendi, bu özelliği ile Arapça'nının inceliklerinden büyük bir nasip aldığını da göstermiştir.⁸⁰

Yukarıda zikredilen konular (Huruf-i mukataa, Şiirle İstişhad, Kıraatler, Muhkem-Müteşabih, Nasih-Mensuh, Ayet ve sûrelerin birbirleriyle olan münasebetleri, Kur'an'ın fesahat ve belâgatı vb.) ilerdeki bölümlerde müstakil olarak anlatılacağından dolayı burada bu mevzuların ayrıntılarına girilmedi.

Ebussuûd Efendi, tefsirinin mukaddimesinde işaret ettiği gibi Zemahşeri ve Beydavi gibi müfessirlerden etkilenmiş ve onlardan çokça istifade etmiştir. Hatta bu

⁷⁶ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I.349; Zeki Karakaya, "a.g.t" s. 31; Ekin, s.29

⁷⁷ Ekin, s.34

⁷⁸ Karakaya, "a.g.t", s. 31

⁷⁹ Karakaya, "a.g.t", s. 31

⁸⁰ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, s.349-351; Karakaya, "a.g.t", s. 31

durum ibarelerdeki benzer ifadelerle de yansımıştır. Bu durumu göz önünde bulunduran bazı araştırmacılar, Ebussuûd Efendi'yi Zemahşeri ve Beydavi'yi tekrar etmekten öte tefsire bir yenilik getirmemekle itham etmişlerdir.

Bize göre bu tarz eleştiri, sağlıklı bir yaklaşım biçimi değildir. Mezkûr tefsir metinleri, mukayeseli olarak okunduklarında bu durumun hiç te öyle olmadığı anlaşılabacaktır.⁸¹ Evet, Ebussuûd Efendi bu kaynaklardan istifade etmiştir. Fakat bazı yerlerde isim vererek veya isim açıklamadan onları eleştirmiş, onların yorumlarına katılmadığını belirterek o mevzularla ilgili farklı yorumlar getirmiştir. İlerki bölümlerde de görüleceği gibi Ebussuûd Efendi'nin kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi'yi 'belağat ve i'caz konularında, gramer tahlilleri noktasında ve rivayet malzemelerini belli bir kritiğe tabi tutup eleştirme hususlarında' onları geride bıraktığı ve onlardan daha zengin olduğunu ifade edilebiliriz. Mezkûr konular açısından değerlendirildiğinde de *İrşâdu'l-Akl's-Selim* tefsirinin, özgün bir dirayet tefsiri olduğu anlaşılmış olmaktadır.

C. Ayetleri Tefsir Yöntemi

Ebussuûd Efendi eserini, tefsirin en önemli özelliklerinden olan Kur'ân'ın Kur'ânla, Kur'ân'ın hadisle tefsiri, sebab-i nüzûl, nesh, kıssalar, fıkıh, kelam, lügat ve nahiv, kıraat, muhkem ve müteşabih, israiliyyat, şiirle istişhad, belağat ve i'caz, ayetler arasındaki münasebet ve uyum gibi yolları takib ederek te'lif etmiştir.⁸² Bu konularda çeşitli açıklamalar yaparak kendi görüşlerini ortaya koymuştur.

⁸¹Ebussuud Efendi, kendisine kaynaklık eden başta Zemahşeri, *Keşşâf*, Beydavi ve Razi tefsirlerinden istifade etmiştir. Fakat müfessir özellikle gramatik tahliller ve rivayetler ile ilgili konularda bunları belli bir kritiğe tabi tutarak bunlar arasında tercihlerde bulunmuştur. Tercihle bulunurken de çoğu kez ayetin siyak-sibakını esas almış ve diğer görüş sahiplerini eleştirmiştir. (bkz. Ebussuûd, *İrşad*, V,339; II, 222; V, 224;II, 313; V,531; VII, 69; V, 230; V, 107; IV, 59; VI, 161-162; III, 339; VII, 60; V, 271-272; 333;)

⁸² Bedrüddin Muhammed b Abdillâh, ez-Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, II. Bsk. Daru'l-Marife, Beyrut, ts. II,173-174; Suyuti, *el-İtkan*, II, 175-176; Cerrahoğlu, *"Tefsir Tarihi"*, s. 682.

1. Kur'ân'ı Kur'ân İle Tefsir Edışı

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri; Kur'ân'ın bir yerinde mücmel olarak ifade edilen bir ayetin bir başka yerinde tafsil edilmesi, mutlakın kayıtlanması ve umumum da tahsis edilmesi anlamına gelmektedir.⁸³

Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e (s.a.s) indiren Cenab-ı Hak, indirmiş olduğu kelimadan ne kastedildiğini ebette en iyi bilendir. Bu sebepten dolayı İslam âlimleri Kur'ân'ın Kur'ân'la yapılan tefsirini, en güzel tefsir olarak kabul etmişler⁸⁴ ve ilk asırlardan itibaren bu tefsir şekline büyük ehemmiyet vermişlerdir.

Ebussuûd Efendi de Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine büyük önem vermiş, açıklamasını yapacağı ayetin anlamını te'yid ve tebyin eden ayetleri delil olarak zikretmiştir. Mesela, ... وَلَا تُجَادِلْ عَنْ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ... “Nefislerine hainlik edenleri savunma...”⁸⁵ ayetinde ifade edilen “kişinin kendisine hainlik etmesinin” günah işlemek sûretiyle olacağını beyan ederek bu tefsirine ... عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ... “...Allah sizin nefislerinize zulmetmekte olduğunuzu bildi...”⁸⁶ ayeti ile açıklamıştır.⁸⁷ Ebussuûd Efendi'nin bu yorumu, *Keşşaf* ve *Envar*'da mevcut değildir.

Keza فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ لَلَّتْ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ “Eğer O, Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, mutlaka insanların tekrar diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı”⁸⁸ ayetinde Hz.Yunus'un (a.s) hayatı boyunca yahut balığın karnında yapmış olduğu bildirilen ‘tesbihin’ الظَّالِمِينَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ “...Derken karanlıklar içinde ‘Senden başka ilah yoktur. Seni, bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ben, gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum’ diye dua etti”⁸⁹ ayeti ile tefsir edildiğini belirtmiştir.⁹⁰

Aynı şekilde يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ “Ey iman edenler, oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de sakınmanız için farz kılındı”⁹¹ ayetinde geçen الصِّيَامُ “es-sıyam” kelimesinin anlamı, Meryem Sûresi 26. Ayetinde ifade edilen فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أَكَلِمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا ‘Ben Rahman’a Savm

⁸³ Zerkeşî, *el-Burhan*, II, 173; Suyuti, *el-İtkan*, II, 175-176

⁸⁴ Zerkeşî, *el-Burhan*, II, 174; Suyuti, *el-İtkan*, II, 175-176

⁸⁵ Nisa, 4/107

⁸⁶ A'raf, 7/23

⁸⁷ Ebussuûd, *İrşad*, II, 421

⁸⁸ Saffat, 37/143-144

⁸⁹ Enbiya, 21/87

⁹⁰ Ebussuûd, *İrşad*, VII,132

⁹¹ Bakara, 2/ 183

adadım. Artık bu gün hiçbir insanla konuşmayacağım’ de.” ayetiyle aynı anlamda kullanıldığını belirterek “Savm ve sıyamın”, “ nefsi arzu ettiği şeylerden uzak tutmak ve alıkoymak” anlamında olduğunu belirtmiştir.⁹² Ebussuûd Efendi’nin bu yorumu, *Keşşaf ve Envar*’da yoktur.

Ebussuûd Efendi’nin tefsiri bir dirayet tefsiri olmasına rağmen, yukarıda örnekleri verilen Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri metoduna sıkça başvurulduğundan dolayı O’nun tefsirinin rivayet tefsiri olduğunu ileri sürenler dahi olmuştur.⁹³

2. Kur’ân’ı Sünnetle Tefsir Edışı

Kur’ân tefsirinde, Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirinden sonra başvurulacak en önemli kaynak, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sünnetidir. Müfessir, bir ayetin tefsirini Kur’ân’ı Kerim’de bulamaz ise Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sünnetine müracaat eder. Çünkü Hz. Muhammed, (s.a.s.) Kur’ân’ın tefsiri konusunda ilk ve en salahiyyetli müfessiridir.⁹⁴ Kur’ân’ı tebliğ ve tabyin etme görevi de O’na verilmiştir.⁹⁵

Ebussuûd Efendi de tefsirinde binden fazla hadis-i şerife yer vermiş⁹⁶, bu hadislerin bir kısmı ile Kur’ân’ı Kerim’in ayetlerini tefsir ederek, Kur’ân tefsirinde takip edilmesi gereken kaidelere rivayet etmiştir. Bu açıdan da Ebussuûd Efendi’nin Tefsiri, makbul addedilen rivayet tefsirleri arasında yer almıştır.⁹⁷ Mesela *حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ* “Namazlara ve özellikle orta namaza devam edin”⁹⁸ ayetinde geçen ‘Orta namazı’, ikinci namazı olarak açıklamış ve bu tefsirini de Efendimizin Hendek Savaşında söylemiş olduğu “Bizi orta namazdan alıkoymuyorlar ki, o ikinci namazıdır” hadisine dayanarak tefsir etmiştir.⁹⁹

Aynı şekilde *الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ* “Onlar; başlarına bir musibet geldiği zaman, Biz şüphesiz Allah’a aidiz (ondan geldik) ve biz ancak O’na döneceğiz derler”¹⁰⁰ ayetinde geçen *مُصِيبَةٌ* “musibet” kelimesinin anlamını Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “Mümine eziyet veren herşey musibettir” hadisiyle açıklamıştır.¹⁰¹

⁹² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 417

⁹³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 682.

⁹⁴ Zerkeşî, *el-Burhan*, II, 156-157

⁹⁵ Maide, 5/ 67; Nahl, 16/ 44

⁹⁶ Cerrahoğlu, “*Tefsir Tarihi*”, s. 680.

⁹⁷ Aydemir, s.121

⁹⁸ Bakara, 2/238

⁹⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 506

¹⁰⁰ Bakara, 2/156

¹⁰¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 372

Ebussuûd Efendi'nin bu açıklamaları, benzer ifadelerle *Keşşaf* ve *Envar*'da da mevcuttur.¹⁰²

Keza وَيَذَرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ "...Onlar kötülüğü de iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da hayır için harcarlar"¹⁰³ ayetindeki 'kötülüğü iyilikle savmak' ifadesini, 'günahı itaat ile savmak' olarak tefsir etmiş ve bu yorumunu Hz. Peygamber'in (s.a.s.); "Kötülüğün ardından iyilik yap ki, o kötülüğü silsin"¹⁰⁴ hadisi ile açıklamıştır.¹⁰⁵ Ebussuûd Efendi'nin bu açıklaması, *Envar*'da benzer ifadelerle mevcuttur.

Aynı şekilde بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ "Hayır, öyle değil! Kim muhsin olarak özünü Allah'a teslim ederse O'nun mükâfatı Rabbinin katındadır..."¹⁰⁶ ayetinde geçen مُحْسِنٌ 'muhsin' kelimesini, 'işleri layıkı vechi ile yapmak' olarak açıklamış ve bu tefsirini Hz. Peygamber'in (s.a.s.); "İhsan, Allahı görüyormuşcasına O'na ibadet etmendir. Sen O'nu görmeden de O seni görüyor"¹⁰⁷ hadisi ile te'yd etmiştir.¹⁰⁸ Ebussuûd Efendi'nin bu açıklaması *Keşşaf* ve *Envar*'da da mevcut değildir.

D. Ebussuûd Efendi Tefsiri'nin Kaynakları

Klasik tefsirlerde müfessirlerden, modern anlamdaki gibi bir referans algısı beklemek elbette doğru değildir. Çünkü o dönemde tefsir ilmî a'yan denilen ulema sınıfına hitap eden bir ilim idi. Dolayısıyla tefsir metinlerine aşina olan muhatap kitle, metnin hangi müellife ait olduğunu onun üslubundan anlayabiliyordu. Bunun neticesi olarak da müfessirler genelde istifade ettikleri tefsirlerin bir kısmını açıkça zikretmişler, bazan da bu kaynaklardan isim vermeden alıntı yapmışlardır.¹⁰⁹ Ebussuûd Efendi de tefsirinin önsözünde Zemahşeri'nin *Keşşâf* ve Beydavi'nin *Envârü't-Tenzil* isimli tefsirlerinden istifade ettiğini açıkça belirtmiş, bunun yanında müracaat ettiği diğer kaynakları açıkça zikretmemiştir. Bu iki esreden başka tefsirine kaynaklık eden diğer bir

¹⁰² Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 208; Beydavi, *Envârü't-Tenzil*, I, 124

¹⁰³ Kasas, 28/54

¹⁰⁴ Ebu İsa Muhammed bin İsa et-Tirmizi, "*es-Sünenü't-Tirmizi*", thk. İbrahim Utve, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Mısır, ts. IV, 355; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, Müessesetü'r-Risale, 2001, V, 433

¹⁰⁵ Ebussuûd, *İrşad*, VI, 354

¹⁰⁶ Bakara, 2/112

¹⁰⁷ Ebu Abdillâh, Muhammed b. İsmail, el-Buhârî, "*es-Sahihu'l-Buhârî*" el-Mektebetü'l-İslamiyye, Mısır, ts. I, 140, Ebu'l-Hüseyn, Muslim b. Haccac, "*Sahihu'l-Müslim*", İhyau't-Türasi'l-Arabiyye, Beyrut, ts. I, 39,

¹⁰⁸ Ebussuûd, *İrşad*, I.203

¹⁰⁹ Ekin, s.129

önemli eser de Fahrüddin er-Razi'nin "*Mefatihül-Gayb*" adlı tefsiri olmuştur. Bunlar başta olmak üzere Ebussuûd Efendi'ye kaynaklık eden önemli müfessirler şunlardır:

1. Taberî

Asıl adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Amülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö.310/922) olan müfessir, "*Camî'u'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*" isimli tefsirin müellifidir. Taberî, tefsir ilminin yanında kıraat, hadis, ve kelam ilimlerinde de otorite olmuş ve fıkıhta bir müctehid olarak kabul edilmiştir. İslâm dünyasında Kur'an âyetleriyle ilgili Hz. Peygamber, ashab, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden gelen rivayetleri ihtiva etmesi açısından meşhur olan bu eser, rivayet tefsirlerinin en kıymetlilerinden kabul edilmiş ve kendinden sonra gelen müfessirlerin en çok başvurdukları temel kaynak olmuştur.¹¹⁰ Ebussuûd Efendi de Taberî'nin bu eserinden istifade etmiştir. O'nun ismini bir yerde sarîh olarak belirtmiş çoğu yerde de ismini zikretmeden aynı görüşleri paylaşmıştır.¹¹¹

2. Sa'lebi

Sa'lebi ismiyle ma'ruf olan müfessir (öl.427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'an* adlı tefsirin müellifidir. Kur'an ilimlerinde maharet sahibi, nakli sağlam, güçlü bir vaiz ve âlim olan Sa'lebi, birçok âlimden ilim almış ve rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebu'l-Hasan el-Vahidi, Ebu Said eş-Şüreyhi ve emsali zatlar ilim almış ve rivayette bulunmuşlardır.¹¹² Tefsirinde nakle çok yer veren, sağlam çürük demeden israiliyat ile ilgili rivayetleri aynen aktaran Sa'lebi bundan dolayı çok eleştiri almıştır.¹¹³

Ebussuûd Efendi de tefsirini telif ederken özellikle rivayet ile ilgili malzemeleri Sa'lebi'den almış ve O'ndan alıntı yaparken "İmam Sa'lebi İbn Abbas'tan naklederek..." şeklinde O'na atıfta bulunmuştur. Müfessir, Sa'lebi'den nakilde

¹¹⁰ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 205; bkz. Mustafa Fayda, DİA, "*Taberî*" md. İstanbul, 2010, XXXIX, 314-318

¹¹¹ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 73; Benzer ifade için bkz. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, Dâru'l Kütübi'l-Mısriyye, Beyrut, 1992, XXV, 148

¹¹² bkz. İshak Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi ve Tefsirindeki Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1982

¹¹³ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 223

bulunurken O'nun ismini sarıh olarak birkaç yerde belirtmiş olmasına rağmen çoğu yerde açıkça belirtmemiştir.¹¹⁴

3. Maverdi

Maverdi ismiyle meşhur olan Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri (ö.450/1058), *Tefsirü'l-Kur'an (en-Nüket ve'l-Uyun)* adlı tefsirin müellifidir. Müellif, Kur'an'ın tamamı yerine, sadece gerekli gördüğü ayetleri tefsir etmiştir. Hem rivayet hem dirayet tefsiri özelliği taşıyan eserde rivayetlerin çoğu isnadsızdır. Ayetlerin nüzûl yerleri ve sebepleri belirtilmiş, muğlâk kelimelerin anlamları ile veciz ifadeler açıklanmış, mücmelleri tefsir, müteşabihleri te'vil edilmiştir. İhtilaflara, kıraat farklılıklarına ve fıkhi hükümlere de yer verilmiştir. Müellifin hukukçuluğu ahkâm ayetlerinin tefsirine, dılcılığı ise edebi ve lügavi açıklamalarına yansımıştır. Aralarında Ebu Bekir İbnü'l-Arabi, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, Ali b. Muhammed el-Hazin ve Şehabuddin Mahmud el-Alusi'nin yer aldığı birçok müfessir, Maverdi'den nakiller yapmıştır¹¹⁵ Ebussuûd Efendi'de tefsirinde Maverdi'den nakilde bulunmuş bir yerde ismini zikretmiştir.¹¹⁶

4. Beğavî

Ebussuûd Tefsirine rivayet açısından kaynaklık eden eserlerin başında da İmam Beğavî'nin (ö.516) "*Meâlimü't-Tenzil*" adlı eseri gelmektedir.¹¹⁷ Müellif bu eserden istifade etmiş, fakat ismini açıkça ifde etmemiştir.

5. Zemahşeri

Müellifin eserini te'lif ederken en fazla müracaat etmiş olduğu temel kaynak, kendisinin de tefsirinin önsözünde belirttiği gibi Zemahşeri'nin (öl.538/1143) "*el-Keşşaf an Hakaik'i-Tenzil*" adlı eseri olmuştur. O, Zemahşeri'den nakilde bulunurken çoğu kez ismini tasrih etmeden O'ndan alıntılar yapmış¹¹⁸, sadece bir yerde ismini açık

¹¹⁴ Ebussuûd, *İrşad*, V, 25; 233

¹¹⁵ Cengiz Kallek, DİA, "Maverdi" md. İstanbul, 2003, XXVIII, 180-186

¹¹⁶ Ebussuûd, *İrşad*, VIII, 169

¹¹⁷ Ekin, s. 34

¹¹⁸ Ebussuûd, *İrşad*, II, 220; III, 65; II, 354

bir şekilde zikretmiştir.¹¹⁹ Ebussuûd Efendi'nin mezkûr tefsirden yapmış olduğu nakillerin ekserisini rivayetlere dair hususlar oluşturmaktadır. Bunun yanında nahiv ve belağatla ilgili konularda Zemahşeri'den bolca yararlanmışır. Müellif, İtikatca mu'tezili olan Zemahşeri'den istifade etmekle birlikte, O'nun i'tizali fikirlerini tenkid etmekten de geri kalmamış¹²⁰, yerine göre isim vermeden O'nu eleştirmiş¹²¹, O'ndan yaptığı alıntıları ve edindiği bilgileri özetleyerek, kendi düşünce ve bilgi birikimiyle birleştirmiş ve kendine has yöntemini ortaya koymuştur.

6. Razî

Mütekellim, fakih ve aynı zamanda filozof bir müfessir olan Fahrüddin er-Razi (ö.606/1209), kendinden sonra gelen müfessirlerin ekserisine tesir etmiş ve O'nun te'lif etmiş olduğu "*Mefatihûl-Gayb*" isimli tefsiri, müfessirlerin temel kaynağı olmuştur. Ebussuûd Efendi de Fahrüddin er-Razi'den çokça istifade etmiş, O'ndan alıntı yaparken bir-iki yerde ismini açıkça zikretmiş,¹²² çoğu kezde ismini açıklama ihtiyacı duymamıştır¹²³. Müfessir er-Razi'den iktibas etmekle birlikte yer yer O'na itiraz etmiş¹²⁴ ve kendi düşüncesini delilleriyle birlikte ortaya koymuştur.

7. Beydavî

Beydavi ismiyle maruf olan Nasirüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed (öl.685/1288), "*Envarü't-Tenzîl ve Esrarü'Te'vil*" adlı tefsirin müellifidir. Beydavi, başta dil, edebiyat, fıkıh, felsefe, tarih, mantık ve tefsir olmak üzere İslami ilimlerin hemen hemen her dalında eserler telif etmiştir. Yazmış olduğu tefsiri üzerine 250 den fazla şerh ve haşiye yazılmıştır ki, bu durum onun ilim mahfillerindeki değerini göstermesi açısından son derece önemlidir. Beydavi tefsiri, dirayet tefsirlerinin en önemlilerinden olması hasebiyle kendinden sonraki müfessirlerin başlıca temel kaynaklarından olmuştur.¹²⁵

¹¹⁹ Ebussuûd, *İrşad*, I,321

¹²⁰ Ebussuûd, *İrşad*, I.103; 236; V.343-344

¹²¹ Ebussuûd, *İrşad*, II,356; V,104

¹²² Ebussuûd, *İrşad*, V.323; VII.137

¹²³ Ebussuûd, *İrşad*, I.304; II, 5

¹²⁴ Ebussuûd, *İrşad*, V.333

¹²⁵ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 296-304

Ebussuûd Efendi'nin tefsirine kaynaklık eden ikinci önemli eser, kendisinin de eserinin mukaddimesinde işaret ettiği gibi ¹²⁶ Beydavi'nin *Envarü't-Tenzîl ve Esraru'Te'vil* adlı eseridir. O, Beydavi'nin ismini açıkça zikretmeden O'ndan çokça nakiller yapmış¹²⁷ ve yeri geldiğinde de Beydavi'yi eleştirmekten geri kalmamıştır.¹²⁸

8. İbni Kesir

Asıl adı Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Şihabiddin Ömer b. Kesir olan müfessir, İbni Kesir lakabıyla meşhur olmuştur. “*Tefsirü'l-Kitabi'l-Kerim*” adlı tefsirin müellifidir. Şam'da yetişmiş büyük bir âlimdir. Tefsir, hadis ve tarih ilimlerinde otoriter bir şahsiyettir. Tefsiri, rivayet tefsirleri arasında İbni Cerir et-Taberinin tefsirinden sonra ikinci tefsir olarak kabul edilmiştir. Kendinden sonraki birçok müfessire kaynaklık etmiştir.¹²⁹ Ebussuûd Efendi de İbni Kesirden bir hayli nakilde bulunmuş, alıntı yaparken ismini bir-iki yerin dışında açık olarak ifade etmemiştir.¹³⁰

E. Ebussuûd Efendi'nin Etkisinde Kalan Müfessirler

Tefsirindeki akıcı uslûbu, tasvirlerindeki güzelliği ile dikkat çeken *İrşâdu'l-Aklî's-Selim*, ayetlerin birbirleriyle münasebetlerini güzel bir şekilde açıklaması ve gramer tahlilleriyle diğer tefsirlerden üstün özellikler ihtiva etmektedir.¹³¹ Ebussuûd Efendi ayetler ve sûreler arasındaki tenasüb ve insicama büyük önem vermiş ve bu konuda tefsirine kaynaklık eden ez-Zemahşeri ve Beydavi'yi geride bırakmıştır.¹³² Bu özelliklerinden dolayı kendisinden sonra gelen müfessirler, O'nun bu engin yorumlarına bigâne kalmamış ve O'ndan etkilenmişlerdir. Ebussuûd'dan etkilenen müfessileri şöyle sıralayabiliriz;

1. Şevkânî

Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, miladi 1760 tarihinde Yemen'in San'a Şehrinin güneydoğusundaki Şevkân Kasabasında doğmuştur.

¹²⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, I.38

¹²⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 241; 354; III, 443

¹²⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 93; VII,69;

¹²⁹ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-müfessirun*, I, 242-247; Abdülkerim Özaydın, DİA, “İbn Kesir” md. 1999, İstanbul, XX, 132-134

¹³⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 324

¹³¹ Ali Eroğlu, *Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış*, Eser Ofset ve Matbaacılık, Erzurum, 2013, s.80.

¹³² Ekin, s.34

Kıraatte, tefsirde, hadiste ve tarihte otorite sahibi olan Şevkani, çok kitaplar okumuş, Kur'an-ı Kerim'i, fıkıh, fıkıh usulü, nahiv, belagat, mantık ve başka dallarda birçok metin ezberlemiş ve birçok âlimden ders almış; kendisinden de pek çok kimse istifade etmiştir. Başlangıçta Zeydiyye mezhebine tabi'olup o mezhebe göre fetva veren Şevkânî, daha sonra hadis ilmi ile meşgul olmuş ve kendisini ictihada yetkili görmeye başlamıştır.¹³³

Te'lif etmiş olduğu *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr* adlı eseri, rivayet ve dirayet usûllerini cem eden mühim bir tefsirdir. Şevkânî de tefsirinde Ebussuûd Efendi'den istifade etmiş ve O'ndan nakilde bulunmuştur.¹³⁴

2. Alusî

Ebu's-Senâ Şihabuddin Muhammed el-Alusî, (1217-1802) te'lif etmiş olduğu "*Ruhu'l-Meâni fî Tefsiril-Kur'âni'l-Azim*" adlı eserinde Ebussuûd Efendi'den daha ziyade kelimelerin yapısı ve belâğatla ilgili görüşlerinden istifade etmiştir.¹³⁵ O, Ebussuûd Efendi'den nakilde bulunurken O'ndan, "Şeyhulislam, Müfti, Diyar er-Rumiyye ve Mevlana"¹³⁶ gibi övücü ifadeler kullanarak O'nun hakkında "Şeyhulislamın (Ebussuud Efendi) söyledikleri, O'nun dışında kimsede görmediğim bir tahkiktir ki, Razi'nin Tefsir-i Kebir'de söyledikleri, onun yanında küçük kalır" sözleriyle Ebussuud'a olan hayranlığını dile getirmiştir.¹³⁷

3. Elmalılı Hamdi Yazır

Osmanlı Devleti'nin güneşinin gurubu zamanında yazmış olduğu tefsirle medreselerin onurunu bir derece kurtaran Hamdi Yazır, "*Hak Dini Kur'ân Dili*" adını verdiği o muazzam eserini te'lif ederken Ebussuûd Efendi'den çokça istifade etmiştir.¹³⁸

¹³³ Eyyüp Said Kaya – Nail Okuyucu, DİA, "Şevkânî" md. İstanbul,2010, XXXIX, 22-28

¹³⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, (I-V), Daru İbni Kesir, Beyrut, 1414, II, 71-73; III, 378-384; IV, 55; 178; V, 121

¹³⁵ Ebu's-Senâ Şihabuddin Mahmud el-Alusî, *Ruhu'l-Meâni fî Tefsiril-Kur'âni'l-Azim ve's-Sebî'l-Mesânî*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 4.bsk. 1985 (I-XV), VII,40,81

¹³⁶ el-Alusî, *Ruhu'l-Meâni*, VIII,18

¹³⁷ el-Alusî, *Ruhu'l-Meâni*, VIII, 389; 149

¹³⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 20

4. Muhammed Vehbi Efendi

Son dönem müfessirlerinden olan Konyalı Muhammed Vehbi Efendi'de Ebussuûd Efendi'den etkilenen müfessirlerdendir. O da, yazmış olduğu “*Hulasatû'l-Beyan*” adlı tefsirinde Ebussuûd'dan alıntılar yapmıştır¹³⁹.

F. Ebussuûd Tefsiri Üzerine Yapılan Çalışmalar

İrşâdu'l-Aklî's-Selim tefsiri, Camiu'l-Ezher ve Libya Üniversitelerinde kaynak kitap olarak gösterilmesine rağmen, maalesef ülkemizde Zemahşeri ve Beydavî tefsirlerinin ulaştığı şöhrete ulaşamamıştır.¹⁴⁰ Bunun belli başlı sebeplerinden birisi, Osmanlı ülemasının ekserisi, *Keşşaf* ve *Envarü't-Tenzil* haşiyeciliği alışkanlığından kurtulamama ve kendi öz kaynaklarına yönelemeyişlerinden kaynaklanmaktadır.¹⁴¹

Ebussuûd Efendi'nin “*İrşâd*” adlı tefsiri, hacimli ve tafsilatlı olmasına rağmen O'nun üzerinde *Keşşaf* ve *Envarü't-Tenzil* kadar çok sayıda olmasa da *İrşâd* üzerinde de sınırlı sayıda şerh ve tâ'lik çalışması yapılmıştır. Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserinde bu çalışmalarla ilgili şu bilgiler verilmektedir.¹⁴²

1. Zeyrekzâde Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî, “*Şerhun ala Dibaceti İrşâdi'l-Aklî's-Selim*” Zeyrekzâde'nin 1003/1595 tarihinde yazdığı bu eser Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Bölümünde 249 numarada kayıtlıdır. Eser 69 varaktan ibaret olup “*Haşiyetun ala Dibaceti Tefsiri Ebi'ssuud*” adıyla kayıtlıdır.

2. Ahmed el-Akhisarî “*Talikûn ala İrşâdi'l-Aklî's-Selim min Sûretir-Rum ilâ Sûreti'd-Duhan*” Rum Sûresi ile Duhan Sûreleri arasında bazı konulara ait bir çalışma olduğu belirtilen bu eser kütüphane kayıtlarında tesbit edilememiştir.¹⁴³

3. İbn Ebi'l-Lütf, Raziyyuddin Muhammed b. Yusuf el-Makdisi. Ebussuûd Efendi'nin tefsirinin yaklaşık yarısına kadarki kısmı üzerine yazılmış ta'lika türü bir çalışmadır. Bu eser En'âm Sûresinin sonuna kadar kısmı muhtevi olup Beyazıd Devlet

¹³⁹ Mehmed Vehbi Efendi, *Hûlasatû'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, (I-XV), Evkaf-ı İslamiyye Matbaası İstanbul, 1923-1937, X, 21; I, 209

¹⁴⁰ Aydemir, s. 261

¹⁴¹ Demir, s. 151.

¹⁴² Kâtip Çelebi, Mustafa Abdullah Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn an esami'l-kütübi ve'l-fünûn* (I-II), İstanbul, 1940/1460. I.65-66

¹⁴³ Ekin, s. 39

Kütüphanesi Veliyyuddin Efendi Bölümü 310 numarada “*Haşiyetün alâ Envarî't-Tenzil vel-Keşşaf ve Ebussuûd*” adıyla mevcut olup 409 varaktan ibarettir.¹⁴⁴

4. Halid el-Azadi el-Halebî. “*Haşiyatun alâ Tefsirî'l-Mevlâ Ebussuûd el-İmadî el-Müftî bi'd-Devleti'l-Osmaniyye*”.”¹⁴⁵

5. İbrahim b. Ali b. Hasan es-Sekâ (1298/1881) “*Haşiyetü's-Sekâ ala Tefsir-î Ebissuûd*” adlı bir çalışmadır. Mısır Ezher Üniversitesi hocalarından İbrahim es-Seka tarafından kaleme alınan bu eser, aynı Üniversitenin Tefsir Bölümü 1312 numarada kayıtlı olup 300 varaktan oluşmaktadır. Eser, Enbiya Sûresine kadar yazılmış bir haşiyedir.¹⁴⁶

6. Taşköprüzâde Kemaleddin Muhammed b. Ahmed'e (1030/1621) nisbet edilen üç yazma eser mevcuttur. “*Haşiyetün alâ İrşâdî'l-Aklî's-Selim li Ebussuûd*” adıyla bilinen birinci eser, 115 varaktan ibarettir. Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttap Bölümü 67 numarada kayıtlıdır. İkincisi “*Haşiyetün alâ Tefsirî Ebissuûd li Sûreti'l-Kehf*” adıyla bilinen bu çalışma 79 varaktan oluşmaktadır. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Bölümü 102 numarada kayıtlıdır. Üçüncü eser ise, 63 varak olup Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Bölümü 377 numarada kayıtlıdır.

Kaynaklarda Taşköprüzâde'ye nisbet edilen bu eser, “*Haşiyetü Taşköprüzâde alâ haşiyeti'l-Keşşaf bi's-Seyyid*” adıyla geçmekte, adında da anlaşılacağı gibi, Seyyid Şerif el-Cürcanî'nin *Keşşaf* haşiyesine yazmış olduğu bir haşiyedir. Eserle ilgili bir kayıt hatası yapılmış olması muhtemeldir.¹⁴⁷

7. Bostan Efendi Mustafa b. Muhammed Ali el-Aydînî et-Tirevî (977/1569) “*Haşiyetün alâ Tefsirî Ebissuûd*.” Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi bölümü, 68 numarada kayıtlı olduğu belirtilmesine rağmen ilgili adreste bu esere ulaşılamadığı ifade edilmektedir.¹⁴⁸

8. Abdulkerim Efendi Hoca Sinan Paşa el-Vardarî (1113/1701) “*Talikûn alâ Tefsir-i Ebissuûd*”. Bu eser, Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi 3731/6 numarada kayıtlıdır.

9. Ömer b. Abdülvehhâb b. İbrahim b. Muhammed el-Urdî (1024/1615) *Haşiyetun alâ Tefsir-i Ebissuûd*

¹⁴⁴ Aydemir, s.260; Ekin, s.39

¹⁴⁵ Demir, s.151; Ekin, s.40

¹⁴⁶ Aydemir, s.261; Ekin, s.40

¹⁴⁷ Ekin, s.41

¹⁴⁸ Ekin, s.41

10. Ebu İshak İbrahim b. Muhammed b. İsa el-Meymunî (1079/1668) “*Haşiyetün alâ Tefsir-i Ebisuûd ala Tefsiri’l-Âye 3 min Sûreti’s-Sâd*”. Bu eser, Leningrâd Doğu Araştırmaları Enstitüsü 575 numarada kayıtlıdır.¹⁴⁹

11. Muhammed b. Abdillâh (1138/1725) tarafından “*Metaliu’s-Suud ve Fethu’l-Vedud âlâ İrşâd-i Ebissuud*” adıyla kaleme almış olduğu bu eser, Tunus Hasan Hüsnü Abdülvehhâb kütüphanesi 18017 ve Cezayir Müzesi 83 numarada kayıtlı olduğu bildirilmektedir.¹⁵⁰

12. Ebus-Sena Mahmud Makdiş (1228/1813) “*Haşiyetun âlâ Tefsir-i Ebissuud*” Kütüphane kayıtlarında bu esere ulaşılamadığı belirtilmektedir.

13. Ebu’l-Feyz Hamdun b. Abdurrahman b. Hamdun b. Abdurrahman es-Sulemî el-Mirdâsî (1232/1817) “*Merakis-Suud âlâ Tefsir-i Ebissuud*”

14. Mer’î b. Yusuf b. Ebi Bekr el-Makdisî el-Kermî (1033/1624) “*Haşiyetün alâ Tefsiri’l-Keşşaf ve’l-Kadi el Beydavî ve’l-Müftî*” adıyla kaleme alınan iki ciltlik bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü 163 numarada kayıtlı olup 1. Cildi 311 diğeri de 263 varaktan oluşmaktadır.¹⁵¹

15. Ataullah Muhammed el-Belgrâdî, “*Talikatun ala Tefsir-i Ebissuud fî Kavlihi Teâlâ ve İshak ve Yakub*” adıyla yazılmış bu eser Süleymaniye Kütüphanesi Laleli bölümü 3653 numarada kayıtlı olup 68 varaktan ibarettir.

16. Abdunnafi b. Şeyh Ömer el-Ensârî, “*Risaletun alâ Mevâdî’ min Tefsireyi’l-Kadı ve Ebissuud*”. Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Bölümü 2847 numarada kayıtlı olup (135-143) varaktan oluşmaktadır.

17. *Ta’likûn alâ Tefsiri’l-Beydavî ve Ebissuud fî evvel ayât (Tilke’r-rusûlu fa’d-dalna ba’duhum) ila ahir*” adıyla yazılmış bu çalışma Süleymaniye Kütüphanesi Ali Paşa Bölümü 2847 numarada kayıtlı olup (127-132) varaktan meydana gelmektedir.

18. Muhammed b. Muhammed Rodosizade (1113/1701) “*Talikûn ala Tefsiri Kavlihi Teâlâ ‘ve yekfurûne bimâ verâehu ve hüve’l-hakk*”. Bu çalışma da Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümünde 3654 numarada kayıtlı olup 4 varaktan oluşmaktadır.¹⁵²

19. Abdullah Aydemir, “*Büyük Türk Bilgini Şeyhülislam Ebbussuûd Efendi ve Tefsirindeki Metodu*”, adlı bu eser, Konya Yüksek İslam Enstitüsünde 1968 yılında

¹⁴⁹ Ekin, s.41

¹⁵⁰ Ekin, s.42

¹⁵¹ Aydemir, s.261

¹⁵² Ekin, s.43

hazırlanmış öğretim üyeliği tezi olup Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında neşredilmiştir.

20. Üsame Ahmed Mansur Mü'min, “*Allame Ebussuûd ve Menhecuhu fi't-Tefsir*” Basılmamış doktora tezi, Küllüyyetü Usûlu'd-din, Kahire 1999.¹⁵³

21. Mehmet Zeki Karakaya, “*Ebussuûd Tefsirinde Belağat İlmi Uygulamaları*”, Basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.

22. Yılmaz Fidan, “*Ebussuûd'un Fıkhi Meseleleri Çözümündeki Metodu*”, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013

23. Adem Yerinde, “*Ebussuûd Tefsiri ve Nüshaları*” Osmanlı Düşünce Tarihi Toplantıları, II, Sabancı Üniversitesi, 16-18 Aralık 2011.¹⁵⁴

24. Shuruq Naguib “*Ebussuûd Tefsiri: Bir fıkıhçının Kur'ân Yorumu*” Osmanlı Düşünce Tarihi Toplantıları II, 16-18 Aralık 2011, Sabancı Üniversitesi.

25. İhsan Kahveci, “*Dil, Gramer ve Belağat Yönünden Ebussuûd Tefsiri*” Uluslar arası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, 25-27 Kasım 2007, Çorum Belediyesi Yayınları, 2008.

26. el-Arabî eş-Şavuş, “*Menheciyyetü Ebi's-suud fi tefsirihi İrşadi'l-Aklı's-Selim*”, Fas 1996.

27. Naguib Shuruq, “*Akl-ı Selime Rehberlik Etme: Klasik Dönem Sonrasında Ebussuûd Tefsiri, Kur'ân'ın Belâğı Tefsiri*”, Osmanlı Araştırmaları, 42.

28. Ali Akın, tarafından Türkçemize kazandırılan “*Ebussud Tefsiri*”, 12 ciltlik bir eserdir. Mütercim bu eserinde, “İrşadü'l-Aklı's-Selim”in en önemli özelliklerinden olan belağat incelikleri ve gramerle ilgili tahlilleri, genel okuyucu kitleği ilgilendirmedigi için tercümesini yapmamıştır.

VII. KUR'AN İLİMLERİ VE TEFSİR USÛLÜ KAVRAMLARI

A. Kur'ân İlimleri Kavramı

Arapçada “*Uhumu'l-Kur'ân*” diye ifade edilen Kur'ân İlimleri, bir izafet terkidir. Bu terkipte yer alan “ulum” ifadesi, ilim kelimesinin çoğuludur.¹⁵⁵ Sözlükte

¹⁵³ Ekin, s.43

¹⁵⁴ Ekin, s.43

¹⁵⁵ Ekin, s.43

‘bilmek, anlamak’, ‘bir şeyi hakikatiyle idrak etmek’¹⁵⁶, anlamına gelen ilim, ayrıca “bilgi” ve “bilim” karşılığında da kullanılmaktadır.¹⁵⁷ İstilahta ise, “mes’eleleri delilleriyle idrak etmek”¹⁵⁸ demektir.

Türediği kök hakkında farklı görüşler ileri sürülen Kur’ân kelimesi, meşhur görüşe göre “okudu” anlamını ifade eden قرأ mastarından türemiş bir isimdir.¹⁵⁹

Kur’ân’ın ıstılâhı anlamı ise; “Hz. Peygambere vahiy yoluyla indirilen, Mushaflara yazılan ve okunmasıyla ibadet edilen mu’ciz bir kelimadır.”¹⁶⁰

Başlangıçta Kur’ân’ın anlaşılmasına yardım eden ve ona dayanan bütün ilimleri ihtiva eden Ulumul-Kur’ân tamlaması, daha sonra belli konuların işlendiği bir ilim dalının adı olarak “Kur’ân’la doğrudan ilgili olan disiplinler”i ifade etmek üzere zamanla kavram halini almıştır. Kur’ân-ı Kerim ile direkt alakası olmayan fakat kendisinden Kur’ân’ın yorumlanmasında dolaylı olarak istifade edilen ilimlerin, Kur’ân ilmî sayılıp sayılmayacağı konusu, ihtilaflıdır.¹⁶¹ Fakat Kur’ân’ın anlaşılmasında Fen bilimlerinin verilerinden yararlanarak, ayetleri bu bilimlerin tesbiti ışığında yeniden değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olarak kabul edildiğinden¹⁶² hareketle bu bilimlerin de Kur’ân ilimleri yerinde kullanılması daha isabetli olacaktır.

Şu halde ,“Kur’ân İlimleri” ifadesi; “Kur’ân’ın inzali, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, i’câzı, nasih ve mensuhu hakkındaki şüphelerin giderilmesi açısından Kur’ân’la ilgili ilimler”¹⁶³ diye tarif edilmiştir. Bu tarif, Kur’an ilimleri sahasında oluşturulan teliflerin seyri ve muhteva açısından takip edilen çizgi bakımından yapılmıştır.¹⁶⁴ Ayrıca konusu her açıdan Kur’ân olan, Kur’ân’la ilgili veya

¹⁵⁵ Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî İbnu’l-Manzur, “*Lisanu’l-Arab*”, Daru’s-Sadr, Beyrut 1968,s. 417.

¹⁵⁶ Râğıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtu Elfâzı’l-Kur’an*, (thk. Safvan Adnan Davudî), s.580, Beyrut, 1997

¹⁵⁷ İlhan Kutluer, “*İlim*”, TDA, İstanbul, 2000, XXII.109-114.

¹⁵⁸ Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürcânî, “*et-Ta’rifât*” Mabbâatu’l-Vehbiyyat, Kahire 1866, s.161.

¹⁵⁹ Muhammed Abdulâzîm, Zerkânî “*Menâhilü’l-İrfân fî Ulumu’l Kur’ân*”, Daru’l-Kûtubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I, 15.

¹⁶⁰ Zerkani, *Menâhilü’l-İrfân*, I, s.19

¹⁶¹ Zerkani, *Menâhilü’l-İrfân*, I, s.27; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi’l-Kur’an*, Beyrut, el-Mektebetü’l-Azyariyye, 2009, s.8; Fehm b. Adurrahim b. Süleym er-Rumi; s.32, Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İFAV, İstanbul 1991, s.3

¹⁶² Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usûl*, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2007, s.132

¹⁶³ Zerkani, *Menâhilü’l-İrfân*, I, s.27; Sâbûnî, “*a.g.e.*”, s.8; Rumi, “*a.g.e.*”, s.32, Turgut, “*a.g.e.*”, s.3

¹⁶⁴ Muhammed b. Bekir İsmail, *Dirâsât fî Ulûmi’l-Kur’an*, Kahire, 1991, s.13

Kur'an'ın en doğru şekilde anlaşılmasına yardımcı olmayı amaçlayan bir bilgi alanı olarak da tarif edilmiştir.¹⁶⁵

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere Kur'an İlimleri kavramının ne anlam ifade ettiği konusunda hala birtakım tereddütler bulunmaktadır. Kur'an İlimleri denilince Kur'an'da yer alan ilimlerden ziyade Kur'an'ın mesajını iletmek için vasıta olarak kullandığı ilimlerin anlaşılması, kanaatimizce daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Buna göre Kur'an İlimleri ifadesi de en yalın haliyle "Kur'an'ın anlaşılmasına yardım eden ilimler" olarak tarif edilebilir.

Kur'an ilimlerinin amacı, inceleme alanına giren meselelerin özelliklerine göre Kur'an'ın açık ve net bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Bu sebeptendir ki söz konusu bilim dalları Kur'an'ın vahyi, tertibi, toplanması, yazılması, kıraati, tefsiri, i'cazı, nasih ve mensuhu vb. gibi konulardır. Şu halde kültürü ve anlayışı hangi seviyede olursa olsun bu ilimlerle ilgilenmeyenler, Kur'an'ı sağlıklı bir tarzda anlayıp tefsir edemezler.¹⁶⁶

1. Kavramın Ortaya Çıkışı

Başlangıcından beri tefsirle ilgili kişilerce malum olan "*Ulumû'l-Kur'ân*" kavramı, esas itibarıyla daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu kavramın ilk defa ne zaman kullanıldığı mes'elesi, yakın geçmişte Kur'an ilimlerine dair eserler yazarlar tarafından tartışılmış, fakat kesin bir sonuca varılamamıştır.

"Ulumu'l-Kur'ân" kavramını ilk defa Hicri V. asrın başlarında yaşamış olan Ali b. İbrahim el-Havfi'nin(ö.430/1038) "*el-Burhan fî Ulumu'l-Kur'ân*" adlı eserinde kullandığı bilinmektedir.¹⁶⁷ Kur'an ilimlerinin birçok dalını muhtevi olan bu eser, bazı müellifler tarafından bu kavramı ilk olarak kullanan eser olarak kabul edilmiş, fakat bu anlayış diğer müellifler tarafından kabul görmemiştir. El-Havfi'nin eserini bu sahada yazılmış ilk eser olarak kabul etmeyenler gerekçe olarak, ilk dönemlerde tefsire dair te'lif edilen eserlerde "*Ulumu'l-Kur'ân*" terkinin "*Ulumu't-Tefsir*" anlamında kullanıldığını belirterek sadece eserin isminden hareket ederek bu konunun tesbitinin yanlış olacağını ifade etmişlerdir. Yine ilk dönem âlimlerinin bir kısmı tefsirine başlarken Kur'an'ın anlaşılmasına yardımcı olacak bilgileri tefsirlerinin

¹⁶⁵ Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, İstanbul, Dersâdet Yayınları, ty. s.123

¹⁶⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.129

¹⁶⁷ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 23-24; Demirci, "*Tefsir Usûlü*", s.131

mukaddimelerinde, diğer bir kısmı ise konuyla ilgili ayetlerin tefsiri esnasında bu bilgileri kaydetmişlerdir. Dolayısıyla bu bilgilerin “*Ulumu’l-Kur’ân*” veya “*Ulumu’t-Tefsir*” olarak isimlendirilmiş olmalarından hareket ederek, onları daha sonra kavramlaşan “*Ulumu’l-Kur’ân*” kapsamında değerlendirmenin hatalı olacağını ifade etmişlerdir.¹⁶⁸

“*Ulumu’l-Kur’ân*” kavramı bilinen anlamda, Kur’ân İlimlerinin çeşitli dallarını bir araya toplayan eserler için kullanılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu kavram, ilk defa ez-Zerkeşi’nin te’lif etmiş olduğu “*el-Burhan fî Ulumi’l-Kur’ân*” adlı eseriyle ortaya çıkmıştır. Çünkü bu eser, Kur’ân ilimlerinin tamamını kaplayıcı mahiyette yazılmış ilk ve en hacimli bir eserdir.¹⁶⁹

Kavramın ortaya çıkışıyla ilgili bilgiler şöyle özetlenmiştir: Bu mevzudaki ihtilaf, bu kavrama yüklenen anlama göre değişkenlik arz etmektedir. Binaenaleyh, “*Ulumu’l-Kur’ân*” kavramının ilk defa kullanılmasıyla ilgili olarak; eğer bununla sadece adında, bu kavramın kullanıldığı ilk eserin tesbiti yapılıyorsa, hicri dördüncü asırda yaşamış Muhammed b. Halef el-Merzûban’ın (ö.309/912) telif etmiş olduğu “*el-Havî fî Ulumu’l-Kur’ân*” adlı eserde, bu kavramı ilk olarak kullandığı ifade edilmiştir. Yok, eğer bu kavramın ortaya çıkışıyla ilgili olarak “*Ulumu’l-Kur’ân*” ın ihtiva ettiği konuların bağımsız olarak ele alındığı, buna ilaveten bu konuların daha geniş ve sistematik olarak incelendiği eserlerin tesbit edilmesi kastediliyorsa, bu takdirde hicri sekizinci yüzyılda yaşamış ez-Zerkeşi’nin (ö.794/1391) telif etmiş olduğu “*el-Burhan fî Ulumu’l-Kur’ân*” adlı eseri, bu kavramı ilk önce kullanan eser olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁰

Bize göre de sadece adında Ulumu’l-Kur’an olmasından dolayı bir eseri, muhteviyatını nazar-ı itibare almadan bu sahada yazılmış bir eser olarak kabul etmek, pek isabetli bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Bu alanda te’lif edilen ilk eserin tesbitinde, isimden ziyade, öncelikle o eserin ihtiva ettiği konularının değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

¹⁶⁸ İhsan Kahveci, *Fahreddin er-Râzî’nin Mefâtihi’l-Gayb Adlı Tefsirinde Ulûmu’l Kur’ân*, (Basılmamış Doktora Tezi), S.Ü. Sos. Bil. Enst, (Sakarya, 2001), s.49

¹⁶⁹ Bedreddin Muhammed Abdullah Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’an*, (thk. Yusuf Abdurrahman ve Diğerleri), Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1994, I, 8; Demirci, “*Tefsir Usûlü*”, s.132

¹⁷⁰ Kahveci, “*a.g.t.*”, s.50

2. Kur'ân İlimlerinin Tarihçesi

Kur'ân'ın ilk müfessiri olan Hz. Peygamber'in (s.a.s) yaşadığı dönemde, Kur'ân ilimleri alanına giren rivayetler sözlü olarak zihinlerde oluşmaya başlamış, Kur'ân'ın manasını anlamakta yetersiz kalan sahabe, bu müşkülünü hemen Allah Rasulüne arz ederek, O'ndan gerekli açıklamaları almıştır.¹⁷¹ Dolayısıyla Rasulüllah ve sahabe döneminde Kur'ân ilimleri konusunda kitap telifine ihtiyaç duyulmamıştır. Ayrıca o dönemde okuma yazma bilenlerin sayısı yok denecek kadar az olması, yazı malzemelerinin te'minindeki güçlük de sahabelerin bu konuda eser yazmalarına mani olmuş ve yine Hz. Peygamber'in (s.a.s) ashabına: "Benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmayın"¹⁷² emri de yine mezkûr dönemde kitap te'lifini engelleyen amillerin başında yer almıştır.¹⁷³

Hz. Peygamber'in (s.a.s) tefsiri; "Kur'an'ın mücmel olan ayetlerini tafsil, umumi hükümlerini tahsis, müşkilini tavzih, neshe delalet etme, müphem olanını açıklama, garip kelimeleri beyan etme, tavsif ve tasvir ederek müşahhas hale getirme, edebi incelikleri ihtiva eden ayetlerdeki maksadı bildirme" gibi kısımlara taalluk etmekte idi.¹⁷⁴

Dikkat edilirse Hz. Peygamber'in (s.a.s) söz konusu tefsir yöntemleri, bugün Kur'an İlimleri dediğimiz alanda, üzerinde durulan konuları ihtiva etmektedir ki, bu durum, Kur'ân'ın tefsiriyle direkt alakalı olan konuların, Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde ortaya çıktığını göstermektedir.

Yine aynı şekilde Kur'ân'ın vahyedilişi, vahyin geliş şekilleri, gelen vahiylerin yazılıp ezberlenmesi, esbab-ı nüzûl gibi Kur'an İlimleriyle doğrudan ilişkili olan bu konuların, Allah Rasulü tarafından açıklanması da bu ilimlerin başlangıç noktasını, ta o döneme götürülmesini mümkün hale getirmektedir. Sahabi tarafından bu konularla ilgili mustakil eserler yazılmamış olmasına rağmen, her biri Ulumu'l Kur'ân'ın kapsamına giren bu mevzular, onlar tarafından bilinen ve önem verilen konular içerisinde yer aldığını göstermektedir.¹⁷⁵

¹⁷¹ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I. 46; Zerkani, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 28; Subhi Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, s.115-120

¹⁷² Müslim, IV, 2298; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Müessesetü'r-Risale, 2001, Beyrut, III, 12, 21, 39

¹⁷³ Subhi Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, s.115-120

¹⁷⁴ Suat Yıldırım, "Peygamberimizin Kur'ân Tefsiri", Akademi Yayınları, İstanbul, 2010, I.115

¹⁷⁵ Yıldırım, "Peygamberimizin Kur'ân Tefsiri", s, I.31

Hız. Ebubekir (r.a) döneminde (ö.13/634) Kur'ân'ın cemi ve tertibi, Hız. Osman (r.a) döneminde (ö. 656) istinsah edilerek çoğaltılması ve çoğaltılan nüshaların değişik İslam beldelerine gönderilmesi; Hız. Ali'nin (r.a) (ö.40/634) direktifi ile Ebû'l-Esved ed-Düeli tarafından Kur'ân'a nokta ve harekelerinin konulmasıyla da "İ'rabu'lKur'ân" ilimlerinin, sahabe döneminde ortaya çıktığını ifade etmek mümkün olmaktadır. Yine o dönemde Esbab-ı Nüzûlün yanında, Kıraat ve Yedi Harf, İsrailiyyât, Nasih - Mensuh gibi konuların da sahabe tarafından bilindiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁶

İslami ilimlerin her sahasında olduğu gibi bilhassa tefsir ilminde şöhet kazanan Ali b. Ebi Talip, Abdullah b. Mes'ud, Ubey b. Kâb, Abdullah b. Abbas, Ebu Musa el-Eşarî, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr gibi sahabeler Kur'ân'ın tefsiriyle alakalı çokça rivayetlerde bulunarak tefsir ilminin temellerinin oluşmasını sağlamışlardır.¹⁷⁷ Keza Kur'ân'ın cemi ve tertibi ve istinsahı gibi konularda Hız. Ebubekir (r.a), Hız. Ömer (r.a) ve Hız. Osman'ın (r.a) inkâr edilemez hizmetleri olmuştur. Sahabeden sonra gelen Tabiîn döneminde de Mücahid, Ata b. Yesar, İkrime, Katade, Hasan el-Basrî, Said b. Cübeyr ve Zeyd b. Eslem gibi zatların tefsir ilminin gelişmesine en fazla emeği geçen tabiîler¹⁷⁸ olarak İslam Tarihine isimlerini yazdırmışlardır.

Tedvine hazırlık dönemi diye adlandırılan Hız. Peygamber (s.a.s), Sahabe ve Tabiîn döneminde (Hicri I. asırda) Kur'ân İlimleri, dilden dile nakledilerek gelişmiş, tefsir ile birlikte Ğaribu'l-Kur'ân, Esbabu'n-Nüzûl, Nasih-Mensuh, Mekkî-Medenî gibi "Ulumu'l-Kur'ân" mevzuları, şifahî olarak rivayet edilmiştir. İslam coğrafyasının genişleyip yabancı kültür ve düşüncelerle tanıştığı, farklı ırk ve kültürlere mensup kişilerin müslüman olmaları ile birlikte, anlayış farklılıklarından doğan farklı ekollerin ortaya çıktığı Tabiîn döneminde, tefsir metoduna sahabeden yapılan nakillerin yanında akli yaklaşımlar, lûgavî açıklamalar ve İsrailiyyat ile ilgili rivayetler fazlasıyla ilave edilmiştir.¹⁷⁹

Tedvin dönemi denilen Hicri II. Asırda, tefsire dair çeşitli eserlerin yazılmaya başlanmış ve bu dönemde öncelikle hadisin çeşitli babları tedvin edilmiştir. Hadisciler, Hız. Peygamber (s.a.s) ve Sahabeden naklettikleri tefsire ait hadisleri, toplamış oldukları

¹⁷⁶ Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, s.120; Zerkani, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 31-32

¹⁷⁷ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 32; Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, s.120; Cerrahoğlu, "Tefsir Tarihi", s.73

¹⁷⁸ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 32; Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, s.120; Cerrahoğlu, "Tefsir Tarihi" I, 83

¹⁷⁹ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 32; Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İstanbul, 1981, s.227

mecmuaların içinde müstakil bablar halinde göstermeye başlamış ve çok kısa bir süre içerisinde de tefsirde müstakil eserler yazmaya başlamışlardır.¹⁸⁰ Bu bağlamda Ali b. Ebi Talha, Mukatil b. Süleyman, Süfyan es-Sevrî, Yahya b. Sallam, Abdurrezzak b. Hammam ve Mücahid b. Cebr gibi âlimlerin tefsirleri örnek olarak verilebilir. Bu müfessirler, eserlerinde sahabe ve tabîlerin tefsir hakkındaki görüşlerini bir araya getirmişler ve buna ilaveten Esbabu'n-Nüzûl, Nasih-Mensûh, Mekkî-Medenî, Ğaribu'l-Kur'ân gibi konuları da ele alıp işlemişlerdir.¹⁸¹

Hicri III. asırda ise Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik tedvin ve te'lif çalışmaları hız kazanmış ve Kur'ân ilimlerinin çeşitli dallarında eserler verilmeğe başlanmıştır. Bu dönemde yazılan eserler arasında Ebu Ubeyde el Kasım b. Sellam'ın "*Nâsih-Mensûh*" ve kıraatle ilgili eserleri, Ali b. el-Medenî'nin "*Esbab-ı Nüzûl*" ile ilgili eseri ile Haris el-Muhasibi'nin "*Fehmü'l-Kur'ân*",¹⁸² İbn Kuteybe'nin "*Tevîl-ü Mûşkili'l-Kur'ân*" ve *Tefsir-u Ğaribu'l-Kur'ân*" adlı eserleri¹⁸³ ile Cahız'ın, i'cazla ilgili "*Nazmu'l-Kur'ân*" adlı eseri zikredilebilir.¹⁸⁴ Yine aynı dönemde te'lif edilen eserler içinde Ferrâ'nın "*Meâni'l-Kur'ân*" ile Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna'nın "*Mecâzü'l-Kur'ân*" isimli eserleri de örnek olarak gösterilebilir.¹⁸⁵

Sonuç olarak, Kur'ân'ın inmeye başladığı dönemden itibaren onu anlama ve muhafaza etmeğe ma'tuf gayretlerin sonucu olarak ortaya çıkan "Ulumu'l-Kur'ân" kavramı zamanla gelişmiş ve kapsam alanına Kur'ân'ın inzalinden, yazılmasına; okunmasından, anlaşılmasına ve tefsir edilmesine kadar çok geniş bir alanı içine almıştır.

Tedvin dönemine kadar daha çok sözlü aktarıma dayanan bu bilgiler, tedvin döneminde yazı ile tesbit edilmeye başlanmış zamanla değişik eserler te'lif edilmiştir. Bütün bu faaliyetler bazan tefsir mukaddimelerinde bazan da Ulümü'l-Kur'ân'ın ihtiva etmiş olduğu herhangi bir konu veya konularla ilgili müstakil eserlerde, bugüne kadar yapılagelmiştir. Kur'an İlimleriyle ilgili bu faaliyetler, geçmişte olduğu gibi bundan sonra da değişik açılardan ele alınıp işlenmeğe devam edecektir.

¹⁸⁰ Fuat Sezgin, *Tarihu't-Turasi'l-Arabi*, Camiatu Muhammed b. Suudi'l-İslami, Riyad, 1403/1993, I.63-91

¹⁸¹ Cerrahoğlu, "*Tefsir Tarihi*", s.137

¹⁸² Turgut, s.13

¹⁸³ Mennau'l-Kattan, "*a.g.e*", s, 13; Fehd er-Rumi, *Dirasat fi Ulumi'l Kur'ani'l-Kerim*, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1992, s, 42

¹⁸⁴ Naim el-Hımsi, *Fikretü'l İ'cazu'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1980, s, 47

¹⁸⁵ Cerrahoğlu, "*Tefsir Tarihi*", s.156

3. Kur'ân İlimlerinin Sayısı

Kur'ân ilimlerinin sayısı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu sahanın otoriter âlimlerinden ez-Zerkeşi (ö.794/1391) “ *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'ân* ” adlı eserinde Kur'ân ilimlerinin belli bir sayıyla sınırlandırılmayacağını belirterek bunlardan 47 tanesini ele almıştır.¹⁸⁶ Suyuti de “ *el-İtkan fî Ulumi'l Kur'ân* ” adlı eserinde 80 adet Kur'ân ilmini incelemiş ve tıp, astronomi, fizik, kimya ve benzeri ilimleri de Kur'ân ilimleri kapsamında mütalaa etmiştir.¹⁸⁷ Ebu Bekr b. el-Arabi (ö. 543/1148) de, Kur'ân ilimlerinin sayısı hakkında ileri sürdüğü “Kur'ân'da yer alan her kelimenin zahr, batn, had (helal-haram) ve matla' (vâd-vaîd) olarak dört anlamı vardır” şeklindeki naklinde sözü edilen ilimlerin sayısını 77540 olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁸ Bu rakam Kur'ân-ı Kerim'deki terkiplerin dışındaki kelimelerin sayısını göstermektedir ki, bu rakama terkipler ve kelimeler arasındaki münasebetler de eklendiğinde o zaman ortaya sayılamayacak kadar çok ilim çıkar ki, bunların adedini de ancak Allah'ı Teâlâ bilir.¹⁸⁹

Kur'ân ilimlerini sayısı hakkında Suyutî ve Ebu Bekr b.el-Arabi'nin açıkladığı görüşlerin geniş bir yoruma dayandığını ifade eden Zerkani, bunlarla tedvin edilmiş ilimlerin değil, Kur'ân'ın kendilerine delaleti ister açık, ister remz yoluyla olsun veya ister yakın ister uzak olsun, lafızlarındaki manaların kast edilmiş olabileceğini ifade etmektedir.¹⁹⁰

İlim ve kültür bakımından sürekli tekâmül eden insanoğlu, tarih boyunca yaptığı çalışmaların ve elde ettiği tecrübelerin sonucunda değişik ilimler ve sanatlar ortaya çıkarmıştır. İnsanoğlunun bilgi birikimi arttıkça belli sahalarda uzmanlaşmaya ihtiyaç duyulmuş ve bazı ilimler kendi içlerinden başka ilimler çıkarmıştır. Nitekim bugün kendisine ait disiplini ve uzman kadrosu olupda tarihte bilinmeyen birçok ilim dalı mevcuttur. İstikbalde de bugün bizim haberdar olmadığımız farklı ilimlerin olması muhtemeldir. Şu halde zaman ilerledikçe Kur'an ilimlerinin sayısında da belli bir artışın görülmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu açıdan konuya bakıldığında Kur'an ilimleri için belli bir sayı vermek kanaatimizce pek isabetli bir yaklaşım değildir.

¹⁸⁶ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 24

¹⁸⁷ Celaluddin Abdurrahman es-Suyutî; *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed b. Ali), (I-IV), Daru'l-Hadis, Kahire, 2006, II, 162

¹⁸⁸ Zerkani, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 23; Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 24

¹⁸⁹ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 17; Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, II, 478; Güllüce, s,17

¹⁹⁰ Zerkani, *Menâhilü'l-İrfan*, s.28

B. Tefsir Usûlü Kavramı

Tefsir kelimesi “fesera” (فَسَّرَ) veya taklîb¹⁹¹ yöntemiyle “sefera” (سَفَرَ) kökünden (تَفَعَّلَ) vezninde bir mastardır. Sözlük anlamı “bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak veya kapalı bir şeyi açmak” demektir.¹⁹² “Fesera” (فَسَّرَ) kökünün lügat anlamı ise; “kapalı bir şeyi açmak, aydınlatmak, ortaya çıkarmak ve üzerindeki örtüyü açmak”¹⁹³ olarak ifade edilmiştir.

Bu iki kelimenin anlam bakımından birbirlerine yakın olmaları ve Arap dilinde kullanılan taklîb sanatının varlığı göz önüne alındığında tef’îl babından türemiş olma ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Bununla birlikte bu iki kelime arasında bazı ince anlam farklılıklarının bulunduğu ifade edilmektedir. Emin el-Hulî, (فَسَّرَ) ve (سَفَرَ) “ her ikisi de keşif manasını ifade etmekle birlikte (السَّفَر) kelimesinde zahiri maddî bir keşif, (الْفَسَر) kelimesinde ise manevi bir keşif görüyoruz ve bunlardan gelen tef’îl babı ise manayı keşf ve izhardır”¹⁹⁴ demekle, mana ile ilgili olması bakımından (تَفْسِير) lafzının (فَسَّر) kökünden türemiş olduğunu ileri sürmüştür.

Kavram olarak ise “müşkil olan lafızdan murad edilen şeyi keşfetmek”¹⁹⁵ veya “Kur’ân’ın lafızlarını Arap dili ve edebiyatı açısından tahlil edip kendisiyle kastedilen manayı tesbit etmek”¹⁹⁶ anlamına gelmektedir. Ayrıca tefsir, konusu Kur’ân ayetleri olan ve onları Allah’ın muradına uygun bir biçimde anlama, anlatma ve hüküm çıkarma hedefi güden bir bilim¹⁹⁷ olarak da tarif edilmiştir.

Asl kelimesinin çoğulu olan usûl, sözlükte; “temel esas, dayanak ve kök”¹⁹⁸ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca “delil ve kaide” anlamlarını da ihtiva etmektedir.¹⁹⁹ Terim olarak ise, “hükmü tek başına sabit olup, başkasının kendi üzerine bina edildiği

¹⁹¹ İbnu’l-Manzur, *Lisanü’l-Arab*, IV. 369; İsmail b, Hammâd, el-Cevherî, “*es-Sıhah Tacu’l-Lûgati ve Sıhahü’l Arabiyye*”, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, Daru’l-Kûtûbi’l-Arab, Mısır 1377, II, 686; Muhibud-din Ebu’l-Feyz es-Seyyid Muhammed Murtaza, *ez-Zebidî*, “*Tacû’l-Arus min Cevahiri’l-Kamus*”, Daru’s-Sadr, Beyrut 1966, III, 27

¹⁹² Herhangi bir kelime de bulunan harflerin yerlerinin değiştirilmesiyle yeni bir kelime oluşturma sanatına verilen addır.

¹⁹³ İbnu’l-Manzur, *Lisanü’l-Arab*, V.55, el-Cevherî, *Tacû’l-Arus*, V. 781: *ez-Zebidî*, *Tacû’l-Arus*, III, 470

¹⁹⁴ Emin Huli, *et-Tefsîr Mealimü Hayâtihî ve Menhecühü’l-yevm*, Kahire 1944, s.5; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.21

¹⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, IV, s.369.

¹⁹⁶ Zerkani, *Menâhilü’l-İrfan*, I, 471; Zehebi, “*a.g.e*”, I, 15; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.214; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.20.

¹⁹⁷ Çetin, s.270

¹⁹⁸ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-u Fıkıh Dersleri*, üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966, s.8.

¹⁹⁹ Haydar Efendi, s.8; Fahreddin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1988, ss.1-2.

şey”²⁰⁰ diye tanımlanmıştır. Buna göre usûl, “herhangi bir ilim dalı ile ilgili bilgilerin sistemli bir şekilde yerleştirilmesinde kullanılan belli esas ve metotlar”²⁰¹ demektir. Şu halde, tefsir usûlü bir ilim olarak Kur’ân’ın anlaşılması ve yorumlanması faaliyetinde bir takım temel ilke ve yöntemler ortaya koyarak ve bunların nasıl kullanılması gerektiği hususunda bilgiler vermektedir.

Kur’ân’ın ayetlerini çeşitli yönleriyle ele alıp inceleyen tefsir usûlünün gayesi, ‘Kur’ân’ın nazımının manalarını ortaya çıkararak, hüküm ve hikmetlerini açıklamak’²⁰² ve böylece Kur’ân’ın anlaşılmasına yardımcı olmak’ olarak özetlenebilir. Tefsir usûlü bu gayeyi gerçekleştirmek için de, Kur’ân’ın farklı özelliklerini yansıtan çeşitli ilim dalları, Kur’ân’daki edebi sanatlar, genel prensipler ve ayetlerin tefsiriyle ilgili hususlarda ihtiyaç duyulan bir takım kaide ve esaslardan istifade etmektedir. Bundan dolayı, Kur’ân’ın sağlıklı bir tefsirinin yapılabilmesi için bu ilme ihtiyaç, kaçınılmazdır.

²⁰⁰ Ebu’l-Hasan Seyyid Şerif, Ali b. Muhammed b. Ali El-Cürcâni, “*et-Tarifât*”, Matbaatû’l-Vehbiyyat, Kahire 1566, s.22;

²⁰¹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.21

²⁰² Hâlid Abdurrahman el-Akk, *Usûlü’t-Tefsir ve Kavaiduhu*, Darü’n-Nefais, Beyrut, 1968, s. 31

I. BÖLÜM

EBUSSUÛD TEFSİRİNDE KUR'ÂN TARİHİ

Tezin bu bölümünde Ebussuûd Efendi'nin Kur'ân ilimleri ile ilgili görüşleri ele alınacaktır. Bilindiği gibi Ebussuûd Efendi, tefsirinde bu konuları müstakil olarak ele alıp incelemiş değildir. Dolayısıyla Ebussuûd'a atfedilen görüşler, daha ziyade ayetlerin tefsiri sadedinde ifade edilen sözlerden, direkt veya dolaylı olarak tesbit edilip çıkarılan görüşler olacaktır. Bundan dolayı konular hakkında, Tefsir Usûlü kitaplarındaki gibi, sistematik bilgi vermeyi mümkün kılmamaktadır. Ancak yapılan tesbitleri daha düzenli bir biçimde sunabilmek için ele alınan her konu ile ilgili tamamlayıcı mahiyette özet bilgiler verilecek ve bu bilgiler sunularken Ebussuûd Efendi'nin görüşlerine de işaret edilecektir.

Müellifin Ulumu'l-Kur'ân ile ilgili görüşlerini incelerken, günümüzün Tefsir Usûlündeki tasnif anlayışını nazar-ı itibare alınarak, ilk önce Kur'ân, Vahiy, Kur'ân'ın İnzâlî, Ayet ve Sûre vb. Kur'ân Tarihi içerisinde değerlendirilen Ulumu'l-Kur'ân'la ilgili bazı konu ve kavramlar ele alınacak, daha sonra da Ulumu'l-Kur'ân'ın temel konuları olan Esbabu'n-Nüzûl, İ'cazu'l-Kur'ân, Nesh, Muhkem-Müteşabih vb. konular ele alınıp incelenecektir.

1.1. KUR'ÂN

Kur'ân lafzının lügat manasını tesbit etmek için evvela bu kelimenin menşesine bakmak gerekmektedir. Çünkü Kur'ân lafzının herhangi bir kökten türeyip türemediğine göre, onun anlamında da farklılıklar olmaktadır.

Bu kelimenin herhangi bir kökten türemediğini iddia edenler ki, bunların başında eş-Şafi (ö.204/819) gelmektedir. Onlara göre “Kur'ân lafzı, ne kıraat masterından ve ne de başka herhangi bir kökten türemiştir. Eğer bu kelime kıraat masterından türemiş olsaydı, o zaman her okunan şeye Kur'ân denilmesi gerekirdi. Hâlbuki Kur'ân, Tevrat ve İncil gibi Allah'ın kitabına verilen bir isimdir” diye ifade etmişlerdir.²⁰³ Kıraat âlimlerinden İbn Kesir de (ö.120/737) bu kelimeyi hem vasıl hem de vakıf hallerinde Kurân (قرآن) şeklinde hemzesiz okuyarak O da bu görüşte olduğunu belirtmiştir.²⁰⁴

²⁰³ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 277; Suyuti, *el-İtkan*, I, 67

²⁰⁴ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul, İFAV, 1996, s.42

Kur'ân kelimesinin bir kökten türediğini savunanlar, kendi aralarında fikir birliğine varamamışlardır. Bunlardan bir kısmı bu kelimenin hemzesiz, bir kısmı da hemzeli olduğunu iddia etmişlerdir.

Kur'ân lafzının hemzesiz olduğu görüşünü benimseyenlerin bir kısmı bu kelimenin “el-karine”nin (القرينة) çoğulu olan “el-karain”den (القراءن) türediğini²⁰⁵, diğer bir kısmı ise; bu kelimenin, bir şeyi başka bir şeye yaklaştırmak ve bitiştirmek anlamına gelen “karune” (قرن) fiilinden türediğini kabul etmişlerdir.²⁰⁶

Kur'ân kelimesinin hemzeli bir kökten müştak olduğunu savunanlar ise; Kur'an'ın, ‘toplamak, bir araya getirmek’ manasına gelen “el-Kar’u” (القرء) mastarından türemiş (فعلان) vezninde bir sıfat olduğunu²⁰⁷ ileri sürmüşler, Kur'ân'ın da kıssa, emir, nehiy, va'd, vaîd, sûre ve ayetleri topladığını ya da önceki kitapların asıl hükümlerini muhtevî olduğunu,²⁰⁸ buna binaen Kur'ân'a bu ismin verildiğini²⁰⁹ kabul etmişlerdir.

İslam âlimleri arasında en fazla kabul görüp benimsenen diğer bir görüşe göre de, bu kelime “okudu” anlamına gelen (قرأ) fiilinden türemiş (فعلان) vezninde bir mastar olup daha sonra Hz. Peygamber’e(s.a.s) indirilen ilahi kitabın özel ismi olmuştur.²¹⁰

Ebussuûd Efendi de Kur'ân'ın, sözlükte “görölmeyen şeyleri toplayıp bir araya getirmek” anlamına gelen “kıraât” mastarından türemiş olduğu görüşünü kabul etmiştir.²¹¹ Bu yorumu ile O, Kur'an lafzının hemzeli bir mastar olan “kıraât” kökünden müştak olduğunu belirtmiştir. Fakat müfessir bu tarifinde yukarıda da açıklandığı gibi ‘toplamak, bir araya getirmek’ manasına gelen “el-Kar’u” (القرء) mastarına, kıraat anlamı yüklemiş olmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere Kur'an kelimesinin istikakı ile ilgili olarak İslam âlimleri arasında tam bir fikir birliği yoktur. Bununla beraber âlimler arasında en fazla kabul görüp benimsenen görüş, Kur'an kelimesinin hemzeli bir kökten

²⁰⁵ Suyuti, *el-İtkan*, I, 68; Cerrahoğlu, “*Tefsir Usûlü*”, s.31; Demirci, “*Tefsir Usûlü*”, s.61

²⁰⁶ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 227; Suyuti, *el-İtkan*, I, 68; Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, s.18; Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, II, 47

²⁰⁷ Suyuti, *el-İtkan*, I, 68

²⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, I, 29

²⁰⁹ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 278; *Menâhilü'l-İrfan*, s.19

²¹⁰ Zerkani, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 14; Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, s.19; Emir Abdülazîz, *Dirâsât fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983, s.9; Cerrahoğlu, “*Tefsir Usûlü*”, s.32; Demirci, “*Tefsir Usûlü*”, s.62

²¹¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 81

türemiş olduğu görüşüdür. Hemzeli türevler içinde en yaygın kabul göreni ise, Kur'an'ın, "tilavet"le eş anlamlı olduğunu kabul eden görüştür.

Kur'an lafzının, etimolojik menşeyini, "toplamak" ve "okumak" manasıyla iki şekilde de açıklamanın mümkün olduğunu ifade edebiliriz. Her iki anlam da dildeki zenginlikten kaynaklanan bir durum olarak değerlendirilebilir.

1.1.1. Kur'an'ın Terim Anlamı

Kur'an-ı Kerim'in pek çok tarifi yapılmış olup bunlardan en meşhur olanı, "Allah tarafından Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) vahiy yolu ile indirilip Mushaflara yazılan, O'ndan bize kadar tevatürle nakledilen ve okunmasıyla ibadet edilen mu'ciz bir kelimedir" ²¹² şeklindeki tariftir. Bu tanımda yer alan "Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilen" ifadesi, diğer semavi kitapları ve Hz. Peygamberin hadislerini dışarıda bırakmakta, "Vahiy yolu ile indirilmiş olması" sözü de, Kur'an'ın ilâhi kaynaklı olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde "Mushaflara yazılması" ifadesi Kur'an'dan olmayan hiçbir şeyin Kur'an'a dâhil olmadığını; "tevatürle nakledilen" ibaresi de lafız ve mana itibarıyla mütevatir derecesine ulaşmayan kıraatlerin Kur'an'dan sayılamayacağını, "okunmasıyla ibadet edilen" sözü ile de Kur'an'ın kendisinden başka meâli, tefsiri yahut mütevatir olarak nakledilen kudsi hadislerle ibadet edilemeyeceğini bildirmektedir. ²¹³

Tefsirinin önsözünde Kur'an'ın üstün vasıflarını sayan Ebussuûd Efendi, O'na şöyle bir tarif getirmiştir: "Kur'an, inananları âziz ve hamîd olan Allah'ın dosdoğru yoluna ileten daha önceki semavî kitapları tasdik eden, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allah'a ibadet etmeyi emreden, bütünüyle ahenkli ve ayetleri birbiriyle müteşabih, tekrar be tekrar usanılmadan okunan, okunduğunda haşyetiyle tüyleri ürperten, mehabetiyle sanki dağları sarsan, demir kütleleri ve sert kayaları eriten, çözümünü güç meseleleri kolaylaştıran, gelmiş geçmiş bütün söz ustalarını susturan, bir araya gelip toplansalar ve aralarında yardımlaşsalar bile benzerini meydana getirmek hususunda bütün insanları ve cinleri aciz bırakan, beyyinelerin en aşîkârı ve hüccetlerin en parlağı

²¹² Zerkani, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 19; Subhi es-Salih, *Mebahis fî Ulumi'l-Kur'an*, s.31

²¹³ Subhi es-Salih, *Mebahis fî Ulumi'l-Kur'an*, s.31; Demirci, *"Tefsir Usûlü"*, s.63; Eroğlu, *Kur'an İlimleri*, s.8

olan ilahi kitaptır. Akıl sahipleri onun üzerinde düşünüp ibret alsınlar diye eğrisi büğrüsü olmayan bir Arapça ile Allah, Resulüne bu kitabı indirmiştir”.²¹⁴

Müfessir bu tanımla Kur’ân’ın Allah tarafından Hz. Muhammed’e (s.a.v.) Arapça olarak vahyedilen, O’nun diğer ilahi kitapları tasdik eden, insanları Samed olan Allah’a ibadete çağıran, beşerin çözümünde aciz kaldığı müşküllerini halledici özellikte olan ve insanların bir benzerini yapmaktan aciz kaldıkları mucizevî yönüne dikkat çekmiştir.

1.1.2. Kur’ân’ın İsimleri

Kur’ân’ın isimleri mevzusu, Kur’ân İlimleri içerisinde mütalaa edilen bir mesele²¹⁵ olması hasebiyle biz de çalışmanın bu bölümünde Kur’ân’a verilen isimlerin, isim ve sıfat olanları da dikkate alınarak Ebussuûd Efendi’nin bu mevzya dair yorumlarını tesbit etmeğe çalışacağız.

Yüce Allah, vahyettiği Kur’ân’a, Arapların kullandıkları isimlerden başka isimler seçmiştir.²¹⁶ Bu isimler seçilirken de bu kelimelerin ihtiva ettikleri sırlar ile türedikleri kökler göz önünde bulundurulmuştur.²¹⁷ Bunlar içerisinde, “Kur’ân ve el-Kitap” isimleri, Kur’ân’da en çok kullanılan isimler olarak zikredilmişlerdir.

1. el-Kitap

Kur’ân-ı Kerim’de 230 yerde tekrarlanan bu kelime ile Kur’ân’ın kastedildiği hususu, âlimler tarafından ittifakla kabul edilmiştir.²¹⁸ Lügatta, “gözle görülen şeyleri toplayıp bir araya getirmek” anlamına gelen kitaba, bu ismin verilmesi, harfleri yan yana getirmesinden dolayıdır. Binaenaleyh, Kur’ân’da harfleri yan yana getirdiğinden dolayı bu isimle tesmiye edilmiştir.²¹⁹

2. Kur’ân

Kur’ân’ın sözlükte “görülmeyen şeyleri toplayıp bir araya getirmek” anlamına gelen “kırâât” masterından türemiş olduğunu kabul etmiştir.²²⁰

3. Furkan

²¹⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 33

²¹⁵ Zerkani, *Menâhilü’l-İrfan*, I, 18-19

²¹⁶ Suyuti, *el-İtkan*, I, 50

²¹⁷ Eroğlu, *Kur’ân İlimleri*, s.1

²¹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.35

²¹⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 81

²²⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 81

Kur'ân'ın bu isimle tesmiye edilmesini Furkan Sûresinin 1. ayetinin tefsirinde izah eden Ebussuûd Efendi, Kur'ân'a bu ismin verilmesini şöyle izah etmiştir: “Furkan, kelimesi, mastar olup iki şeyi birbirinden iyice ayıran demektir. Kur'ân, hükümleriyle hak ile batılı veya i'cazıyla haklı ile haksızı birbirinden tamamen ayırdığı için bu adla adlandırılmıştır.”²²¹ Ayrıca Kur'ân, haddi zatında veya indirilmesi esnasında bölümleri birbirinden ayrıldığı için de bu isimle tesmiye edilmiştir” demektir.²²²

Bakara Sûresinin 53. ayetinde geçen “Furkan” kelimesinin açıklamasında da bu kelimenin, hak ile batılı ayırdığı için Tevratın da bu isimle anıldığını ifade etmektedir.²²³ Yine mezkûr ayetin tefsirinde Furkan'ı, “helal ile haramı ayıran şeriat”, “hak ile batılın arasını ayıran bir hüccet” veya “Hz. Musa ile düşmanının arasını ayıran ilahi yardım ve zafer” olarak ifade etmiştir.²²⁴

4. Zikr

Enbiya Sûresi 2. 10. ve 50. ayetlerinin tefsirinde Kur'ân'ın “Zikir” olarak isimlendirildiğini açıklayan Ebussuûd Efendi, Kur'ân, insanları gaflet uykusundan uyandırıp ve ölümden sonraki hayatta başlarına gelecek su-î akibetleri hatırlattığından dolayı²²⁵ zikrin ta kendisi olduğunu belirtmiştir.

5. Tenzîl

Kur'ân'ın “tenzil” olarak ifade edildiği Şuara Sûresi 192. ayetinin tefsirinde Ebussuûd Efendi, bu vasfın Kur'ân'a verilmesini “Kur'ân'nın ihtiva ettiği hakikatleri fazlasıyla ifade edip, O'nun mutlak vahy mahsulu olmasına”²²⁶ bağlamıştır.

6. Aziz

Kur'ân'ın “aziz” olarak isimlendirilmesini, “Kur'ân'ın insanlara pek çok fayda sağlamasına” veya “Kur'an'ın Allah tarafından korunmakta olup Ona karşı koymanın mümkün olmadığına”²²⁷ hamletmiştir.

7. Hakk

Kur'ân'ın “Hakk” olarak isimlendirilmesine İsra Sûresi 81. ayetiyle Hakka Sûresinin 51. ayetini örnek gösteren Ebussuûd Efendi, Kur'ân'a Hak denilmesini, onun

²²¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 177

²²² Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 177

²²³ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 241

²²⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 241

²²⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 478

²²⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 261

²²⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 274

ihativa ettiği hakikatlerin her türlü şüpheden uzak ve kesin bilginin ta kendisi olduğuna bağlamıştır.²²⁸

8. Mev'iza

Yunus sûresinin 57. ayetini Kur'ân'ın “meviza” olarak isimlendirilmesine örnek gösteren Ebussuûd Efendi, Kur'ân'ın, “insanlara ister zecrî ve korkutma yoluyla olsun, ister teşvik ve özendirme yoluyla olsun, akîbetlerini hatırlattığından dolayı”²²⁹ meviza olduğunu belirtmiştir.

9. Ahsenü'l-Hadis

Zümer Sûresi 23. ayetinde Kur'ân'ın “Ahsenü'l-Hadis” olarak isimlendirildiğini belirten Ebussuûd Efendi, “en güzel söz” olan Allah kelamının başka sözlere ihtiyaç bırakmadığından dolayı bu isimle tesmiye edildiğini ifade etmiştir.²³⁰

10. Hüküm

Ra'd Sûresi 37. ayetinde Kur'ân'ın “Hüküm” olarak isimlendirilmesini müfessir şöyle izah edilmiştir: Kur'ân; bütün mes'elelerde hükmeden yegane hakim veya kendisiyle hükmedilen yegâne hüküm kaynağıdır.

Kur'ân'ın tamamının hüküm ihtiva etmemesine rağmen bu sıfatla vasıflandırılmasını ise, “Onun hükümlerine riayet etmenin ve bu hükümleri korumanın zarurî olmasına”²³¹ bağlamıştır.

11. Hakim

Kur'ân'ın “el-Hakim” olarak vasıflandırıldığı Yasin Sûresinin ikinci ayetinde bu vasfı şöyle açıklamıştır: Kur'ân'ın önce yeminle tahsis edilip, sonra da hikmet vasfıyla nitelendirilmesini, Onun yüce şanını teşhir, harika hikmetleri ihtiva eden mu'cize nazmı hasebiyle de Peygamberimizin, Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğuna şahitlik ettiğine”²³² dikkat çektiğinden dolayı “el-Hakim” olarak vasfedilmiştir.

12. Şifa

İsra sûresinin 82. ayetinde Kur'ân'ın “şifa” olarak nitelendirildiğine dikkat çeken Ebussuûd Efendi, Kur'ân'ın kendisine inanan müminleri şüphe ve evham hastalıklarına karşı koruyan bir şifa olduğunu belirtmiştir. Ayrıca O'nu, müminlerin

²²⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII.214; V. 245-246

²²⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 247

²³⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VII.200

²³¹ Ebussuûd, *İrşâd*, IV.532

²³² Ebussuûd, *İrşâd*, VII.64

kalplerini kuvvetlendirip nefislerini ıslah edici özelliğinden dolayı da ilaca benzetmiştir.²³³

Yunus Sûresi 57. ayetinde de Kur'ân'ın cehalet, şüphe şirk, nifak ve batıl itikatlar gibi kalbe musallat olan hastalıklara karşı da şifa olduğunu belirtmiştir.²³⁴

13. Muhkem

Kur'ân'ın “el-Muhkem” olarak nitelendirdiği Hud Sûresi 1. ayetini müfessir şöyle açıklamıştır: “Kur'ân'ın muhkem olması demek, ayetlerinin son derece mükemmel olarak düzenlenmiş, kusursuz ve neshten korunmuş olmaları demektir.”²³⁵

14. Hûda

Kur'ân'nın “el-Hûda” olarak isimlendirildiği Yunus Sûresi 57. ayetinde, bu kelimeyi şöyle izah etmiştir: “Kur'ân, Cenabı Hakk'ın kâinat ve insanda yaratmış olduğu delilleri gösterip, insanları hak ve doğru yola hidayet ettiğinden dolayı el-Hâdi olarak adlandırılmıştır”.²³⁶

15. Hablullâh

Kur'ân'ın “Hablullâh” olarak adlandırıldığı Ali İmran Sûresi 103. ayetinin tefsirinde Ebussuûd Efendi, Hz. Peygamberin bir hadisini delil getirerek şöyle der: Bu ayette geçen “hablullâh” kelimesinden maksat; İslam dini veya Allah'ın kitabı Kur'ân'ı Kerimdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) buyuruyor ki; “Kur'ân; Allah'ın sağlam ipidir. Fazla kullanmakla kenarları kopup eskimez, Kur'ân ile konuşan doğruyu söylemiş olur, onunla amel eden doğru hareket etmiş olur, ona sınıksız sarılan sırat-ı mustakime hidayet edilmiş olur.”²³⁷

16. Rahmet

İsra Sûresi 82. ayetinde Kur'ân'ın rahmet olarak isimlendirildiğini ifade eden Ebussuûd Efendi, bu rahmeti; “insanların selim bir fitrat üzere yaratılmalarına, onlara afakî ve enfusi delillerle beraber ilahi kitaplar ve o kitapları açıklayan Peygamberler gönderilmesine ve kullarını hemen cezalandırmayıp tevbe için mühlet vermesine”²³⁸ bağlamıştır.

²³³ Ebussuûd, *İrşâd*, V.248

²³⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, IV.247

²³⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, IV.288

²³⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, IV.247

²³⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, II.113

²³⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, III,199; V, 248

17. Ruh

Ebussuûd Efendi, Nahl Sûresi 2. ayetinde Kur'ân'ın "Ruh" diye isimlendirilmesini, Kur'ân'ın ölü kalplere hayat vermesine bağlamış ayrıca; beden için ruhun önemi ne ise, din için de vahiy'in (Kur'ân) o ölçüde önemli olduğunu belirtmiştir.²³⁹

18. Beyan ve Mübin

Ali İmran Sûresinin 138. ayetinde Kur'ân'ın "Beyan" olarak²⁴⁰, Yusuf Sûresinin 1. ayetinde de "Mübin" olarak nitelendirildiğini ifade eden Müfessir, Kur'ân'ın mübin olarak isimlendirilmesini şöyle izah etmiştir: "Kitabın açık (mübin) olması, Onun Allah katından nâzil olduğu, lafız ve mana yönünden olduğu gibi bilinmeyen sırları bildirmesi noktasından da mucize olduğu apaçık ortadır. Yahut muhtevî olduğu hükümleri, din kurallarını, insanlar ve melekler âleminin güzelliklerini, iki cihanın yaratılışının sırlarını ve diğer hikmetleri, irfan ve kıssaları gayet mükemmel olarak açıklamış olması" demektir.²⁴¹

19. Besâir

Kur'ân'ın "Besâir" (Basiret nurları) olarak isimlendirilmesine Araf Sûresinin 203. ayetini delil gösteren Ebussuûd Efendi, Kur'ân'a besâir denilmesini, kalplerin Kur'ân'la Hakkı görüp, doğruyu idrak etmesine bağlamıştır.²⁴²

20. Fasl

Tarik Sûresinin 13. ayetinde Kur'ân'ın "Fasl" olarak vasıflandırıldığını örnek gösteren müfessir, Kur'ân hak ile batılın arasını ayırdığından dolayı bu isimle nitelendirildiğini belirtmiştir.²⁴³

21. Nûcûm

Kur'ân'ın parça-parça inen bölümlerine "necm" adı verildiğini Vakıa Sûresinin 75. ayeti ile Necm Sûresinin 1. ayetinde ifade eden Ebussuûd Efendi, Hz. Peygamber'e takriben 23 senede inen Kur'an'ın her bir bölümünün de bu isimle tesmiye edildiğini belirtmiştir.²⁴⁴

²³⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, V,101; VII,306

²⁴⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, II,153

²⁴¹ Ebussuûd, *İrşâd*, IV. 390

²⁴² Ebussuûd, *İrşâd*, III.504

²⁴³ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 367

²⁴⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,6; 67

22. Müteşabih

Kur'ân'ın müteşabih olmasını, Onun hükümlerinin hak ve doğruluk üzerine kurulmuş iki dünyanın bütün faydalarının yegâne kaynağı olmasına, lafızlarının; fesahatte, nazminin i'cazda uyumlu olmalarına ve manalarının birbirine benzetmesine dayandırarak buna zümer Sûresinin 23. Ayetini örnek göstermiştir.²⁴⁵

23. Mesâni

Kur'ân'nın; kıssa, haber, hüküm, emir ve yasaklarının; mükâfat, ceza, vaat ve öğütlerinin tekrarlanmasından dolayı, “Mesani” olarak nitelendirildiğini Zumer Sûresinin 23. Ayetini örnek olarak göstermiştir.²⁴⁶

24. Burhan

Kur'ân'ın “Burhan” olarak isimlendirildiği Nisa 174. Ayetinin tefsirinde bu kelimeye şöyle açıklık getirmiştir: “Ey insanlar! Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Peygamberliğinin doğruluğunu gösteren, içindeki hüküm ve ayetlerle hakkın hak, batılın da batıl olduğunu gösteren o kesin delil (Burhan) size ulaştı.”²⁴⁷

25. Nur

Kur'ân'ın “Nur” olarak nitelendirildiği Nisa Sûresi 174. ayetinin tefsirinde Ebussuûd Efendi; Onun, parlayan ve başkalarını aydınlatan özelliğinden dolayı Nur olarak isimlendirildiğini zikretmiştir. Ayrıca Kur'ân'ın apaçık Allah katından olduğu, i'cazıyla isbat edilmekten müstağni ve insanları küfür karanlıklarından iman aydınlığına kavuşturduğundan dolayı Nur olarak vasıflandırıldığını beyan etmiştir.²⁴⁸

26. Beşir ve Nezir

Bu iki ismin Kur'ân ile peygamberler arasında ortak olduğunu ifade eden Ebussuûd Efendi, “Kur'ân'ın kendisine itaat edenleri Cennetle müjdeleyip ve isyan edenleri de Cehennemle korkuttuğu için beşir ve nezir olarak isimlendirildiğini belirterek buna Fussilet Sûresinin 4. Ayetini örnek göstermiştir.”²⁴⁹

27. Kayyım

Kur'ân'a kayyım denilmesine Kehf Sûresi 2. ayetini örnek gösteren Müfessir, Kur'ân'ın; kulların dinî ve dünyevî maslahatlarını dosdoğru düzenleyen bir kitap olması hasebiyle kayyım olduğunu, ayrıca kendinden önceki semavî kitapların doğruluğuna

²⁴⁵Ebussuûd, *İrşâd*, VII.200

²⁴⁶Ebussuûd, *İrşâd*, VII.200

²⁴⁷Ebussuûd, *İrşâd*, II.473

²⁴⁸Ebussuûd, *İrşâd*, II.474

²⁴⁹Ebussuûd, *İrşâd*, VII.255

şahit ve onları koruyucu olması dolayısıyla da yine kayyım olarak nitelendirildiğini belirtmiştir.²⁵⁰

28. Müheymin

Maide Sûresinin 48. ayetinde Kur'ân'ın "Müheymin" olarak vasıflandırıldığını belirten Ebussuûd Efendi, bunun sebebini de Kur'ân'ın, önceki kitapların mürakıbbı olup onları tebdil ve tağyirden koruduğuna bağlayarak açıklamıştır.²⁵¹

29. Kerim

Vakıa Sûresinin 77. ayetinde Kur'ân'ın "Kerim" olarak isimlendirildiğini belirten Ebussuûd Efendi, bunu Kur'ân'ın Allah katında pek değerli ve şerefli olduğuna, onun dünyevî hayat için faydalı olan önemli ilimlerin ana kaynağı olmasına bağlamıştır.²⁵²

30. Azîm

Hicr Sûresi 87. ayetinde Kur'ân'ın "Azîm" vasfıyla nitelendirildiğine dikkat çeken müfessir, Kur'ân'ın "yüce olmasından dolayı böyle nitelendirildiğini beyan etmiştir.²⁵³

31. Mübarek

Kur'ân'ın Enbiya Sûresi 50. ayetinde "Mübarek" vasfıyla nitelendirildiğini belirten Ebussuûd Efendi, Onun mübarek olarak vasıflandırılmasını "hayır ve faydası bol, bereket kaynağı" olmasına bağlamıştır.²⁵⁴

32. Aliy

Zuhurf Sûresi 4. ayetinde Kur'ân'ın "Aliy" olarak isimlendirildiğini bunun sebebini de Onun "diğer ilahi kitaplar arasında şanı çok yüce ve kıymetli" olmasına bağlamıştır.²⁵⁵

Bu şekilde Ebussuûd Efendi, açıklamalarıyla birlikte Kur'ân'ın isim veya isimleşmiş sıfatlarından 32 ismini zikretmiş, ayrıca Kur'ân'ın bunlarla isimlendirilme gerçeklerini açıklamıştır.

²⁵⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, V. 264-265

²⁵¹ Ebussuûd, *İrşâd*, III. 77

²⁵² Ebussuûd, *İrşâd*, VIII.67

²⁵³ Ebussuûd, *İrşâd*, V. 91

²⁵⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, V. 507

²⁵⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VII.308

1.2. VAHİY

1.2.1. Vahiy Kelimesinin Anlamı ve Kur’ân’daki Kullanılışı

“Veheye” (وحي) fiilinin mastarı olan vahiy lafzı lügatte, “ilham etmek, ima ve işaret etmek, fısılsamak, emretmek, telkin etmek, yazmak, acele etmek, seslendirmek ve vesvese vermek” gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁶ Ayrıca “bir manayı herhangi bir varlığa gizli ve süratli bir şekilde iletmek”²⁵⁷ diye de tarif edilmiştir..

Terim olarak ise, “Yüce Allah’ın genel olarak varlıklara hareket tarzlarını bildirmesi, özel olarak da insanlara ulaştırmak istediği ilahî emir, yasak ve haberlerin tümünü vasıtalı veya vasıtasız bir tarzda, gizli ve süratli bir yolla peygamberlerine iletmesi”²⁵⁸ şeklinde tarif edilmiştir. Buna ilave olarak “Allah’ın peygamber ve veli kullarına gönderdiği ilahi kelimeler”²⁵⁹ da vahiy olarak isimlendirilmiştir.

Ebussuûd Efendi tefsirinde vahyin sözlük anlamına En’âm Sûresinin 112. Ayetinin tefsirinde açıklama getirmiştir. Konuyla ilgili olarak “Vahiy kelimesini, kalbe hızlı bir şekilde söz veya işaret atıp yerleştirmek” olarak izah etmiştir.²⁶⁰

Vahyin terim anlamına tarif getirmeyen Ebussuûd Efendi vahiyle ilgili ayetlerin tefsirinde vahiyden bahsetmiştir. Vahiyle ilgili en ayrıntılı açıklamayı Şura Sûresinin 51. Ayetinin açıklamasında yapmıştır.²⁶¹

Konu ile ilgili ayette Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: وَمَا كَانَ لِنَبِّئٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلَىٰ حَكِيمٍ صَحِيحٍ “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O, yücedir hâkimdir.”²⁶² Bu ayetin tefsirinde Ebussuûd Efendi, vahiy üç bölümde ele alıp açıklamıştır.

Bu ayetin anlamı şudur: “Allah, insanlarla ancak şu üç şekilde konuşur:

²⁵⁶ İbnü’l-Manzur, *Lisanü’l-Arab*, XXV, 379-382; el-Cevheri, *es-Sıhah*, VI. 2519-2520; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.37; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.47; Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, TDA, 2012, XXXXII, 440-443; M. Zeki Duman, “Vahiy Gerçeği”, Fecr Yayınları, Ankara, 1997, s.19

²⁵⁷ Cürçani, *et-Tarifat*, s.40

²⁵⁸ Zerkani, *Menahilü’l-İrfan*, I, 63; Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, İFAV, İstanbul 1996, s.27; Duman, s.19-35

²⁵⁹ Ragıp el-İsfehani, *Müfredat*, VHY md. s.515

²⁶⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, III. 297

²⁶¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 304

²⁶² Şura; 42/51

1. Vahiy yoluyla ki, (إِلَّا وَحْيًا) bu vahiyden maksat, kalbe ilka edilen, bırakılan ilham ve vahiydir. Nitekim Hz. Musa (a.s.)'ın annesine vahyedilmesi²⁶³ ile Hz. İbrahim'e (a.s.) oğlunu kurban etmesinin vahyedilmesi²⁶⁴ bu kabildendir. Mücahid'den bu konuyla ilgili olarak “Allah Teâlâ Zebur'u, Hz. Davut'un (a.s.) kalbine vahiy buyurmuştur” diye rivayet edilmiştir.²⁶⁵

2. Allah'ın konuşmasının diğer bir kısmı da, muhataba görünmeden, kelimini bazı cisimlerde yaratıp muhataba duyurmasıdır ki, ayette ifade edilen **أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ** “perde arkasından konuşması budur”. Bu Allah'ın halini, kendini göstermeden perde arkasından bazı has adamlarıyla konuşan Melikin durumu ile temsil kabilindendir. Burada muhataplar, melikin sesini işitiyorlar, fakat zatını görmüyorlar. İşte Cenab'ı Hakk'ın Musa peygamberle ve meleklerle konuşması bu kabildendir.²⁶⁶

3. Allah'ın konuşmasının bir diğer kısmı da melek vasıtasıyla konuşmasıdır ki, ayette **أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ** “veyahut bir elçi gönderip izniyle dilediğini ona vahyeder” ifadesi bunu anlatmaktadır. Yani Allah bir melek gönderir de o melek, Allah'ın müyesser kılmasıyla Peygambere Allah'ın dilediği vahyi ulaştırır. İşte Allah ile peygamberler arasında bütün zamanlarda cereyan eden konuşma bu kabildendir.²⁶⁷

Yukarıdaki izahları özetle şöyle ifade edebiliriz: Allah'ın vahyini insanlara iletmesi vasıtalı ve vasıtasız olmak üzere iki şekilde olur. Allah'ın vahyinin peygamberlere vasıtasız ulaşması da peygamberin Allah'ın kelimini ya bizzat duyması veya duymaması tarzında gerçekleşmektedir. Peygamberin, Allah'a vahyini, arada herhangi bir vasıta (melek) olmaksızın alıp, Allah'ın kelimini duymamasına “illa vahyen” (إِلَّا وَحْيًا) ifadesi işaret etmektedir. Allah'ın vahyinin, peygambere bir şahıs aracı kılınmadan ulaşp, peygamberinde o kelamı bizzat kendisinin duymasına da “ev min verai hicabin” **أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ** “bir perde arkasından” ibaresi işaret etmektedir. Peygambere ilahi vahyin bir aracı vasıtası ile iletilmesine de “ev yürsile rasülen” **أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا** “yahut bir elçi gönderip de izni ile dilediğin vahyedilmesi...” sözü açıklık getirmektedir.

²⁶³ Kasas, 28/7

²⁶⁴ Saffat, 37/ 102/ 14

²⁶⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VII. 304

²⁶⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VII. 305; krş. Ali Akın, *Ebussuud Tefsiri*, (I-XII), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007, XI, 5207

²⁶⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, VII. 305

Ayrıca Mufessir vahiy kelimesinin anlamıyla ilgili olarak Allah'ın "Arza vahyetmesi" ni "emretmesi"²⁶⁸; "her göğşe görevini vahyetmesini "yaratması" veya "vahiy ve emir buyurması"²⁶⁹ şeklinde açıklamış, "şeytanların dostlarına vahyetmesini" de "onlara vesvese vermesi veya yazı yazdırması"²⁷⁰ olarak açıklamıştır.

Yine vahiyle ilgili olarak Allah'ın "Musa'nın annesine vahyetmesini" "ilham etmesi veya rüya da bildirmesi"²⁷¹; "bal arısına vahyetmesini"²⁷² ise; "ona ilham etmesi ve arıya bal yapma bilgisini öğretmesi"²⁷³ anlamında açıklamıştır.

1.2.2. Vahiyle İlgili Bazı Meseleler

Vahiy meleği Cebrail Kur'an'da, "kendisine itaat edilen, fikrine başvurulmuş ve vahyin emini olduğundan dolayı Ruhu'l-emin, çok şerefli, kuvvet sahibi ve Arş'ın sahibi yanında kıymetli bir elçi"²⁷⁴ diye tavsif edilmiştir. Ebussuûd Efendi'de Cebrail'in, kuvvet sahibi olmasını, kuvvetinin pek çetin olması ile²⁷⁵ açıklamıştır.

Hız Muhammed (s.a.v) vahiy meleği Cebraili iki kez asıl şekliyle görmüş; bunun birincisi vahyin başlangıcında Hira Mağarasında,²⁷⁶ diğeri ise Mirac esnasında gerçekleşmiştir. Mufessir Cebrail'in asıl şekliyle görülmesi olayının Hz. Peygamberden başka diğeri hiçbir peygambere müyesser olmadığını bildirmiştir.²⁷⁷

Ebussuûd Efendi peygamberlerin, başka bir şahıs vasıta olmaksızın işittiği kelamın "Allah kelamı" olduğunu anlama mevzuuna Araf Sûresinin 143. Ayetinin tefsirinde açıklık getirmiştir.

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ "Musa tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabbi ona hitap edince: "Ya Rabbi, dedi, göster bana zatını bakayım sana!" Allah Teâlâ şöyle cevap verdi: "Sen beni göremezsın. Ama şimdi şu dağa bak, eğer yerinde durursa Sen de beni görürsün" derken

²⁶⁸ Zilzal, 99/5; Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 427

²⁶⁹ Fussilet, 41/12; Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 259

²⁷⁰ En'âm, 6/121; Ebussuûd, *İrşâd*, III, 305

²⁷¹ Kasas 28/7; Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 332

²⁷² Nahl, 16/ 68

²⁷³ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 145

²⁷⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VI. 261, Tekvir, 81/19, 20; VIII, 336

²⁷⁵ Necm, 53/ 5; Ebussuûd, *İrşâd*, VIII.4

²⁷⁶ Müdessir, 74/ 1; Ebussuûd, *İrâd*, VIII.251

²⁷⁷ Necm, 53/ 5, 6,7; Ebussuûd, *İrşâd*, VIII.6-8

Rabbi dağa tecelli eder etmez onu, un ufak ediverdi. Musa'da düşüp bayıldı. Kendine gelince; “Şüphesiz Ya Rabbi! Bu talebimden dolayı tevbe ettim. İman edenlerin ilkiyim.

Bu ayetin izahında, Yüce Allah meleklerle vasıtasız konuştuğu gibi Hz. Musa (a.s.) ile de arada herhangi bir şahıs olmaksızın direkt konuştuğunu açıkladıktan sonra, Hz. Musa'nın (a.s.) Allah'ın kelamını her taraftan işittiğini bildirmektedir. Binaenaleyh Hz. Musa'nın (a.s.) duyduğu sesi, herhangi bir yöne bağlı olmaksızın her taraftan işitmesi, bu kelamın beşer kelamı değil Allah kelamı olduğunu anlaması için yeterli sebep olduğunu, dolayısıyla Peygamberlerin Allah ile arasında herhangi bir elçi olmaksızın aldıkları vahyin, ilahi kaynaklı olduğunu kesinlikle bildiklerini zikretmektedir.²⁷⁸

Keza Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mirac mucizesinin anlatıldığı Necm Sûresi 16. ve 17. ayetlerinde şöyle buyrulmaktadır: **إِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ مَا يَغْشَى مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى** “Sidreyi kaplayan kaplamıştı. O göz (peygamberin gözü) gördüğünden kaymadı”

Ebussuûd Efendi, bu ayetlerin izahları sadedinde şunlar kaydetmektedir: “Yani Muhammed (s.a.v.) Cebrail'i gerçek sûretinde önceden sidretü'l-müntehanın yanında bir kez daha görmüştü.²⁷⁹ O sırada Sidreyi öyle şeyler kaplamıştı ki, kemiyet ve keyfiyet olarak onları vasıflandırmak mümkün değildi.” Daha sonra “Sidreyi kaplayan şeyler” in açıklamasında farklı rivayetler aktaran Ebussuûd Efendi, bir başka görüşe göre ise; “Allah sidreye tecelli buyurduğu zaman, O'nun nurlarının celal ve azameti “sidre”yi kaplar. Nitekim Allah, (Hz. Musa kıssasında zikredildiği gibi) dağa tecelli buyurduğu zaman da O'nun nurlarının azamet ve celali dağı kaplamıştı da, dağ un ufak haline gelmişti. Sidre, o dağdan daha sağlam ve dayanıklı olduğu için, o dağda meydana gelen sarsılma, Sidre'de meydana gelmemişti²⁸⁰ diye konuya açıklık getirmiştir

Necm Sûresi 10. ayetinde Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ** “Nihayet Allah, kuluna vahiy ettiğini vahyetmiştir”. Bu ayetin tefsirinde Ebussuûd Efendi şöyle açıklama yapmıştır. Yani, Allah, kulu Muhammed'e (s.a.v.) Cebrail vasıtasıyla anlatılması mümkün olmayan büyük şeyleri vahyetmiştir”. Bu ayetin izahında ifade edilen “Cebrail vasıtasıyla anlatılması mümkün olmayan büyük şeyleri

²⁷⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 443-444; I. 552

²⁷⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 8

²⁸⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 9; krş. Akın, XII, 5427

vahyetmesi” göstermektedir ki Cenab-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile de vasitasız, arada herhangi bir aracı olmaksızın konuşmuştur.²⁸¹

Binaenaleyh Hz. Musa’nın (a.s.), Yüce Allah ile direkt mukâlemesi sırasında, dağın Cenab-ı Hakk’ın azamet ve celaline dayanamayıp parçalanması, buna karşılık “Sidre” de aynı tecellinin vuku bulmasına rağmen O’nun muhkem olmasından dolayı bu azamet ve celal karşısında sabit kalması, bize gösteriyor ki; Hz. Muhammed (s.a.v.) mirac mucizesinde dünya dan farklı âlemlere gitmiş ve o âlemlerde Yüce Allah’tan vasitasız vahiy almış ve O’nunla konuşmuştur.

1.2.3. Garânik Hadisesi

Sözlükte “beyaz su kuşu, kuğu, turna; beyaz tenli genç ve güzel kız” anlamına gelen “garânik” (غَرَانِق) “garnuk” (غَرْنُوق) veya “girnîk” غَرْنِيق kelimesinin çoğuludur. Kureyşliler, taptıkları putlarını “Allah’ın kızları” olarak kabul eder ve Kâbe’yi tavaf ederlerken, “Lat, Uzza ve diğer üçüncüsü Menat hürmetine, çünkü bu üçü ulu kuğulardır ve şüphesiz onlar, şefaati umulan varlıklardır” diyerek onları yükseklerde uçan kuşlara benzetirlerdi.²⁸²

Garânik ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.v.) müşriklerin gönlünü islama ısındırmayı arzu ettiği bir sırada, Şeytanın telkiniyle vahiylerle Allah kelamı olmayan bazı sözler karıştırdığını ve daha sonra Cebrail’in uyarmasıyla bundan vazgeçtiğini iddia eden rivayetler münasebetiyle, İslam litaratüründe kullanılmıştır.²⁸³ Daha çok Necm sûresi 19-20 ve Hac sûresi 52-54. ayetlerinin nûzül sebeplerine dair tartışmalara konu olmuştur.

Söz konusu ayetlerin nûzül sebepleri ile ilgili olarak Ebussuûd Efendi şu açıklamaları yapmıştır: Bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) içinden, yoksulluğun kalkmasını temenni etmesi sebebiyle bu ayet nâzil olmuştu. Diğer bir rivayete göre Hz. Muhammed (s.a.v.) kavminin imana gelmesini şiddetle arzu ettiği için, onları imana yaklaştıracak hususların nâzil olmasını arzu ediyor ve bu temennisini ısrarla sürdürüyordu. Nihayet birgün kavminin meclisinde iken Necm Sûresi nâzil oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.) sûreyi okumaya başladı. Derken ...وَمِنَ الثَّالِثَةِ الْآخَرَى ...Üçüncüleri

²⁸¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 6

²⁸² İsmail Cerrahoğlu, “*Garânik*” md. DİA, İstanbul, 1996, XIII,361-366; Duman, s.176-180

²⁸³ Duman, s.177; Said Şimşek, “*Günümüz Tefsir Problemleri*”, Esra yayınları, Konya, 1997, s.499

olan ötekini, Menatı gördünüz mü?”²⁸⁴ ayetine gelince, Şeytan O’na vesvese verdi ve sonunda lisanından sehven “işte onlar yüce kuğulardır ve şüphesiz onların şefaati umulur” ifadesi çıkıverdi. Bunun üzerine müşrikler çok sevindiler, hatta Hz. Muhammed (s.a.v.) sûrenin sonunda secde ederken onlar da kendisine iştirak ettiler ve Mescid-i Haram’da bulunan mümin, müşrik herkes secde etti. Sonra Cebrail buna çok üzüldü. İşte bundan dolayı Allah Hz. Peygamber’i (s.a.v.) bu ayetle teselli ediverdi.²⁸⁵

Ayetlerin sebab-i nüzûl ile ilgili bu açıklamalardan sonra zikredilen bu görüşlerin tahkik ehli tarafından red edildiğini belirttikten sonra şayet bu görüşün sıhhati kabul edilse, bunun bir imtihan olup onunla, iman üzere sabit olan ile imanı sarsılan kimselerin birbirinden ayrılması hikmetine mebnî olduğunu belirtmektedir.²⁸⁶

Konuyla ilgili başka bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكُمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ “Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderip ayetlerini sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁸⁷ Bu ayetin açıklamasında Müfessir, ayette ifade edilen “temenni”nin, okumak anlamında olduğunu; şeytanın O’na bir şey katmasını da, “yüksek sesle aykırı şeyler okuyup” dinleyenlerin, onun, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) okumasından kaynaklandığını sanmalarına sebep olduğunu bildirmektedir. Bu görüşün, “Kur’ân’a olan güvene halel getirir” gerekçesiyle red edildiğini bildiren Ebussuûd Efendi, bu ayete dayanarak peygamberlere sehiv ve vesvesenin arız olabileceğini ileri sürmektedir.²⁸⁸

Hac Sûresi 53. ayetin açıklamasında da Yüce Allah’ın şeytanın bu vesvesesine müsaade etmesinin sebebini “kalplerinde şüphe ve nifak olanlar ile müşrikleri denemesine” bağlayan Ebussuûd Efendi, bu ayetin de “haklı olsun, haksız olsun herkesin şeytanın kattığı şeyleri açıkça bildiğine” işaret ettiğini belirtmiştir.²⁸⁹ Bu rivayetin tahkik ehli tarafından kabul edilmediğini, çünkü kabul edilmesi durumunda Kur’ân’ın sıhhatinin tartışma konusu olacağını, hatta bundan önceki ayette bildirilen

²⁸⁴ Necm, 53/ 20

²⁸⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 41; VIII,8-10

²⁸⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 41; VIII, 8-10; krş. Akın, IX, 4139-4140

²⁸⁷ Hac, 22/52.

²⁸⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 41

²⁸⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 42

“Allah’ın şeytanın vesvesesini iptal edip ayetlerini sapasağlam yerleştirmesi”²⁹⁰ hükmünü de aynı gerekçeyle mahzurlu hale dönüştüreceğine dikkat çekmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla Müfessir bu konudaki görüşünü açık bir şekilde belirtmiştir. Ayetlerin nüzûl sebeplerini zikredip bunların tahkik ehli tarafından kabul edilmediğini beyan ettikten sonra, bu rivayetin doğruluğunun kabul edilmesi durumunda da bunun, bir imtihan vesilesi olabileceğini bildirmiştir. Bu beyanıyla sanki garânik olayını, imkân dâhilinde kabul edip, gerekçesini de “iman üzere sabit olanlar ile imanı sarsılan kimselerin ayrılması” olarak açıklamış olduğu görülmektedir.

1.3. KUR’AN’IN NÜZÛLÜ

Ortalama yirmi üç senelik zaman dilimi içerisinde gerçekleşen “vahiy süresi”, toplumdaki gelişmelere paralel olarak fert ve toplumu ıslah etmeyi, onları içinde bulundukları bataklıktan çıkarıp sırat-ı müstakime sevk etmeyi ve Allah’a gerçek manada kul olmayı gaye edinmiştir. Bu gayeyi gerçekleştirmesi için de Yüce Allah, Kur’ân’ı Kerimi toptan değil de tedrici olarak inzâl etmiştir. İnzâl hadisesi mevzubahis olduğunda Allah ile Hz. Peygamber arasında aracı olan vahiy meleği Cebrail’in Kur’ân vahyini, Allah’tan almasının keyfiyeti gündeme gelmektedir. Bu yüzden vahyin inzalinde öncelikle “O’nun Cebrail’e intikalini, daha sonra da Hz. Peygamber’e (s.a.v.) inzalini ele almak uygun olacaktır.

1.3.1. Cebrail’in Kur’ân’ı Allah’tan Alması

İslam âlimleri, Cebrail’in Yüce Allah’tan Kur’ân’ı Kerimi alma konusunda, bir başka ifade ile Allah’ın Kur’ân vahyini, vahiy meleği Cebrâil’e²⁹¹ ulaştırması meczuunda şu üç farklı görüşü ortaya koymuşlardır:

1. Cebrâil, Kur’ân vahyini, levhi mahfuz’dan almıştır.²⁹²

2. Kur’ân-ı Kerim bazı görevli melekler tarafından, Cebrâil’e intikal ettirilmiştir.²⁹³

²⁹⁰ Hac, 22/52

²⁹¹ Zerkânî, *Menahilü’l-İrfan*, I, 19; Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulumi’l-Kur’an*, s.31

²⁹² Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 229; Zerkani, *Menahilü’l-İrfan*, I, 47

²⁹³ Zerkani, *Menahilü’l-İrfan*, I, 47

3. Kur’ân-ı Kerim’i Cebrâil, bizzat Allah’tan semâen, yani dinleyerek almıştır ki, bu görüş Ehl-i Sünnet tarafından kabul edilmiştir.²⁹⁴ Yüce Allah mahiyetini hiçbir beşerin idrak edemeyeceği bir tarzda, Cebrâil’e dinletip inzal etmiştir. Nitekim bu durumu İbn-i Kesir’in tefsirinde bildirdiği şu hadis te desteklemektedir. “Allah, emrini bildirmeği murad ettiğinde vahy ile konuşur. Konuşunca gökler, şiddetle sarsılmaya başlar. Gök ehli bunu işitince, Allah için secdeye kapanırlar, secdeden başını ilk kaldıran Cebrâil olur. Yüce Allah, dilediğini Ona vahyeder. Cebrâil de bu vahyi meleklerine ulaştırır. Her bir semaya ulaştığında melekler: ‘Rabbimiz ne buyurdu?’ diye sorarlar. O da: “Gerçeği söyledi, Yüceler yücesi büyükler büyüğü, O’dur” der. Böylece Cibril, gökte veya yerde Allah’ın emrettiği yere vahyi götürür.”²⁹⁵

Konu ile ilgili olarak Ebussuûd Efendi, **وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ** “O muttakiler ki, hem sana indirilen kitaba, hem de senden önce indirilen kitaplara iman ederler”²⁹⁶ ayetinde geçen “inzal” kelimesinin izahı sadedinde şunları zikretmiştir: “İnzal; yukarıdan aşağıya nakletmektir. Sahifelerin dışındaki diğer ilahi kitapların peygamberlere inzali, vahiy meleği Cebrâil’in O’nu Cenab-ı Hak’tan ruhanî bir üslupla telakki etmesiyle (almasi ile) gerçekleşmiştir.”²⁹⁷

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır ki müfessir Ebussuûd Efendi, vahyin görevli meleğe ulaştırılması konusunda Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşünü kabul etmektedir.

1.3.2. Kur’ân’ın Hz. Muhammed’e (s.a.v.) İnzâli

Vahiy meleği Cebrâil’in, beşer idrakinin anlamakta aciz kaldığı “ahz-ı vahy” den sonra, bu ilahi emaneti Hz. Peygambere ulaştırmıştır. Allah kelamının Hz. Peygamber’e intikali konusunda da İslam âlimleri tarafından farklı değerlendirmeler yapılarak üç görüş ileri sürülmüştür.

1. Kur’ân vahyi, önce Levhî mahfuz’dan bir bütün olarak “Beytü’l-izzet” e yani, dünya semasına indirilmiş, oradan da münecemen, yani çeşitli zaman aralıklarıyla yirmi küsur yılda Hz. Muhammed’e (s.a.v.) nâzil olmuştur.²⁹⁸

²⁹⁴ Demirci, “*Tefsir Usûlü*”, s.64

²⁹⁵ İbn Kesir, “*Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*”, Mısır, ts. (I-IV), III, 537; Demirci, “*Tefsir Usûlü*”, s.64

²⁹⁶ Bakara, 2/ 4

²⁹⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 106

²⁹⁸ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 228; Cerrahoğlu, “*Tefsir Usûlü*”, s.43

2. Kur'ân, kadir gecesinde başlayarak yirmi üç seneye yakın bir süre içerisinde, meydana gelen hadiselerle göre değişik zamanlarda Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirilmiştir.²⁹⁹

3. Kur'ân, bir yıl içerisinde inmesi takdir edilen miktarlar halinde, yirmi üç kadir gecesinde dünya semasına, oradan da tedrici olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilmiştir.³⁰⁰

Ebussuûd Efendi tefsirinde Kur'ân'ın inzâlî konusuna Bakara 97, 185; Duhan 3, İsra 106, Furkan 32 ve Kadir 1 ayetlerinin tefsirlerinde açıklık getirmiştir.

Kur'ân'ın Ramazan ayında indirildiğini bildiren ayetin açıklamasında, “Bunun anlamının, Kur'ân'ın Ramazan ayında indirilmeye başlandığını ve bu indirilmenin de Kadir gecesinde gerçekleştiğini” bildirmektedir.³⁰¹

Kur'ân'ın mübarek bir gecede indirildiğini ifade eden ayetin açıklamasından da “bu mübarek gecenin kadir veya beraat gecesine olabileceğini, binaenaleyh Kur'ân'ın bu mübarek gecede levhi mahfuzdan dünya semasına indirildiğini, Cebrâil'in onu yazıcı meleklerle yazdırıp yirmi üç seneye yakın bir zamanda bölüm bölüm Hz. Peygamber'e indirdiğini” beyan etmektedir.³⁰²

Kur'ân-ı Kerim'in Kadir gecesinde indirildiğini bildiren ayetin izahında ise; “bundan maksadın, Kur'ân'ın tamamının lehvi mahfuzdan alınıp kadir gecesinde dünya semasına indirildiğini ve Cebrâil'in onu yazıcı meleklerle yazdırıp, sonra onu, yirmi üç sene içinde bölüm bölüm Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirdiğini”³⁰³ zikretmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır ki; Ebussuûd Efendi İslam âlimlerinin benimsemiş oldukları görüşleri birleştirerek orta bir yol takip etmiştir. O, Kur'ân'ın bütün olarak levhi mahfuzdan alınıp, kadir gecesinde dünya semasına indirildiğini beyan etmekle İslam âlimlerinin büyük çoğunluğunun kabul etmiş olduğu birinci görüşü benimsemiş olduğu imajını vermektedir. Bunun yanında bu inzalin, kadir gecesinde başladığını açıklamakla da âlimlerin belli bir kısmının kabul ettiği görüşü de benimsediğini bildirmektedir. Böylece bu değerlendirmeleriyle “orta yolu” takip ettiğini göstermektedir.

²⁹⁹ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 228; Demirci, “*Tefsir Usûlü*”, s. 65

³⁰⁰ Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 35

³⁰¹ Bakara, 2/85; Ebussuûd, *İrşâd*, I, 421

³⁰² Duhan, 44/3; Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 337

³⁰³ Kadir, 97/1; Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 419

Kur'ân'ın indirilişi ile ilgili olarak “inzal” ve “tenzil” kavramlarına açıklık getiren Ebussuûd Efendi, inzal'ın mutlak indirmek anlamında toptan indirilmeğe,³⁰⁴ tenzîl'in ise; “yavaş-yavaş, parça-parça, ceste-cest, münecemen” indirilmeğe³⁰⁵ delalet ettiğini belirtmiştir.

Kur'ân'ın, kâfirlerin istediği gibi “toptan, bütün”³⁰⁶ olarak değil, parça parça indirilmesinin hikmetlerine değinen müfessir, bu konuda şunları zikretmiştir:

1. Kur'ân, diğer ilahi kitapların aksine olarak “bir defada değil de yirmi üç senelik bir zaman diliminde indirildi. Çünkü diğer kudsî kitapların hak ve Allah katından olduklarının delili, onların i'caz yönleri değildi. Kur'ân-ı Kerim'in hak ve Allah katından olduğunun en önemli delili, Onun asırlar boyu devam eden ve mucize olan nazımdır ki; Kur'ân'da Allah, inkârcılara en kısa sûresinin benzerini getirmeleri konusunda meydan okumuştur. Hiç şüphesiz i'caz çarkının döndüğü yörünge, hadiselerin iktiza ettiği hallere mutabık olması, o durumların değişmesini ve yenilenmesini zaruri kılmaktadır. Binaenaleyh bu sebepten Kur'ân'ın parça parça indirilmesi gerekmektedir.”³⁰⁷

2. Kur'ân'ın metinlerini hıfz etmek, manalarını anlamak, hükümlerini zabt etmek, muhtevastaki uygun hikmet ve maslahatların tafsilatına vakıf olmak için parça parça indirilmiştir.

3. Kur'ân hükümlerinin bazıları “nesh ile değiştirilmesi gerektiğinden” Kur'ân ceste ceste indirilmiştir.³⁰⁸

4. Kur'ân, parça parça inmiş olduğu halde, Onun benzerini getirmekten aciz kalmışlardı. Binaenaleyh Kur'ân bir defada indirilmiş olsaydı ve kâfirlerden onun tamamı gibi bir kitap meydana getirmeleri istenseydi bu durum onlar için tamamen imkân harici olurdu.³⁰⁹

5. Kur'ân, hikmet ve maslahatın gereği olarak, vaki olan hadise ve olaylara uygun olarak parça parça indirilmiştir.³¹⁰

6. Kur'ân, muhataplarının sorularına cevap vermek, için tedrici olarak indirilmiştir.³¹¹

³⁰⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 106; 167

³⁰⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 167; 296

³⁰⁶ Furkan, 25/ 32

³⁰⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 199

³⁰⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 199

³⁰⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 167; 199

³¹⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 260; krş. Akın, X, 4392

1.3.3. Müstakil veya Gruplar Halinde İndirilen Ayetler

Kur’ân-ı Kerim’in ekseri ayetlerinin muhatabı olduğu toplumdaki hadiselerle uygunluk arz ederek belli bir tedricilikte indiği tarihi bir vakadır. Kur’ân Tarihi ve Ulumu’l Kur’ân ile ilgili eserler bunu te’yid etmektedir.³¹² Bunun yanında bazı sûrelerin parça parça değil, bir defada, bütün olarak indiği, ilgili eserlerde bildirilmektedir.³¹³ Bu cümleden olarak Fatiha, İhlâs, Kevser, Tebbet, Beyyine, Muavvizeteyn, Mürselat, Saf, En’am, Tevbe sûrelerinin bir defada indirilen sûreler oldukları zikredilmiştir.³¹⁴

Ebussuûd Efendi’nin tefsirinde En’am, Tevbe ve İhlâs sûrelerinin dışındaki sûrelerin bir defada indirildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.³¹⁵ En’am Sûresi ile ilgili olarak Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “bu sûre bana toptan indirilmiştir”³¹⁶ hadisini rivayet etmektedir. Tevbe ve İhlâs sûreleri ile ilgili olarak ise; Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle dediği bildirilmiştir: “Kur’ân’ın bütün bölümleri ayet ayet inmiştir, yalnız Tevbe ve İhlâs sûreleri hariç. Çünkü bu iki sûre, yetmişbin saf melek eşliğinde bana indirilmiştir.”³¹⁷ Bunlara ilave olarak bazı sûrelerin sebep-i nuzûlleriyle ilgili aktarılan bilgilerden de o sûrelerin, bir defada toptan indirilmiş olacağına dair, dolaylı bilgiler bulunmaktadır. Meselâ, Kâfirûn sûresinin nûzul sebebi ile ilgili rivayette şu bilgiler verilmektedir; “Kureyş’in azgın kâfirlerinden bir grup Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelerek dediler ki;

- Gel, sen de bizim dinimize tabii ol; bizde senin dinine tabi’ olalım; bir sene, sen bizim ilahlarımıza taparsın; bir sene de biz senin ilahına taparız. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.):

- “Maazallah! Allah’a başka bir şeyi ortak koştuktan Allah’a sığınırım” dedi. Bunun üzerine o kâfirler;

- “Hiç değilse, Sen bizim bazı putlarımıza el sürerek saygı göster biz de seni tastik ederiz ve senin ilahına taparız” dediler. İşte o esnada bu sûre nazil oldu. Hz. Peygamber’de (s.a.v.) ertesi gün Kâbe’ye gitti. Orada Kureyş’ten bir cemaat

³¹¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VI,199

³¹² Suyuti, *el-İtkan*, I, 132

³¹³ Suyuti, *el-İtkan*, I, 132

³¹⁴ Suyuti, *el-İtkan*, I, 132

³¹⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 196; 350

³¹⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, III,350

³¹⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, IV,186

bulunuyordu. Hz. Muhammed (s.a.v.) Onların huzurunda ayağı kalkıp bu sûreyi okudu. Onlar da Hz. Peygamberden umutlarını kestiler.³¹⁸

Nüzûl sebebi olarak anlatılan bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi bu sûre, bir defeda indirilmiştir. Fakat buna dair bilgi, sarîh bir ifade ile beyan edilmeyip dolaylı olarak ifade edilmiştir. Söz konusu olan durum, Tebbet³¹⁹, İhlâs³²⁰, Muavvizeteyn³²¹, Nasr³²² ve Kevser³²³ sûreleri için de geçerli bir durumdur.

1.3.4. Melekler Refakatinde İnen Ayetler

Vahiy Meleği Cebrâil; Kur’ân-ı Kerim’i Hz. Muhammed’e (s.a.v.) getirmekle görevli bir melektir. Bununla beraber bazı sûrelerin indirilmesinde pek çok meleğin eşlik ettiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Ulumu’l-Kur’ân eserlerinde bu konu ile ilgili malumât verilmektedir.³²⁴

Ebussuûd tefsirinde, En’am, Tevbe ve İhlâs sûrelerinin dışında başka bir sûrenin melekler eşliğinde indirildiğine dair bir bilgiye ulaşamadık. Zikredilen sûrelerle ilgili rivayetlerde “En’am sûresi, nâzil olurken yetmiş bin melek, yüksek sesle tesbih ve tahmid okuyarak ona refakat ediyorlardı”³²⁵ ve yine aynı şekilde “Kur’ân’ın bütün bölümleri ayet ayet inmiştir, yalnız Tevbe ve İhlâs sûreleri hariç, çünkü bu iki sûre yetmişbin saf melek eşliğinde bana indirilmiştir”³²⁶ ifadeleri yer almaktadır.

Bununla birlikte nüzûl mekânı olarak belirtilen Fatiha sûresinin “Arşın altındaki Kenz” den;³²⁷ Bakara Sûresinin son iki ayetinin de (Âmenerrasûlû) “Cennet hazinesinden indirildiği”³²⁸ bildirilmektedir.

³¹⁸Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,452

³¹⁹Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,458-459

³²⁰Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,462-463

³²¹Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,466-471

³²²Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,456-457

³²³Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,450-451

³²⁴Suyuti, *el-İtkan*, I. 109

³²⁵Ebussuûd, *İrşâd*, III, 350

³²⁶Ebussuûd, *İrşâd*, IV,186

³²⁷Ebussuûd, *İrşâd*, I,41

³²⁸Ebussuûd, *İrşâd*, I, 600

1.3.5. Hz. Peygamber’e (s.a.s) Seferde veya Hazarda İndirilen Ayetler

Ulumu’l-Kur’ân ile ilgili temel kaynaklarda ayet ve Sûrelerle ilgili olarak Mekkî-Medenî tasnifi yapıldığı gibi hadarî (الحضرى) ve Seferî (السفرى) değerlendirilmesi de yapılmıştır.³²⁹

Hadari; Hz. Muhammed (s.a.v.) ikamet halinde bulunduğu zamanlarda nâzil olan vahiylerdir ki, Kur’ân’ın ekserisi bu şekilde indirilmiştir. Seferî ise, Hz. Peygamber’in, (s.a.s.) seferde, savaşta veya yolculukta bulunduğu zamanlarda nâzil olan ayetlerdir.³³⁰ Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nâzil olan ayetlerin çoğunluğu hadarî olduğu için biz, bu araştırmamızda seferi ayetleri, Kur’ân’daki sırasına göre ele alacağız.

İlgili kaynaklarda Hz. Peygamber’e (s.a.v.) seferde indiği bildirilen ayetlerin Hudeydiye, Bedir, Uhud, Arafat, Hamrâu’l-Esed, Asfan, Zülhuleyfe, Beytü’l-Makdis ve Beni Mustalık gibi mekânlarda indiği bildirilmektedir.

Konu ile ilgili ayetlerin tefsirinde Ebussuûd Efendi, bunlarla ilgili bilgiler vermiştir. Mesela Bakara Sûresinin 196. ayetiyle ilgili olarak İbn-i Abbas’tan naklettiği; “Bu ayet, Hudeybiye antlaşması sırasında müslümanların, müşrikler tarafından Mekke’ye girmeleri engellendiği zaman nâzil olmuştur” haberini aktararak, bu ayetin Hudeybiyede indirildiğini bildirmiştir.³³¹

Ali İmran sûresinin 121. ayetinden sonra anlatılan Uhut savaşı ile ilgili olayların da seferde indirildiğini belirten müfessir, bunlara örnek olarak mezkûr surenin 173. ayetinin Uhud Savaşı sırasında, müslümanların, müşrikleri kovalayıp takîb ederlerken Medine’ye üç mil uzaklıkta bulunan Hamrau’l-Esed mevkiinde indirildiğini nakletmiş;³³² yine aynı sûrenin 174. ayetinin de ashabın, Hamrau’l-Esed’den ayrıldıkları sırada “Ebu Sufyanın Hz. Muhammed’e (s.a.s):

- “İstersen ertesi sene Bedir panayırı mevsiminde buluşalım” demesi üzerine, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ertesi sene, Bedir Mevkiine giderek müşrik ordusunu beklediğini, ancak onların, müslümanların karşılına çıkma cesareti gösteremediklerini, bu hadise dolayısı ile mezkûr ayetin, o mevkide nâzil olduğunu bildirmiştir.³³³

Mekke’nin fethi gününde, Kabenin anahtarlarını vermek istemeyen Osman b. Talha’dan Hz. Ali anahtarları zorla alıp Hz. Peygamber’in (s.a.s) Kâbe’yi ziyaret

³²⁹ Suyuti, *el-İtkan*, I.77; Cerrahoğlu, “*Tefsir Usûlü*”, s.51

³³⁰ Suyuti, *el-İtkan*, I, 77

³³¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 436

³³² Ebussuûd, *İrşâd*, II, 195

³³³ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 196

etmesini sağladıktan sonra, Hz. Peygamberin amcası Hz. Abbas'ın anahtarları kendisine teslim etmesini istemesi üzerine “Şüphesiz Allah emanetleri ehline vermenizi emrediyor” ayetinin nâzil olduğunu zikretmiştir.³³⁴

Nisa Sûresinin 102. ayetinin ikinci kısmı olan “... O Kâfirler isterler ki, siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olasınız da birden bire üzerinize baskın yapsınlar” bölümünün, Hz. Peygamber'in (s.a.s) ashâbı ile Beni Muharib ile Beni Enmar kabilelerine karşı çıkmış olduğu seferde nâzil olduğu bildirilmiştir.³³⁵

Maide Sûresinin 3. Ayetinin “bugün sizin için dininizi tamamladım” kısmının Hz. Muhammed'e (s.a.s) Cuma günü Arafat'ta vakfe'de iken nâzil olduğunu bildiren Ebussuûd Efendi,³³⁶ Nisa Sûresinin son ayeti olan “Kelâle” ayetinin de Veda Haccı senesinde Mekke yolunda nâzil olduğu bilgisini aktarmıştır.³³⁷

Enfal Sûresinin ilk ayetlerinin de, Bedir Savaşında elde edilen ganimetlerin taksiminde ihtilafa düşen sahabilerin, fikir ayrılıklarını düzeltmek için indiğini belirten Ebussuûd Efendi,³³⁸ aynı sûrenin 9. ayetinin de Bedir günü indiğini zikretmiştir.³³⁹

Tevbe Sûresinin 41. Ayetinin Tebük Seferi hazırladığında³⁴⁰ indiğini ifade eden Müfessir, aynı Sûrenin 85. Ayetinin ise; münafıkların, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında alay ifade sözlerini ifşa sadedinde bu ayetin Tebük Gazvesinde³⁴¹ indirildiğini beyan etmiştir. Yine Tevbe Sûresinin 113 ve 114. Ayetlerinin de bir rivayete göre Hz. Muhammed (s.a.s) Mekke'nin fethinden sonra annesinin kabrini ziyaret öncesinde Ebva köyünde indiğini zikretmiştir.³⁴²

Nahl Sûresi. 126-128. ayetlerinin sebep-i nüzûlü olarak aktardığı rivayette, Uhud Savaşında müşriklerin, Hz. Muhammed'in (s.a.s) amcası Hz. Hamza'ya işkence ederek uzuvlarını kesdiği, bu durumu gören Hz. Peygamber'in de (s.a.s) müslâ yapacağına dair yemin etmesi üzerine bu ayetlerin Uhut'ta indiği bildirilmiştir.³⁴³

³³⁴ Nisa, 4/ 58; Ebussuûd, *İrşâd*, II, 352

³³⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 417

³³⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 13-14

³³⁷ Nisa, 4/176; Ebussuûd, *İrşâd*, II, 475

³³⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 4

³³⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 16

³⁴⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 109

³⁴¹ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 132

³⁴² Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 176

³⁴³ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 184-185

İsra Sûresinin 76. ayetinin Şam'a gitmek için yola çıkan Hz. Peygamber'in (s.a.s), Medine'den bir konak mesafesi gittikten sonra nâzil olduğu zikretmiştir.³⁴⁴

Kasas Sûresinin 85. ayetinin bir rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) hicret ederlerken Mekke-Medine arasında Cuhfe denilen mekânda nâzil olduğu bilgisini aktarmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Hudeybiye'den dönerken Fetih Sûresinin indiğini belirten Ebussuûd Efendi³⁴⁵ Nasr Sûresinin ise bir rivayete göre Veda haccında teşrik günlerinde Mina'da nâzil olduğunu bildirmiştir.³⁴⁶

Tefsirinde, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sefer halinde iken indiği bildirilen birçok ayetle ilgili açıklamalara yer veren Ebussuûd Efendi, Ulumu'l-Kur'ân'a dair temel kaynaklarda, Hz. Peygambere seferde nâzil olduğu bildirilen diğer ayetlerle³⁴⁷ ilgili izahlarda bulunmamıştır.

1.3.6. Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Gündüz veya Gece Nâzil Olan Ayetler

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nâzil olan ayetlerin bir kısmı gece, bir kısmı ise gündüz vaktinde indirilmiştir.³⁴⁸ Neharî, yani gündüz de inen ayetler Kur'ân'ın çoğunluğunu oluşturduğundan dolayı, biz bu çalışmamızda neharî ayetlere oranla sayıca daha az olan leyli, yani gece inen ayetleri araştıracaktır.

Ali İmran Sûresinin 190. ayetinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gece indiğini zikreden Ebussuûd Efendi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu ayet ile ilgili olarak "bu ayetleri okuyupta tefekkür etmeyenlere yazıklar olsun" dediğini kaydetmiştir.³⁴⁹

Tevbe Sûresinin 118. ayetinde "Tebûk Seferine katılmayıp haklarındaki tevbe hükmü ertelenen üç sahabinin tevbelerinin kabul edildiği müjdesini Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sabah namazından sonra bildirmesi" nin işaretiyle gece indirilmiş olacağını zikretmiştir.³⁵⁰

³⁴⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 244

³⁴⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 405

³⁴⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 455

³⁴⁷ Suyuti, *el-İtkan*, I, 77-80; Hz. Peygamber'e (s.a.s.) seferde indiği bildirilen ayet ve sureler: Hac, 22/1, 2 ve 19, 39; Furkan, 25/ 45; Rum, 30/ 1, 2, 3; Zuhuruf, 43/ 45; Muhammed, 47/13; Hucurat, 49/13; Kamer, 54/45; Vakıa, 56/13; Mümtetine, 60/10; Mürselat, 77/ ve Münafikun Suresi, 63/ Surelerinin tamamı ve Mutaîîfin Suresinin bir kısmı.

³⁴⁸ Suyuti, *el-İtkan*, I, 85-88

³⁴⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 220

³⁵⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 181

Leyli ayetlerin cûzî bir kısmını açıklayan Ebussuûd Efendi, bu ayetlerin ekserisine hiç değinmemiştir.³⁵¹

1.3.7. Hz. Peygamber’e (s.a.s) Yazın veya Kışın İndirilen Ayetler

Kur’ân ilimlerine dair telif edilen eserlerde Hz. Peygamber’e (s.a.s) yazın inen “sayfî” (صيفي) ayetler ile kışın inen “şitai” (شتاء) ayetlerden de bahsedilmektedir.³⁵² Ebussuûd Efendi’nin tefsirinde, bu ayetlerin her iki türüne ait açıklamalar bulunmaktadır.

Maide Sûresinin 3. Ayetinin Hz. Muhammed’e (s.a.s) Veda Hacc’ın da Arafatta Cuma günü ikindiden sonra Adba adlı devesinin üzerinde vakfa yaparken indiğini³⁵³ belirten Ebussuûd Efendi’nin bu açıklaması, zikredilen ayetin yaz mevsiminde nâzil olmuş olabileceğine bir emaredir. Aynı şekilde Tevbe Sûresinin 81. Ayetinin de Tebük Seferi ile ilgili olarak nâzil olduğunu zikreden Müfessir, bu sefer, yaz mevsiminde olduğundan dolayı³⁵⁴ bu ayetinde sayfî olduğunu bildirmiştir. Zikredilen bu durumun Tevbe Sûresinin 65. ayeti içinde geçerli olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁵

Ahzâb Sûresinin, Hendek Savaşından bahseden ayetleri de (9-27) bu gazve dolayısıyla nâzil olmuşlardır. Bu ayetlerin tefsirinde müşrik ordusunun üzerine, soğuk kış gecesinde dondurucu bir saba rüzgârı gönderildiğinden bahsedilmektedir.³⁵⁶ Bu ise, zikredilen ayetlerin şitai olduğunu bildirmektedir.

1.3.8. Sadece Hz. Peygamber’e (s.a.s) İndirilen Ayetler

Ulumu’l-Kur’ân’la ilgili temel eserde ele alınan konulardan birisi de sadece Hz. Peygamber’e (s.a.s) indirilmiş ayetler mevzuudur. Kaynak eserlerde bu ayetlerin Fatiha, Ayetel-Kûrsi ve Bakara Sûresinin son iki ayetleri olduğu zikredilmektedir.³⁵⁷

³⁵¹ Kaynaklarda leyli olduğu bildirilen ayetler: Bakara2/144; Maide 5/ 68; En’am 6/ tamamı; Meryem 19/ tamamı; Hac, 22/ baş kısmı; Ahzâb, 33/ 59; Zuhruf, 43/45; Fetih, 48/ve Mûrselat,77/ tamamı;(bkz, Suyuti, el-İtkan, I. 85-88)

³⁵² Suyuti, *el-İtkan*, I, 90-91

³⁵³ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 13

³⁵⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 146

³⁵⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 132

³⁵⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 467

³⁵⁷ Suyuti, *el-İtkan*, I, 137-140

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) Fatiha Sûresini, "Tevrat, İncil ve Kur'ân'da benzeri olmayan sûre" olarak vasıflandırdığını aktaran Ebussuûd Efendi,³⁵⁸ Ayete'l-Kûrsi ve Amenerresulû ile ilgili bir açıklamada bulunmamıştır.

1.3.9. Hız. Peygamber (s.a.s.) İle Diğer Peygamberlere İndirilen Ortak Ayetler

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) yanında diğer peygamberlere de verildiği bildirilen ayetlerle ilgili olarak Müfessir şu bilgileri vermektedir. A'la Sûresinin 14 ve 15. ayetleri ki bunlar; "Temizlenen, Rabbinin adını anan, namaz kılan mutlaka kurtuluşa ermiştir" ayetleri veya bu sûrenin tamamında anlatılan hakikatler, mana itibariyle öncekilerin kitaplarında, yani Hız. İbrahim ve Hız. Musa'nın kitaplarında mevcut idi.³⁵⁹

En'âm Sûresi'nin 152. ayetinin tefsirinde İbni Abbas'tan rivayet edilen "Bunlar kendisinden önceki hiçbir kitabın neshedemediği muhkem ayetlerdir. Kim bunlarla amel ederse Cennete gider; kim de bu ayetlerde bildirilen hükümlerle amel etmeyi bırakırsa Cehenneme girer; bunlar bütün âdemoğluna haram kılınmıştır"³⁶⁰ hadisine dayanarak, mezkûr ayet ile daha önceki ayetlerin de diğer peygamberlere verildiğine dair bir karine teşkil ettiğini bildirmektedir.

Keza Tevbe Sûresinin 111. ayetinin tefsirinde de "ayette mü'minlere va'd edilen müjdenin, Tevrat ve İncilde de tesbit edilmiş bir va'di ilahi olduğunu"³⁶¹ bildirmekle bu ayette bildirilenlerin diğer peygamberlere de verildiğini kabul etmiştir.

Aynı şekilde İsra Sûresinin 22. ayeti ile 39. ayetleri arasındaki on sekiz ayetin de Hız. Musa'nın levhalarında yazılı olduğu bilgisini İbn-i Abbastan naklederek, bu ayetlerin Hız. Musa'ya da verildiğini belirtmiştir.³⁶²

Bu ayetlerin dışında diğer peygamberlere de verildiği bildirilen³⁶³ En'am 1; Yunus 61; Hud, 123; Yusuf, 24; Rad, 33; Mü'minun, 1-11; Ahzab, 35; 45; Mearic, 23-33; Cuma, 1; İnfitar, 10-12 ayetlerin tefsirine herhangi bir yorum getirmemiştir.

³⁵⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 72

³⁵⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 373-374

³⁶⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 335

³⁶¹ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 174

³⁶² Ebussuûd, *İrşâd*, V, 220

³⁶³ Suyuti, *el-İtkan*, I, 137-140

1.3.10. Bazı Sahabe Kavliyle İnen Ayetler

Kur’ân’da bazı ayetlerin, belli olayların vukuû esnasında nâzil olması, o hadiselerle alakalı şahısları da nüzûl ortamına dâhil etmiştir. Bu şahısların olaylara müdahil sözleri Kur’ân’a yansımış ve bazı sahabelerin sözleri, ilahî irade ile uyum arzettiğinden, Allah kelamı olarak Kur’ân-ı Kerim’de ebedileşmiştir. Bu durum, sahabiden Hz. Ömer için meşhur olduğundan buna “Muvâfakat-ı Ömer” de denmektedir.³⁶⁴

Bakara Sûresinin 98. ayetinin nüzûl sebebi ile ilgili olarak anlatılan rivayetlerin birinde Hz. Ömer’in Cebrâil (a.s.) hakkında bir yahudiye soru sorması üzerine, O da “Mikail’in (a.s) kendilerine dost, Cebrâil (a.s.) ise, düşman olduğunu söylemesi akabinde Hz. Ömer (r.a):

- “Birine düşman olan diğerine de düşman olur. Her ikisine de düşman olan Allah’a düşman olur” diyerek yahudilerin yanından ayrılıp Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanına varmadan Cebrail’in (a.s.) vahyi O’na ulaştırdığı bilgisi aktarılır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, (s.a.s) Hz. Ömer’e (r.a):

- “Rabbim sana muvafakat etti ya Ömer” dediğini bildirerek, O’nun Yahudiye söylediği sözün “kelam-ı ilâhî” ile te’yid edildiği bilgisini aktarmıştır.³⁶⁵

Yine aynı sûrenin 125. ayetinin bir bölümü olan (**واتخذوا من مقام إبراهيم مصلی**) ile ilgili rivayetlerin birinde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Hz. Ömer’in (r.a) elinden tutup;

- “Burası, İbrahim’in makamıdır” dediğini, bunun üzerine Hz. Ömer’in (r.a) de Hz. Peygamber’e (s.a.v.):

-“Niçin biz de burada musalla (namazgâh) edin miyorsunuz? diye sorduğunu aktardıktan sonra, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) de;

-“Ben onun ile emrolunmadım” cevabını verdiğini ve bu olay üzerine aynı gün bu ayet-i kerimenin nâzil olduğunu zikrederek yine kelam-ı ilahi’nin Hz. Ömer’in (r.a) arzusuna uygun olarak nâzil olduğunu bildirmiştir.³⁶⁶

Ebussuûd Efendi, “Muvafakat-ı Ömer”e örnek teşkil eden ayetlerden birisinin de Ahzâb Sûresinin 53. Ayeti olduğunu kaydetmektedir. Söz konusu ayetin sebab-i nüzûlu ile ilgili olarak anlattığı rivayetlerin birinde Hz. Ömer’in (r.a) Hz. Peygamber’e (s.a.v):

³⁶⁴ Suyuti, *el-İtkan*, I. 124-126

³⁶⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I. 295

³⁶⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, I. 338

– “Ya Rasulellâh! Senin yanına iyi insanlar da geliyor, kötü insanlar da geliyor. Müminlerin validelerine (Peygamber hanımlarına) perde gerisine çekilmelerini emir buyursanız...” demesi üzerine bu ayetin nâzil olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁷

Ayrıca Ebussuûd Efendi, Müminun Sûresinin 14. ayetinin tefsirinde Said b. Cübeyr’in, İbn-i Abbas’tan naklettiği rivayete göre, zikri geçen ayet nâzil olunca Hz. Ömer’de (r.a.):

- “Yaratıcıların en güzeli olan Allah’ın şanı ne yücedir!” dediğini, bunun üzerine Hz. Peygamber’in (s.a.v.)de;

- “Ayet işte bu şekilde nâzil oldu” Ey Ömer” dediğini kaydetmiştir.³⁶⁸

Daha sonra Müfessir, söz konusu ayetin tefsirinde Hz. Ömer’in (r.a)’ şu sözlerini kaydetmiştir:

- “Rabbim bana dört yerde muvafakat etmiştir: 1. Makam-ı İbrahim’in arkasında namaz kılınmasında. 2. Kadınların örtülmesi talebimde. 3. Hz. Peygamberin hanımlarına söylediğim, ‘ya bu tavrınızdan vazgeçeceksiniz, ya da Allah, Hz. Peygamber’e (s.a.v) sizin yerinize sizden daha hayırlısını verecek’ sözümde. 4. ‘Yaratıcıların en güzeli olan Allah’ın şanı ne yücedir’ dediğimde, Hz. Peygamber (s.a.v.)’de, ‘işte ayet böyle nâzil oldu’ diye bildirmeleri konusunda” Rabbim bana muvafakat etmiştir.”³⁶⁹

İlahi kelamın Hz. Ömer’in (r.a.) sözüne uygunluk arzettiği bildirilen dört ayetin üçü ile ilgili açıklamalara değinen Ebussuûd Efendi bunlardan dördüncü olan Tahrim Sûresinin 5. Ayetiyle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.³⁷⁰

Hz. Ömer’in (r.a) dışında da bazı sahabe sözlerine uygunluk arz eden Kur’ân ayetleri de zikredilmektedir ki, bunlar: Sa’d b. Muaz’ın “İfk hadise”sini işittiğinde;

- “Allah’ım seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Bu büyük bir iftiradır” dediğini ve inen ayetin de aynen bu şekilde nâzil olduğu;³⁷¹ keza Said b. Museyyibin naklettiği bir haberde de sahabeden iki kişi Hz. Aişe validemize atılan iftirayı işittiklerinde aynen yukarıdaki ifadeyi teleffuz ettikleri anlatılmaktadır.³⁷²

Yine Şirehbîl Abderiyyi’nin babasından naklettiği haberde de Mus’ab b. Umeyr’in Uhud Savaşında sancağı taşıırken, müşrikler tarafından sağ kolu kesildiğinde

³⁶⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 500

³⁶⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 61

³⁶⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 61

³⁷⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 171-172

³⁷¹ Suyuti, *el-İtkan*, I. 125, Krş. Akın, IX, 4174

³⁷² Suyuti *el-İtkan*, I. 125

onu sol eline aldığını ve bu esnada; “Muhammed (s.a.s) ancak rasulüdür...” ayetini okuyarak şehit edildiğini naklederek, o gün bu ayetin henüz nâzil olmadığı bilgisini aktarmaktadır.³⁷³

Hiz. Ömer’in (r.a) dışında diğer sahabelerle ilgili “ilahi vahyin uygunluk arzettiği ayetler”e dair Ebussuûd Tefsirinde herhangi bir malumat tesbit edemedik.

1.3.11. Hükümün Nüzûlden ve Nüzûlün Hükümden Sonraya Kalması Mes’alesi

Bazı Ulumu’l-Kur’ân kitaplarında nüzûlün hükümden önce olabileceği ifade edilmektedir.³⁷⁴ Bu anlayış, esasen Medine dönemine ait olduğu bir hükümün, Mekke bir ayet tarafından bildirilmesi ve buna benzer ayetlerin tefsiri aşamasında yaşanan zorluktan kaynaklanmaktadır.³⁷⁵

Müzzemmil Sûrenin 20. ayetinin tefsirinde Ebussuûd Efendi ayette ifade edilen “Zekâtı verin” emrinden kast edilenin “vacip zekât” olduğunu, diğer bir görüşe göre ise; buradaki zekâtın maksadın fitir zekâtı (sadakası) olduğunu belirttikten sonra, Mekke döneminde zekâtın farz olmadığını belirtir. Daha sonra da bu zekâtı, “farz zekat” olarak açıklayanların bu ayetlerin Medine olduklarını kabul ettiklerini bildirip bu konuda herhangi bir yorum yapmaz.³⁷⁶

Fakat Mekke döneminde zekâtın farz olmadığını belirtip akabinde bu zekâtın fitir sadakası olduğunu beyan etmesi, O’nun ‘hükümün nüzûlden önce olması’ düşüncesine katılmadığını göstermektedir.

Mekke döneminde nâzil olduğu, ancak hükümünün Medine’de uygulanmaya konulduğu bildirilen A’la Sûresinin 14. Ayetinde (قد أفلح من تزكى) ayetindeki ibarede geçen “tezekka” (تزكى) kelimesini, Peygamber’in (s.a.s) verdiği öğütten faydalanarak küfür ve günahlardan temizlenen yahut çok takva ve korku sahibi olan, yahut ta zekatını veren” diye açıklayan müfessir konu ile ilgili bir yorum getirmemiştir.³⁷⁷

Aynı şekilde Beled Sûresinin ikinci ayetinde (وأنت حلّ بهاد البلد) ifadesinde de bu ayetin Mekke’de nâzil olduktan sonra, hükümünün Mekke’nin fethinden sonraya

³⁷³ Suyuti, *el-İtkan*, I. 125

³⁷⁴ Suyuti, *el-İtkan*, I. 129-131

³⁷⁵ Suyuti, *el-İtkan*, I. 129-131

³⁷⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,243

³⁷⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,373

ertelendiğine dair herhangi bir beyanda bulunmamış, bunun Kur'ân'ın gaybi haberlerinden olduğunu belirterek, istikbalde gerçekleştiğini bildirmiştir.³⁷⁸

Bu konuyla ilgili ele aldığı ayetlerin sonuncusu olan En'âm Sûresinin 141. Ayetindeki (وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ) ifadesinde geçen “hakka” حَقَّ ibaresini “miktarı belli olmaksızın” verilen vacip sadaka olarak açıklayıp bunun miktarı belli olan zekât olmadığını söyleyerek sebebini de; Zekâtın Medine’de farz kılındığını bu sûrenin ise Mekke’de nâzil olduğunu bildirerek açıklamıştır.³⁷⁹

Yukarıdaki ayetlerin tefsirlerinden de anlaşılacağı gibi Ebussuûd Efendi, söz konusu olan hükmün nüzûlden sonraya kalması anlayışı ile ayetleri ele almayıp bu görüşe iltifat etmemesi, Onun bu düşünceye katılmadığını açıkça göstermektedir.

Aynı şekilde Ebussuûd Efendi’nin “Nüzûlün, hükmünden sonraya ertelenmesi” şeklindeki düşünceye iltifat etmediğini söyleyebiliriz. Meselâ abdest Mekke’de farz olduğu halde onun farziyetini, Medine’de nâzil olduğu bilinen Mâide Sûresinin 5. ayeti ile ilişkilendiren bazı âlimlerin, “önceleri abdestin hükmü bu şekilde idi, sonra bu hüküm nesholundu” şeklindeki görüşlerini, Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Maide Sûresi nüzûl olarak Kur'ân'ın sonundadır, onun için bu sûrenin helal olarak bildirdiklerini helal ve haram olarak bildirdiklerini haram bilin” hadiseyle red etmiştir.³⁸⁰ Dolayısıyla mezkûr ayetin Medeni olduğunu bildirmiş bunun dışında hükmün daha önce olduğu görüşünü kabul etmemiştir.

Aynı şekilde bu konuya örnek teşkil eden ayetlerden birisi de Cuma Namazının farz olduğunu bildiren Cuma Sûresinin 9. ayetidir. Bu ayetin izahında da, sûrenin Medine’de nâzil olduğunu ifade edip Cuma Namazının Mekke de farz olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamış olması onun bu tarz görüşleri benimsemediğini göstermektedir.³⁸¹

1.3.12. Mükerrer Nüzûl Hadisesi

Kur'ân ilimlerinin temel kaynaklarında ele alınan konulardan birisi de bir ayetin veya birkaç ayetin çeşitli gayelerle mükerrer nâzil olması meselesidir.³⁸² Bu eserlerde

³⁷⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,391

³⁷⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, III,325

³⁸⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, III,22

³⁸¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,140

³⁸² Suyuti, *el-İtkan*, I. 127

birden fazla zaman ve mekânda indiği belirtilen³⁸³ ayetlerin açıklamasında Ebussuûd Efendi'nin tefsirinde herhangi bir bilgiyi tespit edemedik. Sadece Fatiha Sûresinin isimleri ve nüzûl yeri hakkında yaptığı değerlendirmeler ile bu konuyla ilgili yaptığı nakilleri bunun dışında tutabiliriz.

Ebussuûd Efendi, tefsirinde Fatiha Sûresinin isimlerini sayarken bu sûrenin isimlerinden birisinin de “es-Seb’ûl-mesâni” السبع المثاني olduğunu zikretmiştir. Bu sûreye bu ismin verilme sebebini ise; sûrenin namazların her rekâtında okunmasına veya onun mükerrer olarak inmesine bağlamıştır.³⁸⁴ Ayrıca Hicr Sûresinin 87. Ayetinin tefsirinde “Andolsun ki biz Sana tekrarlanan yedi ayet ve Yüce Kur’ân’ı verdik”³⁸⁵ ayetinin tefsirinde السبع المثاني “es-Seb’ul-Mesâni”yi Fatiha olarak açıklamış ve bu sûrenin mükerrer nâzil olduğunu belirtmiştir.³⁸⁶

Fatiha Sûresinin nüzûl yeri ile ilgili rivayetleri ele alıp değerlendiren mefessir, bu Sûrenin bir kere Mekke de namaz farz kılındığı zaman; bir kere de Medine de kible değişikliği vuku bulduğu zaman nâzil olduğunu bilgisini aktardıktan sonra, bu yorumların en sağlıklı olanının ise; bu sûrenin Mekke’de nâzil olduğunu bildiren görüş olduğunu belirtmiş ve buna Hicr Sûresinin 87. Ayetini de delil olarak göstermiştir.³⁸⁷

1.4. AYET

1.4.1. Ayet Kelimesinin Anlamı

Kur’ân-ı Kerimde değişik şekillerde üç yüz seksen iki yerde geçen ayet kelimesi³⁸⁸ sözlükte “açık alamet, işaret, delil, ibret, emare ve mu’cize” anlamlarında kullanılmaktadır.³⁸⁹ İstilahta ise ayet; “Kur’ân’da ister hakiki, ister takdiri olsun bir başlangıç ve maktâ olan ve sûre içinde bulunan bir cümle,”³⁹⁰ ya da “Sûrenin içinde

³⁸³ Mükerrer nâzil olduğu bildirilen sure ve ayetler: Fatiha ve İhlâs, Nahl Suresinin son ayetleri, Rum suresinin ilk ayetleri, Tevbe suresi 113. Ayeti; Hud suresi 114. Ayeti, İsra suresi 85. ayeti (bkz. Suyuti, *el-İtkan*, I, 127)

³⁸⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 41

³⁸⁵ Hicr, 15/ 87

³⁸⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, V.91

³⁸⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 41; V, 91

³⁸⁸ Abdalbaki, Muhammed Fuad, “*el-Mucemû’l-Müfehres li el-fazi’l-Kur’ani’l-Kerim*”, III. bsk. Darü’l-Fikr, Beyrut 1992, s.132

³⁸⁹ el-Cevheri, *es-Sihah*, VI, 2275-2376; İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, XIV,62; Muhammed b.Yakup, el-Firuzabadi, *el-Kamusu’l-Muhit*, Mustafa el-Babil Halebi ve Evlatları, Mısır, ts. IV. 353; ez- Zebidî, *Tacû’l-Arus*, X, 27

³⁹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, DİA, “*Ayet*” md. İstanbul, 1991, IV.243

başlangıç ve sonu bulunan bir veya birkaç cümleden meydana gelen söz” diye de tarif edilmiştir.³⁹¹

Ebussuûd Efendi tefsirinde ayet’in lügat ve ıstılahi ta’riflerini yapmış ve yukarıdaki anlamların tekrarı mahiyetinde izahlar getirmiştir. Ayet kelimesinin ilk defa ifade edildiği **وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ** “İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte onlar cehennem ashabıdır, onlar orada sürekli kalacaklardır”³⁹² ayetinin tefsirinde ayet lafzını şöyle tefsir etmiştir: “Ayet, sözlükte açık alamet demektir. İstılahta ise, Kur’an’ın bir fasıla ile diğerlerinden ayrılan cümle veya kelime gruplarına ayet denmektedir. Çünkü bu, bir ifade veya ibarenin makablinin maba’dinden ayrılmasının alametidir. Diğer bir görüşe göre de Kur’an’ın belli kelimelerine ayet denmesi, onun bir takım kelimeleri toplaması sebebiyledir. Buna göre ayet, toplamak anlamına gelmektedir.”³⁹³

1.4.2. Ayetlerin Tertibi

Kur’ân’ın ayetlere bölünmesi, kesin bir kaideye bağlı değildir. Ayetlerin tertibinin tevkifi, yani vahye dayalı olduğu hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Sûrelerin ayetleri, Kur’ân’da harfiyen Cebrail (a.s)’ın Hz. Peygamber’e (s.a.s) bildirdiği tarzda yer almış olup değiştirilemezler. Çünkü nâzil olan her ayetin, hangi sûrenin neresine konulacağını, bizzat Allah bildirmiştir. Hz. Peygamber de (s.a.s) kendisine bildirildiği şekliyle ayetin yerini vahiy kâtiplerine bildirmiştir. Kur’ân’ın bütün ayetleri bu şekliyle tertib edilmiş olup bu konuda âlimler arasında tam bir ittifak hâsıl olmuştur.³⁹⁴

Ayetlerin tertibi meselesi Ebussuûd Efendinin Tefsirinde araştırıldığında O’nun ayetlerin tertibinin tevkifi olduğu görüşüne katıldığı görülecektir. Müfessir bu görüşünü Bakara Sûresinin 281. ayetinin açıklamasında şu şekilde ifade etmektedir: “İbn-i Abbas’tan rivayet olunduğuna göre Cebrail(a.s), “Kur’an’nın en son ayeti” diye belirttiği bu ayeti inzal ettiğinde, Hz. Peygamber’e (s.a.s);

³⁹¹ Zerkâni, *Menahilu’l-İrfan*, I.332; Cerrahoğlu “*Tefsir Usûlü*” s.55; Çetin, s.52; Demirci, “*Tefsir Usûlü*”, s. 40-41

³⁹² Bakara, 2/39

³⁹³ Ebussuûd, *İrşad*, I, 225

³⁹⁴ Zerkâni, *Menahilu’l-İrfan*, I, 336; Cerrahoğlu *Tefsir Usûlü*, s.56; Yıldırım, *Kur’an-ı Kerim ve Kur’an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, III. Bsk. İstanbul, 1989, s.41

- “Bunu, Bakara Sûresinin 280. ayetinin başına koy”³⁹⁵ dedi.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı gibi, zikri geçen ayet ekser müfessirler tarafından son inen ayetler arasında kabul edilmişken bu ayetin daha önce nâzil olmuş ayetlerin arasına yerleştirilmiş olmasının beyan edilmesi Ebussuûd Efendi’nin ayetlerin tertib ve tayininin tevkihi olduğu görüşünü benimsediğini göstermektedir.

1.4.3. İlk ve Son İnen Ayetler

Ulumu’l- Kur’ân’a dair eserlerde ele alınan konulardan birisi de, ilk ve son nâzil olan ayetler mevzuudur.³⁹⁶ Bu konuda âlimler arasında dört görüş mevcuttur:

1.Kur’an’dan ilk nâzil olan, Alak sûresinin ilk beş ayetidir ki, bu görüş ulemanın çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir.

2.Kur’an’da evvela inzal edilen ayetin Müddessir olduğunu ifade eden görüştür ki, bu görüşü benimseyenler Buhari ve Müslim’de geçen bir hadisi avalarına delil olarak getirmişlerdir.³⁹⁷ Fakat bu hadis, ilk nâzil olan ayetle ilgili olmayıp ‘fetretü’l-vahy’den sonra ilk inen ayetle alakalı olduğu görüşü, âlimler arasında daha çok hüsn-ü kabul görmüştür.³⁹⁸

3.Fatiha sûresinin Kur’an’da ilk nâzil olan sûre olduğunu kabul eden görüştür ki, bunlarda görüşlerini Beyhaki’de geçen bir hadis ile teyid etmişlerdir. Fakat bu hadis hem mürsel olması ve hemde Fatiha’nın ilk nâzil olan sûre olmasıyla alakalı olmadığından dolayı kabule şayan görülmemiştir.³⁹⁹

4.Besmelenin Kur’an’da ilk nâzil olduğunu iddia edenlerin görüşüdür ki, bu düşünce de âlimler arasında yukardaki benzer sebeplerden dolayı pek kabul görmemiştir

Ebussuûd Efendi de Kur’an’da ilk nâzil olan ayetlere dair açıklamalarda bulunarak şu izahları yapmıştır: “Zühri’nin rivayetine göre, Kur’ân’dan ilk nâzil olan Alâk Sûresinin 1-5 ayetleridir. Alak Sûresinin ilk beş ayetine muhatap olan Hz. Peygamber (s.a.s) buna çok üzülür, dağların zirvelerine çıkar ve oralarda dolaşmaya başlar. Sonra Cebrail (a.s) kendisine gelip “Sen gerçekten Allah’ın Peygamberisin!” diye

³⁹⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 573

³⁹⁶ Suyuti, *el-İtkan*, I, 95-100

³⁹⁷ Buhari, *Bed’ül-Vahy*, 3; Müslim, *İman*, No:252, 254

³⁹⁸ Zerküşî, *el-Burhan*, I,207; Suyuti, *el-İtkan*, I, 24; Zerkani, *Menahilü’l-İrfan*, I, 88; Mustafa Dîb el-Buğa, Muhyiddin Dîb Mestû, *el-Vadîh fî Ulumi’l-Kur’an*, Daru’l-Ulumi’l-İnsaniyye, Dîmeşk, 1998, s,53-56; Adnan Muhammed Zarzur, *Medhelu ila Tefsiri’l-Kur’an ve Beyanu İ’cazihi*; Mektebetü’l-İslamiye, Beyrut,1981, s,104

³⁹⁹ Suyuti, *el-İtkan*, I, 24; Zerkani, *Menahilü’l-İrfan*, I, 88; el-Buğa, Mestû, s,55

seslenir. Bunun üzerine Hz. Hatice'nin yanına dönen Hz. Peygamber (s.a.s.), “Beni örtün ve üstüme soğuk su dökün!” der. İşte o sırada Hz. Cebrail (a.s) gelir ve “Ey örtüsüne bürünen!” diye vahyeder.⁴⁰⁰

Müddessir Sûresinin başında da ilk nâzil olan sûre ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir: “Cabir’in Hz. Peygamber’den (s.a.s) rivayetine göre, bu sûre, Kur’ân’dan ilk nâzil olan sûredir ki: Hz. Peygamber (s.a.s) konu ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Ben Hira Dağında bulunuyordum. Aniden bana ‘Ya Muhammed;

-Şüphesiz Sen, Allah’ın resulüsün!’ diye seslenildi. Sağıma, soluma baktım; fakat bir şey göremedim. Sonra yukarıya baktım, gördüm ki bana seslenen melek gök ile yer arasında bir taht üstünde oturuyor. Bu manzara karşısında korkuya kapıldım ve Hatice’nin yanına döndüm. “Beni hemen örtün” dedim. İşte o sırada Cebrail geldi ve “Ey Örtüsüne bürünen’...” dedi.⁴⁰¹

Bu rivayetleri nakleden müfessir daha sonra şu değerlendirmede bulunmuştur: İster bu sûre ilk nâzil olan sûre kabul edilsin ister kabul edilmesin, gerçeğe en yakın olan, Hz.Peygamber’e (s.a.s.) ilk nâzil olan ayetler, Alak sûresinin ilk beş ayetidir. Bu ifadeden anlaşıldığı gibi Ebussuûd Efendi, ilk nâzil olan ayetlerle ilgili olarak cumhur-u ülemanın görüşünü, gerçeğe en yakın olarak ifade etmiş ve Alak sûresinin ilk beş ayetinin Hz.Peygamber’e (s.a.s) ilk inen ayetler olduğunu kabul etmiştir.

Son nâzil olan ayet hakkında da âlimler arasında fikir birliği mevcut değildir.⁴⁰² Bu hususta bazı görüşler ileri sürülmüştür. Fakat bunlardan hiç birisi merfu bir hadise istinad etmemektedir.⁴⁰³ En son nâzil olduğu iddia edilen ayetlerden bazıları şunlardır:

1. “Öyle bir günden sakının ki, hepiniz o gün Allah’a döndürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı tasmam verilecek...”⁴⁰⁴

2. “Habibim, Senden fetva isterler. Deki; Allah, babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklar...”⁴⁰⁵

3. “...Bu gün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak islamı seçtim...”⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 251; VII,413

⁴⁰¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 251

⁴⁰² Eroğlu, *Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri*, s,38

⁴⁰³ Bakıllani, *Nüketü'l-İntisar li Nakli'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Ğalul Selam, İskenderiyye, 1971, s, 88-90

⁴⁰⁴ Bakara, 2/281

⁴⁰⁵ Nisa, 4/176

⁴⁰⁶ Maide, 5/3

4. “And olsun ki size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz O’na çok ağır ve güç gelir...”⁴⁰⁷

5. Kur’an’da en son nâzil olan Nasr sûresidir.

Bu görüşler içerisinde âlimlerin çoğunluğunun kabul ettiği en son nâzil olan ayet, ilk sırada zikrettiğimiz Bakara Sûresi’nin 281.ayetidir. Diğerleriyle ilgili olarak ise; “onlar, belli konulara dair nâzil olan ayetlerin sonuncusudur” yorumunu yapmışlardır. Mesela, Kelale ayeti, miras konusunda en son inen ayettir, Maide sûresinin üçüncü ayeti, helal ve haramla alakalı en son nâzil olan ayettir vb.⁴⁰⁸

Son nâzil olan ayetler hakkında da birçok nakilde bulunan Ebussuûd Efendi, bunlar arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Bakara Sûresinin 281. ayetinin İbni Abbas’tan naklettiği habere göre Kur’ân’ın en son nâzil olan ayeti olduğunu bildiren müfessir, Cebrail’in (a.s) Hz. Peygamber’e (s.a.s), bu ayeti Bakara Sûresinin 280. ayetinin başına koymasını emrettiğini ve bu olaydan sonra Hz. Peygamber’in (s.a.s) bir rivayete göre seksen bir gün, başka bir görede yirmi bir gün diğer bir rivayete göre ise yedi gün veyahut üç saat yaşadığı bilgisini aktarmaktadır.⁴⁰⁹ Keza Hz. Peygamber (s.a.s) Arafatta vakfe yaparken nâzil olduğu bildirilen Maide Sûresinin 3. ayeti ki; bu ayetin inzalinden sonra Hz. Peygamberin seksen bir gün yaşadığı bilgisini de nakletmektedir.⁴¹⁰ Aynı şekilde Ubeyy b. Kâb’dan naklettiği bir rivayette ise son inen ayetin Tevbe Sûresinin son iki ayeti olduğunu bildirmektedir.⁴¹¹ Ayrıca “Kelâle” ayeti olarak bilinen Nisa Sûresinin son ayeti ile ilgili olarak ise; bu ayetin, Kur’ân-ı Kerim’de ahkâm konusunda en son nâzil olan ayet olduğunu belirterek, zikredilen ayetin Veda Haccı yılında nâzil olduğunu belirtmiştir.⁴¹²

Ebussuûd Efendi son inen sûre ile ilgili olarak ise Nasr Sûresinin tefsirinde iki rivayet nakletmiştir. Birinci rivayete göre bu sûre, Mekke’nin fethinden önce nâzil olmuştur ki, müfessirlerin ekserisi de bu görüşü kabul etmişlerdir.⁴¹³ İkinci rivayete göre ise, bu sûrenin, Veda Haccında, teşrik günlerinde Minâ’da nâzil olduğu ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) nâzil olan bu sûreyi okuması üzerine, dinleyen sahabilerden, bir

⁴⁰⁷ Tevbe, 9/128-129

⁴⁰⁸ Suyuti, *el-İtkan*, I, 27-28; Zerkani, *Menahilü’l-İrfan*, I, 91; el-Buğa, Mestu, s,56

⁴⁰⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 573

⁴¹⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 13

⁴¹¹ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 186

⁴¹² Ebussuûd, *İrşâd*, II, 475-477

⁴¹³ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 455

rivayette Hz. Abbas'ın; diğer bir rivayette Hz. Abdullah b. Abbas'ın ağlaması üzerine; Hz. Peygamberin O'na ağlama sebebini sorduğunu ve O'nun da;

- “Senin ölüm haberin sana bildirildi” diye, cevap verdiği zikredilmektedir.⁴¹⁴

Sûre ile ilgili rivayetlerin birinde de Hz. Peygamber (s.a.s), bu sûre nâzil olduğunda bir hutbe okuyup içinde şöyle dediği bildirilmiştir:

- ‘Allah, bir kulunu dünya da kalmak ile kendisine kavuşmak arasında muhayyer kıldı, O da Allah’a kavuşmayı tercih etti’ Bunun üzerine Hz. Ebubekir (r.a):

- ‘Canlarımız, babalarımız ve evladımız sana feda olsun’ dedi. Bundan dolayı bu sûreye, veda ettiren, uğurlayan sûre anlamına gelen “Tevdi Sûresi” denilmiştir.⁴¹⁵

Bu rivayetleri tefsirinde nakleden müfessir, bunlar hakkında herhangi bir tercihte bulunmayıp, konuyu okuyucuların anlayışlarına havale etmiştir.

1.5. SÛRE

1.5.1. Sûre Kelimesinin Anlamı

Sözlükte, “yüksek makam, üstün derece, şan, şeref ve binanın kısım ve katları”⁴¹⁶ anlamına gelen Sûre'nin çoğulu سور süverdir. İstılahta ise; “ayetlerden meydana gelen, başı ve sonu belli olan bağımsız Kur’ân bölümü” diye tarif edilmiştir.⁴¹⁷

Ebussuûd Efendi, “Sûre” kelimesinin anlamıyla ilgili olarak, bu kelimedeki “vav”ın, kelimenin aslından olması durumunda bu lafzın “şehrin surları” anlamına gelen “Sûr”dan (سور) türemiş olacağını, bunun sebebini ise; şehrin surlarının, şehrin içindikilerini kuşattığı gibi Kur’ân sûrelerinin de, birbirinden ayrılmış, bağımsız parçalar halindeki bölümleri yahut çeşitli ilimleri ihtiva edip kuşatması ile açıklamıştır.⁴¹⁸

Yine “sûre” kelimesindeki “vav”ın kelimenin aslından olması durumunda bu lafzın, “mertebe, rütbe” anlamına gelen “Sevre”den (سورة) türemiş olacağına dikkat çeken müfessir, bunun sebebini ise; sûrelerin de fazilet ve şeref yahut uzunluk ve kısalık

⁴¹⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 457

⁴¹⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 457

⁴¹⁶ Cevheri, *es-Sahih*, II. 690; İbnu'l-Manzur, *Lisanu'l-Arab*, IV. 386; Zerkani, *Menahinu'l-İrfan*, I. 343;

⁴¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.57; Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s.52; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.103; Eroğlu, *Kur'an Tarihi ve İlimleri*, s.67-68

⁴¹⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, I.169

bakımından mertebelere ayrıldıklarını ve okuyucunun bu mertebelere yavaş yavaş yükselmesi ile izah etmiştir.⁴¹⁹

Sûre kelimesindeki “vav”ın, hemzeden dönmüş olması durumunda ise, bu kelime “bir şeyden arta kalan şey” anlamına gelen “sü’re”den (سورة) türemiş olacağını belirten Ebussuûd Efendi bu görüşün itibara şayan olmadığını belirtmiştir.⁴²⁰

Sûre lafzının ıstılahı anlamına da kısaca değinen müfessir, Sûre’yi “Kur’ân-ı Azîm’in bölümlerden bir bölümdür ki; en azı üç ayettir” diye tarif etmiştir.⁴²¹

1.5.2. Bazı Sûre İsimleri

Bu başlık altında Ebussuûd Tefsirinde değişik isimlerle ifade edilen sûre adlarını ve isimlendirmelerin sebepleri üzerinde durmağa çalışacağız.

1. Fatiha Sûresi

1.1. Fatihatü’l-Kitap: Sûrenin bu isimle tesmiye edilmesini kimilerinin dediği gibi, namazdaki kıraatte, Kur’ân öğretiminde veya vahy’in inişinde başta olmasından dolayı değil, bu Sûrenin Kur’ân’ın mevcut tertibine göre başta bulunması ile izah etmektedir. Bu görüşünü de, Fatiha’nın namazda en başta okunmadığını, öğretim ve nüzûldeki tertibinin de Kur’ân’ın mevcut tertibine uygun olmadığını ifade ederek teyîd etmiştir.⁴²²

1.2. Ümmü’l-Kur’ân: Fatiha Sûresi, Kur’ân’ın anasıdır. O, Kur’ân’ın kökü ve kaynağı olduğundan bu isimle tesmiye edilmiştir.⁴²³

1.3. Sûretü’l-Hamd: Bu mübarek Sûrede her şeyden önce âlemlerin rabbi olan Allah’a hamd edildiğinden dolayı sûreye bu isim verilmiştir.⁴²⁴

1.4. Ümmü’l-Kitap: Bu sûrenin bir ismi de Ümmü’l-kitaptır. Çünkü ilahi kelim söz konusu olduğunda “Kur’ân”dan kastedilen mana ne ise, “el-kitap” tan kastedilen mana da oldur. Kâinattaki her şeyin aslı olan “levh-i mahfuz”un da adı Ummü’l-Kitaptır. Fatiha Sûresi de Kur’ân’ın aslı olduğundan ona Ümmü’l Kitap denilmiştir.⁴²⁵

⁴¹⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, I.169

⁴²⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, I.169

⁴²¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I.169

⁴²² Ebussuûd, *İrşâd*, I.40

⁴²³ Ebussuûd, *İrşâd*, I.40

⁴²⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I.40

⁴²⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I.40

1.5. Sûretü'l-Kenz: Hz. Peygamber'in (s.a.s.): "Fatiha Sûresi, Arş" ın altında bulunan bir hazineden indirilmiştir" buyurmasından dolayı bu sûre "Hazine Sûresi" diye isimlendirilmiştir.⁴²⁶

1.6. el-Esas: Bu sûre hem Kur'ân'ın ilk sûresi olması, hem de Kur'ân'ın temel konularını ihtiva etmesi nedeniyle Kur'ân'ın esası olduğundan bu isimle tesmiye edilmiştir.⁴²⁷

1.7. Kafiye: Fatiha Sûresi, Kur'ân'ın ana gayelerini ihtiva etmesi sebebiyle kullar için yeterli olduğundan bu adla isimlendirilmiştir.⁴²⁸

1.8. Vafiye: Diğer Sûreler, namazda parça okunabilirken, Fatiha Sûresinin bu bölünmeyi kabul etmeyip tam okunmasından ötürü ona bu isim verilmiştir.⁴²⁹

1.9. Sûretü's-Şükür: Allah'ın lütûf, senâ ve ihsanına karşı O'na hamdü senâ içermesinden dolayı bu isimle tesmiye edilmiştir.⁴³⁰

1.10. Sûretü'd-Dua: Allah'a ne şekilde dua edileceğini bildirdiğinden ötürü bu isim verilmiştir.⁴³¹

1.11. Sûretü's-Salât: Namazda fatihayı okumak vacip olduğundan dolayı böyle isimlendirilmiştir.⁴³²

1.12. Sûretü's-Şifâ: Hz. Peygamber'in (s.a.v) Onun hakkında; "Fatiha Sûresi, her derde şifadır" diye buyurması nedeniyle bu isimle tesmiye edilmiştir.⁴³³

1.13. Sebû'l-Mesâni: Sûrenin bu isimle adlandırılmasının sebepleri şunlardır:

a. Fatiha Sûresi yedi ayet olup namazların her rekatında tekrar edilir.

b. Allah, bu Sûreyi iki defa indirmiştir. Nitekim bu sûrenin bir kere Mekke'de bir defada Medine'de nâzil olduğunu bildirmiştir.⁴³⁴

1.14. Sûretü't-ta'limü'l-mes'ele (Dilemeği Öğreten Sûre): Allah'tan öncelikle nelerin istenilmesi gerektiğini bildirdiği için bu isimle adlandırılmıştır.⁴³⁵

⁴²⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, I.41

⁴²⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, I.41

⁴²⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, I.41

⁴²⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, I.41

⁴³⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, I.41

⁴³¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I.41

⁴³² Ebussuûd, *İrşâd*, I.41

⁴³³ Ebussuûd, *İrşâd*, I.41

⁴³⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I.41

⁴³⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I.41

2. Berâe Sûresi: Bu sûrenin değişik isimleri olduğu bilgisini veren Ebussuûd Efendi, bunları gerçekleriyle şöyle bildirmektedir.

- 2.1. Tevbe'den söz ettiği için “et-Tevbe”;⁴³⁶
- 2.2. Nifak ve mûnafıklıktan uzaklaştırdığı için “el-Mukaşşîşe”
- 2.3. Mûnafıkların hallerini araştırdığı için “el-Behûs”
- 2.4. Mûnafıkların gizli hallerini ortaya çıkardığı için “el-Mube'sîre”
- 2.5. Mûnafıkların sırlarını yaydığı için “el-Müsîre”
- 2.6. Mûnafıkların hallerini su yüzüne çıkardığı için “el-Hâfire”
- 2.7. Mûnafıkları perişan ettiği için “el-Muhziye”
- 2.8. Mûnafıkları rezîl-rüsvay ettiğinden dolayı “el-Fâziha”
- 2.9. Onları cezalandırdığı için “el-Münekkîle”
- 2.10. Mûnafıkları dağıttığından dolayı “el-Müşerride”
- 2.11. Mûnafıkları çökerttiği için “el-Müdemdime”
- 2.12. Onlara eza, elem ve zor gelen şeyleri hatırlattığı için de “Sûretü'l-azâb” diye isimlendirilmiştir.⁴³⁷

Sûrenin başında besmelenin bulunmayışı ile alakalı olarak ise, şunları zikretmiştir: “Sufyan b. Uyeyne'den (ö.814) rivayet edildiği gibi, bu sûre müşriklerle müslümanlar arasındaki emniyetin kaldırıldığını bildirmek için nâzil olmuştur. Besmelede de Allah'ın ism-i celili, rahmet vasfı ile birlikte zikredildiğinden, emniyetin ortadan kaldırıldığını bildirme makamı, onun geçerli olduğunu bildiren “besmelenin” başta zikredilmesine engel teşkil etmiştir. Bu sebepten dolayı sûrenin başında besmele yazılmamıştır.”⁴³⁸

3. İsra Sûresi: Ebussuûd Efendi, bu sûrenin “Beni İsrail Sûresi” diye isimlendirildiğini bildirmiştir.⁴³⁹

4. Fatır Sûresi: Müfessir bu sûreyi “Melâike Sûresi” olarak tesmiye etmiştir.⁴⁴⁰

5. Yasin Sûresi: Bu sûrenin de farklı isimlerini zikreden müfessir, gerekçelerini şu şekilde açıklamıştır:

⁴³⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, IV,62

⁴³⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, IV,68

⁴³⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, IV,68

⁴³⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, V,187

⁴⁴⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VII,38

5.1. Sûretü'l-Muammeh: Çünkü bu sûre kendisini okuyan kimseye iki cihanın bütün hayırlarını temin eder.

5.2. Sûretü'd-Dafia: Bu Sûre kendisi okuyan kimseden her fenalığı uzaklaştırır.

5.3. Sûretü'l-Kadiye: Kendisini okuyan kimsenin her ihtiyacının hasıl olmasına vesile olduğundan bu isimle tesmiye edilmiştir.⁴⁴¹

6. Şura Sûresi: Bu Sûreyi de “**Ha Mîm Ayn Sin Kâf**” diye isimlendirmiştir.⁴⁴²

7. Muhammed Sûresi: Bu Sûrenin “**Kıtal Sûresi**” diye tesmiye edildiğini ifade etmiştir.⁴⁴³

8. Mülk Sûresi: Sûrenin iki farklı ismine açıklık getiren müfessir şu açıklamaları getirmiştir.

8.1. Sûretü'l-Vakiye: Bu Sûre, kendisini sürekli okuyanı kabir azabından koruduğundan dolayı böyle isimlendirilmiştir.

8.2. Sûretü'l-Munciye: Aynı şekilde bu Sûre sahibini kabir azabından koruyacağından dolayı böyle isimlendirilmiştir.⁴⁴⁴

9. Tebbet Sûresi: Ebussuûd Efendi bu sûreyi “**Sûretü'l-Mesed**” diye tesmiye etmiştir ki,⁴⁴⁵ bu isimlendirme Razi tefsirinde de yer almaktadır⁴⁴⁶.

1.5.3. Sûrelerin Tertibi

Ayetlerin tertibinin tevkifi olduğu konusunda ülema arasında bir ittifak olmasına rağmen, sûrelerin tertibi hususunda bir ittifak mevcut değildir. Sûrelerin, elimizdeki Mushaf-ı Şerif'te görüldüğü şekliyle sıralanmasının neye istinad ettiği hususunda ki görüşleri üç grupta toplamak mümkündür.

1.Sûrelerin tamamının tertibi, Hz.Peygamber'in (s.a.s) ta'limatına dayanmaktadır. Yani tevkifidir. Bu görüşü kabul edenler arasında Ebubekir İbnü'l-Enbarî (ö328/940), Cafer en-Nahhas (ö338/949), el-Kirmânî (ö.502/1108), el-Alusi (ö.1270/1853) gibi âlmler bulunmaktadır.⁴⁴⁷ Bu görüşe göre Cebrâil (a.s.) vahiy getirdiği zaman Hz. Peygamber'e (s.a.s) her sûrenin yerini bildirirdi. Hz. Peygamber de (s.a.s.) ayet ve sûrelerin yerlerini ya bizzat açıklayarak ya da işaret yoluyla ashabına

⁴⁴¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VII.63

⁴⁴² Ebussuûd, *İrşâd*, VII.281

⁴⁴³ Ebussuûd, *İrşâd*, VII.386

⁴⁴⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII.179

⁴⁴⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII.458

⁴⁴⁶ Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, XXXII, 165

⁴⁴⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 260; Suyuti, *el-İtkan*, I, 82-83; el-Alusi, *Ruhu'l-Meâni*, I.27

bildirdi. Sûrelerin tertibi, ayet ve harflerin tertibi gibiydi. Bunların hepsi Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yapılmaktaydı. Bu yüzden kim bir Sûreyi öne alır yahut geriye bırakırsa Kur'ân'ın tertibini bozmuş olur.⁴⁴⁸

2. Sûrelerin tertibi sahabenin içtihadına bağlıdır. Bu görüşü benimseyenlerin başında İmam-ı Malik (ö.179/795) gelmektedir. Ebû'l Huseyn Ahmed b. Faris (ö. 395/1004) ve Ebubekir el-Bakillâni (ö.403/1012)'de sûrelerin tertibinin sahabe içtihadına dayandığını kabul edenler arasındadır. Bu görüşü savunanlar, sahabeden Hz. Ali, Ubeyy b. Ka'b ve Abdullah b. Mes'ud gibi zatların hususi nüshalarında sûrelerin sıralanışında bazı farklılıkların bulunduğunu ileri sürerek "eğer sûrelerin tertibi tevkifi olsaydı, onlar bu hakkı kendilerinde bulamazlardı" demişlerdir.⁴⁴⁹

3. Sûrelerin tertibi kısmen tevkifi, kısmen de içtihadıdır. Bazı İslam bilginleri de sûrelerin bir kısmının tertibi Hz. Peygamberin bildirmesiyle olduğunu, diğer bir kısmının tertibinin ise sahabenin içtihadına bağlı olduğunu kabul etmek sûretiyle diğer iki görüşü uzlaştıracı bir yaklaşım sergilemişlerdir. İbn-i Atiyye (ö. 546/1151) ve İbn Hacer (ö. 852/1448) bu görüşü kabul eden âlimlerdendir.⁴⁵⁰

Konuyla ilgili olarak Ebussuûd Efendi'nin tefsirini incelediğimizde Onun, sûrelerin tertibinin, tevkifi olduğu yönünde kanaat sahibi olduğunu anlamaktayız. Tevbe Sûresinin tefsirinde niçin bismelenin bu sûrenin başına konulmadığını izah ederken "bismelenin Kur'ân'dan müstakil bir ayet olup sûreler arasına fasıla olarak teberrüken nâzil olduğunu, onun sûrelerin başlarında yazılıp yazılmamasında kimsenin bir dahlî olmadığını ve bu konuda ancak vahye ve tevkife tabi olarak yazıldığını" beyan etmiştir.⁴⁵¹ Bu izahlarıyla Ebussuûd Efendi, 'sûrelerin tertibinin tevkifi olduğu' görüşünü benimsediğini ifade etmiştir.

1.5.4. Sûrelerin Mekkî ve Medenî Oluşu

Sûrelerin Mekkî-Medenî ayrımında daha çok kabul edilen görüş, hicreti nazar-ı itibare alarak yapılan taksimdir. Buna göre hicretten önce nâzil olan vahiyler Mekkî, hicretten sonra nâzil olan vahiyler ise Medenî'dir. Bu görüşe göre Hicretten sonra

⁴⁴⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 260, Suyuti, *el-İtkan*, I, 82-83

⁴⁴⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 257; Suyuti, *el-İtkan*, I, 82

⁴⁵⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 257; Suyuti, *el-İtkan*, I, 83 Bu konudaki görüşler için bkz. Cerrahoğlu, "Tefsir Usûlü", s.58; Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s.51; Demirci, *Tesir Usûlü*, s.104-107; Eroğlu, *Kur'an Tarihi ve İlimleri*, s.83-89

⁴⁵¹ Ebussuûd, *İrşâd*, IV,62

Mekke’de inen ayetlerde Medenî olarak kabul edilmektedir.⁴⁵² Ulumu’l-Kur’ân⁴⁵³ ve Tefsir kitaplarında Sûre ismi belirtildikten sonra ilgili Sûrenin Mekkî ya da Medenî olduğu ve Sûrenin kaç ayetten meydana geldiği zikredilmiştir. Ayrıca Mekkî Sûre içerisinde istisna teşkil eden ayetler, diğer bir ifade ile Medeni olan ayetler veya Medeni Sûre içerisindeki Mekkî ayetler varsa onlar da bu eserlerde zikredilmişlerdir.⁴⁵⁴

Ebussuûd Efendi de bu genel anlayışı kabul ederek Sûre başlarında Sûre ismi ve ayet sayısı yanında, ilgili Sûrenin Mekkî-Medenî olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Mekkî Sûre içerisinde istisna olarak varid olan Medenî ayetleri⁴⁵⁵ ve Medeni Sûre içerisindeki Mekkî ayetleri belirtmiştir.⁴⁵⁶ Bunun yanında Mekkî ya da Medenî olduğu konusunda ihtilaflı olan Sûreleri de ilgili Sûre isminden sonra açıklamıştır.⁴⁵⁷

1.6. KIRAATLER

Kırâat kelimesi “قرأ” fiilinden türemiş bir mastar olup sözlükte; “okumak, dikkatli okumak, ezberden okumak” anlamlarına gelmektedir.⁴⁵⁸ Terim olarak ise; “herhangi bir kelime üzerinde med, kasr, hareke, sükûn, nokta ve i’rab bakımından

⁴⁵² Mennau’l-Kattân, *Mebahis fî Ulumi’l-Kur’an*, Kahire 2000, s.47-58; Cerrahoğlu “*Tefsir Usûlü*”, s.59-60; Demirci “*Tefsir Usûlü*”, s.103-104

⁴⁵³ Suyuti, *el-İtkan*, I, 52-53

⁴⁵⁴ Suyuti, *el-İtkan*, I, 64-73

⁴⁵⁵ **En’âm Suresinin** (91, 92, 93 ve 151, 152, 153) ayetleri hariç diğerleri Mekki’dir. (Ebussuûd, *İrşâd*, III, 183); **Araf Suresi**, “Onlara deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor” ayetiyle başlayan 163. ayetten “Bir zamanlar o dağı İsrailoğullarının üzerine bir gölge gibi kaldırdık” ayetiyle başlayan 171. ayete kadar 8 ayeti dışında diğerleri Mekke’de nâzil olmuştur. İkiyüz altı ayettir. (Ebussuûd, *İrşâd*, III, 351); **Hicr Suresi** 87. ayeti hariç diğerleri Mekki’dir. (Ebussuûd, *İrşâd*, V, 45)

⁴⁵⁶ **Rad Suresi**, Medine’de nâzil olmuştur. Veya 7, 27 ve 43. ayetler hariç diğerleri Mekke’de inmiştir. Kırk üç ayettir. (Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 487); **Mücadele Suresi**, Medine’de nâzil olmuştur. İlk on ayeti Mekki diğer ayetlerinin Medeni olduğu ifade edilmektedir. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 92)

⁴⁵⁷ **Rahman Suresi**, Mekke’de yahut Medine’de: yahut bir kısmı Mekke’de bir kısmı Medine’de inmiştir. 78 ayettir. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 32); **Hadîd Suresi**, Mekki’dir Medeni olduğu da ifade edilmektedir. 29 ayettir. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 72); **Saf Suresi**, Medine’de bir rivayete göre de Mekke’de nâzil olmuştur. 14 ayettir. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 134); **Tegabûn Suresi**, Mekke ve Medine’de indiği konusu ihtilaflıdır. 18 ayettir. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 154); **Mudaffifin Suresi**, Mekke veya Medine’de indiği konusu ihtilaflıdır. 36 ayettir. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 343); **Tin Suresi**, Mekki’dir. Bir rivayete göre de Medeni’dir. 8 ayettir. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 409); **Kadir Suresi**, Mekke veya Medine’de nâzil olduğu konusu ihtilaflıdır. 5 ayettir. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 419); **Beynine Suresi**, İhtilaflıdır. 8 ayettir. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 422); **Zilzal Suresi**, İhtilaflıdır. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 427); **Adiyat Suresi**, İhtilaflıdır. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 430); **Tekasur Suresi**, ihtilaflıdır. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 436); **Maun Suresi**, İhtilaflıdır. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 448); **İhlas Suresi**, İhtilaflıdır. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 462); **Felak ve Nas sureleri**, ihtilaflıdır. (Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 466).

⁴⁵⁸ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, XI, 78-79

meydana gelen değişiklikleri, nakledenlerine nisbet ederek bilinmesi” olarak tarif edilmiştir.⁴⁵⁹

Bu konuyla ilgili olan kavramlardan Kurra, sözlükte okuyucu ve okuyan anlamına gelen قارئ kelimesinin çoğunludur. Terim olarak ise; “yedi yâ da on kıraatin kendilerine nisbet edildiği imamlara” denmektedir. Ayrıca Kur’ân’ın tamamını ezberleyen ve ondaki kırâatlara hakkıyla vakıf olan kimselere de kurra ismi verilmektedir.⁴⁶⁰ Kıraat imamlarının ravileri arasındaki ihtilaflara rivayet,⁴⁶¹ ravilerden sonra gelenlerin ihtilaflarına ise, tarîk denilmiştir.⁴⁶²

Kıraatler, sahihler ve gayr-i sahihler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mütevatir ve meşhur kıraatler sahih olarak kabul edilmektedir. Herhangi bir sebepten dolayı sahih kabul edilmeyenler ise; ahâd, şâz, mündec ve mevzu kıraatler diye isimlendirilmişlerdir.⁴⁶³

Kıraat âlimleri bir kırâtın sahih olabilmesi için bir kısım şartlar tesbit etmişlerdir. Buna göre bir kırâtın sahih olabilmesi için; sağlam ve kesintisiz bir senetle Hz. Peygamber’e (s.a.s) ulaşmalı, bir yönüyle de olsa Arapça dil kurallarına ve yazılış bakımından Hz. Osman’a nisbet edilen Mushafların resmi hattına uygun olmalıdır.⁴⁶⁴ Bu şartlar içerisinde özellikle muttasıl sahih bir senetle Hz. Peygamber’e ulaşmış olmak şartı daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu şartların taşıyan kırâatleri sahih kabul edip inanmak gerekir. Zikredilen şartları taşımayan kırâatler, şâz, zayıf veya mevzu kıraatler olarak nitelendirmişler ve bu kıraatlerle Kur’ân okumanın caiz olmadığı hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Ayrıca bu kıraatleri inkâr etmenin de küfrü gerektirmediğini ifade etmişlerdir. Yine âlimlerin çoğunluğına göre bu kırâatler tevatürle sabit olmadıklarından dolayı bunların namazda okunmalarını caiz görmemişlerdir. Fakat güvenilir raviler tarafından nakledilmeleri şartı ile bu kıraatlerin bazı fıkhi meselelerde delil olabileceklerini belirtmişlerdir.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ Zerkâni, *Menahilü'l-İrfan*, I, 405

⁴⁶⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 66

⁴⁶¹ İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Nuzûlü ve Kırâatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974, s. 241

⁴⁶² Suyuti, *el-İtkan*, I, 75

⁴⁶³ Suyuti, *el-İtkan*, I, 76

⁴⁶⁴ Zerkâni, *Menahilü'l-İrfan*, I, 418

⁴⁶⁵ Eroğlu, *Kur’an ilimleri*, s. 125

Tevatürle sabit olan kıraatlerin sayısı on olup bunların içinde yedisi meşhur olmuştur ki bunların her biri kıraatte imam olan zatlara dayanmaktadır. Bu imamlar şunlardır: Abdullah İbn Kesir (ö.120/744), Nafi (ö.169/785), Ebu Amr (ö.154/770), İbn Amir (ö. 118/736), Asım (ö.127/744), Hamza (ö.188/803) ve el-Kisâi (ö.189/804).⁴⁶⁶

Daha sonra Ebubekir el-İsfahani en-Neysâburî (ö.381/992) bu yedi kıraât imamlarının kıraatlerine üç sahih kıraat daha ilave ederek bu sayıyı ona çıkarmış ki zikredilen bu on kıraâta da “kıraât-ı aşere” denilmiştir. Bu kıraât imamlarında Halef b. Hişam (ö.229/8444), Ebu Cafer Yezid b. el-Ka’ka’ (130/748) ve Ebu Muhammed Yakup b. İshak (Ö. 205/820) adlarıyla meşhur kurralardır.⁴⁶⁷

Bu kıraatlerin dışında Hasan el -Basri (ö. 110/728), İbn Muhaysin (ö. 123/740). Yahya b.el-Mübarek el-Yezidi (ö. 2002/817) ve Ebu’l -Ferec Muhammed b. Ahmed eş-Şenbuzi (ö. 388/998) ye nisbet edilen dört kıraat daha vardır ki bunlara şazz kıraat denilmiştir.⁴⁶⁸

Tefsirinde kıraatler korusuna büyük önem veren Ebussuûd Efendi, eserinde şazz kıraatler dâhil olmak üzere dört bine yakın kıraâte işaret etmiştir.⁴⁶⁹ O, bazen sadece kıraâte işaret etmekle yetinmiş, bazen kıraâtla ayetin manasını açıklamış, bazen çeşitli kıraâtler arasındaki anlam farklılıklarını göstermiştir. Bazı durumlarda kıraâte dayanarak ayetin i’rabını beyan etmiş, bazen kıraâten farklı hükümler çıkarmıştır. Gerektiğinde resmi Mushaf dışında ki mushafların okunuş tarzlarına işaret etmiş, bazen şazz kıraatlere yer vererek kıraat imamlarının ve ravilerinin isimlerini belirtmiş ve bazen de kıraatler arasında tercihler yaparak bunun gerekçesini de izah etmiştir.

Meselâ Enâm sûresinin 32. ayetinde ifade edilen أَفَلَا تَعْقِلُونَ cümlesinin cem’i müzekker gaib sigası ile de يَغْفِلُونَ şeklinde de okunduğunu belirterek sadece kıraat farklılığına işaret etmekle yetirmiştir.⁴⁷⁰

Ali İmrân sûresinin 164. Ayetinde geçen اِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ “iz beâse fihim rasulen min enfüsihim” cümlesinde ki أَنْفُسِهِمْ “enfüsihim” kelimesinin أَنْفُسِهِمْ “enfesihim” şeklinde ismi tafdil kalıbıyla okunduğunu beyan ederek bu durumda

⁴⁶⁶ Hafız ebi’l-Hayr Muhammed b. Muhammed eş-Şehir İbn el-Cezeri, *En-Neşru fi’l-Kiraati’l-Aşere*, (I-II), Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts, I, 54; Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulumi’l-Kur’an*, s. 256

⁴⁶⁷ Ali Osman Yüksel, *İbnül-Cezeri ve Tayyibetü’n-Neşr*, İstanbul,1996, s, 167

⁴⁶⁸ Subhi es-Sahih, *Mebahis fi Ulumi’l-Kur’an*, s. 257; Karaçam, s. 167

⁴⁶⁹ Aydemir, s. 199

⁴⁷⁰ Ebussuûd, *İrşad*, III, 217

mananın “Andolsun ki Allah müminlere en şerefliyelerinden bir peygamber göndermiştir” anlamında olacağını ifade ederek farklı kıraatle ayete değişik anlam vermiştir.⁴⁷¹

Nisa sûresi 84. Ayetindeki لَا تَكُنْفُ “Lâ teküllefü ibaresinin emrin cevabı olmasından dolayı nehyi hazır sigasıyla meczum olarakta لَا تَكُنْفُ “lâ tükellif” tarzında okunduğuna dikkat çekerek bu durumda ayetin anlamının “Sen kendinden başkasını sorumlu tutma” şeklinde olacağını zikretmiştir. Aynı kelimenin nun-u azame ile لَا تَكُنْفُ “lâ nükellifüke” sigasıyla da okunduğuna işaret ederek bu durumda da ayetin anlamının “seni ancak kendi işinden sorumlu tutarız” şeklinde olacağını belirterek ayetteki farklı kırâatleri belirterek aralarındaki anlam farklılıklarına işaret etmiştir.⁴⁷²

Müfessir farklı okuyuşlardan fikhî hükümler çıkarmış, şazz kıraatlere işaret etmiş ve resmi Mushaf dışındaki diğer mushaflardaki değişik okuma biçimlerini de beyan etmiştir. Meselâ Maide sûresinin 89. ayetinde geçen أَوْ كَسَوْتُهُمْ “ev kisetühüm” kelimesinin bir kırâate göre de “kâf mahallen merfu” olmak üzere أَوْ كَاسَوْتُهُمْ “ev ke üsvetihim” şeklinde okunduğuna işaret ederek bu durumda ayetin anlamının “eğer onlara (yoksullara) ailenize yedirmekte olduğunuz şeyin orta derecesinden yedirmezsensiz; ailenize bol ve kıt olarak yedirdiğiniz şeyin aynısını onlara da yedirmek sûretiyle her ikisi arasında eşitliğe dikkat ediniz” tarzında olacağını ifade ederek bu ayetten farklı bir hüküm çıkarmıştır.⁴⁷³

Bakara Sûresi 46. Ayetindeki الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ “yezunnüne” kelimesinin İbni Mesud’un mushafında يَعْلَمُونَ “ye’lemune” şeklinde yazıldığını belirtmek sûretiyle resmi Mushaf dışındaki diğer kıraat farklılıklarına değinmiştir.⁴⁷⁴

Aynı şekilde Fatiha sûresinin 4. ayeti olan مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ “maliki yevmiddin” deki مَالِكِ “maliki” kelimesinin, Mekke ve Medine kurraları tarafından elifsiz olarak مَلِكِ “Meliki” şeklinde okunduğunu belirterek Melik lafzının mülk kökünden türediğini, bununda kahredici sultan, işgal ve istila eden, tam galip ve kamu işlerinde emirler ve yasaklar koymada tam yetkiye haiz, muktedir hükümdar demek olup bu okuyuş tarzının hesap ve karşılık görme makamı için daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Bu izahlara ilaveten bu kelimenin tahfif ile مَلِكِ “melki”, mazi kalıbı ile “meleke”, hal veya medh

⁴⁷¹ Ebussuûd, *İrşad*, II, 186

⁴⁷² Ebussuûd, *İrşad*, II, 378

⁴⁷³ Ebussuûd, *İrşad*, III, 136

⁴⁷⁴ Ebussuûd, *İrşad*, I, 230

olmak üzere nasb ile “maliken”, muzaf olarak merfu’ “malikü” ve mansub olarak “mâlîke” şeklinde şazz olarak okunduğuna işaret etmiştir.⁴⁷⁵

Ayrıca Ebussuûd Efendi, zikrettiği kıraatler arasında tercihler yapmış ve bazı hatalara da işaret etmiştir. Mesela En’âm süresinin 59. Ayetinde **ولا رطب ولا يابس الآ في** “mim vereketin” in mahalline atfetmek sûretiyle merfu olarak **رطب** “ratbin” ve **يابس** “yabisin” kelimelerinin **من ورق** “mim vereketin” in mahalline atfetmek sûretiyle merfu olarak **رطب** “ratbun” ve **يابس** “yabisun” şeklinde okunduklarını, bu iki kelimeyi merfu olarak okumanın onların mübteda olmalarından ötürü de olacağını kaydetmiş buna göre haberin de **الآ في كتاب مبین** cümlesi olacağını beyan etmiştir. Bu şekilde bu kelimelerin okunuş farklılıklarını açıkladıktan sonra zikredilen kelimeleri ve bunun gerekçesini de “yaş” ve “kuru” kelimelerinin sadece yukarıdan aşağıya doğru düşme özelliğine sahip olan şeyleri içine almakla kalmayıp bunun dışındaki şeyleri de muhtevi olduklarına bağlamıştır.⁴⁷⁶

Aynı şekilde Enfal Süresinin 67. ayetinde geçen **لنبي** “linebiyyi” kelimesinin **لنبي** “li’n-nebiyyi” tarzında da okuduğunu bildiren Ebussuûd Efendi, birinci okuyuşun, peygamberler arasında başlangıçtan beri devam etmekte olan ve ayette bahsedilen sünnetullahı açıkladığı için daha belîğ olduğunu belirtmiş ve bunu **والاول أبلغ** “ve’l-evvelü ebleğü” (birincisi daha belîğdir) formülüyle ifade etmiştir.⁴⁷⁷

Ebussuud Efendi, kıraat konusunda seleflerinden istifade etmiş, hatta onların ifade biçimlerini çoğu yerde hiç bir değişikliğe uğratmadan aynen iktibas etmiştir. Fakat müellif bazı durumlarda, bu konuya seleflerinden daha farklı yaklaşmış ve tefsirinde, seleflerinde bulunmayan birçok hususa değinmiştir. Bu yönüyle Ebussuud Efendi’nin Zemahşeri ve Beydavi’yi geride bırakmış olduğunu ifade edebiliriz.

⁴⁷⁵ Ebussuûd, *İrşad*, I, 57

⁴⁷⁶ Ebussuûd, *İrşad*, III, 246

⁴⁷⁷ Ebussuûd, *İrşad*, IV, 56

İKİNCİ BÖLÜM

EBUSSUÛD EFENDİ TEFSİRİNDE TEFSİR USÛLÜ UYGULAMALARI

Tezimizin bu bölümünde Tefsir Usûlü kapsamında ele alınan Kur'ân ilimleri ile ilgili Ebussuûd Efendi'nin görüşleri ele alınacaktır. Bu konular Ebussuûd Efendi'nin tefsirinde müstakıl başlıklar altında ele alınıp incelenen konular değildir. Bu bakımdan bu konularla ilgili Ebussuûdun görüşleri denildiğinde, genelde ayetleri tefsir sadedinde yaptığı açıklamalar doğrultusunda, onlarla direkt veya dolaylı olarak tesbit edebildiğimiz düşünceleri anlaşılmalıdır. Bundan dolayı bu konular ile ilgili daha sonra telif edilmiş Tefsir Usûlü eserlerindeki gibi sistematik bilgi vermek mümkün olmamaktadır.

Kur'ân İlimleri ile ilgili Ebussuûd Efendi'nin görüşlerini, yakın zamanlarda telif edilen eserlerdeki tasnife uygun olarak; Kur'ân'ın lafzıyla, anlamıyla ve Kur'ân'ı tarih yönünden inceleyen ilimler şeklinde üç ana başlık altında ele alıp inceleyeceğiz.

2.1. KURAN'IN LAFZI İLE İLGİLİ İLİMLER

Bir metnin anlatmak istediği manaları taşıyan kelimelere lafız denilmektedir. Bunlar da muhataplara ulaştırılmak üzere anlamın kendisine yüklendiği kelimelerden ibarettir. Bundan dolayı anlamın tesbiti için lafızlar önem arz etmektedir.⁴⁷⁸ Kaynak itibariyle Yüce Allah'tan gelen vahyin, insanlığa yine bir beşer tarafından onların konuştukları lisan ile aktarılması söz konusu olunca, bu ilahi metnin anlaşılmasında dilin kalıpları konumundaki kelime ve lafızların ne derece önemli olduğu anlaşılmış olmaktadır.

Yüce Allah, Kur'ân ayetlerinin ihtiva ettiği manaları seçtiği lafızlarla anlatmaktadır. Her şeyi hikmetle takdir eden Hakîm-i Zülcemal'in elbette, bu manalar için tercih ettiği lafızlarında elbette bir sebep-i hikmeti olacaktır. İşte Kur'ân'ın anlaşılmasını gaye edinen Kur'ân İlimlerinin bir kısmı O'nun, lafız-mana ilişkisini ortaya çıkarmayı kendine konu edinmiştir. Bu cümleden olarak bu ilimler özellikleri itibariyle Kur'ân'ın Uslûbu, Mübhemleri, Ğaribleri yani, içerisinde Arapçanın dışında başka kelime olup olmadığı, bazı kelimelerin farklı anlamlara geldiği yahut bir kelimenin birden çok anlamı ihtiva ettiği vb. konuları ele alıp incelemektedirler. Biz de

⁴⁷⁸ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.133

bu başlık altında Kur'ân'ı lafız yönünden inceleyen Kur'ân İlimlerini Ebussuûd Tefsirine göre ele alıp inceleyeceğiz.

2.1.1. Mübhematü'l-Kur'ân

Sözlükte “gizli ve kapalı olmak; kapalı bırakmak” anlamlarındaki “ibham” ابهام masdarından, sıfat olan mübhem kelimesi "kapalı bırakılan, mahiyeti bildirilmeyen şey"⁴⁷⁹ anlamlarına gelmektedir. Duyu veya akıl alanına girmekle birlikte algılanması ve anlaşılması zor olan her şeye de mübhem denilmiştir. Buna göre Kur'an'da kendi ismiyle veya ne olduğunu ortaya koyan bir kelimeyle belirtilmeyip bunların yerine insan, melek, cin, hayvan, ağaç, yıldız ve şehir için kullanılan zamir, işaret isimleri, zaman ve mekân isimleri, künye, lakap ve vasıf gibi kapalı kelime ve ifadelerle zikredilen hususlara "Mübhematü'l-Kur'an" denilmiştir.⁴⁸⁰ Manaları kapalı olan bu kelimeleri açıklamayı hedef edinen bu ilme de İlmu Mübhemati'l-Kur'ân denilmiştir. Değişik bir ifade ile “insan, melek ve cin gibi varlıkların yahutta bir topluluk veya kabilenin, Kur'ân'da açık değil de ism-i işaretler, ism-i mevsuller, zamirler, cins isimleri, belirsiz zaman zarfları ve belirsiz mekân isimleriyle zikredilmesi”⁴⁸¹ anlamına da gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de Mübhematin yer almasının sebebi ise; “O'nun ifade zenginliğini sağlamak, kendisinden bahsedilen şahsı tebcil atmak, hoşla gitmeyen bir vasıfla muhatabı tahkir etmek, faili meşhur olduğundan açıklamayı gereksiz görmek ve mübhemin tesbitinde herhangi bir faydanın söz konusu olamaması”⁴⁸² gibi hususlardır.

Kur'ân'da geçen ism-i mevsul, ism-i işaret, zamir, bir şeyin veya şahsın gerçek adınının zikredilmemesi, zaman ve mekân ile ilgili kapalılıklara tefsirinde yer veren Ebussuûd Efendi bunlarla ilgili rivayetleri de zikretmiştir. Meselâ, Fatiha Sûresinin 7. Ayetinin tefsirinde şu izahları getirmiştir: الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “...Kendilerine nimet verdiğin kimseler...” ibaresinde geçen الَّذِينَ “ellezine” ism-i mevsulü ile mübhem bırakılan hususun وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا “Kim Allah ve resulüne itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraberdir. Onlar ne

⁴⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, I, 280; Abdulhamit Bırışık - H.Abdulhadi Muhammed, “Mübhematu'l-Kur'ân” md. DİA, İstanbul,2006, XXXI,437-439

⁴⁸⁰ Abdulhamit Bırışık, H.Abdulhadi Muhammed, “a.g.m.”, XXXI, 437-439

⁴⁸¹ Zerkeşi, *Menahilu'l-İrfan*, I, 112-114; Suyuti, *el-İtkan*, II, 370; Cerrahoğlu, “*Tefsir Usûlü*”, s.186

⁴⁸² Zerkeşi, *Menahilu'l-İrfan*, I, 112-114; Suyuti, *el-İtkan*, II, 371

güzel arkadaşır⁴⁸³ ayetiyle belirgin hale getirilmiştir. Allah'ın nimetine mazhar olanlara bu ayette zikredilen “peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihler” topluluğu olduğu belirtilmiştir.⁴⁸⁴ Nitekim bu ayetten önceki ayette وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا “ve onları elbette sırat-ı müstakime hidayete erdirdik”⁴⁸⁵ ifadesi de bu hususu desteklemektedir.⁴⁸⁶ Bu şekilde mübhem olan bir husus Kur'an'ın başka bir yerinde tekrar zikredilmek sûretiyle O'nun ifade zenginliği ortaya çıkmış olmaktadır.

Kur'an'da Cenab-ı Hak, kendisinden bahsettiği şahsı kâmil bir vasıfla yüceltmek için de bazen o şahsın ismini zikretmemiştir. Mesela, وَالَّذِي جَاءَ بِالصَّدَقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ “Hak ve gerçeği getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte her türlü fenalıktan korunanlar onlardır”⁴⁸⁷ ayetinde “hakkı getiren ve tasdik edenler” mübhem olarak ifade edilmiştir. Ebussuûd Efendi tefsirinde, bir şahsın veya bir şeyin isminin mübhem olarak ifade edilmesi ile ilgili de açıklamalar yapmıştır. Mesela, mezkûr ayetin izahında “hakkı getiren ve tasdik edenler” ile ilgili iki görüş nakletmiştir. Birinci görüşe göre hakkı getiren Hz. Muhammed (s.a.s), onu tasdik edenlerde ona tabi olanlardır. İkinci görüşe göre ise; hakkı getiren, bütün peygamberler, tasdik edenler ise, onlara iman eden bütün müminlerdir.⁴⁸⁸ Nitekim İbn-i Mesud kıraatına göre zikredilen fiillerin “getirenler ve tasdik edenler” şeklinde çoğul olarak okunmaları da bu görüşü desteklemektedir.⁴⁸⁹

وإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ “Hani sana Rabbin, gerçekten insanları kuşatmıştır, demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'an'da lanetlenen o ağacı, ancak insanları imtihan etmek için gerçekleştirdik...”⁴⁹⁰ ayetinde geçen “lanetlenmiş ağacın”⁴⁹¹ Saffat sûresi 62. Ayetinde ifade edilen “zakkum ağacı” olduğunu bildirmiştir.⁴⁹² Aynı şekilde Enbiya Sûresinin 87. Ayetinde geçen “ze'n-nun” (ذَانِ النَّونِ) ifadesiyle de balina yarânı Hz. Yunus'un kastedildiğini zikretmiştir.⁴⁹³

Ebussuûd Efendi, ism-i işarettteki kapalılığı izah etmek için de değişik yorumlarda bulunmuştur. Meselâ, وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ “O

⁴⁸³ Nisa, 4/ 69

⁴⁸⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 66

⁴⁸⁵ Nisa, 4/68

⁴⁸⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 67

⁴⁸⁷ Zümer, 39/ 33

⁴⁸⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 204

⁴⁸⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 204

⁴⁹⁰ İsra, 17/ 60

⁴⁹¹ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 233

⁴⁹² Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 118-119

⁴⁹³ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 523

zaman iman edenler de derler ki: Onlar değilmiydi, sizinle beraber olduklarına dair var güçleriyle yemin edip duranlar”⁴⁹⁴ ayetinde geçen “ehaülâi” (أَهْوَالَاء) ismi işaretiyle mübhem olarak bildirilen topluluğu, münafıklar olarak tefsir etmiştir.⁴⁹⁵ Aynı şekilde “وَأْتِئُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً” “Onlar burada da, kıyamet gününde de lanete uğratılmışlar”⁴⁹⁶ ayetinde geçen ism-i işareti de “bu dünya” olarak açıklamıştır.⁴⁹⁷

Müfessir, zamirlerin açıklamasına da tefsirinde önem vermiştir. Mesela وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ “Ve dedik ki; Ey Âdem! Eşinle beraber cennete yerleşin, oradaki nimetlerden istediğiniz şekilde bol bol yiyin, sadece şu ağaca yaklaşmayın...”⁴⁹⁸ Ayetinde “zevceke” (زَوْجَكَ) kelimesinden kastedilenin Hz. Havva olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁹ Yine لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى “iyilik, yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirme değildir. Asıl iyilik; Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman eden, sevdiği malını Allah’ı memnun etmek için, yakınlara, yoksullara...veren...”⁵⁰⁰ ayetinde ifade edilen “hubbihi” (حُبِّهِ) kelimesinde geçen “hi” zamiri hakkında üç farklı görüş nakletmiştir. Bunlardan birincisine göre, “hi” zamiri mala racidir. İkinci görüşe göre “hi” zamiri mala değil, Allah’a racidir. Üçüncü görüşe göre ise bu zamir ‘i’ta (vermek) fiilinin mastarına racidir⁵⁰¹ demek sûretiyle her üç duruma göre ayete farklı izahlar vermiştir. Ayrıca “Şüphe yok ki asıl soyu kesik olan sana hınç besleyenin ta kendisidir.”⁵⁰² Ayetinde geçen “huve” (هُوَ) zamirinden kastedilenlerin de As b. Vail olduğunu zikretmiştir.⁵⁰³

Ayetlerin tefsirinde zaman ve mekânla ilgili mübhematın vuzuha kavuşturulması noktasında da gerekli açıklamalar yapmıştır. Meselâ, “Rumlar o yakın yerde mağlup oldular. Onlar da bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir.”⁵⁰⁴ Ayetinde geçen “bid’a-sinin” (بُذْعُ سِنِينَ) tefsirinde şunları ifade etmiştir. “Bid” بُذْع ; üçten dokuza kadar uzanan zaman dilimidir. Dolayısıyla Rumlar, ateşperest İranlıları bu

⁴⁹⁴ Maide, 5/ 53

⁴⁹⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 86

⁴⁹⁶ Hud, 11/ 99

⁴⁹⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, IV.373

⁴⁹⁸ Bakara, 2/ 35

⁴⁹⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, I.218

⁵⁰⁰ Bakara, 2/ 177

⁵⁰¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 405-406

⁵⁰² Kevser, 108/ 3

⁵⁰³ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 451

⁵⁰⁴ Rum, 30/ 2, 3

süre içerisinde mağlup edeceklerdir.⁵⁰⁵ Aynı şekilde Yusuf Sûresinin 42. ayetinde geçen “bid’a-sinin” (بضع سنين) ifadesinin tefsirinde şunları kaydetmektedir: “Hz. Yusuf, zindandan kurtulacak olan arkadaşına, efendisinin yanında kendisini, kendisinde gördüğü vasıfla anmasını istemişti. Fakat şeytan onun kalbine vesvese vermekle ve hatırlamasını engelleyen şeyleri aklına getirmekle Hz. Yusuf’u efendisinin yanında anmayı unutturdu. Ekser müfessirinin görüşüne göre Hz. Yusuf, yedi sene daha zindanda kaldı.”⁵⁰⁶ Bu ayette geçen (بضع) “Bıd’ı” da yedi sene olarak izah etmiştir.

Mübhematla ilgili Ebussuûd Efendi’nin yorumlarından da anlaşılacağı gibi, o bu konularda nakledilen rivayetleri uzatmadan gerekli bilgileri vermekle iktifa etmiş ve çoğu yerde de ekser müfessirinin üzerinde ittifak ettiği rivayeti aktarmakla yetinmiştir. Bu tutumuyla kendisinin de onların görüşüne katıldığını zımnî olarak belirtmiştir.

2.1.2. Garibu’l - Kur’ân

Ulumu’l-Kur’ân kitaplarında ele alınan konulardan birisi de Garibu’l-Kur’ân mes’elesidir.⁵⁰⁷ Bunun sebebi de, her sûrede bulunan bir kısım kelimelerin garib sayılıp açıklanmaya çalışılmasıdır.

Arapça “garabet” (غرابية) kökünden türeyen garib kelimesi sözlükte, “yurdundan uzak kalan, kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, mübhem ve kapalı olan şey” anlamlarında gelmektedir.⁵⁰⁸ Buna göre garib lafız denildiğinde; “az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinmeyen kelimeler” akla gelmektedir.⁵⁰⁹ Tefsir ilminde, Kur’an’daki bu tür kelimelerin açıklanması da “Garibü’l-Kur’an”ın konusunu teşkil etmektedir.

Kur’ân, Kureyş lehçesi ile nâzil olmasının yanında diğer lehçelerden bazı kelimeleri ihtiva etmesi ve ekseriyetin kabul ettiği görüşe göre, yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeleri de bünyesinde barındırmış olması sebebiyle Garibu’l-Kur’ân meselesi ortaya çıkmıştır. Ekseri kaynakların belirttiğine göre manası bilinmeyen bu garib kelimeler, Arapların gerek ticaret ve gerekse başka sebeplerle tanıştıkları yabancı toplumlardan alıp Arapçaya nakletmek sûretiyle aynı anlamda kullandıkları

⁵⁰⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 396

⁵⁰⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 438

⁵⁰⁷ Suyuti, *el-İtkan*, I, 115

⁵⁰⁸ Muhammed Mekki b. Ebi Talib el-Kaysiyyi, “*el-Umdetü fi Ğaribi’l-Kur’an*”, Şerh: Yusuf Abdurrahman Meraşlı, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1981, s.13; Demirci, “*Tefsir Usûlü*”, s.141; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.151

⁵⁰⁹ Elmalı, Hüseyin - Şükrü Arslan, “*Garib*”, md. DİA, İstanbul, 1996, XIII. 379-380

kelimelerdir. Kur'ân-ı Kerim de nüzûlu esnasında, Arapların Arapçalaştırdıkları bu lafızları aynen kullanmıştır.⁵¹⁰ Kur'ân'ın kullanmış olduğu bu kelimelerin manaları, muhataplarının tamamı tarafından bilinemiyordu. Bu yüzden daha ilk dönemlerden itibaren bu tür kelimelerin anlamlarını açıklamayı hedef edinen bir ilim dalı ortaya çıkmaya başlamıştır. İşte tefsir ilminde, Kur'ândaki bu tür kelimelerin açıklanması garibu'l-Kur'ân'ın konusunu teşkil etmektedir.⁵¹¹

Ebussuûd Efendi, tefsirinde garib addedilen kelimelerin lügâvî açıklamalarına yer vermiş ve bu konuda çoğu kez ayrıntılı izahlar yapmıştır. Meselâ Bakara Sûresinin 106. Ayetlerinde geçen “nesh” kelimesinin tefsirinde şunları zikretmiştir: “Nesh, kelimesi, lügatte, izale etmek, ortadan kaldırmak, bir şeyin yerine başkasını geçirmek anlamına gelmektedir. Nitekim rüzgâr izi kaybettiğinde, “rüzgâr, izi neshetti” denilir. Kitap bir yerden başka bir yere yazıldığında da “kitap, istinsah edildi” denilir.”⁵¹² Ebussuûd Efendi'nin bu izahları, bazı kelime farklılıkları ile birlikte Beydavi tefsirinde bulunmaktadır.⁵¹³

Aynı şekilde Bakara Sûresi 15. Ayetinde geçen “ye'mehun” (يَمَهُونَ) lafzının kökü olan “el-amehu” (الْعَمَهُ) kelimesini, basiretin körlüğü olarak açıklamış bu durum nereye yöneleceğini bilemeyen, mütereddit ve mütehayyir kimsenin durumuna benzetilmiştir.⁵¹⁴ Keza aynı sûrenin 25. ayetinde ifade edilmiş olan “Mutahhîratün” (مُطَهَّرَاتُ) kelimesiyle ilgili olarak şunları zikretmiştir: Tetahhur kelimesi, maddi ve manevi bütün temizliği ihtiva etmektedir ki, Cennet kadınları dünyevî bütün kirlerden arındırılmışlardır demektir.⁵¹⁵ Bu kelimenin farklı şekilde okunduğuna da dikkat çeken müfessir, “Mutahhîretun” ve “Muttahhîretun” lafızlarının, “tahîretun” ve “Mutetahhîretun” lafızlarından daha belîğ olduklarını ifade ederek, bu kelimelerle ifade edilen temizliğin ancak ve ancak Cenab-ı Hak tarafından yapılacağının bildirildiği, diğer kelimelerde ise, temizleme ameliyesinin kişinin kendi iradî fiili olma ihtimali de

⁵¹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.153

⁵¹¹ Tacüddin Ebi'l-Mehasin Abdalbaki b. Abdi'l-Mecid b. Abdillâh, “*et-Tercüman an Ğaribi'l-Kur'an*”, Thk. Musab. Süleyman Ali İbrahim, Mektebetü'l-Beyan, Taif, 1998, s.11; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.142

⁵¹² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 313

⁵¹³ Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, I, 99

⁵¹⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 137

⁵¹⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 179

taşıdığını bildirmektedir.⁵¹⁶ Müfessirin bu izahları ayetin değişik okunuşları hariç, bazı kelime farklılıkları ile birlikte aynen Beydavi tefsirinde mevcuttur.⁵¹⁷

Aynı şekilde Bakara sûresinin 173. Ayetinde geçen “uhille bihi” (اهل به) lafzının izahında ise şunları zikretmektedir: “uhille kelimesinin kökü olan اهل “ihlâl” aslında ru’yet-i hilal, yani “yeni ay görmek” demektir. Fakat hilal görüldüğünde yüksek sesle tekbir getirmek adet olmuş ve buna da ihlal denilmiştir. Sonra da bu kelime bir şeyi başkasına duyurmak için yüksek ses çıkarma anlamında kullanılmıştır.⁵¹⁸ Aynı sûrenin 177. Ayetinde geçen “İbnu’s-Sebil” (ابن اسبيل) ifadesini de, “yolcu ve yolda kalmış” anlamına geldiğini; yolda kalmıştan kastedilen mananın ise, misafirler olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁹ Ebussuûd Efendi’nin bu izahları, bazı kelime farklılıkları ile birlikte Beydavi tefsirinde bulunmaktadır.⁵²⁰

Ulumu’l-Kur’ân ile ilgili kaynak kitaplarda bildirilen ğarib kelimelerle⁵²¹ ilgili açıklamalar yapan Ebussuûd Efendi, yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı gibi bu izahları yaparken sadece kelimenin lügat manasını vermekle iktifa etmemiş o kelimenin kökünü ve kullanım alanlarını da açıklamıştır. Zikredilen örnekler meseleyi izah bakımından yeterli görüldüğünden aktarılan örneklerle iktifa edinildi.

Kur’ân-ı Kerim’de Kureyş lehçesinin dışında diğer Arap lehçelerinden gelen ve yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeler de bulunmaktadır. Ebussuûd Efendi, bu kelimeler ile ilgili de açıklamalarda bulunmuştur. Meselâ, Kehf sûresinde geçen “er-Rakîm (الرقيم)” kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır: “Rakîm, Ashabı Kehf’in köpeğidir. Bir görüşe göre Ashab-ı Kehf’in isimlerinin yazılıp mağaranın kapısına konulan kurşun veya taş bir levhadır. Bir başka görüşe göre, o mağaranın bulunduğu vadidir. Başka bir rivayete göre mağaranın bulunduğu dağın adıdır. Diğer bir görüşe göre ise, onların köyüdür.⁵²² Müfessirin bu izahları, bazı kelime farklılıkları ile birlikte aynen Beydavi ve Keşşaf’ta mevcuttur.⁵²³

Yine Bakara Sûresi 63 ve 93 ve Tur Sûresi 1. Ayetinde ifade edilmiş olan (الطور) “Tur” lafzıyla alakalı olarak ise; Tur’un Süryanice’de dağ demek olduğunu ve bundan

⁵¹⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 180

⁵¹⁷ Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, I, 47; I, 61

⁵¹⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 400

⁵¹⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 406

⁵²⁰ Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, I, 120; I, 121

⁵²¹ Suyuti, *el-İtkan*, II, 4-20

⁵²² Ebussuûd, *İrşâd*, V, 269

⁵²³ Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 567; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, III, 273

maksadın da Musa'nın (a.s.) Allah'ın kelamını işittiği Medyende bulunan Tur'u Sina olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁴ Keza Bakara Sûresi 256. Ayetinde geçen “Tağut” (الطَّاغُوت) ile ilgili olarak da, Tağut'un Ceberut ve melekût gibi mübalağalı bir kalıp olduğunu belirterek “tağut'un”, şeytan anlamına geldiğini, aslında insanı isyana sevkeden her şeye bu ismin verildiğini zikretmiştir.⁵²⁵ Müfessirin bu izahları, bazı kelime farklılıkları ile birlikte aynen Beydavi ve Keşşaf'ta da bulunmaktadır.⁵²⁶

Kehf Sûresi 29. Ayetinde geçen “muhl” (المُهْل) lafzını, erimiş bakır tortusu yahut kaynar zeytinyağı tortusu gibi içilmek için yaklaştırıldığında, şiddetli hararetiyle yüzleri haşlayan bir içecek olarak tefsir etmiştir.⁵²⁷ Kezâ Araf Sûresi 136. Ayetinde ifade edilen “el-yemmü” (اليم) kelimesini de, derinliği bilinemeyen deniz veya denizin en derin yeri olarak açıklamıştır.⁵²⁸ Ebussuûd Efendi'nin bu açıklamaları, bazı kelime farklılıkları ile birlikte aynen Beydavi ve Keşşaf'ta mevcuttur.⁵²⁹

Nisa Sûresi 51. ayetinde geçen “Cibt” (جبت) lafzını, Allah'tan başka tapılan putlar ve ilahlar olarak açıklayarak bu kelimenin aslının Cibs olduğunu, Cibsin ise, kendisinde hayır bulunmayan şey demek olduğunu belirttikten sonra diğer bir görüşe değinerek Cibsin Habeş dilinde sihirbaz anlamına geldiğini zikretmiştir.⁵³⁰ Ebussuûd Efendi “cibt” ile ilgili açıklamalarında Beydavi ve Keşşaf'tan farklı olarak bu kelimenin Habeş dilinde sihirbaz manasında olduğunu beyan etmiştir. Bu ifadenin dışında diğer izahlar bazı nüans farklılıkları dikkate alınmazsa aynen Beydavi ve Keşşaf'ta da yer almaktadır.⁵³¹

Ayrıca İsra Sûresi 35. ayetinde ifade edilmiş olan “el-Kıstas” (القسطاس) kelimesini, karsetun denilen tartı aleti olduğunu belirterek bu kelimenin, diğer bir görüşe göre büyük-küçük her türlü tartı aleti için kullanıldığını ifade etmiştir. Daha sonra “kıstas”ın, Arapça'ya Rumca'dan geçmiş bir kelime olduğunu zikretmiş, bu durumun Kur'an'ın Arapça olmasına zarar vermeyeceğini belirterek muarreb kelimelerin, Arapça sayılacağını ifade etmiştir.⁵³² Keza Nur sûresinin geçen “mişkat” (المشكاة) kelimesini, dışarıya açılmayan duvardaki kapalı küçük pencere, delik ve kandil

⁵²⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 470

⁵²⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 534; II, 345; Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 487; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, I, 155

⁵²⁶ Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 623; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, V, 152

⁵²⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 292

⁵²⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 438

⁵²⁹ Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 582; II, 498; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, III, 280; III, 31

⁵³⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 345

⁵³¹ Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 89; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, II, 78

⁵³² Ebussuûd, *İrşâd*, V, 216; VI, 258; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, III, 255

konulan yer olarak açıklamıştır.⁵³³ Yine Hud Sûresi 82. ayetinde geçen “Siccil” (السَّجِيل) kelimesinin “Senk kil” kelimesinden Arapçalaştırıldığını ifade ettikten sonra Siccil’in taşlaşmış balçık veya gönderilen taşlar ya da çok fazla taş demek olduğunu belirtmiştir.⁵³⁴ Ayrıca Rahman Sûresi 54. ayetinde geçen “İstebrak” (استبرق) lafzını ise; atlas olarak tefsir etmiş, bu mana ile birlikte İstebrak’ın sündüs veya nur anlamına da gelebileceğini ifade etmiştir.⁵³⁵ Keza; Kur’ân’da geçen “İsa” عيسى kelimesinin Süryanice bir kelime olup “mübarek” anlamında kullanıldığını; “Meryem” kelimesinin ise; İbranice asıllı olup “hizmetçi” manasına geldiğini⁵³⁶ beyan etmiştir. Ebussuûd Efendi’nin bu açıklamaları, bazı kelime farklılıkları ile birlikte aynen Beydavi ve Keşşaf’ta mevcuttur.⁵³⁷

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi **Ebussuûd Efendi**, Kur’an’da bulunduğu kabul edilen, diğer dillerden Arapçaya girerek Arapçalaştırılmış kelimeler ile ilgili açıklamalar yapmış, fakat bu kelimelerin asıllarının başka dillerden olduğu konusunda net bir bilgi vermemiştir. Her ne kadar bu kelimelerin bazıları ile alakalı olarak, “Süryanice, İbranice, Rumca, Farsça” olduklarını ifade etmiş olsa da bu durumun “Kur’an’ın Arapça olmasına zarar vermeyeceğini” belirterek sanki Kur’an’da Arapçanın dışında başka kelimelerin varlığını kabul etmiş gözükse de, bu düşüncesini net bir şekilde ortaya koymamıştır. Bundan dolayı müfessirin, Kur’ân’da Arapçanın dışında başka dillerden kelimeler bulunup bulunmadığı hususundaki görüşünü, açık olarak ortaya koymak mümkün olmamaktadır. Her ne kadar yukarıda ifade edilen bu kelimelerle ilgili olarak “Arapçalaştırılmış” nitelemesini kullanmış olsa dahi bu kelimelerin asıllarının Arapça olmadıklarını açık bir şekilde beyan etmemiştir.

2.1.3. Emsâlü’l-Kur’ân

İnsanlığa en son ve en mükemmel ilahî mesajı takdim eden Cenab-ı Hakk’ın, Kur’ân’da insanlığı hidayet ve kemale davet için kullandığı önemli üslublardan birisi de Kur’ân ilimlerinde “Emsâlü’l-Kur’ân” adıyla bilinen “Meseller” dir. Kur’ân’ın muhataplarına arz ettiği bu üslûb, çeşitli dersler ve ibretler ihtiva etmesi yönüyle

⁵³³ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 139; Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 106; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, VI, 307

⁵³⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 361; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, VI, 222

⁵³⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 48; Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 17; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, V, 174

⁵³⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 284

⁵³⁷ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 292; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, I, 92

kıssaların bir uzantısı gibi görünse de Kur'ân bunları kıssalar içerisinde mütalââ etmemektedir.⁵³⁸

Çoğulu “emsâl” olan mesel kelimesi lügatte; bir şeyin benzeri, aynı şey, delil, hüccet, bir nesnenin sıfatı, ibret ve ölçü anlamlarına geldiği gibi; kıssa, hadis ve destan manalarına da gelmektedir.⁵³⁹ Yine bu, köten gelen, “müsül” de dikilmek, ayağa kalkmak anlamında kullanılmaktadır⁵⁴⁰.

Aynı kökten türemiş olan “temsîl”, bir kıssa veya söz beyan etmek; “temessül” de; bir şeyin sûretine girmek, onun gibi görünmek anlamlarına gelmektedir. Darb-ı mesel ise, bir şeyi misal getirmek ve o şeyi, mesel olarak zikretmek demektir.⁵⁴¹

Kur'ân ıstılahı ve Tefsir Usûlü ilminde ise mesel, “hakikatte vuku’ bulmayan, ancak tezkir, va’z, teşvik, zecr, (sakındırmak) ibret, bir hareketi tasvib ve kastedilen mananın akla yakınlaştırılıp mananın hissedilir şekilde tasvir edilmesi gibi gayeler için Kur'ân’da getirilen misaller”⁵⁴² veya “ayetlerdeki mana ve maksadın insan ruhunda iz bırakacak ve hayranlık uyandıracak bir biçimde kısa ve özlü olarak ifade edilmesi”⁵⁴³ olarak tarif edilmiştir. Ayrıca mesel “halk arasında kabul görüp yayılmış teşbihe dayalı içerisinde bir düstur ve hikmet taşıyan kinâyeli veciz sözler” diye de tarif edilmiştir ki, bu tanıma göre mesel, Türkçemizdeki atasözü anlamına gelmektedir.⁵⁴⁴

Yukarıda mesel kelimesinin ıstılahi tarifi verilirken “hakikatte vuku’ bulmayan” şeklinde bir ifade kullanılmıştı. Bu ifadeden hareketle Kur'ân’da “mesel” lafzıyla ifade edilen bütün olayları, tarihi gerçeklikleri olmayan birer temsili ifade olarak telakki etmek, son derece yanlıştır.⁵⁴⁵ Çünkü mesel kelimesi, temsil anlamının yanında bir olgudan alınan “ders ve ibret” manasını da ifade etmektedir.⁵⁴⁶ Bu noktadan hareketle denilebilir ki; Kur'ân’ın misal için de olsa, vukuu mümkün olmayan, insanlık tarihi ve gerçeğine ters düşen olayları, ibret için tasvir ederek anlatması, akıl ve mantıkla te’lîfi

⁵³⁸ Mahmut Sönmez, *Kur'ân'da Ayet – İbret Kavramları ve Aralarındaki Münasebet* “AÜSBE” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1999, s. 55

⁵³⁹ İsfahani, s. 462; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, XI, 610 – 611; Asım Efendi, Ebu'l-Kemal Ahmet, *el-Okyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit*, Takvimhane-i Amire, İstanbul, 1272, IV, 83

⁵⁴⁰ Veysel Güllüce, *Kur'an-ı Kerim'de Kamin Meseller*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 25, Erzurum, 2006, s. 95

⁵⁴¹ Cevheri, *es-Sihah*, V, 1816; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, XI, 612; Asım Efendi, *Okyanusu'l-Basit*, IV, 89; Güllüce, *Kur'an-ı Kerim'de Kamin Meseller*, s.96

⁵⁴² Şengül, s. 56

⁵⁴³ Bedrettin Çetiner, DİA, “Emsalü'l-Kur'an” md. İstanbul, 1995, XXI, 299-301

⁵⁴⁴ Veli Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerim'de Meseller* “EAÜİFD, Sayı: 11, s.76; Şadi Eren, *Kur'an'da Teşbih ve Temsiller*, Akademi yayınları, İzmir, 2006, s. 63

⁵⁴⁵ Şengül, s. 78.

⁵⁴⁶ Abdülmelik İbn-i Sealibî, *el-Eşbah ve'n- Nezâir*, thk. Muhammed el-Mısrî, Kahire, 1984, s. 54

mümkün olmayan bir durumdur.⁵⁴⁷ Her şeyi ile hakk olan Kur'ân'ın, farazi, hayalî ve insanlık gerçeğine aykırı olayları, ibret için nazarlara arzetmesi düşünülemez.⁵⁴⁸ Buna binaen Kur'ân'da temsili olarak da olsa tasvir edilen olaylar, gerçeğe uygun keyfiyetlerdir. İnsanlık tarihinde yaşanmış ve yaşanılması muhtemel ibretimiz gerçeklerdir.

Meseller, gaye itibariyle kıssalar gibi aynı hedefe hizmet eden, fakat unsur ve yapıları itibariyle onlardan farklılık arzeden bir üslûb tarzıdır. Kur'ân-ı Kerim değişik ayetlerinde bu durumu açık olarak ifade etmektedir.⁵⁴⁹

Ebussuûd Efendi de Kur'ân'ın “temsil üslubuyla” muhataplarına sunduğu bu ayetlerle alakalı izahlar yapmış, mesellerin getirilmelerinin hikmetlerini açıklamıştır. Bu kelimenin ilk defa telaffuz edildiği Bakara Sûresinin 17. ayetinde mesel kelimesinin sözlük anlamını tarif ederek şu açıklamaları yapmıştır. “Ayette geçen mesel lafzı, lügatte, misil ve nazir yani bir şeyin benzeri ve eşi anlamına gelmektedir. Şebeh, şibih ve şebih denildiği gibi, mesel, misil ve mesil de denilmektedir. Mesel, kendisinde garabet bulunan bedi' sözdür ki, bu garabet onu dillere destan yapmış, beldelerde seyeran ettirmiştir. Daha sonra bu kelime atasözleri anlamında kullanılmıştır. Atasözleri de, garip ve pek hoş sözlerle ifade edildikleri için ülkeden ülkeye yayılmaları kolay olmuş ve hazır olan ve olmayan herkesin kabulüne mazhar olmuşlardır. İşte mesel kelimesi, bu anlamından dolayı arada benzerlik düşünülmezsizin, acâib ve garip her hâl, sıfat ve hikâye için istiare olarak kullanılmıştır.”⁵⁵⁰

Mesel kelimesinin anlamını bir şeyin misli ve benzeri olarak tarif ettikten sonra, bu kelimenin dilimizdeki “atasözleri” anlamında kullanıldığını belirten müfessir, bunların Kur'ân da kullanılmalarının maksatlarına da şu ayetin tefsirinde şöyle açıklık getirmiştir: **مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ النَّارِ فَلَمَّا أُضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ** “Onların meselli (hali), ateş yakan bir kimsenin hali gibidir ki; ateş etrafı aydınlatınca, Allah onların nurunu giderir ve kendilerini karanlık içinde bırakır. Artık onlar hiçbir şeyi göremezler.”⁵⁵¹ Bu ayet münafıkları hem mali hemde şahsi zarara uğrayacak insanlar olarak tasvir etmiştir. Bu temsil, nefsi korkutmak ve onun büyük

⁵⁴⁷ Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân*, s. 174

⁵⁴⁸ Şengül, s. 77

⁵⁴⁹ Haşr, 21; Zümre 27; Kamer, 22; Ankebut, 43. Mesellerin gayeleri için bkz. Abdurrahman Hasan Hanbekt el-Meydanî, *Emsalü'l-Kur'an*, Darü'l-Kalem, Dimeşk, 1996, s. 61-112

⁵⁵⁰ Ebussuûd, *İrşad*, I, 141 – 142

⁵⁵¹ Bakara, 2/17

ayıbını ortaya koymak için getirilmiştir. Zira temsil, vehmi aklın eline vermek, onu isyan makamından indirmek için en güzel vasıtaadır. Anlayışı noksan cahile bir şeyler anlatmak, serkeş ve isyankârın gücünü kırmak için en kuvvetli vesiledir. Elbette öyledir. Çünkü temsil, akıl ile idrak edilen gizli gerçekler üzerindeki perdeyi kaldırır, onları duyularla idrak edilen açık, hissedilen şeyler kisvesi içinde açıklar, münkeri maruf şeklinde ifade eder. Zihne yabancı olan şeyleri de bildiği eşyalar olarak ortaya çıkarır ki mesel ve temsîl getirmenin asıl amacı budur”⁵⁵²

Müfessir bu açıklamalarıyla temsilin, bir anlatım metodu olarak etkisine dikkat çekmekte ve gönüllerdeki tes’irine işaret etmektedir. Bu cümleden olarak temsilin, anlayışı kıt insanlara bazı gerçekleri en güzel ve kalıcı bir şekilde anlatma metodu, asi ve günahkârları itaate sevkeden kuvvetli bir sakındırma vesilesi olduğunu ifade etmektedir. Temsilin bu gayelere isal edici olmasını ise, onun akıl ile idrak edilen gizli gerçekler üzerindeki perdeyi kaldırıp onları adeta duyularla hissedilebilir varlıklar haline getirmesine bağlayarak temsilin “dürbin” olma özelliğine dikkat çekmiştir. Yani dürbin, uzaklığı sebebiyle gözün göremediği eşyanın yakinen görülmesine yardımcı olması gibi, temsil de aklın anlamakta zorlandığı bazı gerçekleri yakınlaştırarak onların anlaşılmasına yardımcı olduğuna dikkat çekmiştir.

“إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَغُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا” “Şüphesiz Allah, bir sivrisineği hatta onun daha üstünde olanı misal vermekten çekinmez.”⁵⁵³ Ayetindeki “misal vermek” kavramı ile ilgili de şu açıklamaları yapar: “Daha önce de belirtildiği gibi temsil, müşahade edilen şeyler ortamında maksadı ortaya koymaktan, akıl ile idrak edilen şeyleri duyular yoluyla idrak edilen şeylerle zinetlendirmekten ve garip kavramları munis şeylerle tasvir etmekten ibarettir. Bundan amaç gizli hakikatlerin ve dikkatten kaçan gerçeklerin anlaşılmasında vehmi, akla karşı koymaktan ona isyan etmekten alıkoymaktır. Böylece vehim, aklın iktiza ettiği doğrularda ona tabi olsun ve onun faydalı bulup razı olduğu hususlarda vehim de akla ortak olsun. İşte bundan dolayıdır ki bu kabil temsiller, ilahi kitaplarda peygamberlerin sözlerinde belağat üstadlarının ifadelerinde ve hikmet pirlerinin işaretlerinde pek yaygın olarak kullanılmıştır. İki şey arasındaki temsilde büyüğü büyük, hakiri hakirle temsil etmek bu sanatın mutlak bir gereğidir. Nitekim İncil’de kalpteki kin ve haset köpekle; sefihlerle uğraşmak, arıları kışkırtmakla temsil edilmiştir. Belağat üstadlarının ifadelerinde de “karıncadan daha

⁵⁵² Ebussuûd, *İrşad*, I, 141; Krş. Akın, I, 124

⁵⁵³ Bakara, 2/26

toplayıcı (çalışkan), sinekten daha cüretkâr, keneden daha çok işiten, sivrisinekten daha zayıf vb. sayısız örnekler yer almıştır.”⁵⁵⁴

Ebussuûd Efendi, bu izahlarıyla da temsili anlatım metodunun öteden beri varolagelmiş bir ifade biçimi olduğuna dikkat çekmiş “sözlerin daha etkili ve zihinlerde daha kalıcı olma özelliğinden dolayı, Kur’ân dışında diğer ilahi kitaplarda, peygamberlerin sözlerinde, beliglerin beyanlarında ve hikmet erbabının sırlı sözlerinde bu üslûbu kullandıklarını” belirtmiştir.

Darb-ı mesel olarak anlatılan kıssalarla ilgili **وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا** (Ey Resulüm!) O kasaba halkını onlara darb-ı mesel olarak anlat. Hani oraya o elçiler gelmişti”⁵⁵⁵ ayetin izahında da darb-ı mesel ile bazen garib bir halin kendisi gibi garib bir hal için tatbik edilmek üzere anlatıldığını buna örnek olarak ta “Allah kâfirler için Nuh’un karısı ile Lut’un karısını misal olarak anlatır”⁵⁵⁶ ayetini göstermiştir. Bazen de darb-ı mesel, benzerine tatbiki kastedilmeksizin insanlara garip bir halin zikredilmesi tarzında olduğunu belirterek buna “... Size misaller de vermiştik” ayetini örnek olarak göstermiştir. Bu cümleden olarak buradaki darb-ı meselin, her iki anlamda da olabileceğini, birinci duruma göre ayetin anlamının, “Ey Resulüm! Azgınlıkta, küfürde ve peygamberleri yalanlamada ısrar eden o kasaba halkını, bu kâfirlere misal ver, onların halini bunların haline tatbik et” şeklinde olacağını; ikinci durumda ise mananın “Ey Resulüm! O kasaba halkına öyle bir kıssa anlat ki, bu kıssa, gariplikte dârb-ı mesel gibi olsun” biçiminde olacağını belirtmiştir.⁵⁵⁷

Aynı şekilde **وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زُرْعًا** “Onlara şu iki adamı misal olarak anlat! Hani biz onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, bağların çevresini hurmalarla donatmış, ikisinin arasına da bir ekinlik koymuştuk...”⁵⁵⁸ Ayetinin izahında sebep-i nüzûl olarak şunları zikreder: “Misal olarak verilen iki adam, İsrailoğullarından iki kardeş veya iki ortak idi. Kâfir olanın adı Katrus, mümin olanın ismi ise Yehuza idi. Bunlar sekizbin dirhemi aralarında paylaştılar. Kâfir olan kendi payı ile arazi ve bağ bahçe satın aldı. Mümin ise kendi hissesini hayır işlerine harcadı. Sonra ayetlerde anlatılanlar oldu.”⁵⁵⁹ Keza **إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ**

⁵⁵⁴ Ebussuûd, *İrşad*, I, 181, Krş. Akın, I, 160

⁵⁵⁵ Yasin, 36/13

⁵⁵⁶ Tahrir, 66/ 10

⁵⁵⁷ Ebussuûd, *İrşad*, VII, 68

⁵⁵⁸ Kehf, 18/32-43

⁵⁵⁹ Ebussuûd, *İrşad*, V, 293-298

أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ “Doğrusu biz vaktiyle o bahçe sahiplerini imtihana tabi’ tuttuğumuz gibi, onları da imtihana tabi’ tutacağız”⁵⁶⁰ ayetinin açıklamasında da sebebi-nüzûl zikrederek olayın mekânını ve şahıslarını zikretmiştir.

Bu ayetlerin tefsirlerinden anlaşılmaktadır ki, **Ebussuûd Efendi** Kur’an’da misal olarak zikredilen hadiselerin hayal mahsulü, tarihi gerçekliği olmayan farazi olaylar olmadıklarını, bunların insanlık tarihinde yaşanmış gerçek vakıalar olduğu düşüncesini kabul ettiğini göstermektedir. Ayrıca mesellerin “insanların öğüt ve ibret almaları için” zikredildiğini bildiren Kur’ân ayetlerinin tefsirinde de onların, insanların öğüt ve ibret almalarına vesile olmalarından dolayı, o misallerin Kur’ân’da tekrar tekrar anlatıldıklarını, buna rağmen insanların ekserisinin bunlardan ders ve ibret alamadıklarını zikretmiştir.⁵⁶¹

2.1.4. Vücûh ve Nezâir

Vech kelimesinin çoğulu olan vücûh (**وجوه**), sözlükte “yüz, manzara, yön, niyet, ön, sebep, önemli kişi, bir kavmin ve beldenin efendisi, makam, mevki, kalp, mezhep, yol, şekil, rıza ve bir meselenin bilinen bir yönü”⁵⁶², “bir nesnenin karşısındanda olan şey, bir şeyin dengi, benzeri, aynısı”⁵⁶³ gibi anlamlara gelmektedir. Türevleriyle birlikte 77 ayette ifade edilmiş olan⁵⁶⁴ vücûh lafzı, terim olarak ise; “aynı lafız ve hareke ile Kur’ân’ın çeşitli yerlerinde geçen bir kelimenin değişik anlamlarda kullanılması”⁵⁶⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Meselâ, “el-hüda” kelimesi ve ondan türeyen kelimelerin, Kur’ân-ı Kerim’de 17 manası olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶⁶ Bunları, şöyle sıralayabiliriz: “Beyan”⁵⁶⁷, din”⁵⁶⁸, iman”⁵⁶⁹, davetçi”⁵⁷⁰, peygamber ve kitap”⁵⁷¹, yol bulmak”⁵⁷², irşad

⁵⁶⁰ Kalem, 68/17, bkz. Ebussuûd, *İrşad*, VIII, 197

⁵⁶¹ Bkz. Zümer, 39/27, Ebussuûd, *İrşad*, VII, 201; İsrâ, 41-89; Ebussuûd, *İrşad*, V, 222, 253; Kehf, 18/54, V, 308

⁵⁶² el-İsfahani, s.513-514; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, XIII, 555, Firuzabâdi, “a.g.e.”, V, 166-167;

Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*. (nşr. Ali Özek) İstanbul, 1993, s.26

⁵⁶³ Mehmet Suat Mertoğlu, “ *Vücûh ve Nezâir*” md. DİA, İstanbul,2013, XXXIII. 141-143

⁵⁶⁴ Muhammed Fuad, s. 912-913

⁵⁶⁵ İbnu'l-Cevzî, “*Nüzhetü'l-a'yuni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*”, (nşr. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Radi), Beyrut,1984, s.625-630; Süleyman b.Salih el-Karâvi, *el-Vücûh ve'n-Nezair fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Külliyyetü't-Terbiyye, Camiatü'l-Melik Faysal, ts, s,16

⁵⁶⁶ Suyuti, *el-İtkan*, II, 446-447

⁵⁶⁷ Bakara, 2/ 5

⁵⁶⁸ Ali İmran, 3/ 73

⁵⁶⁹ Meryem, 19/ 76

⁵⁷⁰ Ra'd, 13/ 7; Enbiya, 21/ 73

⁵⁷¹ Bakara, 2/ 38

⁵⁷² Nahl, 16/ 16

etmek⁵⁷³, Hz. Muhammed⁵⁷⁴, Kur'ân⁵⁷⁵, Tevrat⁵⁷⁶, hidayet etmek⁵⁷⁷, delil⁵⁷⁸, tevhit⁵⁷⁹, sünnet⁵⁸⁰, ıslah etmek⁵⁸¹, ilham etmek⁵⁸², tevbe etmek.⁵⁸³ Aynı şekilde “et-Tağut” kelimesi de şeytan,⁵⁸⁴ Allah’tan başka ibadet edilen putlar,⁵⁸⁵ her türlü kötü şey gibi farklı anlamlar ifade etmektedir. Ayrıca salat, rahmet, ruh ve kaza kelimeleri gibi pek çok kelime, değişik ayetlerde, farklı anlamlar ifade etmektedirler.⁵⁸⁶

Nazire kelimesinin çoğulu olan “nezâir” نظائر lafzı, sözlükte; “eş, benzer, denk, şekil, tabiat, fiil ve sözlerdeki benzerlikler”⁵⁸⁷, “karakterleri, söz ve davranışlarındaki üstünlükleriyle birbirine benzeyen şeyler”⁵⁸⁸ anlamına gelmektedir. Terim olarak ise, Kur'ân'ın değişik yerlerinde farklı anlamlarda kullanılan bir kelimenin benzer lafızlarıdır.⁵⁸⁹ Kur'ân'daki farklı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesi olarak da tarif edilmiştir.⁵⁹⁰ Meselâ, “cehennem, nar, sakar, hutame, cahîm” gibi çeşitli lafızlar, anlam itibariyle azaba delalet etmektedirler. Yani lafız itibariyle farklılık arzemiş olsalar da anlam yönünden bir benzerlikleri bulunmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse nezâir, benzer kelimelerin lafızlarına, vücut ise; Kur'ân'ın değişik yerlerinde, farklı manalarda kullanılan mezkûr kelimelerin manalarına verilen isimdir.⁵⁹¹ Diğer bir ifade ile vücûh, birçok manaya vaz' edilen müşterek anlamlı kelimelere; nezâir ise; eş anlamlı kelimelere denmektedir.

Kur'ân'ın iyi anlaşılması ve bilinmesi için, tefsir ilminde öğrenilmesi gerekli olan önemli konulardan birisi de hiç şüphesiz “Vücûh ve Nezâir” ilmidir. Çünkü bu mevzu içerisine giren lafızlar için öngörülen manalar, esas itibariyle ayetlerin tefsiri açısından son derece önemlidir. Meselâ; Kur'ân'ı tefsir etmek isteyen bir kimse “vücûh”

⁵⁷³ Fatiha, 1/ 6

⁵⁷⁴ Bakara, 2/ 159; Muhammed, 47/ 32

⁵⁷⁵ Necm, 53/ 23

⁵⁷⁶ Mümin, 40/ 53

⁵⁷⁷ Tegabûn 64/ 11

⁵⁷⁸ Bakara, 2/ 258

⁵⁷⁹ Kasas, 28/ 57

⁵⁸⁰ Zuhurf, 43/ 22

⁵⁸¹ Yusuf, 12/ 52

⁵⁸² Taha, 20/ 50

⁵⁸³ Araf, 7/ 156

⁵⁸⁴ Bakara, 2/ 256; Nisa, 4/ 76; Maide, 5/ 60

⁵⁸⁵ Nahl, 16/ 36; Zümer, 39/ 17

⁵⁸⁶ Suyuti, *el-İtkan*, II, s.447-458

⁵⁸⁷ Cevheri, “a.g.e.”, VI, 831; İbnu'l-Manzur, *Lisanü'l-Arab*, V.219

⁵⁸⁸ Mertoğlu, DİA, “a.g.m.”, XXXXII, 141-143

⁵⁸⁹ Karavi, s. 17; Ebu Hilal el-Askeri, *Tashihü'l-Vücûh ve'n-Nezair*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire, 2007, s. 5

⁵⁹⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.145

⁵⁹¹ Eroğlu, *Kur'ân Bilimleri*, s.210

kavramının anlam alanına giren bir kelimeye, o kelimenin geçtiği her ayette aynı anlamı vermeye kalkarsa, yanlış ve hatalı anlamalara sebebiyet vermiş olur. Keza aynı durum “nezâir” kavramı içinde geçerlidir. Bu bakımdan herhangi bir metnin sıhhatli bir şekilde tefsir edilebilmesi için o metinde yer alan müfredatın anlam yönlerinin iyi bilinmesi gerekir.

Ebussuûd Efendi de tefsirinde ayetlerde geçen lafızların vücut ve nezair yönlerini ele almış ve bunlarla ilgili açıklamalar yapmıştır. Mesela... **وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ**...⁵⁹² ayetinde geçen “el-Muhsenat” (المحصنات) kelimesi ile ilgili şu izahları yapmıştır: “Muhsane, evli kadın demektir. Muhsane denmesi, kocası ya da velisi tarafından harama düşmekten korunduğu içindir. Evli kadına fail sigasıyla muhsine de denmektedir. Çünkü evli kadın fercini, kocası dışındaki erkeklerden korur ya da kocasını harama düşmekten korur. Muhsane kelimesinin mastarı olan “iẖsan” Kur’ân’da şu dört anlamda kullanılmıştır: Bu ayette olduğu gibi evlilik; “muhsinin” kelimesin de geçtiği gibi iffet; Muhsenat kelimesinde ifade edildiği gibi hür; **فَإِذَا أَحْصَيْتَ** “fe izâ uhsinne”⁵⁹³ cümlesinde olduğu gibi İslam anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁹⁴ Ebussuûd Efendi’nin “muhsin” kelimesinin Kur’an’da kazandığı anlamlar ile ilgili açıklamaları Beydavi ve Keşşaf’ta mevcut olmayıp⁵⁹⁵ Maverdi ve Zadü’l-Mesir tefsirlerinde değişik ifadelerle aynen mevcuttur.⁵⁹⁶ Aynı şekilde Nebe Sûresi 38. ayetinde geçen “Ruh” ile ilgili olarak da şunları zikretmiştir: “Ruh meleklerden daha büyük, daha şerefli ve Âlemlerin Rabbına daha yakın bir varlıktır. Ruh, öyle bir varlıktır ki, Allah arştan sonra ondan daha büyük bir varlık yaratmamıştır. İbn-i Abbas’tan rivayet olunduğunda göre “kıyamet günü ruh tek başına bir saf olacak; diğer bütün melekler de bir saf olacaktır. Yine İbn-i Abbas’tan gelen farklı bir rivayette ise şöyle buyurulmuştur; “Ruh, Allah’ın ordularından biridir; onlar meleklerden değildir. Onların başları, elleri, ayakları vardır. Yemek de yerler. Hz. Peygamber (s.a.s.) bunları söyledikten sonra bu ayeti okumuşlardır.”⁵⁹⁷ Diğer bir görüşe göre ruh denilen mahlûklar, meleklerin en şereflieleridir. Başka bir görüşe göre de onlar,

⁵⁹² Nisa, 4/ 24

⁵⁹³ Nisa, 4/ 25

⁵⁹⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 287

⁵⁹⁵ Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 56; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, II, 69

⁵⁹⁶ Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri el-Maverdi, *Tefsirü’l-Kur’an (en-Nüket ve’l-Uyun)*, (I-V I), thk. Seyyid Abdu’l-Maksud b. Abdurrahim, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, ts, I, 470; el-İmam Ebi’l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi el-Kureşî el-Bağdadi, *Zadü’l-Mesir fi İlmi’t-Tefsir*, Mektebetü’l-İslamiyye (I-IX), Beyrut, 1984, II, 50

⁵⁹⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 302

melekler üzerinde hafazadır, meleklerin davranışlarını tesbit ederler. Diğer bir görüşe göre ise ruh, Cebrâil'dir.⁵⁹⁸ Müfessirin bu açıklamaları, bazı kelime farklılıkları ile birlikte aynen Keşşaf ve Beydavi tefsirlerinde yer almaktadır.⁵⁹⁹ Maverdi tefsirinde ise Ebussuûd Efendi'nin bu açıklamalarına ilave olarak "Ruh" un ben-i ademin ruhları olduğu, onların saflar halinde kalkıp melaike ile karşılıklı duracakları veya onun Kur'an olduğu bilgisi yer almaktadır.⁶⁰⁰

Ayrıca Bakara sûresi 256. Ayetinde geçen "Tağut" (الطاغوت) kelimesini; Kab b. Eşref⁶⁰¹, şeytan⁶⁰², putlar⁶⁰³, batıl ma'budlar⁶⁰⁴ ve hakka ibadet etmeye engel olanlar diye açıklamış⁶⁰⁵ ve bu kelimenin değişik Kur'an ayetlerinde farklı anlamlar ifade ettiğine dikkat çekmiştir.

Müfessir, farklı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesi demek olan "Nezâir" konusunu da değişik yerlerde ele almıştır. Meselâ, Cehennem lafzının, farklı kelimelerle ifade edildiğini belirtmiş buna örnek olarak da "Sakar⁶⁰⁶ Nar⁶⁰⁷ Hutame⁶⁰⁸ Cahîm⁶⁰⁹ Haviye"⁶¹⁰ lafızlarının cehennem anlamını ifade etmek için kullanıldığını zikretmiştir ki bu izahlar, bazı kelime farklılıkları ile birlikte aynen Keşşaf ve Beydavi tefsirlerinde yer almaktadır.

Aynı şekilde kıyamet lafzının anlamını ifade eden farklı kelimelere de açıklık getirmiştir. Meselâ Kıyametin; "es-Saat" الساعة⁶¹¹, es-Sâahhetü⁶¹² (الصَّاحَّة), yevmü'n-azim يوم عظيم⁶¹³ el-Ğaşiye⁶¹⁴ (الغاشية) yevmü'l-fasl يوم الفصل⁶¹⁵, "yevmüddin" يوم

⁵⁹⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 302

⁵⁹⁹ Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 302; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, V, 281

⁶⁰⁰ Maverdi, *en-Nüket ve'l-Uyun*, VI, 190; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, IX, 14.

⁶⁰¹ Bakara, 2/ 257; Nisa, 4/ 51; Nahl, 16/ 36; Ebussuûd, *İrşâd*, I, 534; II, 345; II, 300

⁶⁰² Nisa, 4/76; Ebussuûd, *İrşâd*, II, 287

⁶⁰³ Maide, 5/ 60; Nahl, 16/ 36; Ebussuûd, *İrşâd*, V, 367

⁶⁰⁴ Nisa, 4/ 60; Ebussuûd, *İrşâd*, II, 300

⁶⁰⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 534

⁶⁰⁶ Kamer, 54/ 48; bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,32; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, V, 101

⁶⁰⁷ Bakara, 2/ 24, 39; bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, I, 174; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, V, 167; Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 663.

⁶⁰⁸ Humeze, 104/ 5 bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 441; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, V, 337; Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 429; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, IX, 225; Maverdi, *en-Nüket ve'l-Uyun*, VI, 336

⁶⁰⁹ Bakara, 2/ 119; bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, I, 330; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, I, 138

⁶¹⁰ Karia, 101/ 9; bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 435; Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 422; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, V, 334; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, IX, 215; Maverdi, *en-Nüket ve'l-Uyun*, VI, 329

⁶¹¹ Ara'f, 7/ 187; Yusuf, 12/ 107; Nahl, 16/ 77; Kehf, 18/ 21; Taha, 20/ 105; Hac, 22/ 7; Furkan, 25/ 10; Ebussuûd, *İrşâd*, III, 490; Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 537; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, III, 45; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, III, 297

⁶¹² Abese, 80/33,bkz. *İrşâd*, VIII,328, Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 318; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, V, 288; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, IX, 35

⁶¹³ Mutaaffin, 83/ 5; bkz. *İrşâd*, VIII,346; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, IX, 53

⁶¹⁴ Ğaşiye, 88/ 1, bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, VIII,375; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, IX, 95

⁶¹⁶الذین, “el-Vakıa” الواقعة ⁶¹⁷, “el-Karia” القارعة ⁶¹⁸, “Nebeü'l-azim” نبأ العظيم ⁶¹⁹, “yevmü'l-mev'ud” يوم الموعود ⁶²⁰ gibi değişik isimlerle ifade edildiğini belirtmiş ve kıyametin bu şekilde tesmiye edilmesinin de gerekçelerini zikretmiştir. Örneğin kıyamete “es-Saat” (السَّاعَة) denilme sebebini şöyle açıklamıştır: “Saat kelimesinin kıyamet anlamında kullanılması; ya o günün ansızın gelmesinden ya da o gün hesapların sür'atle görülmesinden; veyahutta pek uzun bir zaman olduğu halde Allah katında bir saat kadar kısa olmasından dolayıdır.”⁶²¹ Ebussuûd Efendi'nin bu izahları, bazı kelime farklılıkları ile birlikte aynen Keşşaf ve Beydavi tefsirlerinde yer almaktadır.

Zikredilen örneklerden de anlaşıldığı gibi **Ebussuûd Efendi** vücut konusunda olduğu gibi “nezâir” mevzuunda gerekli izahlarda bulunmuştur. Fakat bu izahları çoğunlukla bu kelimelerin geçtiği ayetlerde ayrı ayrı ele alınarak açıklamıştır. Yani Kıyamet lafzının geçtiği yerde bu lafzın anlamını ifade eden diğer kelimeleri topluca vermeyip onları geçtiği ayetlerde açıklamıştır. Fakat her halükârda bir kelimenin farklı lafızlarla tesmiye edilmesinin gerekçelerini zikretmiştir. Bu konudaki açıklamaları, kendinden önceki müfessirlerin tefsirlerini özetler mahiyettedir.

2.1.5. Aksâmu'l-Kur'ân

Kasem kelimesinin çoğulu olan aksâm, kasem “akseme” (اقسم) fiilinden kıyasa aykırı olarak türetilmiş bir isimdir. Sözlükte, “kuvvet, sağ taraf, sağ el, ant ve yemin” anlamlarına gelen “yemin” lafzı, dini terim olarak ise; “bir kimsenin bir işi yapıp yapmaması veya bir olayın doğru olup olmaması konusundaki sözünü Allah'ın adını veya sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesi demektir.”⁶²² Arapçada “helefe” (حلف) fiilinden türemiş “half” veya “hilf” mastarı da yemin etmek anlamına gelmekte ise, bu kelime daha ziyade özel durumlarda kullanılmaktadır.⁶²³

⁶¹⁵ Mürselat, 77/ 13, bkz. *İrşâd*, VIII, 282; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, VII, 447

⁶¹⁶ Fatiha, 1/ 3: İntifar, 82/ 15, bkz. *İrşâd*, VIII, 341

⁶¹⁷ Vakıa, 56/ 1; bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 53

⁶¹⁸ Karia, 101/ 1; bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 433; Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 422; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, V, 334

⁶¹⁹ Nebe, 78/ 2; bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 289; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, V, 167; Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 663; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, IX, 4.

⁶²⁰ Buruc, 85/ 2; bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 357

⁶²¹ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 490

⁶²² İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XII, 481; Celal Kırca, “*Aksamu'l-Kur'an*” md. DİA, İstanbul, 1989, II, 290

⁶²³ Kırca, “*a.g.m.*”, II, 290; Demircioğlu, “*Tefsir Usûlü*”, s.146; Eroğlu, “*Kur'ân Bilimleri*”, s.167

Kur'an-ı Kerim Arap diliyle nâzil olduğu için Yüce Allah, Araplar'ın bu âdetini muhafaza etmiş ve yeminler mevzuuna da bir hayli yer vermiştir. Hatta on yedi sûreye yeminle başlayarak, muhatapların dikkatlerini bu yemin edilen şeyler üzerine çekmek istemiştir. Bu sûrelerde de meleklerle⁶²⁴, feleğe⁶²⁵, yıldıza⁶²⁶, sabah vaktine⁶²⁷, güneşe⁶²⁸, geceye⁶²⁹, kuşluk vaktine⁶³⁰, zamana⁶³¹, rüzgârlara⁶³², Tur dağına⁶³³, incire ve zeytine⁶³⁴, can alıcı meleklerle⁶³⁵, atlara⁶³⁶ yemin etmiştir.

Ayrıca Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de kendi ismiyle yedi yerde yemin etmiştir.⁶³⁷ Bunların dışında bazen peygamberlere⁶³⁸, peygamberlerin zuhur ettikleri yerlere⁶³⁹, Kur'ân'a⁶⁴⁰, kıyamet gününe⁶⁴¹ ve bazen de kâinatta Allah'ın varlığına delalet eden Sema, ay, güneş, yıldız, zaman vb. gibi mücerred ve müşahhas varlıklara da yemin etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de yeminlerin yer alma sebepleri ise; İslamiyetten önceki Arapların sosyal hayatlarında yeminin önemine binaen onu sık sık kullanmış olmaları dolayısıyla, Yüce Allah'ın onların alışık oldukları bu ifade tarzını Kur'ân'da kullanmış olması, bunun yanında inzal ettiği ayetlerini, varlığının delillerini ve insanlığın hidayetine vesile olarak gönderdiği peygamberlerini bu türlü kasemlerle te'yid ve te'kid etmesi olarak ifade edilmiştir.⁶⁴² Ayrıca, yemin her zaman bir şeyi te'yid ve te'kid için değil, bazan da yeminle kendisi için yemin edilen şeyin kıymet ve önemine işaret edilmiş, ayrıca dinleyenlerin o şeye karşı dikkatlerinin çekilmesi de hedef alınmıştır.⁶⁴³

⁶²⁴ Saffat, 37/ 1,2,3

⁶²⁵ Buruc, 852; Tarık, 86/ 1

⁶²⁶ Necm, 53/ 1; Tarık, 86/ 1; Vakıa, 56/ 75

⁶²⁷ Ferc, 89/ 1

⁶²⁸ Şems, 91/ 1

⁶²⁹ Leyl, 92/1

⁶³⁰ Duha, 93/1

⁶³¹ Asr, 103/ 1

⁶³² Zariyat, 51/ 1

⁶³³ Tur 52/1

⁶³⁴ Tin, 95/1

⁶³⁵ Naziat, 79/ 1-4

⁶³⁶ Adiyat, 100/1-5

⁶³⁷ Zariyat, 51/1; Yunus, 10/ 53; Tegabun, 64/ 7; Meryem, 19/ 68; Hicr, 15/ 92; Nisa, 4/ 64; Mearic, 70/ 40

⁶³⁸ Hicr, 15/ 72

⁶³⁹ Beled 90/ 1; Tin, 95/ 3

⁶⁴⁰ Yasin, 36/ 2-3; Sad 38/ 1; Kâf 50/ 1

⁶⁴¹ Kıyame, 75/ 1

⁶⁴² Sadık Kılıç, "Yemin Olsun ki", İhtar Yayıncılık, Erzurum, 1996, s.18

⁶⁴³ Kırca, "a.g.m.", II, 290

Ebussuûd Efendi de tefsirinde yeminler konusuna değinmiş ve Kur'ân'da kasemlerin yer almaları ile ilgili önemli izahlar getirmiştir. Mesela, **إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ** “Hikmet dolu Kur'ân'a yemin ederim ki, sen elbette peygamberlerdensin”⁶⁴⁴ ayetinin tefsiriyle ilgili şunları kaydetmiştir: “Bu kelâm, kâfirlerin Hz. Peygamber hakkındaki ‘Sen bir peygamber değilsin!’ şeklindeki inkârlarının reddidir. Allah'ın bu şahitliği, o kâfirlere cevap olarak söylenmiş olan “De ki; sizinle benim aramda şahit olarak Allah yeter”⁶⁴⁵ ayetiyle işaret edilen şahitlik cümlesindendir.”⁶⁴⁶

Kur'ân'ın, önce yemine tahsis edilmesi, sonra da “hâkim: hikmet dolu” vasfıyla vasıflandırılması, Onun yüce şanını teşhir etmek ve bir de şu hususa dikkat çekmek içindir: “Kur'ân, harika hikmetleri ihtiva eden mu'cize nazmı hasebiyle, Hz. Peygamber'in (s.a.s) Allah tarafından gönderilmiş olduğuna şahitlik ettiği gibi; bu yemin cihetiyle de ona şahitlik etmektedir. Zira bir şeye yemin etmek onu, yemin cümlesinin mefhumunun tahakkukuna şahit göstermek demek olup onun sübutunu takviye etmek demektir. Böylece bu yemin ona şahit ve kesin delil olmuş olur.”⁶⁴⁷ Ebussuûd Efendi'nin bu ayrıntılı açıklamaları kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde yoktur.⁶⁴⁸

Kıyametin mutlaka gerçekleşeceğine dair yapılan yeminde ise şöyle buyrulmaktadır: “Tur'a, yayılmış ince deri sayfalarına, düzenle yazılmış kitaba, Beyt-i Ma'mur'a, yükseltilmiş göğe, kabaran denize andolsun ki, şüphesiz Rabbinin azabı gerçekleşecektir.”⁶⁴⁹ Bu ayette kendilerine yemin edilen varlıklar ile ilgili olarak da şunları zikretmiştir: “Ayette özellikle bu varlıkların zikre tahsis edilmesi, bunların muazzam varlıklar olup, Allah'ın kudretinin azametini, ilminin kemalini ve üstün hikmetini ifade ettiği içindir. Bu da Allah'ın kullarının yaptıklarının bütün tafsilatını ihata ve zapt ettiğine delalet etmekte ve Allah'ın verdiği bütün haberlerin ve ezcümlede bu haberin de doğru olduğuna şahitlik etmektedir.”⁶⁵⁰ Müfessirin bu ayrıntılı izahları kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde yoktur.⁶⁵¹

⁶⁴⁴ Yasin, 36/ 2,3

⁶⁴⁵ Ra'd, 13/ 43

⁶⁴⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 64

⁶⁴⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 64; Krş. Akın, “a.g.e”, XII, 4968

⁶⁴⁸ Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 163; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, IV, 263

⁶⁴⁹ Tur, 52/ 1-7

⁶⁵⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 470

⁶⁵¹ Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 622; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, V, 152

Hız. Peygamber'in (s.a.s) dosdoğru yolda olduğunu te'kid eden "Battığı zaman yıldızla kasem olsun ki, arkadaşınız (Muhammed Haktan) sapmadı ve azmadı"⁶⁵² ayetinin tefsirinde ise şunları zikretmektedir: Burada necm'den murat, ya Süreyya yıldızıdır. Zira genellikle necm, o manada da kullanılmaktadır. Yahut ondan murat, bütün yıldızlardır. Veyahut ta Kur'ân'ın her bir bölümüdür. Hız. Peygamber'in (s.a.s.) sapkınlıktan ve azgınlıktan münezzehe olduğunu beyan için yıldızla yemin edilmesinde, harika ve gayet yerinde bir ifade sanatı vardır. Zira dünya da yolcular, yıldızlarla yollarını tayin etmektedirler. Yani yolcunun, kendisiyle doğru yolu bulduğu yıldızla and olsun ki, sizin arkadaşınız Muhammed, ahiret yolu olan hak yoldan sapmamıştır ve O, asla batıl bir inanca sahip değildir. O, sizin tevehhüm ettiğiniz gibi asla dalalet ve azgınlık üzere değil, aksine doğruluk ve hidayet zirvesindedir.⁶⁵³

Necm, Kur'ân'ın bölümleri anlamında olduğu takdirde de bu yemin, Kur'ân'ın yüce şanına işarettir. Bu manaya göre, mezkûr yemin, Hız. Peygamber'in (s.a.s) hidayet ve rüşdünün yegâne sebebinin, Kur'ân olduğuna dikkat çekmektedir. Yani, din ve hak yolunun yegâne rehberi olan Kur'ân'a yemin olsun ki, arkadaşınız Hız. Muhammed (s.a.s) haktan sapmamış ve azmamıştır.⁶⁵⁴

Bu yeminin yıldızın batma veya doğma vaktiyle kayıtlandırılmasının sebebi; Necmin, Kur'ân'ın bölümleri anlamında olduğu görüşüne göre açıktır. Zira Kur'ân'ın nâzil olan bölümlerine yemin edilmektedir. Necmin, Ülker veya mutlak yıldız anlamında olduğuna göre ise izahı şöyledir: "Yıldız, göğün ortasında olduğu zaman yolcuya kılavuzluk edemez ve doğu ile batı ve kuzey ile güney yönlerinin ta'yinine yardımcı olamaz; o, ancak batmaya doğru inişe geçtikten sonra veya doğuşundan sonra yükselirken onunla yol ve yön ta'yini yapılabilir. Bir de batması ve doğması ile bundan sonra anlatılacak olan Cebrail'in en yüksek ufuktan inmesi ve Hız. Peygamber'e (s.a.s) yaklaşması arasında gayet güzel bir münasebet vardır. Kur'ân'ın yüce şanına uygun olan izah budur."⁶⁵⁵ Ebussuûd Efendi'nin bu ayrıntılı açıklamaları kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde yoktur.⁶⁵⁶

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi **Ebussuûd Efendi**, Kur'ân'daki kasemlerle ilgili çok dakik noktalara dikkat çekmiştir. Gerçi ne kadar yeminlerle ilgili tasnif

⁶⁵² Necm, 53/ 1,2

⁶⁵³ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 4

⁶⁵⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 5

⁶⁵⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 5; Krş. Akın, XII, 5424

⁶⁵⁶ Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 633; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, V, 157

yapmamış olsa da onlarla ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliğine dair Kur'an'a yemin edilmesi ayetinde de ifade edildiği gibi, bu yeminle O'nun risaletini te'yid ve tasdik etmekle birlikte aynı zamanda Kur'an'ın da O Zât'a gönderildiğine şahitlik yapılmış olduğunu beyan etmektedir.

Ayrıca kâinatta Yüce Allah'ın varlığına delalet eden mücerred ve müşahhas varlıklar üzerine yemin edilmesiyle ilgili olarak da; bu varlıkların muazzam varlıklar olduklarını, onların Allah'ın azametini, ilmini ve hikmetini ifade ettiklerini beyan ederek, bu varlıkların tefekkür edilmeleri gerektiğine dikkat çekmek istemiştir. Müfessirin bu yorum ve düşünceleri, Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde mevcut değildir.

Yemin konusunda üzerinde durulması gereken önemli bir husus da, kasem fiilinin başına gelen Lâ (لا) nefiy edatının gelmesidir. Bu yemin nev'i, İslamdan önceki Arap üslubunun bir gereğidir ki, bu da sözün kuvvetlendirilmesi ve üzerine yemin edilen şeyin önemini vurgulanması amacına matuftur. Kur'an-ı Kerim, getirdiği yemin tarzlarına bu nevi yemin üslubunu da katmak sûretiyle onların alışık oldukları bir tarzı da muhafaza etmiş olmaktadır. Lâ uksimu (لا اقسام) kalıbında getirilmiş bu kasem çeşidi ile ilgili mufessirlerin ileri sürdükleri değişik izahlar, kısaca şöyle ifade edilmektedir.⁶⁵⁷

1. Bu (lâ) edatı, kelamın ahengini tezyîn için getirilmiş ve kendisi ile olumsuzluk anlamı kastedilmeyen ziyade bir harftir.

2. Bunun aslı te'kîd lamıdır. Yani ibtidaiye lamıdır ki, bununla yapılan yemin kuvvetlendirilmektedir. Buna göre kelime "lâ uksimu" değil (لا اقسام), "le uksimu, لا اقسام" şeklinde okunmalıdır.

3. Bu (lâ) edatı, nefy için getirilmiştir. Sözün yemine ihtiyaç göstermeyecek kadar açık olduğunu belirtmek yahut mahatabın zihninde bu söylenecek söze aykırı bulunan bütün düşünceleri silmek için yeminin başına lâ getirilmiştir. Meselâ kıyamet sûresinin başında yer alan "Lâ uksimu bi yevmi'l-kıyameti" ayeti nazarı itibare alındığında manası "kıyamet gününe ve kendini kınayan nefse yemin bile etmeme gerek kalmadan diyorum ki;" eğer insan kendisinin kemiklerini bir araya getirmeyeceğimizi zannediyorlarsa bilsin ki muhakkak biz buna kadiriz" şeklinde olur. Veyahut "Hayır! Durum hiç de sizin sandığınız gibi değil, kıyamet gününe ve kendini kınayan nefse

⁶⁵⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.171; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 150; Eroğlu, *Kur'an İlimleri*, s.172

yemin ederim ki, insan kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı zanneder” şeklinde bir anlam ortaya çıkar.⁶⁵⁸

Ebussuûd Efendi, Kasemin başına getirilen bu lâ (ﻻ) edatı ile ilgili olarak şu izahları getirmiştir: “Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, hiç şüphesiz bilirsiniz, bu büyük bir yemindir”⁶⁵⁹ kasemin başındaki lâ (ﻻ), ma’nayı te’kid için getirilmiş ziyade bir harftir. Bu durumda anlam şöyle olur; “yıldızların yerlerine yemin ederim” şeklinde olmuş olur.⁶⁶⁰

Bu şekilde lâ (ﻻ) edatına izah getiren müfessir daha sonra bu edat ile ilgili olarak yukarıda zikredilen müfessirlerin görüşlerini kısa ifadelerle özetlemekle iktifa etmiştir. Ayrıca Kıyamet sûresinin başında geçen “Lâ uksimû bi yevmi’l-kıyameh” ayetinde ki la (ﻻ) edatıyla ilgili olarak da yine aynı izahları getirmiş ve bu edatın, anlamı te’kid için getirilmiş zâid bir harf olduğunu, bununda herkes tarafından bilinen bir husus olduğunu zikretmiştir.⁶⁶¹ Müfessirin bu açıklamaları kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde bazı lafız farklılıkları dikkate alınmazsa aynen yer almaktadır. Sadece Zemahşeri, (ﻻ) edatının “Lamü’l-kasem” olduğunu kabul etmeyip bunun manayı te’kid için getirilmiş ziyade bir harf olduğunu zikretmiştir. Beydavi ve Ebussuûd ise, bu bilgileri aktardıktan sonra kendi düşüncelerini ifade etmemişlerdir.⁶⁶²

2.1.6. Mücmel ve Mübeyyen

Mücmel sözlükte, kendisinden ne murad edildiği anlaşılmayan kapalı bir lafız anlamına gelmektedir.⁶⁶³ Başka bir ifadeyle iki husustan her birine delalet eden ve her birinin diğerine nisbetle delalet noktasında bir üstünlüğü bulunmayan kapalı lafız olarak da tarif edilmiştir.⁶⁶⁴ Mücmel olan ayette, manalar izdiham eder ve onlardan hangisi olduğu açık bir şekilde belli olmaz. Ekser müfessirler, Kur’ân ayetlerinde mücmelin varlığını kabul etmişler, fakat ayetlerdeki bu kapalılığın sürekli olmayıp diğer ayetlerle giderildiği konusunda ittifak etmişlerdir. Davud ez-Zahiri ise Kur’ân ayetlerinde mücmelin varlığını kabul etmemiştir.⁶⁶⁵

⁶⁵⁸ Eroğlu, *Kur’ân İlimleri*, s.172

⁶⁵⁹ Vakıa, 56/ 75, 76

⁶⁶⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 67.

⁶⁶¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII. 263

⁶⁶² Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 36; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, V, 182

⁶⁶³ Ferhat Koca, “Mücmel” md. DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 453; Cerrahoğlu, “*Tefsir Usûlü*”, s.182

⁶⁶⁴ Subhi es-Salih, *Mebahis fi ulumi’l-Kur’an*, s.323

⁶⁶⁵ Subhi es-Salih, *Mebahis fi ulumi’l-Kur’an*, s.323

Kur'ân'daki mücmellik; bir kelimenin iki zıt anlam ihtiva etmesi, zamirin merciinin tayininde ihtilaf edilmesi, lafzın Kur'ân'da çok kullanılmaması veya ğarib olması ya da takdim ve te'hirden kaynaklanması gibi sebeplere irca edilmiştir.⁶⁶⁶

Ebussuûd Efendi de tefsirinde bu konuyu ele alarak ayetlerdeki mücmelliği açıklayıcı izahlar getirmiştir. Meselâ, ... **مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ** Her kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah'a aittir. Güzel sözler ancak O'na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yüksektir...⁶⁶⁷ Ayetinde geçen **يرفعه** kelimesinde **(hu)** zamiriyle ilgili olarak şunları zikretmiştir: “O, onu yükseltir” ifadesindeki zamir, tevhid demek olan ‘güzel sözleri’ ifade etmektedir. Çünkü amellerin kabul edilmelerinin ön şartı tevhiddir. Nitekim bir kıraate göre ayette geçen **العمل** lafzının mansub okunması da bu görüşü te'yd etmektedir. Yahut zikredilen zamir, salih amel'e raci'dir. Zira imanı tahkik ve takviye eden salih ameldir ve yüksek derecelere de ancak onlarla erişilir. Ayette geçen yükselme anlamındaki **يَصْعَدُ (yesa'du)** fiili, diğer bir kıraate göre de yus'ıd (**يَصْعَدُ**); yani yükseltir olarak okunmuştur ki buna göre yükselten Allah'tır. Yahut o güzel sözleri söyleyendir veyahut meleklerdir. Diğer bir görüşe göre ise, “tayyib kelim”; (güzel sözler) zikir, dua istiğfar ve Kur'ân okumayı da ihtiva etmektedir.⁶⁶⁸ Müfessirin bu ayrıntılı izahları kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde de değişik ifadelerle aynen mevcuttur.⁶⁶⁹

Lafzın iki zıt mana ihtiva etmesiyle ilgili olarak ta, **وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ**, “And olsun, yöneldiği zaman geceye”⁶⁷⁰ ayetinde geçen “as'ase” (**عَسْعَسَ**) kelimesine şu izahları getirmiştir: “Bu kelime ezdaddandır. İdbâr ve ikbâl anlamlarına gelmektedir. Gecenin idbâr vakti, karanlığının zevale yüz tuttuğu anlardır. İkbâl vakti de, gecenin kararmağa başladığı ilk saatlerdir. Ferrâya göre müfessirler, as'ase (**عَسْعَسَ**) kelimesinin idbâr: yüz çevirip gitme (Gecenin karanlığı yüz çevirip gitti) ikbâl: yönelip gelme (gecenin karanlığı yönelip geldi) anlamında olduğu konusunda ittifak etmişlerdir⁶⁷¹ ki, Ebussuûd Efendi de Ferra'nın bu yorumunu nakledip ona şiirden delil getirmiş olması, kendisinin de bu görüşü benimsemiş olduğunu göstermektedir. Ebussuûd Efendi'nin bu ayrıntılı

⁶⁶⁶ Subhi es-Salih, *Mebahis fî ulumi'l-Kur'an*, s.323-324. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.183

⁶⁶⁷ Fatır, 35/ 10

⁶⁶⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 46

⁶⁶⁹ Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 144; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, IV, 255

⁶⁷⁰ Tekvir, 81/ 17

⁶⁷¹ Ebussuûd, *İrşâd*, 8, 335

izahları kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde de değişik ifadelerle aynen yer almaktadır.⁶⁷²

Yine aynı şekilde **أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا** **وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ**..“Rabbi katından açık bir delile dayanan kimse, yalnız dünyalık isteyen kimse gibi midir? Kaldı ki bu delili Rabbinden bir şahit ve birde ondan önce bir önder ve rahmet olarak (indirilmiş olan) Musa’nın kitabı desteklemektedir. İşte bunlar ona (Kur’ân’a) inanırlar...”⁶⁷³ ayetindeki mücmellikle ilgili şunları ifade etmiştir: “Ayette bildirilen Rabbinden açık bir delil; Allah’ın insanları sebata teşvik ettiği İslam ve onun hak olduğuna delalet eden “açık hucet” te şanı yüce Kur’ân-ı Kerimdir. Kendisini izleyen ve Onun Allah katından geldiğine şahadet eden şahid; ya Kur’ân’ın her sûresinin ve her bölümünün nazmında bulunan i’cazdır, ya da Kur’ân’ın bazı ayetlerinde gaybdan haber verilmesidir. Her ikisi de onu izleyen vasıflardır ve onun Allah katından olduğuna şahadet eden şahitlerdir. Şahidin i’caz olması takdirinde bu kelam Hz. Peygamber (s.a.s) ile müminlerin haline işaret eder. Çünkü onlar, Kur’ân’ın i’cazının şahadetiyle onun Allah’ın ilmiyle nâzil olduğunu anlamış ve ona sımsıkı sarılmışlardır.”⁶⁷⁴

Diğer bir görüşe göre ise “kendisini o’ndan bir şahit izleyen” ifadesindeki şahitten maksat Kur’ân’dır. Çünkü gerek Kur’ân gerekse O’nun i’cazı da şahadet için Allah tarafından gelmiştir. Buna göre ayetteki “kimseden murad” bu güzel sıfatlara sahip olan herkestir. Diğer bir görüşe göre anılan kimseden murat Hz. Peygamberdir (s.a.s). Başka bir görüşe göre zikredilen kimseden murat Abdullah b. Selam (r.a) gibi ehli kitap olan müminlerdir.”⁶⁷⁵ Ebussuûd Efendi’nin mezkûr ayette zikredilen, “kendisini izleyen ve Onun Allah katından geldiğine şahadet eden şahid; ya Kur’ân’ın her sûresinin ve her bölümünün nazmında bulunan i’cazdır, ya da Kur’ân’ın bazı ayetlerinde gaybdan haber verilmesidir. Her ikisi de onu izleyen vasıflardır ve onun Allah katından olduğuna şahadet eden şahitlerdir.” Yorumu diğer tefsirlerde yer almamaktadır.⁶⁷⁶

Bu makamda müfessir daha başka görüşleri aktardıktan sonra en isabetli görüşün baş tarafta açıklanan görüş olduğunu belirterek kanaatini ortaya koymuştur. Bu

⁶⁷² Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 345; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, V, 290

⁶⁷³ Hud, 11/ 17

⁶⁷⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 307

⁶⁷⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 308

⁶⁷⁶ Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 189; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, III, 131

düşüncesiyle Ebussuûd Efendi, Kur'ân'ın nazmının ve gaybî haberler ihtiva eden ayetlerinin O'nun Allah tarafından geldiğinin en büyük delillerinden olduğunu ortaya koymuştur.

Mübeyyen ise, sözlük anlamından da anlaşıldığı gibi açıklamak beyan etmek manasına gelmektedir.⁶⁷⁷ Ayetlerdeki müştereklik, müşkil, mücmel, hafi gibi hususları açıklayan ayetlere de mübeyyen ayetler denmektedir. Mücmeli açıklayan mebeyyen ayet, ya hemen ona bitişik ayette gelir,⁶⁷⁸ ya da mücmeli açıklayan karine, kendisinden ayrı olarak başka bir ayette gelir⁶⁷⁹ veyahut ta mücmelin açıklanması, Hz. Peygamber'in (s.a.s) sünneti ile olur.⁶⁸⁰

Ebussuûd Efendi de tefsirinde mübeyyen ayetlerle ilgili izahlar yapmıştır. Meselâ, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحْلِي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ* “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helal saymamanız kaydıyla okunacak (bildirilecek) alanlardan başka hayvanlar size helal kılındı...”⁶⁸¹ ayetinin tefsirinde şunları zikretmiştir; “Ayette geçen” size okunacak (bildirilecek) olanlar” ifadesinin *حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ* olanlar” ifadesinin *وَالْمُتْرَدِيَّةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ* “ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına boğazlanan, kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş... Hayvanlar size haram kılındı”⁶⁸² ayeti açıklamıştır.⁶⁸³ Keza Bakara 30. ayetinde mücmel olarak anlatılan hususun yine aynı sûrenin 31. ayetinde tafsili olarak anlatıldığını zikretmiştir ki, bu açıklama Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde mevcut değildir.⁶⁸⁴

Yine aynı şekilde *يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا* “Hesap ve ceza gününün ne olduğunu Sen ne bileceksin? Evet, hesap ve ceza gününün ne olduğunu sen ne bileceksin? O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlamayacaktır. O gün emir, yalnız Allah’ındır”⁶⁸⁵ ayetlerinin tefsirinde ise şunları zikretmiştir: “Ceza gününün dehşetinin ne denli korkunç ve vahim olduğu defalarca

⁶⁷⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.183

⁶⁷⁸ Bakara, 2/ 187

⁶⁷⁹ Tarık, 86/ 2, 3; İnfitar, 82/18, 19; Karia, 101/ 3, 4, 5; Bakara, 2/ 229, 230; Maide, 5/ 1-3; Kıyame, 75/ 22-23. ayetini En’am, 6/ 103 açıklar

⁶⁸⁰ Subhi es-Salih, *Mebahis fi ulumi’l-Kur’an*, s.324-325; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.183-184

⁶⁸¹ Maide, 5/ 1

⁶⁸² Maide, 5/ 3

⁶⁸³ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 10

⁶⁸⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 207; Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 252-253; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, I, 68-69

⁶⁸⁵ İnfitar, 82/17, 18, 19

beyan edildikten sonra burada da o günün şanı ta'zim edilmek bağlamında onun, insanın tasavvur düşüncesinin haricinde olduğunu, insanlar onu, nasıl düşünürse düşünsünler, onların düşüncelerinin fevkinde olduğu ve nasıl hayal ederlerse etsinler ondan daha büyük felaket olduğu beyan edilmektedir. “O öyle bir gündür ki, hiç kimse bir başkası için bir şey yapamaz. O gün ferman, ancak Allah’ındır.”⁶⁸⁶

Bundan önce ceza günü mübhem olarak zikredildi ve onun insanların bilgilerinin haricinde olduğu beyan edildi. Burada da ceza gününün şanı icmali olarak beyan edilmekte ve ilahi vadin gerçekleştirileceği bildirilmektedir. Zira onların, ceza gününün ne olduğunu bilmediklerinin ihbar edilmesi, Allah’ın bunu bildireceğinin vaadidir.⁶⁸⁷

Bu açıklamalardan sonra müfessir İbn-i Abbas’ın (r.a.) şöyle dediğini bildirmektedir “Kur’ân’da (ما أدراك): (sana ne öğretti) ifadesiyle zikredilen bütün hususları Allah mutlaka bildirmiştir. (وما يدريك) (sana ne öğretti?) ifadesiyle zikredilen hususlar ise açıklanmamıştır.”⁶⁸⁸ Ebussuûd Efendi’nin bu yorumları Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde mevcut değildir.⁶⁸⁹

Her ne kadar **Ebussuûd Efendi** ayetlerdeki kapalılığı açıklayan ayetlere “mübeyyin ayetler” ismini vermemiş olsa da onun tafsili açıklama dediği husus aynı anlamı ifade etmektedir. Zira tafsili anlatımla da ayetteki mücmel olan husus açıklanmış olmaktadır. Dolayısıyla müfessir, Kur’ân’da mücmel ayetlerin ve onları tafsili olarak açıklayan mübeyyen ayetlerin varlığını kabul etmiş bulunmaktadır.

2.1.7. Mecâzü’l-Kur’ân

Sözlükte; “geçip gidilen yer ve zaman” anlamındaki “cevz” جوز kökünden isim veya mastar olan mecâz kelimesi, beyan ilminde bir alakadan dolayı hakiki manasından başka bir manada kullanılan ve asıl manasının kast edilmesine engel bir karine bulunan kelime demektir.⁶⁹⁰ Bu tarife göre, bir kelimenin mecazi anlamda kullanılması için, kendi manasından alınıp, hakiki manası ile mecazi manası arasında benzerlik gibi bir

⁶⁸⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 341

⁶⁸⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 341

⁶⁸⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 341

⁶⁸⁹ Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 331; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, V, 293

⁶⁹⁰ İsmail Durmuş, DİA, “Mecaz”, md. İstanbul, 2003, XXVIII, 223-225

alaka, özel bir bağlantı veya bir münasebeti bulunan başka manaya nakledilmesi ve asıl manasının kast edilmesine de bir engel karinenin bulunması gerekir.⁶⁹¹

İslam âlimlerinin ekserisi Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul etmişlerdir. Fakat bir Şafiî âlimi olan Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed et-Taberi (ö.355/946), Malikî âlimi olan Huveyzî (ö.400 seneleri), Zahirî mezhebinin kurucusu olan Davud b. Ali b. Halef el-İsbahani (ö.270/883) ve Mûtezile fukahâsından Ebu Müslim Muhammed b. Bahr el-İsbahani (ö.370/980) gibi zatlar, mecazın Kur'ân'da olamayacağını söylemişlerdir.⁶⁹² Onlara göre mecâz, yalanın kardeşidir. Kur'ân ise, bu gibi şeylerden münezzehtir. Konuşan kimse, bir hakikatı ifade etmek için sıkıntıya düşerse ariyet olarak mecazı kullanır. Böyle bir durum Allah için mevzu bahis olamaz.⁶⁹³ Fakat Kur'ân uslûbunun güzelliğinin zevkine varanlar bu şüphenin yanlış olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre, şayet Kur'ân'dan mecâz kaldırılacak olsa onun güzellik yönünün bir kısmında ortadan kalkmış olur. Belağat ehli olan âlimler, mecazın hakikatten daha belîğ olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁶⁹⁴

Ebussuûd Efendi, Kur'ân-ı Kerim'de mecazın varlığını kabul ederek ilgili ayetlerin açıklamalarında bu konuya değinmiştir. Meselâ; **إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ**; "...Güzel sözler ancak O'na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir..."⁶⁹⁵ ayetinin tefsirinde şunları kaydetmiştir: "Bu kelam-ı Kerimde, kendisiyle izzet istenen şeyler beyan edilmektedir ki, bunlar da tevhid ve salih ameldir. Bunların Allah'a yükselmesi mecazî bir ifade biçimi olup, Allah'ın onları kabul buyurması demektir."⁶⁹⁶

Aynı şekilde **فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ** "Gök ve yer onların ardından ağlamadı, onlara mühlet de verilmedi"⁶⁹⁷ ayetiyle ilgili olarak da şu açıklamayı yapmıştır: "Bu ifade mecazi olarak onların helakine aldırılmadığını ve varlıklarına önem vermediğini belirtmektedir. Bu durum onlarla ve onların halleriyle alay etmek anlamındadır. Yok olması, büyük bir kayıp olan kimsenin hali ise, bunun aksidir. Nitekim öyle bir kimse dünyadan ayrıldığında, onun için, 'yer ve gök ağladı' denilir. Mümin öldüğünde, onun namaz kıldığı, ibadet ettiği yerler, amelleri göklere yükselirken, rızkı inerken geçtikleri yollar ve dünya da bıraktığı eserler onun ardından

⁶⁹¹ Karkaya, "a.g.t", s.144

⁶⁹² Subhi es-Salih, *Mebahis fi ulumi'l-Kur'an*, s.346; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.177

⁶⁹³ Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 377; Suyuti, *el-İtkan*, II, 703; Durmuş, "a.g.m.", XXVIII, 223-225

⁶⁹⁴ Suyuti, *el-İtkan*, III, 94

⁶⁹⁵ Fatır, 35/ 10

⁶⁹⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 46

⁶⁹⁷ Duhan, 44/ 29

ağlarlar” rivayetindeki ifadeler de bu kabildendir.⁶⁹⁸ Zemahşeri de ayetteki bütün bu ifadelerde temsil ve tahyilin söz konusu olduğunu beyan etmiş, Beydavi ise Ebussuûd Efendi ile aynı bilgileri paylaşmıştır.⁶⁹⁹

Aynı şekilde “Bir de Yahudiler **وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا**”⁷⁰⁰ “Allah’ın eli bağıdır” dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın...”⁷⁰⁰ ayetinin tefsirinde “Allah’ın eli bağıdır” ifadesinin mecazi bir ifade tarzı olduğunu belirterek şöyle demiştir: “Yahudilerin bu sözden maksatları, Allah’ın imsak ederek rızkı kısmasıdır. Bundan maksat gerçekten Allah Teâlânın elinin bağı veya açık olduğunu kasdetmek değildir. Elin açık veya bağı olması, mahza cömertlik ve cimrilüğün mecazi ifadesidir.”⁷⁰¹ Ebussuûd Efendi’nin bu ayrıntılı izahları kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde de değişik ifadelerle aynen yer almaktadır.⁷⁰²

Keza **كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا** “Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla), parça parça olup dağıldığı zaman, Rabbinin buyruğu ve saf saf melekler ve cehennem getirildiği zaman...”⁷⁰³ ayetinin tefsirinde “Rabbinin gelmesi” ifadesini, ‘Rabbinin emri geldiği zaman yahut Rabbinin kudretinin ayetleri ve kahrının eserleri görüldüğü zaman’ olarak açıklamış ve bu ifadenin sultanın huzurunda onun heybetinin ve hakimiyetinin ortaya çıkmasına bir çeşit benzetme olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁴ Müfessirin bu izahları, kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde de değişik ifadelerle aynen yer almaktadır.⁷⁰⁵

Verilen bu misallerden de anlaşılacağı gibi **Ebussuûd Efendi** Kur’ân’da mecâzın varlığını kabul ederek mecazi olarak benimsenen ayetlerle ilgili mukni izahlar yapmıştır.

⁶⁹⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 343

⁶⁹⁹ Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 341-342; Beydavi, *Envarü’-t-Tenzil*, V, 102

⁷⁰⁰ Maide, 5/ 64

⁷⁰¹ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 100

⁷⁰² Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 264; Beydavi, *Envarü’-t-Tenzil*, II, 135

⁷⁰³ Fecr, 89/21-22

⁷⁰⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 388

⁷⁰⁵ Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 373; Beydavi, *Envarü’-t-Tenzil*, V, 311

2.2. KUR'ÂN'IN ANLAMıyla İLGİLİ İLİMLER

“Bir kelimededen veya bir şeyden anlaşılan mana” olarak tarif edilen anlam, başka bir ifade ile “lafzın delalet ettiği şey” olarak ta ifade edilmiştir.⁷⁰⁶ Bundan dolayı anlam, kelimelerle ve kelimelerin meydana getirdikleri cümle ve metinlerle alakalı olarak kabul edilmiştir. Kur’ân-ı Kerim, insanların dini ve ictimâî hayatlarını tanzim için gönderilmiş ilâhî bir metin olması hasebiyle elbette O’nun da bir mana boyutu olduğu gerçeği üzerinde durulmuştur. Kur’ân ilimlerinin bir kısmı O’nun bu anlam boyutunu ele alıp inceleme konusu yapmış ve ilahî metnin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır. “Müteşâbihâtü’l-Kur’ân, Huruf-u Mukattaâ, Kur’ân’ın İcâzı, Müşkülü’l-Kur’ân, Münasebâtü’l-Kur’ân ve Fedâilu’l-Kur’ân” vb. konular Kur’ân’ın mana yönünü konu olarak ele alan ilimler cümlesindendir. Zikredilen bu ilim dalları Kur’ân’ı anlayıp O’nu yorumlamak isteyen kimselerin muhtaç oldukları şeyleri havidir. Dolayısıyla O’na muhatab olmak isteyenler, kendilerini O’ndan müstağni görmeleri düşünülemez.

2.2.1. Muhkem ve Müteşabih

2.2.1.1. Muhkem ve Müteşâbihin Lügat Manaları

Muhkem, sözlükte, “men etmek, engel olmak” anlamına gelmektedir.⁷⁰⁷ Zâlimi, zulmünden menettiği için hâkime الحاکم (el-hakim) denilmiş, atın başkaldırmasını engellediği için ağzına vurulan game حكمة اللجام (hakemetü’l-licam)⁷⁰⁸ denilmiştir. Aynı şekilde kendisine sığınan kişiyi muhtemel saldırılardan koruduğu için sağlam yapıya da بناء محکم (binaün mühkemün) denilmiştir.⁷⁰⁹

Sözlük anlamı itibariyle iki şeyin birbirine benzemesi manasını ifade eden “teşabûh” mastarından türemiş olan müteşabih, ismi fail kalıbında bir kelimedir. Teşabûh ise; “şibh” kökünden türetilmiş tefaûl vezninde bir kelime olup, iki şeyin birbirine benzemesi demektir. Buna göre birbirine benzeyen iki şeyden her birine müteşabih denilmektedir.⁷¹⁰

⁷⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II,1037; Sedat Şensoy, DİA, “Mana” md. İstanbul, 2003, XXVII, 555-557

⁷⁰⁷ Eroğlu, *Kur'an İlimleri*, s.158

⁷⁰⁸ Ebussuûd, *İrşad*, IV,289

⁷⁰⁹ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Razi*, Daru'l-Fikir, 1402/1981, I.31; VII,180-181

⁷¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II,1037; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 152

Ebussuûd Efendi de “müteşabih”in sözlük anlamıyla ilgili olarak (واتويه متشابها) “(Ve o birbirlerinin benzeri olarak onlara sunuldu)”⁷¹¹ ayetini, “görünüşleri, renkleri dünyadaki gibi aynı, fakat tadları değişik olarak sunuldu” diye tefsir etmiştir.⁷¹² Yine aynı şekilde (ان البقر تشابها علينا) “Çünkü o sığır, bize (başka ineklere) benzer gözükmemekte”dir⁷¹³ ayetini de “Onun nasıl bir sığır olduğu hususunda bize daha fazla açıklama yapsın. Çünkü o, bize diğerleriyle benzer, kapalı geldi”⁷¹⁴ diye tefsir etmiştir. Teşabüh kelimesinin geçtiği bir diğer ayetteki (تشابهت قلوبهم) “Kalpleri birbirine ne kadar benzemiş”⁷¹⁵ ifadesini ise, “Önceki inkârcılarla bu kâfirlerin, kalplerinin körlük ve inat noktasında birbirlerine benzemesi”⁷¹⁶ şeklinde açıklamıştır.

Teşabüh ile ilgili ayetleri bu şekilde tefsir eden müfessir Müteşabihiin sözlük anlamıyla ilgili olarak şunları zikretmiştir: “Teşabûh, (benzerlik, kapalılık, mübhemlik, belirsizlik) aslında o manaların vasfıdır; ayetlerin bununla vasıflandırılması, delalet edenin delalet edilenin vasfıyla vasıflandırılması kabilindendir. Bir diğer görüşe göre de müteşabih olmanın temel vasfı, aklın benzer ve muhtemel manalar arasında tefrik ve temyiz yapmakta aciz kalmasıdır. Buna göre aklın çözemediği her şeye müteşabih denmiştir. Velez çözümsüzlük teşabuh sebebiyle olmasın. Nitekim müşkil de aslında benzerlerinin, emsalinin arasında karışıp ta’yin edilemeyen şeydir. Daha sonra muğlak, mübhem ve anlaşılmaz her şey için kullanılmıştır: isterse anlaşılmazlığı başka yönlerden olsun.”⁷¹⁷

2.2.1.2. Muhkem ve Müteşabihiin Terim Anlamları

Ulumu’l-Kur’ân ile ilgili eserlerde bu konuda bir hayli tarif yapılmış olmakla birlikte⁷¹⁸, yapılmış bu tarifler üzerinde fikir birliği sağlanamamıştır. Yapılan her tarif, bu kavramların belli bir yönünü ön plana çıkarmaktan öteye geçememiştir.

Muhkem ve Müteşabihe dair yapılan tarifleri şöyle hulasa edebiliriz: “Muhkem, kendisinden kast edilen manası bilinen; müteşabih ise, manasını sadece Allah’ın bildiği ayetlerdir. Muhkem; manası açık olan, müteşabih ise manası kapalı olan

⁷¹¹ Bakara, 2/25

⁷¹² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 178

⁷¹³ Bakara, 2/70

⁷¹⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 258

⁷¹⁵ Bakara, 2/118

⁷¹⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 328

⁷¹⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 11

⁷¹⁸ Suyuti, *el-İtkan*, III, 5

ayetlerdir. Muhkem, sadece tek bir te'vile, müteşabih ise çeşitli vecihlere ihtimali olan ayetlerdir. Muhkem; manası kendi başına anlaşılabilen, müteşabih ise, başkasına dayanılarak anlaşılabilen ayetlerdir.⁷¹⁹ Muhkem, farzlar, va'd ve vaîd ile ilgili ayetlerdir; müteşabih ise, kıssalar ve mesellerin anlatıldığı ayetlerdir.⁷²⁰

Ebussuûd Efendi de muhkem ve müteşabihin ıstılâhî tariflerine dair şu izahları yapmıştır: “Muhkem ayetler, ma’na ve murada delaletleri kesin; ibareleri sağlam, ihtimal ve iştibahtan masûn ve mahfuz olan ayetlerdir ki; bunlar kitabın aslı ve anasıdır, diğer ayetler için de başvuru ilkelere. Müteşabih ayetler ise; benzer manalara gelen, hangi manada alınmasının daha uygun olacağı konusunda zahirde kesin bir ayırım yapılamayan, ancak iyi bir inceleme ve derin bir tefekkür sonunda açıklığa kavuşturulan ve asıl muradı anlaşılan ayetlerdir.”⁷²¹

Müfessirin bu kavramlara atfettiği manalar, genel olarak önceki müfessirlerin yapmış oldukları ta’rifleri özetler mahiyet arz etmektedir. Fakat müteşabih ile ilgili olarak “onlardan maksut olan mananın anlaşılması, ancak çok ince düşünmeye ve araştırmaya bağlıdır” diye yapmış olduğu bu açıklama dikkat çekicidir. Yani müteşabihlerin anlaşılmasının o konunun uzmanları olan âlimlerin, derin inceleme ve araştırmalarına bağlı olduğunu beyan ederek zimnen bilginlere bu vazifenin verildiğini ifade etmek istemiştir.

2.2.1.3. Muhkem ve Müteşabihe Konu Olan Hususlar

Kur’ân ilimlerini mevzu edinen eserlerde muhkem ve müteşabihle ilgili çeşitli tanımlar yapıldıktan sonra, müteşabihin kısımları hakkında bazı değerlendirmeleri takiben, Kur’ân’da müteşabih ayetler olarak “sıfat ayetleri” ve “huruf-u mukataa” konuları ele alınmıştır.⁷²²

Ebussuûd Efendi de muhkem ve müteşabihe konu olan husûsları değişik yerlerde belirterek, çeşitli açıklamalar getirmiştir. Muhkem ayetlerle ilgili olarak قُلْ تَعَالَوْا أَنُؤْمِنُ بِمَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيْهِ تَشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

⁷¹⁹ Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 68-71; Muhammed b. Lütü es-Sabbağ, *Lemahat fi Ulumi'l-Kur'an*, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1990, s. 152; Tuncay Başoğlu, DİA, “*Muhkem*” md. İstanbul, 2006, XXXI,42-44

⁷²⁰ Suyuti, *el-İtkan*, III.5

⁷²¹ Ebussuûd, *İrşâd*, II,11

⁷²² Suyuti, *el-İtkan*, III, 5-15

edilmiştir. Kur’ân ayetleri, ihtiva ettikleri şer’î hükümlerinin hak olduğuna delâlet eden delillerle desteklenmiştir. Buna göre ayetlerden maksat, şer’î hükümleri ihtiva eden ahkâm ayetleridir. Muhkem kılınmak, özellikle şer’î hükümlerin değiştirilmemesi anlamına da “neshten korunmakla” açıklandığında bazı ayetler kast edilir.⁷²⁷

Kur’ân ayetlerinin müteşabih olduklarını ifade eden **اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا** “Allah, sözün en güzelini; ayetleri (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir...”⁷²⁸ ayetinin açıklamasında müteşabih ile ilgili olarak ise şu izahı yapmıştır: “Ayette geçen “ahsenü’l-hadis’ten” maksat, Kur’ân-ı Kerim’dir. Onun müteşabih olması ise: manasının, sıhhat ve sağlamlıkta, hak ve doğruluk üzerine kurulmuş olmasında, dünya ve ahirete taalluk eden her işte kulların menfaatlerini ön planda tutma hususunda, lafızlarının tenasübünde ve nazımların i’caz hususunda birbirine benzemesidir.”⁷²⁹

Kur’ân ayetlerinin bir kısmının muhkem, bir kısmının müteşabih olduğunu bildiren Ali İmran sûresinin **هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ** **فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا** 7. ayetinin tefsirinde müteşabihle ilgili olarak ise, şu açıklamaları yapmıştır: **(وما يعلم تأويله الا الله)** ayetinde kim **(الا الله)** kelimesi üzerinde durur ve “müteşabihlerin tevilini Allah’tan başka kimse bilmez” derse, bu kimse ayetteki müteşabihi, Cenab-ı Hakk’ın yalnız kendi ilmine ayırdığı ve O’ndan başka hiçbir kimsenin bilmesine imkân olmayan; “dünyanın ömrü, kıyametin ne zaman kopacağı, meleklerin sayısı” gibi hususları kastetmiş ve müteşabihi bunlarla tefsir etmiş olur.”⁷³⁰

Müteşabih olmanın temel vasfını izah sadedinde de şunları kaydetmiştir: “Aklın benzer ve muhtemel manalar arasında tefrik ve temyîz yapmakta aciz kaldığı konular müteşabihtir. Buna göre aklın çözemediği her şeye müteşabih denmiştir, velev çözümsüzlük teşabüh sebebiyle olmasın. Nitekim müşkül de aslında benzerlerinin ve emsalinin arasına karışıp ta’yin edilemeyen şeydir. Sonradan muğlâk, mübhem ve anlaşılmaz her şey için kullanılmıştır, velev anlaşılmazlığı başka yönlerden olsun.”⁷³¹

Bu izahlardan anlaşılacağı gibi Ebussuûd Efendi, müteşabih ayetleri, ilk bakışta aklın anlamını kavrayamayacağı ancak derin inceleme ve tefekkür sonucunda açıklığa

⁷²⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 288

⁷²⁸ Zümer, 39/ 23

⁷²⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 200

⁷³⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 12

⁷³¹ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 11

kavuşan ve asıl muradı anlaşılabilen ayetler olarak ifade etmiştir. Müteşabih ayetlerin ayırıcı vasfını ise aklın, ayetin ihtiva ettiği benzer manaları ayırmada aciz kalmasına hamletmiştir. O'na göre eğer akıl, ayetin manasını anlamada aciz kalıyor ise, o ayet müteşabihtir. Aynı şekilde ayetin anlamında bir kapalılık mevzubahis ise yine o ayet müteşabihtir.

2.2.1.4. Müteşabihin Te'vili Mes'elesi

Müteşabihin bilinip bilinmemesi, onun te'vili mes'elesini de beraberinde getirmiştir. Bu konuda başta, Hz. Aişe, Malik b. Enes, Kisâi, Ferra ve Ali el-Cübbâi gibi selef uleması, 'Allah'tan başka hiçbir kimse müteşabih olan lafızların manalarını bilemez' tezini kabul etmişlerdir. Onlara göre konu ile ilgili Ali İmran Sûresinin 7. Ayetindeki (وما يعلم تأويله الا الله) cümlesiyle ayetin anlamı tamamlanmış ve bunu takib eden العلم والراسخون فى العلم cümlesinin başındaki vav harfî, vâv-ı ibtidaîyyedir. Dolayısıyla müteşabih ayetlerin manasını ancak Allah bilir.⁷³²

Buna mukabil, kelamın (والراسخون فى العلم) ifadesiyle tamamlandığını söyleyenlere göre ise, müteşabih ayetlerin manasını bilme Allah için söz konusu olduğu gibi, ilimde derinleşmiş olanlar için de söz konusudur. Bu görüş başta İbn Abbas, Mücahid, Rebi' b. Enes ve ekseri mütekellimin benimsediği görüştür.⁷³³

Ebussuûd Efendi de bu konuda müteşabihatın manasını, Allah'ın ve ilimde rûsuh peyda etmiş âlimlerin bilebileceğini kabul etmiştir. O, bu konuyla ilgili ayetin tefsirinde şunları zikretmiştir: "Kalplerinde haktan ayrı, batıl heva ve heveslere bir meyil duyanlar, insanları şüpheyi düşürmek, akıllarını karıştırmak muhkem ayetleri müteşabih ayetlerle nakz etmeğe çalışmak ve arzu ettikleri gibi te'vil etmek için muhkem ayetlerden yüz çevirip müteşabih ayetlerin peşine düşerler. Kur'ân'ın müteşabih ayetlerinin zahirine takılırlar. Yahut bu kitabın Allah katından olduğuna iman ettikten sonra hakkı araştırmadan te'vile kalkışırlar. Oysa onlar ayetleri te'vil edebilecek ilmî mertebeden çok uzaktırlar."⁷³⁴

Kalplerinde eğrilik olanlar, te'vil için müteşabih ayetlerin peşine takılırlar. Oysa onların te'vili Allah'a ve Allah'ın buna muvaffak kıldığı, ilimde rûsüha ermiş,

⁷³² Suyuti, *el-İtkan*, III, 7-13

⁷³³ Suyuti, *el-İtkan*, III, 7-13

⁷³⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 12

sebat ile derinleşmiş olan ve ayakları kaygan zeminlerde sarsılmayan kullarına mahsustur.⁷³⁵

Bu ifadeleriyle müfessir, ilimde derinleşmiş, itikâdî konularda yakini bilgiye ulaşmış, mütehassıs âlimlerin de müteşabihin anlamını bileceğini beyan etmiştir. Mezkûr ayetin sonundaki “bunları akıl sahiplerinden başkası düşünemez” kelamının tefsirinde de Allah’ın kalamından batıl heva ve heveslerine meyletmeyen, has akıl sahiplerinin, düşünüp öğüt ve ibret alacağını açıkladıktan sonra, bu cümle ile Yüce Allah ilimde derinleşmiş, keskin zekâ ve güzel nazar sahiplerini methettiğini belirtmiştir.⁷³⁶

Müteşabihin manasını, ilim sahiplerinin de bilebileceğini benimseyen ve aralarında Ebussuûd’unda bulunduğu bu ikinci görüşün haklı olduğunu zaman göstermiştir. Mücahidin “eğer ilim sahipleri, müteşabihin anlamını bilmeseydi, onlarla cahiller arasında hiçbir fark kalmazdı”⁷³⁷ ifadesi de bu görüşü te’yid etmektedir.

Ekser müfessirler, sapık mezhep sahipleri ve zındıkların kendi yanlış davranışlarını ispat için müteşabihlere, kendi mezhep ve meşreblerini takviye eder şekilde mana vermeye kalktığını görünce; dinî ölçü ve esasların ışığı altında el-Hurufu’l-Mukatta’ya bile anlam vermeye kalkmışlardır.⁷³⁸

2.2.1.5. Cenab-ı Hak İle İlgili Müteşabih Ayetleri Tefsir Edışı

Müteşabih lafzından asıl kastedilen anlam “Allah’ın sıfatları, cennet ve cehennemın vasıfları” gibi hususlardır. Çünkü insanoğlu yaratılmış sınırlı aklıyla Yüce Yaraticının sınırsız sıfatlarının hakikatini ve diğer hususların durumunu anlayamaz. Müteşabihatın asıl konusu olan bu hususların anlaşılıp anlaşılamayacağı konusunda âlimler iki ekole ayrılmışlardır. Bunlardan selef mezhebi ki: Malik b. Enes’in “istiva malumdur, keyfiyeti meçhûldür, ona inanmak vaciptir. Onunla ilgili sual sormak bidattır”⁷³⁹ sözünde ifade edildiği gibi, “Allah’ın müteşabih sıfatları ma’lûm gibi görünürse de, bunları Allah’a isnad etmek muhal olduğundan bunlara inanmak, onların bilgisini Allah’a havale etmek gerekir” diyerek müteşabih ayetlere mana vermekten imtina’ etmişlerdir.

⁷³⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 12

⁷³⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 12

⁷³⁷ Suyuti, *el-İtkan*, III, 8; Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 68-89

⁷³⁸ Eroğlu, *Kur’an İlimleri*, s. 159

⁷³⁹ Suyuti, *el-İtkan*, III, 14

Halef mezhebine göre ise; “zahirde manalarının anlaşılması muhal görünen bu sıfatlar, Allah’ın zatına layık bir manaya göre yorumlanabilir” görüşünü benimsemişlerdir. Bu doğrultuda, islamiyeti ifsad etmek isteyenlerin müteşabih ayetlere gelişi güzel mana vermelerini önlemek, Müslümanları da yapılan bu olumsuz yorumların kötü akibetlerinden korumak için, söz konusu ayetleri, dinin ruhuna uygun bir tarzda yorumlamak mecburiyetini hissetmişlerdir. Bu cümleden olarak istivaya; “istikrar, istîlâ, suûd, itidal”; Allah’ın gelişini; “O’nun emrinin gelişi”; Allah’ın fevkiyetinin “yücelik yönünden olduğu, cihet yönünden olmadığı”; Allah’ın vech’ini, “O’nun zâtı”; Allah’ın ayn’nını, “O’nun inayeti; yed’ini ise; kudreti olarak açıklamışlardır.⁷⁴⁰

Ebussuûd Efendi de Kur’ân-ı Kerimde Cenab-ı Hakk’la ilgili olan müteşabih ayetlere yukarıda zikredilen ifadeler doğrultusunda açıklamalar yapmıştır. Meselâ; الرَّحْمَانُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى “Rahman, Arş’a istiva etmiştir”⁷⁴¹ ayetinde geçen “Rahmân’ın arşa istiva etmesini” Allah’ın mülk ve hakimiyetinin mecazi bir ifade ile anlatılması olarak açıklamış ve bundan muradın da “kâinatın yaratılmasının ve idaresinin, Allah’ın üstün idaresine bağlı olduğunu beyan etmektir” diye yorumlamıştır ki, Ebussuûd Efendi’nin bu izahları kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde de değişik ifadelerle aynen yer almaktadır.⁷⁴²

Aynı şekilde وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ “...Onun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır...”⁷⁴³ ayetinde geçen “Kürsü” kelimesinin tefsirinde de şunları zikretmiştir: “Kürsü, hükümdarların oturdukları taht demektir. Aslında Uluhiyyet makamında, ne kürsi, ne oturan ve ne de oturma vardır. Bu ancak Aziz ve Celil olan Yüce Allah’ın şa’nının azametini ve mülkünün genişliğini ve ilminin her şeyi kuşattığı açıklayan temsili bir ifadedden ibarettir.”⁷⁴⁴

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ “O kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir...”⁷⁴⁵ ayetinde geçen bu mecâzi ifadeyi, “Allah’ın kullarının işlerinde yegâne mutasarrıf olup, O’nun kulları hakkında ‘yaratma, yok etme, hayat verme, azab etme, mükafatlandırma ve diğer hususlarda’ ne dilerde onu yapabilme kudretine sahip olmasıdır” diye

⁷⁴⁰ Cerrahoğlu, *Tefsi Usûlü*, s.132; Eroğlu, *Kur’an İlimleri*, s.110

⁷⁴¹ Taha, 20/ 5

⁷⁴² Ebussuûd, *İrşâd*, V, 401; Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 67; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, III, 23.

⁷⁴³ Bakara, 2/ 255

⁷⁴⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I. 530; Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 481; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, I, 154

⁷⁴⁵ En’âm, 6/ 61

açıklamıştır.⁷⁴⁶ Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde “فَوْقَ عِبَادِهِ” ifadesiyle alakalı bir açıklama yoktur.⁷⁴⁷

“وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا” Rabbinin emri ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve o gün cehennem getirildiği zaman...⁷⁴⁸ ayetinde geçen “وَجَاءَ رَبُّكَ” Rabbinin gelmesi” ifadesini de “Allah’ın kuvvet ve kudretinin zuhur edip tamamen görülmesi diye yorumlamıştır.”⁷⁴⁹ Zemahşeri de “Rabbinin gelmesi”ni, Allah’ın güç, galebe ve hükümlerliliğinin temsili ifadeyle gösterilmesi diye yorumlamıştır. Allah’ın hükümlerliliğini ise, bir kralın gelişiyle heybet ve ihtişamında huzurunda ortaya çıkan duruma benzetmiştir. Beydavi de, Ebussud Efendi ile aynı ifadeleri paylaşmıştır.⁷⁵⁰ Keza Ebussud Efendi En’am Sûresi 158. ayetinde geçen “Rabbinin gelmesini mi bekliyorlar?” ifadesini de “bütün kıyamet alametlerinin ve külli helâkin gelmesi” olarak yorumlamıştır.⁷⁵¹

“وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ”...Allah, asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır...⁷⁵² ayetinde geçen “Nefsehû” نَفْسُهُ ifadesi ile ilgili olarak şu izahı yapmıştır: “Allah, zatına karşı gelmekten sizi sakındırıyor. Zira mütekaddimine göre, diğer varlıklarla benzerlik olmaksızın Allah’ın zâtı hakkında “nefs” kelimesinin kullanılması tartışmasız caizdir. Müteahhirinden bazı tahkik ehline göre ise, diğer varlıklara benzerlik olmasa bile “nefs” kelimesinin Allah’ın zâtı hakkında kullanılması câiz değildir. Onlara göre ayetteki nefisten murat, Allah’ın zâtı olmayıp O’nun azabıdır. Ayette nefis kelimesinin zikredilmesi, sakındırılan şeyin, doğrudan doğruya Allah’tan sadır olan pek korkunç bir azab olduğunu belirtmek içindir.”⁷⁵³ Zemahşeri ve Beydavi ise ayetteki “nefs” ifadesini, Allah’tan gelen pek korkunç azap olarak yorumlamışlardır.⁷⁵⁴

Bu ayetin tefsirinde müfessir selef ve halef üleması arasında vaki’ olan görüş ayrılığını ifade ederek onların Allah’a nefis isnâd etmelerine açıklık getirmiş, bu cümleden olarak selef’in Allah’ın zâtı hakkında, diğer yaratımlara benzetilmeksizin nefis kelimesinin kullanılabileceğini; halefin ise, diğer varlıklara benzerlik olmasa dahi

⁷⁴⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 247

⁷⁴⁷ Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 366; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, II, 166

⁷⁴⁸ Fecr, 89/ 22

⁷⁴⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, XIII, 388;

⁷⁵⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 373; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, V, 311.

⁷⁵¹ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 341

⁷⁵² Ali İmran, 3/28

⁷⁵³ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 38

⁷⁵⁴ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 545; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, II, 17.

Allah'ın zâtı hakkında bu kelimenin kullanılmasının uygun olmayacağı görüşünde olduklarını bildirmiştir. **Ebussuûd Efendi** bu ayette geçen **نفس** “nefs” kelimesini mütekaddimin uleması gibi “Allah'ın zâtı” olarak tefsir etmiştir.

“Kışı ‘Allah’ın yanında işlediğim kusurlardan dolayı vay hâlime! Gerçekten ben alay edenlerden idim’ demesin”⁷⁵⁵ ayetinde ifade edilen “Cenbillah” **الله** **جنب** kelimesini “Allah’ın hakkı ve O’na itaat etme” olarak açıklamıştır.⁷⁵⁶ Zemahşeri ayetteki “cenbillah” ifadesini, “**في ذات**” **الله** olarak te’vil etmiş, Beydavi ise, Ebussuûd ile aynı izahları yapmışlardır.⁷⁵⁷

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْتَنِي “Ayn” kelimesinin Allah’a nisbet edildiği “Gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır”⁷⁵⁸ ayetindeki “ayn” kelimesini ise, “bizim korumamız ve gözetimiz” olarak açıklayarak bunu “Sanki Nuh’u (a.s), kâfirlerin saldırısından ve işini bozmasından korumak üzere Allah tarafından gönderilmiş muhafızları ve bekçileri vardı” diye yorumlamıştır ki, Ebussuûd Efendi’nin bu izahları kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde de değişik ifadelerle aynen yer almaktadır.⁷⁵⁹ Aynı şekilde “ayn” ifadesinin geçtiği Taha Sûresi 39. Ayetinde de zikri geçen kelimeyi “benim gözetimim ve korumam altında”⁷⁶⁰ diye tefsir etmiştir.

وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ “Doğu da batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir”⁷⁶¹ ayetinde geçen “Allah’ın yüzü” ifadesini “Allah’ın zâtı” yani “ilmî huzuru” diye açıklamış, ilmi huzurunda Allah’ın her mekânda yapılan ibadeti hakkıyla bilen ve ibadetlerin mükâfatını veren olarak tefsir etmiştir.⁷⁶² Zemahşeri ise, bu ayette geçen **وَجْهُ اللَّهِ** ifadesini “cihet” kelimesi ile tevîl etmiş ve bu ifadede “Allah’ın emrettiği ve razı olduğu cihet”in anlaşılması gerektiği belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle ayette söz konusu olan “Allah’ın vechin”den kasıt kıbledir. Buna göre yeryüzü Müslümanlara mescit kılınmıştır. Müslümanların kâbe dışındaki her yer ve

⁷⁵⁵ Zümer, 39/ 56

⁷⁵⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VII

⁷⁵⁷ Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 314; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, V, 46

⁷⁵⁸ Hud, 11/37

⁷⁵⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, 4, 324; Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 197; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, III, 134

⁷⁶⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 417

⁷⁶¹ Bakara, 2/ 115

⁷⁶² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 324

mescitte kibleye dönme imkânlarının olduğunu belirtmiştir.⁷⁶³ Keza Ebussuud Efendi, Rahman Sûresi 27. ayetinde geçen “Rabbini Vechi” وجه ربك terkipini de “O’nun zatı” olarak açıklamıştır.⁷⁶⁴

يد “Yed” kelimesinin Allah’a nisbet edildiği ayetlerde de onu “Allah’ın kudreti” olarak tefsir etmiştir. Meselâ, قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ “Deki: ‘Ey Mülkün sahibi olan Allah’ım! Sen Mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz, dilediğini zeliîl edersin. Her hayr senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin’⁷⁶⁵ ayetinde geçen بيدك الخير ifadesini “hayr, senden başkasının kudretiyle değil, ancak senin kudretinle hâsıl olur” diye tefsir etmiştir. Müfessirin bu açıklamaları, kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde de değişik ifadelerle aynen yer almaktadır.⁷⁶⁶ Bunların yanında Fetih Sûresinin 10. Ayetinde geçen “Yedullâh” يد الله kelimesinin anlamına hiç temas etmemiş sadece, “Peygambere biat eden kimse, sanki Allah’a biat etmiş gibidir ve arada hiçbir fark yoktur” şeklinde açıklama ile iktifâ etmiştir.⁷⁶⁷

Yukarıda zikredilen ayetlerle ilgili yorumlarından da anlaşıldığı gibi **Ebussuûd Efendi**, Cenab-ı Hakk’la ilgili müteşâbih ayetleri tefsir etmiş ve genel olarak, daha önceki müfessirlerin yaptıkları açıklamalara uygun izahlar getirmiştir. Müfessir, Allah’a nisbet edilen uzuv ve fiilleri zahiri anlamda değil yine aynı kavramların taşıdığı başka manalarca anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Allah’a beşeri özellikler atfetmekle teşbihe düşüleceğinden bu tür ifadeleri te’vil etmiştir. **Ebussuûd Efendi**, bu tür ifadelerin Kur’an bütünlüğü, dilin imkân ve hususiyetleri çerçevesinde anlaşılması gerektiğini belirtmiş, söz konusu ifadelerle zahiri anlamlar verilemeyeceğini ifade etmiştir. Müfessir, mezkûr ifadeleri, temsil, mecaz ve istiare gibi belâğat terimlerini kullanarak onları siyak-sibaka göre te’vil etmiştir.

2.2.1.6. Kur’ân’da Muteşâbih’in Bulunmasının Hikmetleri

Umumû’l-Kur’an ile ilgili kaynak eserlerde Kur’ân-ı Kerim’de müteşâbih ayetlerin yer almasının sebepleri sadedinde şunlar zikredilmiştir:

⁷⁶³ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 314; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, I, 102

⁷⁶⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 42

⁷⁶⁵ Ali İmran, 3/ 26

⁷⁶⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 36; Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 543; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, II, 11

⁷⁶⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 409

1) Müteşabihlerin Kur'ân'da yer almaları, insanoğlunun imtihan olmasına bir vesiledir.⁷⁶⁸ Çünkü bu nev'i ayetler, insanların gaybe iman edip etmediklerini ortaya çıkarmaktadır.⁷⁶⁹

2) İnsanlar, ne kadar bilgili ve yetenekli olurlarsa olsunlar, Allah'ın bu ayetleri karşısında acizliklerini ve bilmedikleri daha pek şeyin olduğunu idrak ederek, Allah'ın kudretinin ve ilminin yüceliğini bu ayetler sayesinde anlarlar.⁷⁷⁰

3) Kur'an ayetlerinin tamamı muhkem olsaydı bu durum tek bir görüşün ortaya çıkmasına imkân vermiş olacaktı. Halbuki müteşabihatın varlığı birden fazla kelâmi ekolün oluşmasına ve her mezhep mensubunun kendi görüşlerini destekleyici delilleri bulmak için Kur'an'a yönelmesine vesile olmuşlardır.⁷⁷¹

4) Müteşabih ayetler sayesinde Kur'ân'ın ezberlenip muhafaza edilmesi kolaylaşmıştır. Eğer, müteşabih ayetlerin ihtiva ettikleri manalar, ayrıntılı bir şekilde Kur'an'da anlatılmış olsaydı, bu durum Kur'an'ın ciltler dolusu kitaplardan müteşekkil olması sonucunu doğururdu ki böylesine hacimli bir kitabı ezberlemek te bir hayli zorlaşırdı.⁷⁷²

5) Müteşabihatın manalarını anlamada bir hayli zahmet çekildiğinden, bunun karşılığı olarak daha çok sevabın kazanılmasına vesile olmaktadır.⁷⁷³

6) Kur'an'ın bütünü muhkem olsaydı, o takdirde te'vile ihtiyaç duyulmayacak, insanların ilim noktasından birbirlerine üstünlükleri de söz konusu olmayacaktı. Diğer bir ifade ile âlimin cahile olan üstünlüğü ortadan kalkarak, insanlar derece itibariyle eşit seviyeye gerileyecekti.⁷⁷⁴

Ebussuûd Efendi de Kur'ân'da müteşabih ayetlerin yer almalarının hikmetleriyle ilgili olarak açıklamalarda bulunmuş, genelde yukarıda zikredilen hikmetleri değişik şekilde ifade etmiş ve Kur'ân ayetlerinin bir kısmının müteşabih kılınmasının sebeplerini şöyle açıklamıştır:

1) Bunları anlayan âlimlerin fazilet ve üstünlüklerini açıklamak.

⁷⁶⁸ Zerkeşi, *el-Burhan*, II. 374

⁷⁶⁹ Zerkani, *Mebahis fi ulumi'l-Kur'an*, II, 222

⁷⁷⁰ Zerkani, *Menahilü'l-İrfan*, II, 223

⁷⁷¹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 167

⁷⁷² Zerkani, *Mebahis fi ulumi'l-Kur'an*, II, 223

⁷⁷³ Eroğlu, *Kur'an İlimleri*, s. 162

⁷⁷⁴ Zerkeşi, *el-Burhan*, II. 375

2) Bu ayetler üzerinde tefekkürü sağlamak ve kastedilen gerçek manada onlardan sağlıklı hükümler çıkarabilmek için gerekli ilimlerin elde edilmesine teşvik etmek.

3) Bu vesile ile sağlam beyinleri, halis maksatların ve uygun manaların istihsalı yolunda gayrete getirmek sûretiyle yüksek derecelere erdirmek.

4) Müteşabih ayetlerle muhkem ayetleri bağdaştırmaya muvaffak olanları, yakın ve itminanın en uzak mertebelerine ulaştırmak için Kur'an'ın bazı ayetleri muhkem kılınmış olabilir”⁷⁷⁵ diye açıklamıştır.

Ebussuûd Efendi zihni gayretini müteşabih ayetleri anlamaya sarfeden âlimlerin, yüksek manevi kazançlar elde edeceğini bildirmekte aynı zamanda bu tür ayetlerin ilim öğrenmeye teşvik rolü üstlendiğini zikretmiştir. Müellif bir kısım konuların yüzeysel bilgi ve ifadelerle tam manasıyla anlaşılamayacağını dolayısıyla bu tür konuları öğrenmenin ancak ince ve derinlikli düşünce faaliyetine bağlı olduğunu belirtmiştir. Müteşabih ayetlerin de söz konusu özellikleriyle insanı düşünmeğe ve incelemeye yönelttiklerini ve onların ihtiyaç duyduğu bu tür bilgilere ulaşmasında yardımcı olduklarını bildirmiştir.

2.2.2. Huruf-i Mukattaâ

Harf kelimesinin çoğulu olan huruf ile “kesilmiş, ayrılmış” anlamındaki mukataa kelimesinden meydana gelen bir tamlamadır. **قطع** “Kat” mastarından türemiş bir sıfat olan mukatta, “kesmek, bir şeyi bütününden ayırmak” anlamında olup söz konusu harfler kelimeyi oluştururken okundukları gibi değil, kendi isimleriyle teleffuz edildiklerinden “bağımsız ve ayrı harfler” anlamında “huruf-i mukataa” diye isimlendirilmişlerdir.⁷⁷⁶ Bu harflere aynı sebeple “huruf-i tehecci”⁷⁷⁷ adı verildiği gibi sûrelerin ilk harflerini oluşturduklarından “evâilüs’s – süver” ve “fevâtihü’s – suver” de denilmiştir.⁷⁷⁸ Lafız olarak herhangi bir manaya delalet etmediklerinden dolayı bu harfler “hakiki müteşabih” olarak kabul edilmişlerdir.

⁷⁷⁵ Ebussuûd, *İrşad*, II, 12

⁷⁷⁶ Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud el- Maturudî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, (thk. Mecdi Bâsillûm), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, I, 370

⁷⁷⁷ Ebu Ubeyde Mamer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü’l-Kur’an*, (thk. Fuad Sezgin), Kahire, Mektebetü’l-Hancî, 1954, I, 28

⁷⁷⁸ Zerküşî, *el-Burhan*, II, 119. Zeki Duman - Mustafa Altındağ, “Huruf-u Mukattaâ” md. DİA. İstanbul, 1998, XVIII, 401-408

29 sûrenin başında yer alan bu harfler; tekli, ikili, üçlü, dördlü ve beşli bir kompozisyon oluşturmuşlardır. Tamamı 14 değişik harf olup, 13 ayrı şekil altında görünmektedirler.⁷⁷⁹ Bu harflerin müstakil ayet olup olmadıkları konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Küfelilere göre bu harflerden bazıları müstakil birer ayet, bazıları da kendinden sonra gelen ayetin bir parçasıdır. Bu konudaki diğer görüş ise Basralılara aittir ki onlara göre de yirmi dokuz sûrenin başında bulunan mukattaâ harflerinin hiçbirisi müstakil ayet değildir.⁷⁸⁰

İslam âlimleri huruf-i mukattaâ'nın yorumlanıp yorumlanamayacağı konusunda birbirine muhalif iki görüş ortaya atmışlardır. Selef âlimlerine göre, bu harfler, Kur'an'ın sırlarındandır ve manaları insanlardan gizlenmiştir. Nitekim Hz. Ebubekir'in "Her kitabın bir sırrı vardır. Allah'ın Kur'an'daki sırrı da sûre başlarında bulunan harflerdir"⁷⁸¹sözü ile Hz. Ali'nin "Her kitabın bir özü vardır. Kur'an'ın özü de bu hece harfleridir" ifadeleri, bu görüşü te'yid etmektedir.⁷⁸²

Huruf-i mukatta konusunda ileri sürülen diğer görüş ise Halef'in yani müteahhirun Ehli Sünnet kelimcilerin görüşüdür. Onlara göre Allah'ın kitabında insanların anlayamayacakları şeylerin bulunması uygun değildir. Eğer bu harfler, anlaşılmalrı mümkün olmayan şeyler kabilinden ise, o takdirde yüce Allah'ın bunları inzâl etmesinin bir anlamı olmazdı. Çünkü Kur'an, insanların anlamaları için inzâl edilmiştir. Dolayısıyla bu harflerin anlamlarının, ilimde rusûh sahibi kimseler tarafından çözülebileceklerini ileri sürmüşler ve kendileri de bu konumda bazı teviller yapmışlardır ki⁷⁸³ bunların birkaçını şöyle sıralamışlardır:

1) Bu harfler başında bulundukları sûrelerin isimlerdir. Zira bazı şeyleri harflerle isimlendirmek, Arapların öteden beri süre gelen bir geleneğidir. Meselâ, Harise b. Lâm et-Tai'nin babasına "Lâm", bakıra "sâd", paraya "ayn", buluta "ğayn", balığa "nun", dağa "kaf" denmiştir. Nitekim kâf dağı ifadesi meşhur olmuştur.⁷⁸⁴

2) Mukattaa harfleri, Allah'ın isim ve sıfatlarından bazısına işaret etmektedir.⁷⁸⁵ İbn-i Abbas'ın "elif-lâm-mim"de, elif Allah'ın Ahad, Evvel, Ahir, Ezeli

⁷⁷⁹ Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 118

⁷⁸⁰ Elmalılı, I, 52; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 136

⁷⁸¹ Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 119; Elmalılı, I, 159

⁷⁸² Elmalılı, I, 159; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 136

⁷⁸³ Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü*, s. 136; Duman- Altındağ, "a.g.m", XVIII, 401-408; Demirci, *Tefsir usûlü*, s. 170; Eroğlu, *Kur'an Bilimleri*, s. 164

⁷⁸⁴ Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 124

⁷⁸⁵ Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 124

ve Ebedi “Sıfat İsimler”ine; lâm, O’nun Latif; Mim, Melik, Mecid, Mennan “Sıfat İsimleri”ne işaret olduğunu; Kâf, hâ, yâ, âyn, sâd’ın da kendisi tarafından zâtının övülmesine işaret olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.⁷⁸⁶

3) Yüce Allah, bu harflerle inanmayanların dikkatlerini Kur’an’a çekmek istemiştir.⁷⁸⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.) inanmayanlara Kur’an’ın benzerini, onun gibi on sûre veya bir sûresine benzer sûre getirmelerini söyleyerek meydan okuyunca onlar karşılık veremeyip; “sakın şu Kur’an’ı dinlemeyin, okunduğu zaman gürültü çıkarın belki bastırıp galip gelirsiniz”⁷⁸⁸ diyerek nazarları Kur’an’dan uzaklaştırmaya gayret ettiler. Vaktaki hece harfleri ile başlayan sûreler nâzil olmaya başlayınca, bu harfler müşriklerin de dikkatini çekmeğe başlamış ve Kur’an’a kulak vermişlerdir.⁷⁸⁹ Yani Yüce Allah bu harflerle onlara şunu demek istemiştir: “Bu harfler sizin de çok iyi bildiğiniz hece harfleridir ki benzerlerini yapmaktan aciz olduğunuz Kur’an’da bu harflerle nâzil olmuştur. Eğer güç yetirebilirseniz. O’nun bir benzerini getirin. Bunu yapamazsanız Kur’an’ın beşer sözü olmayıp Allah kelamı olduğunu kabul etmemiz gerekir.

4) Bu harfler, Allah ile Rasûlü arasında bir şifre olup tek başlarına ya da bulundukları sûrelerin başındaki durumlarına göre ifade ettikleri bazı gizli manalar ihtiva etmektedirler ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) bu harflerin manalarını biliyordu. Kur’ân’ın ilk muhatabı ve en yetkili ilk müfessiri olan Allah Rasûlünün, Kur’ân’ın bazı ayetlerinin manalarını bilememesi düşünülemez. Şu halde, bu harflerin Allah ve Rasulu arasında bir sır olarak kalması istenmiş olma ihtimali daha ma’kul gözükmektedir. Ya da sahabiler de kendi bilgi ve zekâ seviyelerine göre bu harflerin manalarını anladıklarından dolayı onlarla ilgili Hz. Peygamber’e (s.a.s) soru sormayı zâid görmüş olabilirler.⁷⁹⁰

Ebussuûd Efendi de Tefsirinde huruf-i mukattaâ ile ilgili izahlar getirmiş genelde müfessirlerin beyan ettikleri manaları aktarmakla iktafa etmiştir. Konuyla ilgili olarak Bakara sûresin birinci ayetinin tefsirinde şu açıklamaları yapmıştır: “Kur’an-ı Kerim’in bazı sûrelerinin başında yer alan, birbirinden ayrı ve bağımsız ve bu sebeple herhangi bir kelime oluşturması mümkün olmayan harflere mukataa harfleri denir.

⁷⁸⁶ Eroğlu, *Kur’an İlimlerini*, s. 114

⁷⁸⁷ Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 125

⁷⁸⁸ Fussilet, 41/ 26

⁷⁸⁹ Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 125

⁷⁹⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 174

Bunlar o harflerin isimleriyle okunur. Fakat bu harfler, terki b ettiikleri kelime içinde okunurken duruma göre bazı teleffuz değişikliklerine uğrarlar.

Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: Her kim Allah'ın kitabından bir harf okursa bu harf mukabilinde kendisine bir hasene vardır ve her hasene on misliyledir. Elif – lâ m – mim bir harftir demiyorum. Fakat Elif'ün harftir. Lâ m'ün harftir ve Mim'ün bir harftir. Tirmizi ve Darimi'nin rivayet ettikleri hadiste Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle ifade buyurmuşlardır: “Ben size ‘Elif, Lâ m, Mim’ bir harftir; zâlike'l-kitap bir harftir demiyorum; fakat Elif, bir harftir, Lâ m bir harftir, Mim bir harftir, zâl bir harftir, kâf bir harftir”.⁷⁹¹

Açıkça anlaşıldığı gibi Kur'an okuyan için va'dedilen sevab kelimeler sayısınınca değil Mushaflarda yazılı harfler sayısındadır. Zikredilen hadiste, Allah'ın kelimından veya Kur'an'dan değil, Allah'ın kitabından denmesi de konuyu açıklığa kavuşturmaktadır. Hadisteki ifadenin bazılarının dediğı gibi, “bir şeyi anlamının ismi” ile isimlendirmekle hiçbir alakası yoktur. Nasıl alakası olur ki burada harf olduğuna hükmedilen ve sevabı gerektiren, Yüce Allah'ın kitabında ayrı ayrı ve basit halde bulunan harflerdir. İster bunlar isimleriyle, ister nefisleriyle ifade edilsin. Şu halde “zâlike'l-kitâb” ibaresini okumanın sevabı, basit ve ayrı ayrı olan harflere karşılık ve onların sayısınınca olur. Yoksa teleffuz edilen isimlere karşılık olmaz. Şu halde burada nazara alınan, harfleri ifade eden sözler olmayıp harflerin ta kendileridir. Her halde buradaki sır şudur ki, sevabın hasıl olması, Kur'an kelimelerinden kastedilen mananın ifade edilmesine bağılıdır. O halde, Kur'ân-ı Kerim'in diğ er kelimeleri ancak harflerinin kendi nefislerini telaffuz etmekle manalarını ifade ettikleri halde, sûrelerin başlarında bulunan mukataa harfleri, onların aksine kendilerinden kastedilen manayı bildirmek için ancak onları kendi isimleriyle okumakla mümkün olur. Böylece aralarında hiçbir fark olmaksızın, Kur'ân-ı Kerim'in kelimelerinin harflerinde olduğu gibi, mukataa harflerinde de isim değil, mana teleffuz edilmiş olur. Nitekim görüldüğü üzere zikredilen hadisın ikinci rivayetinde ﷻ “zal, bir harftir, ﷻ kâf bir harftir” buyrulmak sûretiyle, bu iki harf kendi nefisleriyle telaffuz edildikleri halde, ifade edilirken kendi isimleriyle söylenmişlerdir.⁷⁹²

⁷⁹¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 74

⁷⁹² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 75

2.2.2.1. Huruf-i Mukattaâ'nın Manası

Ebussuûd Efendi bu harflerin durumu ve anlamlarıyla ilgili olarak da değişik görüşler nakletmiştir. Bu görüşleri şöyle sıralayabiliriz.

a) Bu harfler, gizli örtülü ilimlerden, perdeli ve hicablı sırlardandır. Rivayet edildiğine göre Hz. Ebubekir (r.a) “her kitabın bir sırrı vardır; Kur'an'ın sırrı da sûrelerin evvelleri, ibtidaları, ilk baştaki harf ve kelimeleridir”⁷⁹³ diye bu harflerin esrarına vurgu yapmıştır.

Hz. Ali (r.a.) ise “her kitabın bir safveti (en iyi kısmı) vardır. Bu kitabın da safveti sûrelerin başlarında bulunan hece harfleridir” diye ifade buyurduğu rivayet edilmektedir.⁷⁹⁴

İbn-i Abbas'tan (r.a) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: “İslam âlimleri, sûrelerin başlarında bulunan hece harflerinin manalarını idrak etmekten aciz kalmışlardır.”

Tabiin bilginlerinden aynı zamanda Ebu Hanife'nin hadis hocası olan Şa'bi (ö.641/728)'den bu harflerin manası sorulduğunda ise şöyle cevap vermiştir. “Bu harfler, Yüce Allah'ın sırrıdır, onlardan bir şey sormayın.”⁷⁹⁵

b) Sûrelerin başlarında bulunan bu harfler, Yüce Allah'ın isimlerinden veya O'nun fiili sıfatlarından bir işarettir. Tabiinden ünlü tefsir âlimi Muhammed b. Kâ'b el-Kûrezi'ye göre, bu harfler Cenab-ı Hakk'ın fiili sıfatlarını ifade etmektedirler. Yani Elif, “âlâuhû” ya işaret eder ki bu, “Allah'ın nimetlerini” anlamına gelir. Lâm, “Allah'ın lütfu”; Mim ise, “Allah'ın mecdi ve mülkü” yani şanı, şerefi ve saltanatı anlamına gelir.

c) Bu harfler hesab kabilindendir ki, her birinin bir rakam değeri vardır.

d) Elif, Allah'a; Lâm Cebrâil'e; Mim de Hz. Muhammed'e (s.a.s) delalet etmektedir ki; bu da “Yüce Allah, bu kitabı Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirmiştir” demektir.

e) Bu harfler, Allah tarafından kasem için kullanılmışlardır. Çünkü bu harfler, bütün lügatların asılları, Allah tarafından indirilen kitapların ana kaynakları ve Allah'ın ismi şeriflerinin temelleridir.⁷⁹⁶

f) Bu harfler, bir kelamın sonu ve başka bir kelamın başlangıcına işarettir.

⁷⁹³ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 76

⁷⁹⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 76

⁷⁹⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 76

⁷⁹⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 76

g) Bu harfler, başında bulundukları sûrelerin isimleridir. İslam âlimlerinin ekserisi bu düşüncededir. Basralı nahivcilerin üstadı kabul edilen Halil el-Ezdi (ö. 778) ile O'nun talebesi Sibeveyh de (ö.796) bu görüştedir. Onlara göre, sûrelerin bu mukattaâ harfleriyle isimlendirilmeleri, sûrelerin de bu harflerin oluşturduğu Arapça kelimelerden meydana geldiklerini bildirmek içindir. Böylece bütün insanlara Kur'ân'ın bir mucize olduğu uyarısı yapılmış olmaktadır. Yani eğer Kur'ân Allah tarafından vahyedilmiş olmasaydı, insanlar onunla yarışmakta aciz kalmazlardı. Tabiînin ünlü tefsir âlimlerinden Muhammed el-Kelbi (ö.685/763), İsmail es-Süddi (ö. 745) ve Katade'nin (680/735) görüşleri de bu görüşe yakındır. Onlara göre de sûrelerin başlarındaki bu harfler Kur'ân'ın isimleridir. Üç veya daha fazla kelimenin “Hadramut” örneğinde olduğu gibi bir isim oluşturması Arap dilcileri tarafından garipsenmiş olmakla beraber kelimeler birbirinden ayrı olduğu halde, bunlardan bir isim oluşturulmasında garipsenecek bir şey yoktur. Bu harflerin sûrelerin isimleri olarak kabul edilmeleri halinde müsemma, yalnız sûrelerin başı değil, sûrelerin tamamı olur.⁷⁹⁷

Sonuç olarak bu görüşe göre isimde müsemmaya dahil olmuş olur ki, bunda bir mahzur yoktur. Tıpkı bunun aksinde bir sakınca olmadığı gibi. Mushaflarda sûre başlarındaki bu harflerin yazılışında isimlerin şekli değil, müsemmaların şekli yazılmıştır. Çünkü bu şekil teleffuzu kolaylaştırır. Bir de zikredilen harflerin bu şekilde yazılmasında, özellikle beş harfli olanlardaki uzunluk sakıncası önlenmiş olmaktadır. Üstelik Mushaf hattındaki kurala aykırılık ta söz konusu olmaz. Sûrelerin başlarındaki bu harflerin telaffuz ve okunuşu ise; heceleme tarzında olur, yahutta harfleri saymak sûretiyle olur ki, tahkik ehlinin çoğu bu eğilimdedir. İslam âlimlerine göre sûrelerin başlarında bu mukattaâ harflerinin zikredilmesi, Kur'ân'ın meydan okuduğu insanlara bir uyarıdır.

Şöyle ki: görüldüğü gibi Kur'ân ayetleri de insanoğlunun sözlerini oluşturan harflerden meydana gelmiştir. Eğer Kur'an, bütün kuvvet ve kudretlerin yaratıcısı Allah tarafından indirilmemiş olsaydı, insanlar Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirmek konusunda bu kadar acze düşmezlerdi. Oysa onlar, edebi yarışmalarda usta biniciler ve övünme meclislerinde söz beyleridir. Onlar Kur'ân'a karşı birbirleriyle yardımlaştıkları

⁷⁹⁷ Ebussuûd, *İrşad*, I, 77

ve onu halkın gözünden düşürmek için her yola başvurdıkları halde ona yakın bir şey ortaya koyamamışlardır.⁷⁹⁸

h) Sûrelerin başlarında birbirinden bağımsız harfler bulunması diğer ayetlere nisbetle bir başkalık ve farklılıktır ki bu da i'cazın bir nevidir.

Çünkü söz arasında harflerin kendilerini telaffuz etmek, avam ve havasın yaptığı alışılmış bir şey ise de, harflerin isimlerini teleffuz etmek ancak okuyup yazma bilenlerin işidir. Bu sahayla ilgisi olmayanların durumu, kartal yumurtasını ele geçirmekten daha zordur. Özellikle bu isimlerin sözle ifadesi üstün akıl erbabını ve yüksek dirayet sahiplerini hayrette bırakan ve maksadı anlamada acze düşüren garib bir üslûb ve harika bir nazımla yapılp ve sırların sırlarından haber veriliyorsa bu beşer işi değildir.⁷⁹⁹

1) Kur'ân-ı Kerim'in yirmi dokuz sûresinin başında huruf-i mukattaa vardır ki bu da mu'cizevi bir tevafuktur. Çünkü Arap alfabesindeki harf sayısı da yirmi dokuzdur. Alfabenin yaklaşık yarısı bu sûrelerin başında zikredilmiştir. Ayrıca bu harflerin zikredildiği yirmi dokuz sûre, sayı olarak yaklaşık Kur'ân'ın dörtte biridir. İncelemeler bu sonucu ortaya çıkarmıştır.

“Elif-Lam-Mim” harf grubunun dışında “Elif-Lam-Ra” grubu hakkında bir açıklama getirmeyen Ebussuûd Efendi, Rad sûresinin başında yer alan “Elif-lam-Mim-Ra” harflerinin anlamıyla ilgili olarak İbni Abbas'tan (r.a.) rivayet edilen bir haberi naklederek şöyle demiştir: “Sûrelerin başında bulunan harflerin her biri bir kelimedenden alınmış olup “Ben Allah, bilirim ve görürüm” demektir.⁸⁰⁰

Taha sûresinin başında bulunan “Ta-Ha” harflerinin manasıyla alakalı olarakta şunları zikretmiştir: “Bunu anlamı, ‘Ey kişi’ demektir ki, bu anlam İbni Abbas, Hasan, İkrime ve Kelbi'den rivayet edilmiştir.”⁸⁰¹

Şuara ve Kasas sûrelerinin başlarındaki “Ta-Sin-Mim” harflerinin anlamlarıyla ilgili farklı bir açıklama yapmayan müfessir, Yasin sûresinin başındaki “Ya-Sin” harfleriyle ilgili olarak şu izahı yapmıştır: “İbni Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Tayy kabilesinin lehçesinde ‘Yasin, ey insan’ demektir ki, bu insandan maksatda Hz.Muhammed'dir. (s.a.s.)”⁸⁰²

⁷⁹⁸ Ebussuûd, *İrşad*, I, 78

⁷⁹⁹ Ebussuûd, *İrşad*, I, 78

⁸⁰⁰ Ebussuûd, *İrşad*, IV, 488

⁸⁰¹ Ebussuûd, *İrşad*, V, 396

⁸⁰² Ebussuûd, *İrşad*, VII, 64

“Hamim” ler ile başlayan ve ‘Havamim’ diye isimlendirilen yedi sûrenin başlarındaki bu harflere herhangi bir açıklama getirmeyen müfessir, Sad sûresinin başında yer alan ‘Sad’ harfi ile alakalı ise şu açıklamayı yapmıştır: “Bu harf, karşılık vermek anlamında bir emirdir. Yani, Kur’an’a amelinle karşılık ver, O’nun emirlerini yerin getir, yasaklarından kaçın ve O’nun ahlakıyla ahlaklan. Yahut “Allah doğru söylemiştir” veya “Muhammed doğru sadıktır” gibi bir kelamın remzidir.”⁸⁰³ Kaf sûresinin başında yer alan ‘Kaf’ harfi ile ilgili olarakda yukarıda zikredilen ifadeleri tekrar etmiştir.⁸⁰⁴

Ey zihinlerin, ince hikmetlerini düşünemediği; ey fikir ellerinin yetişemediği yüksek kudret sahibi Allah’ım! Sen ne kadar yücesin, Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederiz.⁸⁰⁵

Ebussuûd Efendi, Bakara sûresinin başında ifade edilen huruf-i mukatta ile ilgili tafsili bir açıklama yapmış ve bu konuda Ulumu’l-Kur’ân eserlerinde zikredilmiş malumatları beyan etmiştir. İslam âlimlerinin bu konudaki görüşlerini geniş bir şekilde açıklayarak okuyucuya doyurucu bilgiler sunmuştur. Bu harflerin anlamıyla ilgili görüşleri sayarken kendi düşüncesini ifade etmemiştir. Zannımızca İslam âlimlerinin ekserinin benimsemiş olduğu ki ‘bu harfler, başında bulundukları sûrelerin isimleridir’ görüşünü kabul etmektedir. Müellifin, bu görüşü açıklarken daha fazla ayrıntıya girmiş olması ve bu yorumun, Kur’ân’ın mucizevî yönünü ortaya çıkardığını belirtmesi de bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Ebussuûd Efendi’nin huruf-i mukatta ile ilgili vermiş olduğu bu bilgiler, bazı lafız farklılıkları dikkate alınmazsa Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde de aynen mevcuttur.⁸⁰⁶

2.2.2.2. Huruf-i Mukattaâ’nın Ayet Olup Olmadığı Meselesi

Sûre başlarında bulunan mukattaâ harflerinin tam bir ayet olup olmadığı meselesi de İslam âlimlerince tartışılmıştır. Muhtar olan kavle göre onlar, mustakil bir ayet değil kendilerini takib eden ayetin bir parçasıdır.⁸⁰⁷ Küfeliler, huruf-i mukattaânın

⁸⁰³ Ebussuûd, *İrşad*, VII, 143

⁸⁰⁴ Ebussuûd, *İrşad*, VII, 442

⁸⁰⁵ Ebussuûd, *İrşad*, VII, 442

⁸⁰⁶ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 19; 49; IV, 70, 148, 184, 208; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, II, 13; II, 49, 306, 337, 382, 392, 403, 415, 421.

⁸⁰⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 136

bazısını tam bir ayet, bazılarını da bir ayetin cüz'ü kabul etmişlerdir. Basralılar ise bunların hiçbirini mustakil bir ayet olarak kabul etmemişlerdir.⁸⁰⁸

Müfessir Ebusuûd Efendi bu konuyu da tefsirinde ayrıntı olarak ele almış, mukattaâ harflerinin hangisinin müstakil ayet olduğunu hangisinin ayet olmayıp, takibeden ayetin bir parçası olduğunu açıklamış ve bu konuda Küfelilerin görüşünü benimsediğini ifade etmiştir.⁸⁰⁹ Huruf-i Mukattaa'nın ayet sayılıp sayılmadığı konusunda tefsirinde şu açıklamaları yapmıştır. "Edebi sözlerdeki çeşitlilik âdetine binaen sûrelerin başlarındaki birbirinden bağımsız harflerin bazıları tek, bazıları iki veya daha fazladır. Hatta sayıları beşe kadar çıkmaktadır. Üstelik aynı gayeye ma'tuf olarak, kelimelerin yapısı da gözetilmiş ve bu harflerin tamamı bir defada zikredilmeyip sûrelere dağıtılmıştır. Bir de bu harflerin tekrar tekrar zikredilmelerinde fazla ifade vardır. Bu harf gruplarından her biri bir sûreye tahsis edilmiş ve bunlar başka sûrelerde sayılmamıştır. Bu harf gruplarından bazıları bir ayet sayılmış, bazıları sayılmamıştır. Bu tamamen tevkifi başka bir ifade ile vahyin öylece tesbitidir. Bunun gerekçesi yoktur. Şimdi bu harflerin hangileri ayettir, hangileri değildir. Bunları görelim:

a) الم "Elif-Lâm-Mim" hangi sûrenin başında bulunuyorsa bir ayettir. Ali İmran sûresinin başındaki bu harflerin ayet olmadığı hususunda zayıf bir görüş vardır.

b) A'raf sûresinin başındaki المص "Elif-Lâm-Mim-Sâd" bir ayettir.

c) Ra'd Sûresinin başındaki المر "Elif-Lâm-Mim-Râ" tam bir ayet değildir.⁸¹⁰

ç) Yunus, Hud, Yusuf, İbrahim ve Hicr Sûrelerinin başlarında bulunan الر "Elif- Lâm-Ra" harfleri de birer ayet sayılmamışlardır. Bu harfler başlarında bulunduğu bu beş sürenin hiç birinde ayet değildir.

d) Şuara ve Kasas sûrelerinin başlarında bulunan طسم "Tâ-Sîn-Mim" her iki sûrede de başlı başına birer ayettir.

e) Tahâ ve Yasin sûrelerinin baş taraflarında yer alan طه "Tâ-Hâ" ve يس "Yâ-sin" harfleri de müstakil birer ayettir.

f) Neml Sûresinn başındaki طس "Ta-Sin" bir ayet değildir.

g) Mû'min, Fussilet, Şurâ, Zuhuf, Duhan, Casiye ve Ahkâf sûrelerinin başlarında bulunan حم "Hâ-Mim" harfleri bütün bu sûrelerde birer bağımsız ayettirler.

⁸⁰⁸ Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 111-122

⁸⁰⁹ Ebussuûd, *İrşad*, I, 79

⁸¹⁰ Ebussuûd, *İrşad*, I, 79

ğ) Meryem sûresinin başındaki قہیص “Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sad” harfleri de müstakil birer ayettir.

h) Şûra sûresinin başında bulunan حم “Ha-Mim” ve عسق “Ayn-Sin-Kaaf” harfleri iki ayrı grup olarak iki ayrı ayettir.

ı) Sâd sûresinin başındaki ص “sâd”, Kaf sûresindeki ق “Kaâf” ve Kalem sûresinin evvelindeki ن “Nun” harflerinin hiçbirisi kendi başına bir ayet sayılmamıştır.⁸¹¹

Bu görüşler Kûfeli tefsir âlimlerinin görüşüdür ki, **Ebussuûd Efendi**, bu görüşü kabul ederek bu harflerin bir kısmını tam bir ayet kabul etmiş, bir kısmını ise kendinden sonra gelen ayetin bir parçası olarak kabul etmiştir ki, Müellif bu mevzuda da Beydavi ve Keşşafı aynı malumatı paylaşmıştır.⁸¹²

2.2.3. İ'câzû'l – Kur'ân

Ulûmu'l-Kur'ân'ın temel konularından birisi de Kur'ân'ın i'câz'ı meselesidir.⁸¹³ Sözlükte “acze düşürmek”, “aciz bırakmak” anlamına gelen i'câz kelimesinin Kur'ân kelimesine nisbet edilmesiyle oluşan “İ'câzü'l-Kur'ân” terkibinden maksat, ‘Kur'ân’ın tahaddide bulunarak bütün insanları kendi benzerini getirmekten aciz bırakması’dır.⁸¹⁴ Burada esas gaye, bizatihi aciz bırakmak değil, bilakis gelen mesajın hak olduğunu, O’nu getiren peygamberin ise doğruluğunu ortaya koymaktadır.⁸¹⁵

Ebussuûd Efendi de bu konuya ilişkin değerlendirmelerini tefsirinin değişik yerlerinde ortaya koymuştur. Biz bu çalışmamızda onun i'câzü'l-Kur'ân hakkındaki görüşlerini ele alıp inceleyecek ve bu konuyla ilgili düşüncelerini ortaya koymağa çalışacağız.

2.2.3.1. İ'câz Vecihleri

Kur'an; ilim, hüküm ve beyan bakımından beşer gücünü aşan meziyetlerle dolu bir kitaptır. Bütün bu özellikler, aynı zamanda onun mucizelerini gösteren delillerdir. Kur'ân'ın i'câz vecihlerini sınırlandırma hususunda âlimler hayrette kalmışlardır. Bu

⁸¹¹Ebussuûd, *İrşad*, I, 79

⁸¹² Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 19; 49; IV, 70, 148, 184, 208, 235, 269, 284; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, II, 13; II, 49, 306, 337, 382, 392, 403, 415, 421.

⁸¹³ bkz. es-Suyutî, *el-itkan*, IV, 3; Zerkânî, *Menahilü'l-İrfan*, II, 227; Subhi es -Salih, *Mebahis fî Ulumi'l-Kur'an*, s. 329; Cerrahoğlu, *Tefsir usûlu*, s. 112; Demrci, *Tefsir Usûlu*, s. 148.

⁸¹⁴ Zerkani, *Menahilü'l-İrfan*, II, 227; Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 170

⁸¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, DİA, “İ'câzü'l-Kur'ân” md. İstanbul, 2000, XXI, 403-406

konuda fikir beyan eden âlimlerin bazıları, Kur'ân'ın icazını, belirli hususlara indirgemişlerdir. Fakat doğrusu bir çok âlimin belirttiği üzere O'nun İ'câz yönlerini tahdit etmemektir.⁸¹⁶ Biz bu konuda ekser âlimlerin kabul ettiği îcâz vecihleri üzerinde duracağız.

2.2.3.1.1. Belağat ve Fesahati

Nâzil olduğu dönemden itibaren ondört asır geçmesine rağmen hiç kimsenin Kur'ân'a benzer bir eser meydana getirememiş olması, onun Hz. Peygamber'in (s.a.s) en büyük bir mu'cizesi olduğunu isbat etmektedir. Bu özelliğinden dolayı Kur'ân, Arap Dilinin en şaheser bir belağat ve fesahat timsali olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in bu mu'cizevî yönünü ortaya koyabilmek için müstakil eserler yazılmış, buna ilaveten bazı müfessirler de tefsirlerinde bu konuyu ele almışlar ve Kur'ân'ın bu vechini göstermeğe gayret emişlerdir.

Ebussûd Efendi'de Kur'ân'ın belağat ve i'câzını göstermeğe gayret etmiştir. Kur'ân'ın nazm ve üslubundaki i'caz sırlarını; fasl ve vasla, icâz ve itnaba, takdim ve te'hire, i'tiraz ve tezyile ait incelikleri dikkatle incelemiş, terkiplerin ihtiva etmiş olduğu, ince manaları büyük bir ustalıkla ele almıştır.⁸¹⁷

"Ebussuûd'un Tefsirinde Belağat Uygulamaları" adlı doktora çalışmasında "İrşâdü'l-Akli's-Selim" in belağat yönünü inceleyen M. Zeki Karakaya, bu konuda özetle şunları ifade etmektedir: "Güçlü bir belağat ve edebiyat bilgisine sahip olduğunu yazmış olduğu Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleriyle ortaya koyan Ebussuûd Efendi tefsirinde başta meani olmak üzere beyan ve bedi' ilimlerini göz önünde bulundurmuş, Kur'ân ayetlerini açıklarken belaği sanatları özenle işleyerek ayetin manasına yansıtmıştır."⁸¹⁸

Bu konu, müstakil bir eseri isti'ab edecek ölçüde kapsamlı olduğundan, mes'eleyi zikredilen esere havale ederek bir iki misal ile yetinmeği uygun gördük.

Meselâ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ "Şüphesiz o zikri (Kur'ân'ı biz indirdik biz... Onun koruyucusu da elbette biziz"⁸¹⁹ ayetinin tefsirindeki belağat inceliklerini şu şekilde beyan etmiştir: "Görüldüğü gibi isim cümlesi olan bu ayet, devamlılık ifade

⁸¹⁶ Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 174

⁸¹⁷ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 349 – 350

⁸¹⁸ Karakaya, "a.g.t.", s. 31

⁸¹⁹ Hicr, 15/9

eder. Başındaki “İnna” lafzı, tahkik anlamı ihtiva eden اِنَّ “İnne” lafzı, azamet nunu denilen اِنَّا “nâ” zamiri; ikinci, اِنَّا “İnnâ” lafzının yanı sıra, “لَهُ لِحَافِظُونَ” ifadesindeki لَهُ lafzının öne alınması ve لَهُ لِحَافِظُونَ “le hâfızın”daki te’kid lamı, bu cümlelerin manasını güçlendirip pekiştirmek için va’z olunmuşlardır. Ayrıca koruyucular anlamındaki حَافِظُونَ “hafızun” kelimesi, hangi dönemde olursa olsun, hangi yönden gelirse gelsin “Kur’ân’a karşı ileri sürülen her iddia ve itirazların hepsine cevap verecekler bulunacak ve Kur’ân korunacaktır” anlamındadır.⁸²⁰ Bu ayette Yüce Allah, münkir muhataplara bildirdiği haberin doğruluğuna ikna etmek için, ayeti değişik edatlarla tekid etmiştir.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ “(Allahım!) Yalnız sana ibâdet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”⁸²¹ Bu âyette duâ mânâsı ifade eden haber cümlelerine, Ebussuûd Efendi şöyle izah getirmiştir: “Allah’a inanan bir kişi, huşû’ içerisinde ibâdet ederken, okuduğu Fatiha sûresinin إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ âyeti ile Rabbine karşı aczini itiraf ederek, duâ ve niyazda bulunur, münâcât kapılarının açılmasını ister ve şöyle demiş olur: “Ey zâtı ve sıfatlarıyla yüceler yücesi olan Rabbim! Biz ancak sana ibâdet eder ve yine ancak senden yardım isteriz. Senden başkası ne olursa olsun, fânidir. Fânî olana, gerçek anlamıyla ‘Vücûd’ sıfatı verilmesini dahi uygun görmediğimiz halde, biz ona nasıl duâ ve ibâdet eder ve ondan nasıl yardım isteriz!”⁸²²

Müfessir, bu açıklamasını müteâkiben, “Namazların her rek’atında Fatiha sûresi okumanın vacip olmasının sırrını, “Allah’a ibâdet eden bir kulun, her şeyi bir kenara bırakıp, ihlâs ve samimiyetle okuduğu إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ âyetiyle, yaptığı her ibâdet ve münâcâtı, yalnız Allah’a tahsîs etmesinde aramak gerekir”⁸²³ diyerek, farklı bir izah getirerek orijinal bir yorum yapmıştır.

ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ . الم . “Elif, lam, mim, bu kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir”⁸²⁴ ayetinin cümleleri, mana bakımından birbirlerini destekledikleri için, araları atıf harfiyle vasl edilmeyip fasledilmişlerdir.⁸²⁵

فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (Yemediklerini görünce) onlardan İbrahim’in içine bir korku düştü. Onlar, “korkma”, dediler ve onu bilgin bir oğul ile

⁸²⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 62; bkz. Karakaya, “a.g.t.”, s. 36

⁸²¹ Fâtiha, 1/5

⁸²² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 59

⁸²³ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 63

⁸²⁴ Bakara, 2/2

⁸²⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 29; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, I, 19

müjdelediler.”⁸²⁶ Hz. İbrahim’e (a.s.), tanımadığı kişiler, gelip misafir olurlar. Misafir severliği ile bilinen Hz. İbrahim, özel olarak hazırlattığı bir yemeği onlara ikrâm eder. Ancak, onların yemediğini gören Hz. İbrahim’in içinde, “Acaba bunlar, kötü bir amaçla mı geldiler?” diye bir endişe uyanır. Onlar, Hz. İbrâhîm’in ifadesinden, bunu fark ederler. Bunun üzerine O’na, “Korkma!” derler ve âlim bir oğlunun olacağı, müjdesini verirler. Hz. İbrahim, bunların Allah tarafından gönderilen melekler olduğunu anlayınca, artık endişesi kalmaz.

Görüldüğü üzere, âyette açıklanan konular arasında mâna bakımından bir bağlantı bulunmakla birlikte, gelen misâfirlerin amacının bilinmemesi, “Acaba bunlar kötü bir amaçla mı geldiler?” diye endişeye kapılan Hz. İbrahim’e gelen meleklerin, “لَا تَخَفْ: Korkma!” demeleri, akla gelen bir soruya cevap gibidir. Dolayısıyla, bu cümlelerin atıf yoluyla önceki cümleye vasl edilmesi uygun düşmediğinden, fasl edilmiştir.⁸²⁷ Görülüyor ki, mânalar ilmi olan meânî ilmindeki belâğî sanatların tamamında, mâna esas alınmaktadır.

“...وَاللَّهُ يَفْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ”...Allah (rızkı) daraltır ve genişletir. Ancak ona döndürüleceksiniz.”⁸²⁸ Aynı i’rabı paylaşan iki cümle, atıf harfîyle vasl edildikleri bu ayette açıkça görülmektedir. Yüce Allah, hikmetinin gereği olarak kullarının bazısının rızkını daraltır, bazısını da bollaştırır. Ancak geniş bir imkâna kavuşanlar, eğer cimrilik ederlerse, mevcut durumları değiştirilir. Allah dilediği gibi tasarruf eder. “Daraltır” anlamındaki يَفْبِضُ “Yakbidu” kelimesinin, “genişletir” anlamındaki وَيَبْسُطُ “Yebsütu” lafzından önce gelmesi, sanki yoksullukla zenginliğin birbirini takib ettiğini, her ikisinin de kalıcı olmadığını bildirerek fakirleri teselli eder.⁸²⁹

“ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ” “Nimetlere karşı nankörlük etmeleri sebebi ile onları işte böyle cezalandırdık. Biz (bu şekilde) ancak nankörleri cezalandırırız”⁸³⁰ Önceden kendilerine imârlı meskenler, bağlar ve bahçeler gibi çeşitli nimetler verilen, sonra aşırı nankörlük etmeleri yüzünden, ellerinden alınıp cezâlandırılan topluluklardan biri de Sebe’ kavmidir. Âyette geçen “وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ” : Biz (bu şekilde) ancak nankörleri cezalandırırız” cümlesinde yer alan tekitleri dile getiren bir ifade ile “Bizim, bu çok acı cezayı onlara vermemiz veya verdiğimiz

⁸²⁶ Zâriyât, 51/28

⁸²⁷ Ebussuûd, *İrşad*, VII, 461; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, I, 19

⁸²⁸ Bakara, 2/ 245

⁸²⁹ Ebussuûd, *İrşad*, I, 38; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, I, 19; bkz. Karakaya, “a.g.t.”, s. 84

⁸³⁰ Sebe’, 34/17

nimetleri ellerinden çekip alarak, durumlarını tersine çevirmemiz, ancak ve ancak onların inkârları ve nankörlükleri yüzündendir” denebilir. İşte bu açıklamadan, “Biz, küfürde ve nankörlükte aşırı gidenlerden başkasına böyle bir ceza vermeyiz” anlamı ortaya çıkar.⁸³¹

Âyetin dört kelimedenden ibaret olan, *وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ* cümlesinin, çok geniş bir mânayı, son derece açık ve yalın bir ifade ile beyân etmesi, Kur’ân’ın i’câzını gösterir. Böyle bir beyân, Kur’ân’dan başka bir sözde bulunamaz.⁸³²

وَآتَوْا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ “Bilddiğiniz her şeyi size veren, size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar veren Allah’a karşı gelmekten sakının.”⁸³³

Bir konuyu anlatırken sözü, önce kapalı söyledikten sonra o kapalılığı açıklamaya “ibhâmdan sonra izah” denilir. Bundan maksat ise, önce muhâtabın dikkatini çekmek, konuyla irtibatını sağlamak, sonra da o konunun anlaşılmasına yardımcı olacak detaylı bir açıklamada bulunmaktır. Zira “icmâlden sonra tafsîl, ibhâmın peşine de tefsîr” çok etkili bir anlatım tarzıdır.

Mezkûr âyette, “bildiğiniz her şeyi size veren” şeklinde önce kapalı bir ifadeye yer verilmiş, arkasından da, “her şey” ifadesinden nelerin kast edildiği, “size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar veren” şeklinde açıklanarak bu kapalılık, giderilmiştir.⁸³⁴ Böylece “ibhâm”dan sonra, “izâh” yapma sanatı gerçekleşmiştir.

Bu ayetlerin tefsirinde Ebussuûd Efendi, belağâtın ana dallarından olan meânî ilminin inceliklerinden olan haber cümlesi, fasl - vasl, icaz - itnab konularını ayrıntılı bir şekilde ele alarak, Kur’ân’ın ihtiva etmiş olduğu dakik manaları ortaya çıkarmıştır. Bunun yanı sıra yine belağâtın diğer dalları olan “bedi ve beyan ilimleri” ile ilgili ince manaları da tefsirinde bolca ele alıp işlemiştir.

Kur’ân’ın İ’câz vecihlerinden en önemli yönü onun yukarıda bir nebze de olsa göstermeğe çalıştığımız belağât ve fesahat yönünden harikulâde olmasıdır. Bu özelliğinden dolayı insanlar, onun benzerini getirmekten aciz kalmışlardır. Cenab-ı Hakk’da “Kur’ân’ın Allah kelamı olduğuna inanmayan inkarcılara, onun bir benzerini getirmeleri konusunda meydan okumaktadır.”

⁸³¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VI I, 138; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, II, 288

⁸³² Karakaya, “a.g.t.”, s. 86

⁸³³ Şu’arâ, 26/132, 133, 134

⁸³⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 257; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, II, 184

Ebussud Efendi de Kur'ân'daki "tehadidi ayetleri" üzerinde durmuş ve insanların bu konudaki aciziyetini, Kur'ân'ın mu'cizeliğine hamletmiştir. Konuyla ilgili ayetin tefsirinde şunları zikretmiştir:

"De ki andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."⁸³⁵ Kur'ân'ın yüce kadrini bilmeyen ve yüce şanını anlamayan, aksine onun beşer kelimelerden ibaret olduğunu iddia eden kimselere de ki: "Ant olsun, eğer belâgat, güzel nazım ve mükemmel mana bakımından akılların idrak edemediği kadar üstün sıfatlar taşıyan bu Kur'ân'ın benzerini meydana getirmek üzere insanlar ve cinler bir araya gelip ittifak etseler ve hayallerini gerçekleştirmek hususunda birbirlerine yardımcı da olsalar, aralarında fesahat, belâgat ehli Araplar ve yüksek beyan sahibi usta edibler de olsa onun benzerini meydana getiremezler."⁸³⁶ Aynı şekilde Hud uresinin 13. ayetinin tefsirinde de Kur'ân'ın mucizevi yönlerini sayarken belâgat ve güzel ifade yönünden "onun gibi on sûre getirin, isterse kendi uydurmanız olsun"⁸³⁷ diyerek Kur'ân'ın bu yönüne dikkat çekmiştir.

Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu kabul etmeyen müşrikleri susturmak üzere inzal buyrulan "Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz Kur'an hakkında şüphe ediyorsanız, haydi O'nun benzeri bir sûre getirin, eğer doğru söyleyenler iseniz Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın"⁸³⁸ ayetin açıklamasında ise şunları zikretmiştir: "... O halde siz de onun benzeri bir sûre getirin anlamındaki bu ilahi kelâm, o kâfirlerin acizini ortaya koymak ve onlara acizliğini bildirmek kabilindendir. Bu tıpkı 'Haydi Sen de (Güneşi) batıdan getir'⁸³⁹ ayetindeki gibi onların acizliklerini ortaya koyan bir ayettir."⁸⁴⁰

Daha sonra من مثله deki "min" in tefsiriyle ilgili özetle şu açıklamaları yapmıştır: "Bu hususta değişik görüşler mevcuttur ki, bunları şöyle sıralayabiliriz:

a) Bu من "min" beyan "mim" idir. Bu takdirde onun gibi mertebesi yüce, ifadesi derin, belâgatı eşsiz ve i'cazın diğer vasıflarını haiz bir sûre getirin anlamı belirtilmiş olur.

⁸³⁵ İsra, 17/ 88

⁸³⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 252

⁸³⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 302

⁸³⁸ Bakara, 2/ 23

⁸³⁹ Bakara, 2/ 258

⁸⁴⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 168

b) **من** Teb'izi manada yorumlandığı takdirde, gerçekte onun benzeri olduğu manası anlaşılır ve sanki “onun benzerinin bazılarını getirin “denmiş olur. Bu takdirde acz konusu ortadan kalkar. Oysa maksut olan mana insanların bu konuda acz içinde oluklarını ortaya koymaktır.⁸⁴¹

c) **من** ibtida olarak yorumlandığı takdirde **مثله** “mislihi; O'nun mislinden”, zamiri, zorunlu olarak peygamberimize raci olur. Çünkü Kur'ân'a râci olduğunda yine hakikatte onun benzerinin olabileceği anlamı ortaya çıkar. Ama zikredilen zamir peygamberimize râci olursa, beşer fıtratında, belağatta ve ümmilikte Hz. Muhammed (s.a.s) benzeri bir insandan bir sûre getirin demek olur. Ancak bu, böyle olmayanların bundan aciz olduğu manasına da gelmez. Fakat onların birer birer veya bir araya gelerek topluca buna muktedir olabilecekleri ihtimali ortaya çıkar. O zaman top yekûn bir ümmete meydan okuyup yaya veya atlı herkesin muaraza yarışı için toplanmalarını emretmek nerede kalır? Nitekim ayetin devamında şöyle meydan okunmaktadır. Allah'tan başka bütün şahitlerinizi de çağırın... Eğer iddianızda sadık iseniz: Yani eğer, Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in sözü olduğu iddiasında doğru iseniz, haydi siz de onunki gibi, onunkine benzer bir sûre getirin.

Kâfirlerin o iddialarındaki doğruluğu, onların bir sûrenin benzerini getirmeye muktedir olmalarını gerektirir. Çünkü onlar da Hz. Muhammed (s.a.s) gibi beşer ve arap olma vasfını taşımaktadırlar. Üstelik onlar hitabet ve şiirle uzun zamandır meşgul olmakta, nazım ve nesir üzerinde çalışmakta ve tarihi vakaları ezbere bilmektedirler. Özellikle dayanışmaları ve yardımlaşmaları halinde bu vasıflar daha da kuvvet kazanabilir. Ve hiç şüphesiz bir şeye muktedir olmak, onu ortaya koymakla isbat edilebilir.⁸⁴²

Kur'ân'ın defaatle kâfirleri muazaraya davet etmesi ve onlar bu işe canla başla sarıldıkları halde onun bir sûresine benzer bir sûre getirememeleri, Kur'ân'ın beşer sözü olmayıp Allah kelamı olduğunu isbat etmektedir. Evet, Kur'ân'a kalemle mukabele etmeğe güç yetirselerdi, Müslüman olduktan sonra dünyayı idare eden o zeki insanlar, bu kolay yolu tercih edip kendilerini maddi ve manevi tehlikelerden kurtaracaklardı. Fakat bu konuda aciz kaldıklarından dolayı muharebe gibi ve dehşetli ve uzun yolu

⁸⁴¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I,169

⁸⁴² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 172

tercih ettiler. Demek kalemle mukabele mümkün olmadığından kılıçla muharebeye mecbur kaldılar.⁸⁴³

2.2.3.1.2. Nazmı ve Tertibi

Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden birisi de onun nazm ve tertibidir. Nazm, sözlükte “inci ve benzeri kıymetli taşları dizmek, sözü birbiri peşinden söylemek, toplamak ve telif etmek” anlamlarına gelir.⁸⁴⁴ Terim olarak ise; ‘tutarlı delaletler ortaya çıkarmak maksadıyla mana bakımından birbiriyle uyumlu lafızların, aklın uygun gördüğü tarzda bir araya getirilmesi’ olarak tarif edilmiştir.⁸⁴⁵

Abdulkahir Cürcani tarafından geliştirilen nazm teorisi ki, O'na göre “Kur'ân'ın i'cazı, ne ‘sarfe’ anlayışında ne sadece lafızlarda ne de manada olmadığı, en kapsamlı şekliyle Kur'ân'ın insanlara bir benzerini getirmeleri konusunda meydana okuduğu hususun, O'nun nazmı” olduğu düşüncesine dayanır. Cürcânî'nin bu düşüncesi kendisinden sonra gelen Zemahşeri, Râzi, Sekkâki, Beydavi ve Ebussuûd gibi müfessirleri etkilemiştir.⁸⁴⁶

Kur'ân'ın nazmını, onun en önemli i'caz vecihlerinden addeden Ebussuûd Efendi de tefsirinde “nazm, mesak ve bunlarla aynı anlama gelen siyak” terimlerini çokça zikrederek göstermiştir. O eserinde, nazm anlamını havi olan siyak ve sibak terimini kullanmıştır ki, bu kullanım Ebussuûda has bir ifade tarzıdır.⁸⁴⁷

Müfessir, ayetlerin tefsirinde ve anlamını tesbit etmede, ayetin tertibine, siyak ve sibakına büyük önem vermiştir. Bu çerçevede rivayetleri tahlil etmede, gramatik tahlillerde, fıkhi meselelerin izahında, kıraat farklılıklarında ve ayetlerin te'vili gibi hususlarda siyak ve sibaka hakem rolü yüklemiştir. Bizde bu sayılan hususlara, onun tefsirinden bazı misaller arz etmek sûretiyle meseleye açıklık getirmek istiyoruz.

Mesela, Duhan sûresinin 10-14. ayetlerinde geçen “duhan” kelimesinin anlamıyla ilgili Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilen iki hadisten birisini siyakı esas olarak tercih etmiştir.

⁸⁴³ Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, Rnk yayınları, İstanbul, 2010, s. 400

⁸⁴⁴ Sedat Şensoy, “Nazmü'l-Kur'an” md. DİA, 2006, cilt, XXXII, 464-466; Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 176

⁸⁴⁵ Muhammed b. Ali et-Tehanevi, *Keşşafü İstilahatü'l-Fünun ve'l-Ulum*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996, II, 1710

⁸⁴⁶ Ekin, s.116

⁸⁴⁷ Ekin, s. 153

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ “O halde sen göğün, bütün insanları saracak olan aşikâr bir duman çıkaracağı günü gözle. Bu gayet acı bir azaptır. İşte o zaman insanlar ‘Ey Rabbimiz! Bizden bu azabı kaldır, çünkü artık iman ediyoruz’ derler. Onlar nerede iman nerede! Onlar ibret alan, hisse kapalı insanlar değil. Böyle olmadıkları için gerçekleri apaçık anlatan peygamber geldiği halde ona sırtlarını döndüler de, ‘ Bu başkaları tarafından bir şeyler belletilmiş mecnunun biri!’ dediler.”⁸⁴⁸ Bu ayetin tefsirinde Ebussuûd Efendi, öncelikle kendisinin tercih ettiği ve doğru kabul ettiği anlamı ve onu teyid eden rivayeti zikrederek ayetin tefsirine başlar: “Bir önceki ayette Mekke müşriklerinin şek ve şüphe içinde oyalanan, küfürde ısrar eden halleri anlatılmıştır. Burada Yüce Allah şöyle demektedir: ‘Ey Rasulüm! Artık Mekke toplumu şiddetli açlık ve kıtlık dolu günleri beklesinler. Çünkü o günlerde açlıktan insanlar semaya baktıklarında gökyüzünü dumanlı görür. Kıtlık günlerinde kuraklık ve onun sonucu olarak ortalığı toz dumanın kaplaması nedeniyle göz gözü görmez. Araplar her şeyi kuşatıp tesiri altına alan musibet ve şerre mecazi anlamda duhan (duman) ismini verirler ki, ayette ifade edilen “duhan”dan maksat budur. Nitekim ayette anlatılan hadise şöyle olmuştur: Kureyş, Hz. Peygamber’e (s.a.s) düşmanlıkta aşırı gidince Hz. Peygamber (s.a.s) onlara ‘Allah’ım, Mudaroğullarına şiddetini artır. Yusuf Peygamber zamanındaki gibi kıtlık ver’ diye dua etti.⁸⁴⁹ Bunun üzerine öyle bir kıtlık oldu ki, Kureyşliler, hayvan leşlerini, kemiklerini yiyorlar, hatta insanlar havayı duman kaplamış görüyor, birisi konuştuğunda sesini duyuyor fakat dumandan dolayı konuşanın kim olduğunu göremiyordu. Bunun üzerine Ebu Süfyan başkanlığında bir grup Hz. Peygamber’e (s.a.s) gelerek, Allah ve akrabalık hakları için bu durumun kalkması için dua etmesini istemişler ve şayet bu kötü durum üzerimizden kalkarsa kendisine iman edeceklerini bildirmişlerdir. Zaten bu durum sûrenin 12. ayetinde ifade edilmiştir. Bu ayetlerin zikredilen tefsiri, İbni Abbas ile İbni Mesud’un görüşleridir. Mücahid ile Mukatil de bu görüşü benimsemişlerdir.⁸⁵⁰ Ferra ve Zeccâc’ın da tercih ettikleri tefsir budur.⁸⁵¹

⁸⁴⁸ Duhan, 44/ 10-14

⁸⁴⁹ Buhari, tefsir (Duhan Suresi) 2; Ebu’l Hüseyin b. Haccac Kuşeyri, *Sahih-i Müslim*, İhyaut – Turası’l – Arab” Beyrut, ts. Sıfatu’l Münafıkın ve ahkamihim, 40, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetür – Risale, 2001, VI, 107

⁸⁵⁰ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Kur’ânı’l-Azim*, Daru İhyai’t-Türas, Beyrut, 1423, III, 818-819

⁸⁵¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 339

Müfessirin tefsirinde kaydedip ayetin nazmına uymadığı için kabul etmediği rivayet ise şudur: Diğer bir görüşe göre ayette anlatılan “duman”, kıyamet gününden önce gökten gelecek bir dumandır. Bu duman kâfirlerin kulaklarından girecek ve her birinin başı, kızartılmış kafa gibi olacak. Mümine ise nezle gibi te’sir edecek ve bütün yeryüzü, içinde ateş yakılmış penceresiz, her tarafı kapalı bir ev gibi dumanla dolacak. Bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Kıyametin ilk alameti dumandır; sonra İsa b. Meryem’in nüzûl, sonra Aden çukurundan bir ateş çıkıp her tarafı aydınlatacak ve insanları mahşere sevkecektir.” Mecliste bulunan Huzeyfe: “Ya Rasûlallah! O duman nasıl bir şeydir?” diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, (s.a.s) Duhan Sûresinin 10. Ayetini okudu ve buyurdu ki: “Bu duman kâfirin burun deliklerinden, kulaklarından ve dübüründen çıkacaktır.”⁸⁵²

Bu rivayetleri aktardıktan sonra bunlar arasında tercih yapan **Ebussuûd Efendi**, naklettiği ilk rivayetin, ayet-i kerimenin nazmına uygun olduğunu ifade ederek birinci hadisin bu ayetin tefsirine uygun olduğunu bildirmiş bundan sonra ki ayetin de bu görüşü te’yid ettiğini zikretmiştir. Duhan kelimesinden maksadın, ‘kıyametten önce ortaya çıkacak olan duman’ olduğunu ifade eden rivayeti, ayetin nazmına uygun olmadığı için kabul etmemiştir.

Ebussuûd Efendi’nin ayetlerin tefsirinde nazma yüklediği önemli görevlerden birisi de, ayetlerin i’rabında ve mevcut i’rab vecihleri arasında tercihte bulunurken ayetin nazmını belirleyici olarak kabul etmesidir.

Mesela, هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ “O” dur ki gökten yağmur indirir. Hem içeceğiniz su ondan oluşur, hem de hayvanlarınızı içinde otlattığınız ot ve ağaçlar”⁸⁵³ ayetinde Ebussuud Efendi لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ cümlesinin irabıyla ilgili iki vecih zikreder. “Birincisi ki, ayeti celillenin nazmına uygun olduğundan dolayı kendisinin de kabul ettiği i’râb tahlilidir. Şöyle ki شَرَابٌ “şerab” kelimesi لَكُمْ “leküm” ifadesinden anlaşılan zarfı müstekardan (kâinun ifadesinden) dolayı merfudur ve onun faili konumundadır. Yahutta شَرَابٌ “Şerab” kelimesi, mübteda, لَكُمْ “lekum” ifadesi de onun haberidir. Ayetteki ikinci zarf olan مِنْهُ “minhu” ifadesi ise شَرَابٌ kelimesinden haldir. لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ ifadesi, cümle halinde ayetteki ماء “mâen” kelimesinin sıfatıdır.⁸⁵⁴

⁸⁵² Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 340.

⁸⁵³ Nahl, 16/ 10

⁸⁵⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 108

önce belirtildiği vechile kocanın tekrar kadına dönme hakkı baki olan talakın adedi ikidir.

“Boşama iki adettir” değil de “iki defadır” denmesi, her ne kadar iki talakla birden boşama halinde de kocanın rücu’ hakkı yine sabit ise de, hakka uygun olan, iki talakla birden değil, fakat ayrı ayrı boşamaktır. İki talaktan sonra bunun hükmü, ya güzel ilişki ve ince muamele ile kadına rücu’ edip onu tutmak, yâ da güzellikle onu üçüncü talakla boşamaktır. Nitekim yukarıda geçen hadiste Hz. Peygamber’den (s.a.s) böyle rivayet olunmuştur. Bu durumda kadın kesin olarak boşanmış olur.⁸⁵⁷

Zayıf bir görüşe göre ise burada talaktan maksat, şer’î olan boşamadır. Ve iki defadan maksatta ikilemenin kendisi değil, mutlak anlamda tekrarlamadır. Tekrar tekrar demektir. Bu görüşe göre mana şöyle olur. Şer’î boşama, iki veya üç talakı birleştirmek (iki veya üç talakla birden boşamak) değil, fakat biri diğerinden sonra, ara vererek boşamaktır. Çünkü biz Hanefilere göre iki veya üç talakla birden boşamak bidattır. Buna göre “Artık kadını ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle bırakmaktır” cümlesi, yeni bir hüküm ve muhayyerlik ifade eden bir istinaf cümlesidir. Cümlenin başında bulunan “f” harfi de, ta’lim tertibi içindir. Yani siz, ta’lim edilen boşama keyfiyetini öğrendikten sonra önünüzde iki seçenek vardır.⁸⁵⁸

Yukarıdaki izahlardan da anlaşıldığı gibi Ebussuûd Efendi bu ayetin tefsirinde ilgili ibareden kastedilenin ric’i talak olduğunu belirtmiş, buna gerekçe olarak da bir önceki ayette, bu boşamanın hükmünden bahsedilmesini göstererek yine ayetin siyak ve sibakına verdiği önemi göstermiştir.

Ebussuûd Efendi’nin ayeti kerimelerin nazmına verdiği önemi gösteren hususlardan birisi de O’nun ayetlerin te’vilinde de siyak ve sibakı bir tercih unsuru olarak benimsenmiş olmasıdır.

Meselâ, وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ “Onlar senden, o tehdit edildikleri azabı çarçabuk getirmeni istiyorlar. Allah vadinden asla dönmez. Bilin ki Rabbinizin ölçüsüyle bir gün, sizin hesabınıza göre bin yıl gibidir”⁸⁵⁹ ayetinin tefsirinde şunları zikretmektedir: “Bu kelam Allah’ın Hâlim sıfatının ve vakarının son derece geniş olduğunu beyan ederek mezkûr aceleciliklerinin hata

⁸⁵⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 478

⁸⁵⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 480

⁸⁵⁹ Hac, 22/ 47

olduğunu beyan etmekte ve onların sahasının gayet dar olması sebebiyle Allah katında gayet kısa olan süreyi pek uzun bir müddet saydıklarını açıklamaktadır.

Bir görüşe göre bu ayetteki Allah'ın vadiden maksat, her ümmetin helaki için tayin buyurduğu belli bir süredir... Şu halde birinci cümle (Allah, vadinden asla dönmez) o azabın, vaat edilen vaktinden önce gelmesinin imkânsız olduğunu beyan ederek, onların o azabı acele istemelerinin anlamsız olduğunu bildirmektedir. İkinci cümle (Rabbin katında bir gün...). Allah katında pek kısa olan bir müddetin onlar için çok uzun sayıldığını beyan ederek acele etmelerinin anlamsız olduğunu beyan etmektedir.⁸⁶⁰

Bu şekilde ayeti değişik noktalardan tefsir eden Ebussuûd Efendi بِالْعَذَابِ “bi'l-azabi” ifadesini tefsirinde ayeti kerimenin nazmını esas alıp tercihini ona göre yapmaktadır. Burada zikredilen azab ile ilgili olarak öncelikle Semûd ve Lut kavimlerinin helaklarında olduğu gibi inkârcıları bekleyen dünyevi helâk ve musibetler kastedilmektedir. Yani ayetteki azâb, dünya da kâfirlerin başlarına gelecek azaptır. Ayetteki uzun günlerden maksat ise azab gelmeden önce inkârcılara verilen mühlettir.⁸⁶¹

Ebussuûd Efendi, bu ayetin tefsiriyle ilgili diğer bir görüşü naklederek şöyle der: “Ayetteki azab ile uhrevi azab yani, ahretteki azab kastedilmektedir. Yine ayette anlatılan “gün” ifadesi ile de şiddetinden dolayı insanlara uzun gelen azab günü veya gerçekten uzun olan ahiret günleri kastedilmektedir.⁸⁶² Bu ikinci tevili zikrettikten sonra bu yorum, “nazm-ı celilin siyak ve sibakına uygun olmayan bir izahtır” diyerek bu görüşe katılmadığını belirtmiş ve birinci te’vili tercih ettiğini ifade etmiştir. Tercihini ise ayetin sibakında yer alan فَأَمَلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ “...işte ben, o kâfirlere mühlet verdim; sonra kendilerini yakaladım.⁸⁶³ Ayeti ile mezkûr ayetin siyakında gelen وَكَأَيُّنَ مِنْ قَرْيَةٍ أَمَلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ “Nice memleket(ler) vardır ki, zulmedip dururlarken onlara mühlet vermişimdir. Sonra onları yakalamışımdır. Zaten son dönüş ancak banadır.⁸⁶⁴ Ayeti ile desteklemektedir.

Ebussuûd Efendi bu ayetin te’vilini tercih etmesindeki sebebinden de anlaşıldığı gibi O, “nazm-ı celil” ifadesi ile sadece ayetin siyak - sibakını değil, yani açıklayacağı

⁸⁶⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 39

⁸⁶¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 39

⁸⁶² Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 39

⁸⁶³ Hac, 22/ 44

⁸⁶⁴ Hac, 22/ 48

ayetin hemen öncesini ve sonrasını değil, “kelamın bütünlüğünü” kasdetmektedir. Bu hususta O’nun, “Nazmu’l-Kur’an” anlayışını göstermesi bakımından önemlidir.

2.2.3.1.3. Gaybi Haberler Vermesi

Kur’an’ın i’caz vecihlerinden birisi de gaybdan haberler vermesidir. Çünkü Kur’ân’ı Kerim, insanların bilmesi mümkün olmayan haberleri ihtiva etmektedir. Bu haberlerin Hz. Peygamber (s.a.s) gibi ümmi bir zatın fem-i mübareki ile bildirilmesi, elbette Kur’ân’ın, Allamu’l-Ğuyûb’dan (bütün gizli halleri bilen) geldiğini göstermektedir.

Bütün müfessirler gibi Ebussuûd Efendi de tefsirinde bu konuyu ele almış ve Kur’ân’ın bildirdiği bu gaybi haberlerin Hz. Peygamberler’in (s.a.s) nübüvvetine ve Kur’ân’ın Allah kelamı olduğuna işaret ettiğini ifade etmiştir.

Meselâ, Ali İmran sûresinin 34. Ayetinden itibaren anlatılmaya başlanılan Hz. Meryem ile ilgili hadiselerin sonunda **ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ** “(Ey Peygamber!) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem’i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur’a için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu konuda) tartışırken de yanlarında değildin.”⁸⁶⁵ Ayetini tefsir ederken evvela Kur’ân-ı Kerim’de bu ve buna benzer ayetlerde ifade edilen “İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberleridir”⁸⁶⁶ diye başlayan ayetlerin Kur’ân’ın Allah kelamı olduğunu kabul etmeyen kimselere istihza yoluyla, onun vahyi-ilahi olduğunu ortaya koyduğunu zikretmiştir.⁸⁶⁷

Daha sonra, Kur’ân’ın bazen icmalî ve bazen de tafsilî olarak anlattığı bu gaybi haberleri bilmenin iki yolu olduğunu; bunlardan birincisinin o, olaylara bizzat şahit olmak sûretiyle o haberlerin bilinebileceğini, ikincisinin ise, o olayları müşahade edenlerden dinlemek yoluyla elde edebileceğini ifade etmiştir. Hz. Peygamberin (s.a.s) ikinci yol ile bu bilgileri elde etmediğini, onların da pekâlâ bildiklerini, yani O’nun, bu bilgileri bilen birisinden dinleyerek öğrenmiş olduğunu, müşriklerin de kabul etmediklerini, dolayısıyla geriye zorunlu olarak Hz. Peygamber’in (s.a.s) bu olayları

⁸⁶⁵ Ali İmran, 3/ 44

⁸⁶⁶ Bkz. Hud, 11/ 49; Yusuf, 12/ 102; Kasas, 28/ 44-45

⁸⁶⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 59

bizzat yaşayarak öğrenme ihtimalinin kalacağını ki, bunun da imkânsız olduğunu kendilerine gazab ve şiddetli öfke gösterilerek nefyedildiğini bildirmiştir.⁸⁶⁸

Ayette **وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ** “Sen onların yanında değildin,” ibaresinin iki defa tekrar edilmesini, Hz. Peygamber’in (s.a.s) nübüvvetine delalet eden iki ayrı şahit olduğunu ifade eden Ebussuûd Efendi, aynı şekilde mezkûr ayette zikredilen “onların kalemlerini atmaları esnasında ve Meryem’in kefaleti için aralarında tartıştıkları sırada” Hz. Muhammed’in (s.a.s) onların yanlarında olmadığını ve dolayısıyla bu anlatılan olayların O’na vahiy yoluyla bildirilen gaybi haberler olduğunu zikretmiştir.⁸⁶⁹ Zemahşeri ve Beydavi de bu benzeri diğer ayetlerin izahında maziye dair gaybi haberlerin ancak vahiy yoluyla bilinebileceğine vurgu yapmışlar ve bunların Hz. Peygamber’in (s.a.s) doğruluğunun bir göstergesi olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁷⁰

Kur’ân, nâzil olduğu zamana göre istikbalde gerçekleşecek gaybî haberlerden de bahsetmektedir. Kur’an’da istikbale dair haberlerin yer alması ve O’nun ihbar ettiği haberlerinin doğru çıkması Kur’an’ın, Allah kelamı olduğunun bir delilidir. **Ebussuûd Efendi** de Kur’an’ın ıstikbale dönük haberlerini gaybi haberler arasında görmüş ve bunu O’nun i’caz yönlerinden saymıştır.

Mesela **غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ** “Rumlar, yakın bir yerde mağlûb oldular. Ama bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Çünkü işleri karara bağlama yetkisi başında da sonunda da Allah’a aittir. O gün müminler de Allah’ın verdiği zafer sayesinde sevineceklerdir”⁸⁷¹ ayeti gaybî haberler ihtiva eden ayetlerden sadece birisidir. Ebussuûd Efendi de Kur’ân’ın anlattığı bu tarz ayetleri⁸⁷² tefsir etmiş ve bu çeşit ayetlerin Kur’ân’ın mucize olduğuna ve Allah tarafından Hz. Peygamber’e (s.a.s) gönderilmiş olduğuna delalet ettiklerini zikretmiştir.

Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak öncelikle savaşın cereyan ettiği yer ile alakalı olarak o mevkinin Şam yakınlarında olduğunu veyahut Mücahid’den gelen rivayete göre, “Arap topraklarına en yakın yer olan el- Cezire’de vuku’ bulmuş olabileceğini, İbni Abbas’tan rivayet edilen bir habere göre ise bu yenilginin Ürdün ve Filistinde

⁸⁶⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 59

⁸⁶⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 60

⁸⁷⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 206, 252, 327; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, II, 17.

⁸⁷¹ Rum, 30/ 2-5

⁸⁷² Bkz. Tevbe, 9/ 15; Nisa, 4/ 82

meydana geldiğın aktararak⁸⁷³ tefsire başlamıştır. Daha sonra ayetin sebep-i nüzûlü ile ilgili şu bilgileri aktarmıştır:

Rivayet olunduğuna göre İranlılar Rumlara savaş açmış, Ezriat veya Busra’da diğer bir görüşe göre de Cezire’de onlarla karşılaşmış ve Rumları mağlub etmişlerdi. Bu haber Mekke’ye ulaştığında müşrikler sevinmişler ve Müslümanlara: “siz ve hristiyanlar ehl-i kitapsınız, biz ve İranlılar ise putperestiz. İşte bizim kardeşlerimiz, sizin kardeşlerinize galip geldiler. Biz de mutlaka size galip geleceğiz.” Bunun üzerine Hz. Ebubekir (r.a) onlara dedi ki; “Allah sizin gözlerinizi aydın kılmasın! Vallahi Rumlar, birkaç yıl içinde İranlılara karşı mutlaka galip geleceklerdir.” O zaman mel’un Ubeyy b. Halef Hz. Ebubekir’e (r.a)” Yalan söylüyorsun, aramızda bir süre tayin et, bunun için seninle bahse girerim” dedi. Hz. Ebubekir de her iki taraf için on cins deve yavrusu üzerine bahse girdi ve süreyi de üç yıl olarak tayin etti. Durumu Hz. Peygamber’e (s.a.s) anlattı. Hz. Peygamber (s.a.s) buyudu ki: “Ayetle bu süre” بضع “ bid’ ” olarak ifade edilmiş, bu ise üçten dokuza kadar süreyi ifade eder. Siz bahse konu olan malı artırın ve süreyi de uzatın. Bunun üzerine deve yavrularının sayısını yüze çıkarıp süreyi de dokuz yıla uzattılar. Bu arada Ubeyy (Bedir Savaşında) Hz. Peygamberin (s.a.s) elinden aldığı yaradan öldü ve hicretin yedinci yılının başında Rumlar, İranlılara galip geldiler. Bu galibiyet, Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı tarihe rastlamıştı. Başka bir rivayete göre ise, Bedir Savaşı’nın olduğu güne denk gelmişti. O gün hem Müslümanlar, hem de Rumlar zafer kazanmışlardı. Hz. Ebubekir’de (r.a) bahse konu olan deve yavrularını Ubeyy’in çocuklarından alıp Hz. Peygamber’in emriyle fakirlere dağıttı ki, bu bahis, henüz kumar yasaklanmadan önce idi.⁸⁷⁴

Bu bilgileri aktardıktan sonra Ebussuûd Efendi “işte bu ayetlerde, Hz. Muhammed’in (s.a.s) peygamber olduğunu tasdik ve Kur’ân’ın Allah katından nâzil olduğunu isbat eden apaçık mucizelerdir. Çünkü bu ayetlerde bildirilen haberler, Âlim ve Habir olan Allah’tan başka hiç kimsenin bilmediği gaybi haberlerdir”⁸⁷⁵ diye yorumunu ifade etmiştir ki, benzer izahlar Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde de mevcuttur.⁸⁷⁶

⁸⁷³ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 395

⁸⁷⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 396

⁸⁷⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 396

⁸⁷⁶ Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 564; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, IV, 301

Bu ifadelerden de açıkça anlaşıldığı gibi Müfessir, Kur'ân'ın anlattığı gaybi haberleri, hem Hz. Muhammed'in (s.a.s) nübüvvetinin doğruluğuna, yani O'nun Allah tarafından görevlendirilmiş bir resul olduğuna ve hem de Kur'ân'ın Allah tarafından nâzil olmuş ilahi bir kitap olduğuna şehadet eden apaçık deliller olduğunu beyan etmiştir. Çünkü bu haberleri, yani gelecekte vaki olacak olayları kesin bir ifade tarzıyla bir beşerin açıklaması ve açıklanan bu olayların onun haber verdiği şekilde vuku bulması, bu kelamın kesinlikle beşer kelamı olamayacağını, O'nun ancak bütün zamanları aynı anda gören ve bilen Âlim ve Habir olan Allah'ın kelamı olduğunu isbat etmektedir.

2.2.4. Münasebatü'l-Kur'ân

Münasebet, sözlükte iki şey arasındaki ilişki ve benzerlik anlamını ifade etmektedir.⁸⁷⁷ Terim olarak ise, “birbirini takib eden kelime ve cümleler veya arka arkaya anlatılan hadiseler arasındaki irtibat ve ilişki” demektir.⁸⁷⁸

Kur'ân ayetleri çeşitli zaman aralıklarıyla değişik sebeplere binaen nâzil olmuşlardır. Fakat onların değişik zamanlarda indirilmiş olmaları, aralarındaki insicam ve irtibata engel oluşturması şöyle dursun, bilakis bu durum ayet ve sûreler arasındaki insicam ve yakınlığın oluşmasına sebep olmuştur. Öyle ki, bir ayetin bazı kelimeleri yerlerinden oynatıldığı veya tamamen çıkarıldığı zaman karşımıza bir öncekinden apayrı ve ona hiçbir şekilde benzemeyen başka bir kelime dizisi çıkmaktadır.⁸⁷⁹

Birbirini takib eden ayetler arasında mevcut olan bu tenasûb ve insicam aynı zamanda ayet ve sûrelerin baş tarafları ile sonları arasında da mevcuttur. Dolayısıyla onlardan birsinin yerini değiştirmek yahut kendi içerisinde takdim ve te'hire tabi tutmak sûretiyle bir lafzın yerini tebdil etmek asla mümkün değildir. Çünkü bu, Kur'ân'ın tertibiyle alakalı bir durum olup o da, Kur'ân'ın mucizevî yönlerinden birisine işaret etmektedir.⁸⁸⁰

Ebussuûd Efendi de tefsirinde bir konuya fazlaca ehemmiyet veren müfessirlerdendir.⁸⁸¹ O, genel olarak ayetlerin tefsirine bir önceki ayetle münasebetini

⁸⁷⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 35

⁸⁷⁸ Mehmet Faik Yılmaz, DİA, “*Münasebatü'l-ayat ve '-suver'*” İstanbul, 2006, XXXI, 569; Demirci, *Tefsir Usûlu*, s. 191

⁸⁷⁹ Aydemir, s. 20

⁸⁸⁰ Yılmaz, “*a.g.m.*”, XXXI, 570

⁸⁸¹ Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirin*, I, 350

zikrederek başlar. Ayetler arasında varolan münasebetin gerekçesini veya münasebetin yönünü izah eder ki, bu münasebet bazen bizzat siyak ve bazende siyak ile ilgili bir unsur olmaktadır.

Ayetin fezlekesinin, ayetin muhtevası ve maksadıyla ilişkisine açıklık getiren Ebussuûd Efendi, bunun yanında ayetin öncesi ve sonrasıyla olan münasebetine ve sûrenin son kısmının genel siyaki ile münasebetine de tefsirinde izah getirmiştir.

Mesela; **وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ** “Göklerde ve yerdeki her şey Allah’ındır. O dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir”⁸⁸² ayetini tefsir ederken önce bu ayetin, öncesi için açıklama ve tamamlama mahiyetinde olduğunu⁸⁸³ bildirir. Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıkların gerek yaratılış, gerekse mülk olarak sadece Allah’a ait olduğunu, hiç kimsenin onlarda hüküm te’sirinin olmasının söz konusu olamayacağını ifade ettikten sonra Allah’u Teâlâ’nın hikmet ve maslahatının gereği kimi dilerse onu bağışlayacağı ve kimi de dilerse kötü amelinden dolayı ona azab edeceğini zikretmiştir.⁸⁸⁴

Ayetin nazm ve tertibinden Allah’ın rahmetinin gazabını geçtiğini, ilahi rahmet ve mağfiretin Allah’ın zatının gereği olduğunu, azabın ise asilerin kötülüklerinin gereği olduğu manalarını çıkararak, bu ilahi kelimadan “Allah’ın azab etmesinin zorunlu olmadığını, onun mağfiretinin tevbe ile kayıtlanamayacağını ve günahkâr kimseye mutlaka azab edilecektir” demenin yanlış olduğu hükmünü çıkarmıştır.

Ayetin sonunun **وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ** “Allah çok bağışlayan çok merhamet edendir” “fezlekesiyle bitişini ise şöyle ifade etmiştir: “Ayette Allah’ın dilediğini bağışlayacağı dilediğine de azab edileceği açıklandıktan sonra özellikle ayetin bitiş cümlesinde Allah’ın “bağışlayan ve merhamet eden” sıfatlarına vurgu yapılmış, O’nun “azab eden ve hesap soran” özelliklerine ise değinilmemiştir. Hâlbuki bu fasılının öncesine göre böyle bir sonuç ihtimal dâhilinde idi. Bu durum, Allah’ın “rahmet ve mağfireti”nin ne kadar geniş olduğunu göstermektedir.⁸⁸⁵ Bu enfes yorumlar, Ebussuûd Efendi’ye kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde mevcut değildir.⁸⁸⁶

⁸⁸² Ali İmran, 3/129

⁸⁸³ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 154

⁸⁸⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 154

⁸⁸⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 154; bkz. Ekin, s.271

⁸⁸⁶ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 624; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, II, 38

Bu izahlardan da anlaşılacağı gibi müfessir, ayetin sonu ile onun muhtevası arasındaki öneme dikkat çekmiş ve onlardan zengin anlamlar çıkarmıştır.

Ebussuûd Efendi, ayet sonlarındaki fezlekeler ile ayetin içeriği arasındaki ilişkiye önem verip onlardan farklı sonuçlar çıkardığı gibi aynı zamanda ayetin öncesi ve sonraki arasındaki münasebete de tefsirinde açıklamalar getirmiştir.

Meselâ, **يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ** “Ey İnsanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki; Allah’a karşı gelmekten sakınasınız”⁸⁸⁷ ayetini tefsir ederken önce ayetin makabliyle olan ilişkilerine dikkati çekerek şöyle der: “Yüce Allah, bu ayete kadar, insanlara hidayet rehberi olmak üzere indirdiği Kur’ân-ı Kerim’in yüce bir kitap olduğunu bildirerek insanların bu kitap hakkında üç gruba ayrıldıklarını belirtmiştir. Birinci grubun kitaba inanıp, o kitapta mevcut olan hükümleri korumaya azimli olan müminler zümresi olduklarını; ikinci grubun kitaba iman etmeyen kâfirler güruhu olduklarını ve onların da Kur’an’ı, bütünüyle terk ettiklerini, üçüncü grubun ise; müminler ile kâfirler arasında bocalayan; bazen o tarafa bazen bu tarafa şirin görünmeğe çalışan, fakat daima hile ve nifak tohumu saçan münafıklar olduklarını ifade etmiştir. Daha sonra bu üç grubun her birinin sıfat ve durumlarının neler olduğunu beyan etmiş ve bütün bunların yanında onların kolayca teşhis edilebilmeleri için sıfat ve hallerini de oldukça tafsili olarak açıklamıştır. Ayrıca bu üç zümrenin dünya da işledikleri amellere karşılık olmak üzere, ahirette varacakları yer ve yurtlarını dazikretmiştir.”⁸⁸⁸

Bütün bunlardan sonra Cenab-ı Hakk, kullarının hakka kulak vermeleri için, onları sarsıp, kalplerini ve gönüllerini bu tarafa çevirmek, ibadet külfetini hitap lezzeti ile telafi etmek için doğrudan doğruya hitabını, iltifat yoluyla bütün insanlara çevirerek, bu ayet-i kerime ile bütün insanların kendisine ibadet etmelerini emredip ve kendisine ortak koşmalarını yasaklamıştır.⁸⁸⁹

Bu ifadelerde görüldüğü gibi **Ebussuûd Efendi**, ayetlerin öncesi ve sonrasıyla sıkı bir ilişki içersinde olduğunu beyan etmiş, hatta bu ayetin makablini, tâ sûrenin başıyla irtibatlandırmıştır. Sûrenin başından bu ayete kadar olan bölümün, insanların üç fırkasının sıfat ve durumlarını tafsil edip, akıbetlerinin nasıl olacağını açıkça beyan

⁸⁸⁷ Bakara, 2/ 21

⁸⁸⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 157

⁸⁸⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 158

ettiğini bildirerek ayetler arasında var olan sıkı münasebete okuyucunun dikkatini çekmiştir.

Münasebetü'l-Kur'ân çerçevesinde ele alınan konulardan birisi de **“sûrelerin sonları ile başları arasındaki münasebet”** konusudur. Bu konu zor olması dolayısıyla pek fazla değinilmeyen ve az işlenen konulardan birisidir.⁸⁹⁰ Çünkü bir sûrede farklı konular dile getirilerek değişik hususlar zikredilir. Sûrenin bütün konuları arasında bir irtibat yakalamak ve sûrenin başlangıcı ile sonu arasındaki münasebeti tesbit edebilmek, ayetler arasındaki ilişkiyi tesbit etmek kadar kolay değildir. Kur'ân'a külli bir bakış gerektiren bu münasebet türüne Ebussuûd Efendi, az da olsa tefsirinde yer vermiştir.

Meselâ Bakara sûresinin sonu ile başı arasındaki ilişkiyi şöyle izah etmiştir: “Sûrenin başında Hz. Peygamber'e (s.a.s) indirilen şânı yüce Kur'ân'ı Kerim'in, takva sahipleri için bir hidayet kaynağı olduğu belirtildikten sonra takva sahiplerini de, 'üstün vasıflar taşıyan, Allah'ın daha önce indirdiği kitaplara iman eden, hidayete ve kurtuluşa eren kullar olarak' tarif edilmişti. Ancak orada Hz. Peygamber'in (s.a.s) ümmeti için özellikle bir ta'yin ve tahsis yapılmamış ve onların bu özellikleri taşıdıkları da açıklıkla belirtilmemişti. Çünkü orada bu konuyla ilgili bilfiil bir hüküm mevcut değildi. Sûrenin ilk beş ayetinden sonra da, açıkça münafık ve kâfirlerin halleri beyan edilmişti. Bundan sonra da çeşitli şeriatlar, hükümler, öğütler, hikmetler, eski ümmetlerin haberleri ve ilahi hikmetin gerektirdiği diğer konular zikredilmişti. İşte bütün bunlardan sonra bu sûrenin sonunda bu üstün iman ehli açıklanıyor ve Allah tarafından onların imanının kemaline ve itaatlerinin güzelliğine şahadet ediliyor.”⁸⁹¹

Ayrıca sûrenin başında muhatab hitabıyla kendisiyle konuşulan Hz. Muhammed (s.a.s), sûrenin sonunda ise gıyâbi olarak zikredilmiştir. Zira asırlar boyu devam eden bir şehadete uygun üslûb, kendisi için şehadet edilenin muhatap olarak ifade edilmemesidir.⁸⁹²

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi Ebussud Efendi Kur'ân'a olan vukufiyetini, bu engin tespitleriyle ortaya koymuştur. Zira sûrenin başı ile sonu arasındaki ilişkiyi her akl-ı selimin kabul edeceği şekilde izah ederek meseleyi vuzuha kavuşturmuştur.

⁸⁹⁰ Ebu'l-Hasan İbrahim b.Ömer el-Bikai, *Nazmü'd-Dürer fî Tenasibi'l-Ayati ve's-Suver*, Daru'l-Kitabi'l-İslami, (I-XXII), Kahire, ts. I, 17

⁸⁹¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 589

⁸⁹² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 590

Münasebatû'l-Kur'ân'ın bir diğer konusu da, “sûreler arasındaki ilişki” konusudur. Ebussuûd Efendi, tefsirinde bu konuya fazla yer vermemiştir. Sadece Kamer sûresi ile onun takib eden Rahman sûresi ve Fil Sûresi ile Kureyş sûreleri arasındaki münasebete değinmiştir.⁸⁹³

Meselâ, Kamer sûresi ile Rahman sûresi arasındaki münasebeti şu şekilde ifade etmiştir: Allah bir önceki sûrede, (Kamer) geçmiş ümmetlerin başlarına gelen çeşitli ilahi ceza ve ukûbetleri sayıp döktü. Her azabın arkasında da; وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ “Andolsun ki Biz, Kur'ân'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?”⁸⁹⁴ demek suretiyle Kur'ân'ın insanları sırf düşünmeye sevk etmek ve hakkı bulmalarına yardımcı olmak için kolaylaştırıldığını beyan edip, her birinin niçin Kur'ân'ı düşünmekten yüz çevirdiklerini teşhir ederek onları ayıplamıştır.⁸⁹⁵

Rahman Sûresinde de bütün mahlûkata verilen dini, dünyevi enfüsî ve afakî olmak üzere çeşitli nimetleri saydı ve her birinin arkasından da, bu nimetlerin şükürünün yerine getirilmeyişini فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ “O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?”⁸⁹⁶ demek sûretiyle onları azarlayıp kınadı ve bu sûreye de Kur'ân'ın öğretilmesi ile başladı. Çünkü Kur'ân, nimetlerin en büyüğü ve en yükseğidir. Zira o dini ve dünyevi saadetlerin yegâne vesilesidir ve diğer semavi kitapların da ölçüsüdür.⁸⁹⁷

2.2.5. Müşkilü'l-Kur'ân

Müşkil, sözlükte karışık olmak anlamına gelen أَشْكَل “eşkele” fiilinden⁸⁹⁸ ism-i fâil kalıbına aktarılmış bir kelimedir. Terim anlamı ise, “Kur'ân'ın bazı ayetleri arasında ihtilaf ve tezat gibi görülen hususlar”⁸⁹⁹ diye tarif edilmiştir. Fakat Allah keliminde, anlam yönünden birbiriyle çelişen ayetlerin bulunması düşünülemez. Çünkü Cenab-ı Hak, Kur'an'da أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا “Onlar halâ Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmezler mi? Eğer O, Allah'tan başkası tarafından

⁸⁹³ Üsâme Ahmed Mansur Mü'min, *Allame Ebussuud ve Menhecûhu fi't-Tefsir* (Basılmamış Doktora Tezi) Külliyyeti Usûli'd-din, Kahire 1999, s. 142

⁸⁹⁴ Kamer, 54/17, 22, 32, 40

⁸⁹⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 35

⁸⁹⁶ Rahman, 55/16, 18

⁸⁹⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, V II, 35

⁸⁹⁸ Demirci, *Tefsir Usûlu*, s. 184

⁸⁹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlu*, s. 179; Adem Yerinde, DİA, “Müşkilü'l-Kur'ân” md. İstanbul, 2006, XXXII, 164-167

olsaydı, elbette onda birçok çelişki bulurlardı”⁹⁰⁰ ayeti ile bu hususu açık bir şekilde ifade etmiştir. Kur’an ayetleri arasında var olduğu zannedilen bu çelişkinin kesinlikle olamayacağını bildiren Yüce Allah’ın bu beyanından sonra denilebilir ki, Allah kelamı olan Kur’ân’ın ayetleri arasında hakiki anlamda bir ihtilaf, tezat ve tutarsızlığın olması mümkün değildir. Fakat Kur’ân’a vukufiyeti olmayan mübtedi bir kimse, cehaletinden dolayı, onun bazı ayetleri arasında ihtilaf olduğunu zannedebilir. Ancak üzerinde biraz düşünüldüğünde gerçekte herhangi bir çelişkinin bulunmadığı hemen anlaşılır.⁹⁰¹ Zira çelişki gibi zannedilen ihtilaf, esas itibariyle hakiki değil, zahiri yani Kur’ân lafızlarında görülebilen ve te’vil yoluyla giderilebilen bir ihtilaftır.⁹⁰²

Ebussuûd Efendi yukarıda zikredilen وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا “... Eğer O, Allah’tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, elbette onda birçok ihtilaf bulurlardı” ayetindeki “ihtilafı”, cumhur-u müfessirinin anladığı gibi, ‘manasında bir tutarsızlık veya çelişki’ anlamında olmadığını ve yine belâğat ehlinin çoğunun benimsediği gibi bu ihtilafın, ‘ayetlerin bir kısmının mu’ciz, bir kısmının i’cazdan yoksun; yine bir kısım ayetlerin mana itibariyle sahih, bir kısmının ise anlam itibariyle fasit ve uyumsuz olması’⁹⁰³ şeklindeki düşüncelerine katılmadığını ifade etmiştir.

O, Kur’an’da ihtilafın bulunmamasını, O’nun gaibten verdiği haberlerin doğru çıkmasına bağlamış ve bu düşüncesini şöyle izah etmiştir: “Eğer Kur’ân inkârcıların iddia etikleri gibi Allah’tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı onun vermiş olduğu bazı haberler gerçeğe uymazdı. Çünkü geçmiş ve gelecekle ilgili gayb haberlerini Allah’tan başkası bilemez. Şu halde Kur’ân’ın verdiği bütün haberler gerçeğe uygun olduğuna göre, onun Allah katından olduğu kesinlik kazanmış olmaktadır.”⁹⁰⁴ O, bu ifadeleriyle Kur’ân’da bir çelişki ve tutarsızlığın bulunmamasını, O’nun i’cazına bağlamış olmaktadır. Çünkü Kur’ân’ın i’cazı konusunda açıklandığı gibi Kur’ân’ın i’caz yönlerinden en önemlisi, O’nun gaybi haberler ihtiva etmesidir. Bildirdiği haberlerin doğru çıkmasıdır. Ebussuûd Efendi de direkt olarak ifade etmemiş olsa bile dolaylı olarak “Kur’ân’da bir ihtilafın bulunmamasını” Onun i’cazına hamletmiş olmaktadır.

⁹⁰⁰ Nisa, 4/ 82

⁹⁰¹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 154.

⁹⁰² Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 184.

⁹⁰³ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 376

⁹⁰⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 375

Ebussuûd Efendi, Kur'an ayetleri arasında varolduğu zannedilen uyumsuzluğu bazen te'vil yoluyla, bazen de kelimenin hakiki ve mecaz anlamındaki kullanımına hamlederek izah etmeğe çalışmıştır. Ayrıca, mevzu ihtilafının da ayetler arasında bir çelişki gibi görülebileceğine değinmiş ve bunları te'vil ederek vuzuha kavuşturmuştur.

Meselâ, *وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ* “Eğer (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip) hakkında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız, (onları değil) size helal olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız, o takdirde bir tane alın veya sahip olduklarınızla yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur”⁹⁰⁵ ayeti ile *وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا* “Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz...”⁹⁰⁶ ayeti arasında ilk bakışta çelişki gibi görülen hususu tefsir ederken ilk ayette geçen “adaletsizlik yapmaktan korkmak” ifadesini, “yetimlerin mallarını koruma konusunda tam adaleti icra edememekten sakınmak” olarak tefsir etmiş, ayrıca ayetteki korkmak lafzının da hakiki anlamda bir korku olmayıp mecazi manada bir havf olduğunu zikretmiştir.⁹⁰⁷

İkinci ayette geçen “adaleti yerine getiremezsiniz” ifadesini ise; “eşler arasında herhangi bir konuda onlardan birine daha fazla meyil gösterip, hepsine aynı mesafede olmanın imkânsız olduğunu belirterek “sevgi yönünden rağbet edilmeyen eşlerin tamamen kocasız bırakılmaması gerektiği ve elden geldiği kadar aralarında adaleti sağlamaya gayret edilmesi” şeklinde izah etmiştir.⁹⁰⁸

Daha sonra değişik rivayetler ile konuyu geniş bir şekilde açıklayan Ebussuûd Efendi, ayetin sonunu izah ederek konuya farklı bir şekilde yaklaşmış ve şu tesbitleri yapmıştır: “Bütün bu açıklamalarda belirtildiği gibi, bir eşle iktifa etmek veya cariyelerle yaşamak, diğerlerine nisbetle adaletten sapmamak için en uygun yoldur. Çünkü tek eşlilikte, adaleti icra edememek söz konusu değildir. Cariyeler arasında ise zaten böyle bir tehlike söz konusu değildir. Fakat çok eşlilik böyle değildir. Çünkü onda adaleti icra edememek her zaman ihtimal dahilinde olan bir durumdur. İşte bu

⁹⁰⁵ Nisa, 4/ 3.

⁹⁰⁶ Nisa, 4/129

⁹⁰⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 244; krş. Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 14; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, II, 59.

⁹⁰⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 438.

izahlardan anlaşılıyor ki, bu konuda asıl emredilen adaletsizliğe düşmemektir. Yoksa bazılarının anladığı gibi “adaleti gerçekleştirilememek” değildir.”⁹⁰⁹

Aralarında tutarsızlık gibi görülen إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا “Allah’ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel karşılığı değiştirenler (var ya) işte onlar, karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyor. Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak, ne de onları arıtacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır”⁹¹⁰ ayeti ile “Rabbine andolsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız”⁹¹¹ ayeti arasında var zannedilen çelişkiyi ise; birinci ayette geçen “Allah’ın onlarla konuşmaması” ifadesini, ayette bildirilen kötü muameleleri yapanlara karşı “Allah’ın onlara gazabı ve mü’minlere mahsus yüksek faziletlerden ve Allah’a yakınlıktan mahrumiyet olarak”⁹¹² açıklamış; ikinci ayette geçen “yaptıkları her şeyi mutlaka soracağız” ifadesini ise, “Kıyamet günü kâfirlerin, dünya da işlemiş oldukları her söz ve davranışlarından dolayı kınama ve azarlama sorgusuna çekileceği”⁹¹³ şeklinde tefsir etmiştir.

Yine ilk bakışta aralarında bir tutarsızlık varmış gibi görülen فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ وَلَا...⁹¹⁴ “kendilerine peygamber gönderilenlere mutlaka soracağız...”⁹¹⁴ ve فَيَوْمَئِذٍ...⁹¹⁵ “Mücrimlere, günahları konusunda soru sorulmaz”⁹¹⁵ ve “İşte o gün ne insana, ne cine günahı sorulmayacak”⁹¹⁶ ayetlerini açıklarken birinci ayette geçen “mutlaka soracağız” ifadesini ‘Allah’ın onları kınayıp azarlaması’ şeklinde yorumlamış ve bu azarlamanın mükelleflerin ilk hallerinde yani hesap mahallinde olacağını zikretmiştir.⁹¹⁷ Diğer ayetlerde geçen “günahları konusunda onlara soru sorulmaz” ibaresini ise; bu sormanın ‘bilgi edinmeye yönelik bir sorgu olmadığını’ çünkü bu kelamın hesap mahallinden sonra ‘azap mahallinin’ gerektirdiği durumu açıkladığını zikretmiştir.⁹¹⁸ Dolayısıyla zaten suçluların

⁹⁰⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 247. Krş. Akın, III, 1170-1171

⁹¹⁰ Bakara, 2/ 174.

⁹¹¹ Hicr, 14/ 92,93.

⁹¹² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 402; krş. Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 361; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, I, 120.

⁹¹³ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 96; krş. Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 419; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, III, 217.

⁹¹⁴ Araf, 7/ 6.

⁹¹⁵ Kasas, 28/ 78.

⁹¹⁶ Rahman, 55/ 39.

⁹¹⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 356; krş. Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 424; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, III, 6.

⁹¹⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 362; krş. Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 524; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, IV, 185.

hesaplarının görüldüğü, ceza mahalline sevk edilirken de onlara tekrar suçlarının sorulmasının gereksiz olduğunu ifade etmiştir.

Rahman sûresindeki “...günahı sorulmaz” ifadesini de bu durumun “gök yarılp, insanların kabirlerinden çıkarıldığı ve mertebelerine göre takım takım mahşer meydanına sevk edildikleri zamanı” anlattığını, bu hallerinde onlara sual sorulmayacağını, çünkü günahkârların simalarından tanınacağı” şeklinde tefsir etmiştir.⁹¹⁹

Aynı şekilde “...وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ” “...İnsanları sarhoş görürsün, hâlbuki onlar sarhoş değillerdir”⁹²⁰ ayetinde de ilk bakışta zıtlık arz eden durumu yorumlarken ayette geçen “...İnsanları sarhoş görürsün” ifadesini, kıyametin zelzelesinin vuku’ bulduğu gün, “insanların sarhoş gibi olacakları” şeklinde açıklamış; ayetin devamında geçen “...Onlar sarhoş değillerdir” kelamını da, onların gerçekte içki içmekle sarhoş olmadıklarını fakat Allah’ın azabının çetinliği karşısında, akıllarının başlarından alınıp temyiz gücünün kaybolacağı⁹²¹ şeklinde ifade etmiştir.

İnsanın yaratılış safhalarını anlatan; هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ “sizi çamurdan yaratan, sonrada bir ecel takdir eden odur”⁹²²; وَلَقَدْ خَلَقْنَا “And olsun ki, Biz insanı kuru bir çamurdan, şekil verilebilen bir kara balçıktan yarattık”⁹²³, وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ “Andolusun ki, biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık”⁹²⁴ ayetlerinde de sathi bir nazarla bakıldığında çelişki gibi görülen durumu şöyle tefsir etmiştir: “İnsanın yaratılma aşamaları hikâye edilirken onun topraktan, kuru bir çamurdan, şekil verebilen bir çamurdan... vb.” ifadeler ile, yaratılış aşamalarının anlatıldığını, bu aşamalar tadât edilirken “toprağın bozulması, kararması ve yaratılış evrelerinde geçirdiği farklılıkların” anlatılmadığını ifade ederek ayetlerde anlatılmamış olan bu durumların, vuku’ bulmadığı anlamında olamayacağını ifade etmiştir.⁹²⁵

Bütün bu izahlardan da anlaşıldığı gibi **Ebussuûd Efendi**, Kur’ân’ın müşkil zannedilen ayetlerini değişik te’villerle te’lif etmiş, Allah kelamı olan Kur’ân’da, gerçekte bir çelişki, tezat ve tutarsızlığın olamayacağını göstermiştir. Müfessirin konu

⁹¹⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 46; krş. Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 16; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, V, 173.

⁹²⁰ Hac, 22/ 2.

⁹²¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 6; krş. Zemahşeri, *Keşşâf*, VI, 175; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, IV, 64.

⁹²² Enâm, 6/2

⁹²³ Hicr, 15/ 26; 28-29.

⁹²⁴ Mü’minun, 23/12.

⁹²⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 71.

ile alakalı izahları bazı kelime farklılıkları ile birlikte aynen Beydavi ve Keşşaf'ta mevcuttur.⁹²⁶

2.2.6. Fezâilü'l-Kur'an

Fâzilet kelimesinin çoğulu olan “fezâil” sözlükte, üstünlük, meziyet ve şeref⁹²⁷ anlamlarına gelmektedir. Buna göre, ‘Fezâilü'l-Kur'ân’ terribide Kur'ân'ın yüceliği, üstünlüğü meziyet ve şerefi⁹²⁸ni ifade etmektedir.

Kur'ân'ı Kerim'in faziletine dair bilgilere, başta hadis mecmuaları olmak üzere, tefsir kitaplarında ve konuyla ilgili yazılmış müstakil eserlerde yer verilmiştir.⁹²⁹ Kur'ân'ın faziletleri konusundaki hadisler, Kur'ân'ın genelinden daha çok, sûrelerin faziletiyle alakadardır.

Hız. Peygamber (s.a.s) pek çok hadisinde Kur'ân'ın hem söz olarak üstünlüğüne, hem onu öğrenme, öğretme, okuma ve okutmanın faziletine işaret etmiştir⁹³⁰ ki bu hadislerin bütünü güvenilir hadis kitaplarında mevcut olup sahih oldukları konusunda hiçbir şüphe yoktur.⁹³¹

Ebussuûd Efendi de tefsirinde Kur'ân'ın bütünü veya bazı sûreler ile alakalı sahih hadisleri tefsirine almıştır. Meselâ, “Hız. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'ân'ın kalbi de Yasin'dir.” Bu hadisi ed-Darimi ve Tirmizi de rivayet etmiştir.⁹³²

“Hız. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: Kim Bakara Sûresinin son iki ayetini okursa, bu ona kâfidir.” Bu hadis, Buhari, Müslim, Ebu Davut, Nesai, Tirmizi ve İbni Mace, İbni Mesut'tan rivayet edilmiştir.⁹³³

⁹²⁶ Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 424, IV, 524, VI, 16, VI, 175; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, III, 6, IV, 185, V, 173, IV, 64.

⁹²⁷ Demirci, *Tefsir Usûlu*, s. 195

⁹²⁸ Abdullah Aydemir, “*Fezâilu'l-Kur'ân*” md. DİA, İstanbul, 1995, XXII, 532-534

⁹²⁹ Bkz. el-Hafız Ebi'l-Abbâs, Cafer b. Muhammed el-Mustağfiri, “*Fedâilu'l - Kur'ân*”, (I – II), Daru İbni'l- Hazm, 2007, Beyrut,

⁹³⁰ Bu hadisten bazıları şunlardır: “Sözlerin en hayırlısı Allah'ın kitabıdır”, (Buhari, el- Edeb, 70); “Kur'ân'ı öğreniniz, Şüphesiz ki o, kıyamet günü ehline en güzel şefaattçidir”, (Darimî, es-Sünen, Fezailü'l- Kur'ân, 1); “İçinde (hafızasında) Kur'ân'dan bir şey bulunmayan kimse harab olmuş ev gibidir”, (Tirmizi, Sünen, Sevâbu'l-Kur'an, 18; Darimi, es-Sünen, Fezâilu'l-Kur'ân, 1)

⁹³¹ Aydemir, “*a.g.m*”, XXII; 533.

⁹³² Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 103

⁹³³ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 600

“Hz. Peygamber (s.a.s) bir kişinin ihlâs Sûresini okuduğunu işitince: “Vacip oldu” buyurdu. Kendisine “ey Allah’ın Resulü ne vacip oldu?” diye sorulunca: “Cennet vacip oldu” cevabını verdi.”⁹³⁴

Bu sahih hadislerin yanında sûrelerin faziletlerine dair pek çok mevzu hadis de varid olmuştur. Bunların büyük bir kısmı da tefsir kitaplarında kaydedilmiştir. Ebussuûd Efendi de her sûrenin sonunda o sûreyi okumanın faziletine ait olmak üzere, senet zikretmeksizin bir veya daha fazla hadis zikretmiştir. Meseleye ışık tutması açısından bazılarını burada ifade etmekte fayda vardır.

“Hz. Peygamber’den (s.a.s) rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: “Kim Hacc sûresini okursa, ona şimdiye kadar hacetmiş ve umre yapmış ve kıyamete kadar da Hac ve umre yapacak olanların sevabının bir misli ona verilir.”⁹³⁵

“Her kim Mü’min sûresini okursa, bütün Nebi, sıddık, şehit ve mü’minlerin ruhları ona dua ve istiğfar eder”⁹³⁶

“Her kim En’am sûresini okursa, her ayetine karşılık yetmiş bin melek gece ve gündüz o insanın bağışlanması için dua ederler.”⁹³⁷

“Her kim Hud Sûresini okursa o insana, Nuh, Hud, Salih, Şuayb, Lut, İbrahim ve Musa’yı tasdik ve tekzib edenlerle, kıyamete kadar gelecek muttaki kimselerden her birine mukabil on sevab verilir.”⁹³⁸

Kur’ân sûrelerinin fazileti hakkında Ebussuûd Efendi’nin nakletmiş olduğu bu hadisler, Zemahşeri ve Beydavi’nin tefsirlerinde de yer almaktadır. Burada dikkati çeken husus bu üç müfessirin de aynı hadisleri eserlerinde nakletmiş olmalarıdır. Kaynakların kaydettiğine göre bu müfessirler, söz konusu hadisleri, Kur’ân sûrelerinin faziletine dair uydurma hadis nakletmekle tanınan es- Sa’lebî (ö. 427/1035) ve el-Vahidî (ö. 468/1075) kanalıyla rivayet etmişlerdir.⁹³⁹

Nitekim İzmirli İsmail Hakkı da bu konuda “... Salebi ile Vahidi her sûrenin evvelinde, Zemahşeri, Beydavi ve Ebussuûd Efendi de her sûrenin sonunda mevzu hadisler rivayet etmişlerdir”⁹⁴⁰ diyerek zikredilen hadislerin bu müfessirler tarafından rivayet edildiği hususuna dikkat çekmiştir. Hatta bu haberleri uyduranların bir kısmı,

⁹³⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 465; bkz. *Muvatta* I, 208; *Tirmizi*, (42. Kitap 11. Bab)

⁹³⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 54; Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 420; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, IV, 62

⁹³⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 252; Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 215; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, V, 44

⁹³⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 252; Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 420; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, II, 216,

⁹³⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 388; krş. Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 247; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, IV, 125

⁹³⁹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 197.

⁹⁴⁰ İsmail Hakkı İzmirli, *Siyer-i Celile- i Nebeviyye*, yy, 1332, s. 92.

bunları hangi sebepten dolayı vaz' ettiklerini itiraf etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Meselâ, Nuh b. Ebi Meryem'e (ö. 173/789):

- Sûre, sûre Kur'ân'ın faziletlerini bildiren İbni Abbas – İkrime tarıkıyla gelen haberler, sana nereden ulaştı? diye sorulduğunda:

- Ben insanların Kur'ân'dan yüz çevirip Ebu Hanife Fıkhı ve Muhammed b. İshak'ın meğazisi ile meşgul olduklarını gördüm ve sevap ümit ederek bu hadisleri uydurdum,⁹⁴¹ diyerek bu konuda hadis uydurduğunu itiraf etmiştir.

Yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz Ebussuûd Efendi'nin tefsirinde bulunan ve ait olduğu sûreyi okuyacak kimselere verilecek sevaptan bahseden hadislerde, genellikle bu nevi hadislerdir.

Öyle anlaşıyor ki, başlangıçta iyi niyetle insanları Kur'ân okumaya teşvik etmek maksadıyla uydurulan bu hadisler, daha sonra onları Kur'ân'ın ruhundan uzaklaştırıp ve daha çok O'nun lafzıyla ilgilenmelerine sebep olmuştur. Her ne sebeple olursa olsun Hz. Peygamber'in (s.a.s) söylemediği bir sözü, O'na isnât etmenin sorumluluğunu⁹⁴² bilen bir kimsenin buna cür'et etmemesi gerekir.

Ebussuûd Efendi'nin tefsirinin tenkid edildiği hususların başında da yukarıda zikredilen hadisleri, herhangi bir kritiğe tabi tutmadan tefsirinde aynen nakletmiş olması gelmektedir. Elbette bu büyük kametlerin bu hadisleri zikretmelerinde farklı mülahazaları olabilir. Fakat hangi düşünce ve niyetle yapılırsa yapılsın kapatılmış bu kapıdan ne tür gerekçe ile olursa olsun, hiçbir sûrette girilmemesi gerekir.

Bütün bu açıklamalardan sonra şu hususun da tesbit edilmesinde büyük fayda görmekteyim. Sûrelerin faziletiyle ilgili bu mübalağalı hadislerin bütünü, "mevzu hadistir" deyip kabul etmemek doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Evvela "*kütüb-i sitte*"de zikredilen bu konuyla ilgili hadislere, daha dikkatte yaklaşmak gerekmektedir.

⁹⁴¹ Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 290.

⁹⁴² Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Benim üzerime kasıtlı olarak yalan isnâd eden kimse, cehennemdeki yerini hazırlansın (*Müslim*, Mukaddime, 2; *İbn-i Mace*, Mukaddime, 3)

Şayet kendi bilgi birikimlerimizle bu hadislerde bildirilen hususları kavramakta zorluk çekiyorsak “bunun ya bir tefsiri ya bir te’vili ya da bir tabiri vardır”⁹⁴³ deyip, mes’elenin kapısını açık bırakmak ve bu haberleri “mevzudur” deyip tamamen inkâr yoluna gitmemek gerektir.

2.2.7. Şiirle İstişad

Kur’ân’ı Kerim’in tefsirinde önemli hususlardan birisi de Arap Dili ve Edebiyatından istifade ederek ayetlerin manalarını açıklamaya çalışmaktır. Çünkü Kur’ân, Arapça olarak nâzil olmuştur. Müfessirlerde, İslam’ın ilk asırlarından beri Kur’ân’ın tefsirine yardımcı olmak için başvurmuş oldukları en önemli kaynaklardan birisi Arap Dili ve Edebiyatı olmuştur.⁹⁴⁴ Bu uygulama başlangıçtan günümüze kadar gelmiş ve te’lif edilen eserlerde mevcudiyetini korumuştur.

⁹⁴³Nursi, *Sözler*, s.375-376; Bediüzzaman’ın bu mevzu ile alakalı görüşleri, mes’eleye farklı bir açılım getirdiğinden dolayı burada zikretmeği uygun gördük. Bediüzzaman bu mevzu ile ilgili eserinde özetle şu açıklamaları yapmıştır: Amellerin sevabı ve surelerin faziletleri hakkında varid olan “İhlâs suresi Kur’ân’ın üçte biri, Zilzal suresi, dörtte biri, Kâfirun suresi dörtte biri, Yasin Suresinin on Kur’ân kadar sevabı olduğuna dair rivayetleri insafsız ve dikkatsiz insanların imkânsız gördüklerini, buna gerekçe olarak da “zikredilen surelerin, Kur’ân’ın içinde mevcut olduklarını” dolayısıyla bu haberlerin anlamsız olduklarını iddia ettiklerini ifade ederek konuya giriş yapmış daha sonra bunun hakikatini şöyle açıklamıştır: “Kur’ân’ın her bir harfinin bir sevabı var, bir hasenedir. Allah’ın fazlıdan o harflerin sevabı sünbüllenenek bazen on, bazen yetmiş, bazen yediyüz (Ayete’l-Kürsi’nin harfleri gibi) bazen bir beşyüz (sure-i ihlâsın harfleri gibi) bazen on bin (Leyle-i Berat’ta okunan ayetler ve makbul vakitlere tesadüf edenler gibi) ve bazen otuz bin, mesela; haşhaş tohumunun çoğalması gibi (Leyle-i Kadir’de okunan ayetler gibi) ve “O gece bin aya mukabil” işaretiyle Kur’ân’ın bir harfinin o gecede otuzbin sevabı olduğu anlaşılır.

İşte Kur’ân-ı Hâkim, sevabının katlanmasıyla müvazaneye gelmez ve gelemiyor. Belki asıl sevap ile bazı surelerle muvazeneye gelebilir. Müellif bu açıklamalarından sonra mes’eleyi örneklerle daha da anlaşılır hale getirmek için şu misali arz etmektedir: Meselâ; içinde mısır ekilmiş bir tarla farzedelim ki, bin tane ekilmiş. Bazı tohumları yedi sünbül vermiş farzetsek, her bir sünbülde yüzer tane olmuş ise, o vakit tek bir tohum bütün tarlanın üçte ikisine mukabil oluyor. Birisi de on sünbül vermiş her birinde ikiyüz tane olduğunu farzetsek o vakit bir tek tohum asıl tarladaki tohumların iki misli kadardır ve hâkeza kıyas et.

Şimdi Kur’ân-ı Hâkim’i nurlu, mukaddes bir semavi tarla olarak düşünüyoruz. Her bir harfi, asıl sevabıyla birer tohum hükmündedir. Onların sünbülleri nazara alınmayacak. Belki Yasin, İhlâs, Kâfirun, Zilzal gibi sair faziletlerine dair rivayet edilen sure ve ayetlerle muvazene edilebilir. Meselâ, Kur’ân-ı Hakimin üçyüzbin altıyüz yirmi harfi olduğundan ihlas suresi, besmele ile beraber altmışdokuz harftir. Üç altmışdokuz, ikiyüzyedi harf eder. Demek İhlâs suresinin her bir harfinin sevapları binbeş yüze yakındır. Bunun gibi Yasin Suresinin harfleri hesap edilip Kur’ân’ın harflerine nisbet edilse on kat fazla sevabı olduğu nazara alınsa Yasin Suresinin her bir harfinin yaklaşık beşyüz sevabı olduğu anlaşılır. İşte bunlara kıyasla başka surelere de bu örnekleri tatbik etsen ne kadar latif ve güzel doğru ve aldatma olmaksızın bir hakikat olduğunu anlarsın (Nursi, *Sözler*, s. 375 -376).

⁹⁴⁴ Sadreddin Gümüş, *Kur’an Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul: Kayıhan, 1990, s.106.

Şiirle istiṣhad, “herhangi bir konuyu, dildeki müşkil kelimeleri, gramerle ilgili mes’eleleri edebi bir sanatı açıklamak veya ispatlamak üzere bir şiiri delil getirmek”⁹⁴⁵ demektir. Kur’ân’ın tefsirinde önemli meselelerinden olan” şiirle istiṣhad” mevzuu da âlimler arasında tartışma konusu olmuş, bir kısım âlimler bunu tasvib ederken, diğer bir kısmı reddetmişlerdir.

Ebubekir el-Enbarî (ö. 328/939), Kur’ân’ın garip ve müşkillerini anlamak için sahabe ve tabi’ilerin şiirden faydalandıklarını belirtmiştir. İbni Abbas’ında “Şiir, Arabın divanıdır. Kur’ân’dan bir kelimenin anlamını anlayamadığınız zaman ona müracaat eder ve bilmediğimizi O’ndan öğreniriz” dediği ifade edilmiştir. Ayrıca ‘Benden Garibu’l-Kuran’a ait bir şey sorduğunuz vakit, onu Arap şiirinde arayın, çünkü şiir, Arabın divanıdır’⁹⁴⁶ dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbas’tan başka Hz. Ömer’in de Kur’an’ı anlamada şiirle istiṣhadda bulunduğu ve bunu teşvik ettiği rivayet edilmiştir.⁹⁴⁷

Buna rağmen, Arap gramerinden habersiz bazı kimseler, ayetlerin manalarını açıklamak için şiire müracaat etmeği tasvib etmemişler ve buna gerekçe olarak da, “Kur’ân ve hadisin şiiri zemmettiğini” ileri sürmüşler bu durumun kabul edilmesi durumunda şiirin Kur’ân’a asıl kaynak yapılmış olacağını iddia etmişlerdir.⁹⁴⁸

Hâlbuki Kur’ân ve sünnetin tasvib etmediği şiir; edep kurallarını çiğneyen, gerçekleri tahrif eden ve fitne kaynağı olan şiirdir. Hak ve hakikatleri dile getiren ve nezih olan şiir islamiyette yasaklanmamıştır. Dolayısıyla dinin ruhuna aykırılık teşkil etmeyen şiirle istiṣhâd etmek, şiiri Kur’ân’a asıl yapmak değil, Kur’ân’daki bazı garib sözcüklerin şiirle açıklanması demektir.⁹⁴⁹

Ebussuûd Efendi de selef müfessirlerin yoluna yoluna tabi olarak şiirle istiṣhadda bulunmuştur. Tefsirinde, bazen ayeti açıklamak, bazen manayı te’yid etmek, bazen de gramerle ilgili hususlara açıklık getirmek için istiṣhad ettiği beyitlerin sayısı 400 kadardır. Kendisi de aynı zamanda şair olduğundan bunları rahatlıkla kullanmıştır.⁹⁵⁰

⁹⁴⁵ Eroğlu, *Kur’ân İlimleri*, s. 203.

⁹⁴⁶ Suyuti, *el-İtkan*, I, 121.

⁹⁴⁷ Gümüş, s.112.

⁹⁴⁸ Aydemir, s. 233.

⁹⁴⁹ Suyuti, *el-İtkan*, I, 119.

⁹⁵⁰ Aydemir, s. 233; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 683.

Meselâ, “Allah’ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değiştirenler (var ya); işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar...”⁹⁵¹ ayetinin tefsirinde “onların karınlarına ateş doldurmalarını veya karınlarına ateş yemelerini, dünya da yediklerinin ahiret azabını müstelzim olduğu şeklinde açıklamıştır. Bu itibarla yediklerinin sanki ateşin kendisi olduğunu yâda dünya da aldıkları rüşvetin cezası olarak ahirette ateşin kendisini yeyeceklerini ifade ederek bu duruma şu beyti delil getirmiştir:

أكلت دما ان لم أرك بضرّة بعيدة مهوى القرط طيبة النّشر

“Uzun boylu, güzel kokulu bir kuma (eş) ile seni korkutmazsam kan yemiş olayım”⁹⁵² Bu beyit, Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde de aynen yer almaktadır.⁹⁵³

Keza “İnkâr edenler ve ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte bunlar cehennemliktir. Onlar orada ebedi kalacaklardır”⁹⁵⁴ ayetinde geçen “ayet” kelimesinin aslının, “açık alamet” anlamına geldiğini i Nabiğa’nın şu beyti ile desteklemiştir:

توهّمت آيات لها فعرفتھا لستّة اعوام وذالعام سابع

Bu yedinci yıl (olmak üzere) altı yıl süreyle ona ait delilleri tevehhüm edip tanıyabildim.⁹⁵⁵ Bu beyit, Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde mevcut değildir.⁹⁵⁶

Bakara Sûresinin 150. ayetindeki (...Ancak içlerinizde zulmedenler başka.) istisnanın, mübalağa için kullanıldığını ifade etmek için şu beyti örnek getirmiştir:

ولا عيب فيهم غير أنّ سيوفهم بهنّ فلول من قراع الكتائب

Birliklerle savaşmaktan dolayı, kılıçlarında açılan gediklerinden başka onların ayıpları yoktur.⁹⁵⁷ Bu beyit, Beydavi tefsirlerinde de yer almaktadır.⁹⁵⁸

Örneklerde görüldüğü gibi **Ebussuûd Efendi**, Kur’ân’ın açıklanıp yorumlanmasında şiirle istiḥada genişçe yer vermiştir. Bununla bazen bir ayeti tefsir etmiş, bazen ayetin manasını güçlendirmiş ve bazen de gramer ile ilgili hususlara açıklık getirmiştir.

⁹⁵¹ Bakara, 2/174.

⁹⁵² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 400.

⁹⁵³ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 360; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, I, 160.

⁹⁵⁴ Bakara 2/39.

⁹⁵⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 225.

⁹⁵⁶ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 257; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, I, 74.

⁹⁵⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 378.

⁹⁵⁸ Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, I, 114

2.2.8. Kur'an-ı Kerim'de Hitaplar

Kur'an ilimlerinin konularından birisi de "Kur'an'daki hitaplar"dır. Genelde bu hitaplar üçe ayrılır ki; bunlar: Hz. Peygamber'e (s.a.s) yapılan hitaplar, Hz. Peygamber'den (s.a.s) başkasına yapılan hitaplar ve her ikisine birden olan hitaplardır. Bunlara ait örnekler, hemen hemen her sahifede rastlanacak kadar çoktur. Kur'an-ı Kerimde pek çok olan bu hitaplar, bir başka açıdan kendi aralarında tasnife tabi tutularak otuzüç kısımda mütalaâ edilmiştir.⁹⁵⁹ Bunların her birisi üzerinde ayrı ayrı durmak çalışmamızın sınırlarını aşacağından dolayı başta zikredilen üç hususa Ebussuûd Efendi'nin getirmiş olduğu yorumları incelemekle iktifa edeceğiz.

Müfessir, Kur'an-ı Kerim'de hitaplar konusunu detaylı bir şekilde ele almıştır. İlk olarak يَا أَيُّهَا النَّاسُ "Yâ eyyûhe'n-nasû" hitabıyla başlayan Bakara sûresinin 21. ayetinin yorumunda "nida edatının fonksiyonuna" değinen Ebussud Efendi, bu konuda şu yorumları getirmiştir: يَا "Ya": "Ey" aslında uzakta bulunanlara seslenmek için kullanılır. Bazen yakında bulunan birine de uzak kabul edilerek "yâ" denir. Bu, tâ'zim maksadı ile de olabilir. Nitekim dua eden kimsenin "Yâ Allah!" ve "Yâ Rabbi" demesi de bu kabildendir. Kul, kendini kusurlu bulduğu, kurtuluş mahfillerinden ve Allah'a yakın olanların mertebelerinden uzak gördüğü için, kendisine şah damarından daha yakın olan Rabbine "Yâ" ile yakarıшта bulunur. Ayrıca kul, kendi gafletine ve kötü anlayışına dikkat çekmek için "Yâ" ile seslenir. Bazen de kendinden sonra gelecek şeyin, önemine dikkat çekmek için "Yâ" ile nida eder.⁹⁶⁰

"Ya" nida edatından sonra gelen يَا "eyyû" lafzına da izah getiren müfessir, açıklamalarına şöyle devam etmiştir: "Eyyû" kendisinde elif -lâm bulunan marife ismi, nida harfine bağlayan mübhem bir isimdir. Nida ile kastedilen şeyin meydana gelmesi için bu mübhem ismin peşinden, kendisiyle vasıflandığı bir cins ismin veya onun yerine geçecek bir şeyin gelmesi gerekir.⁹⁶¹

Bu ayetin başında olduğu gibi "Yâ eyyuhâ" tarzındaki nidâda, te'kîd ve mübalağa bulunduğundan Kur'an-ı Kerim'de çok kullanılır. Elbette bu nidalar, çok önemlidir. Çünkü bu nidalarla kullara çeşitli hükümler ve yükümlülükler getirilir. Bunların ağırlığı ve önemi karşısında tüyler ürperir, huzursuz kalpler mutmain olur.

⁹⁵⁹ Zerkeşi, *el-Burhan*, II, 217-253; Suyuti, *el-İtkan*, II, 33 – 35, Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlu*, s. 192.

⁹⁶⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 156.

⁹⁶¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 157.

Fakat insanların çoğu bu hakikatlerden gafildirler. Bundan dolayıdır ki uyarı ve dikkat çekmede te'kid ve mübalağa gerekir.⁹⁶²

“Ey insanlar!” hitabının muhataplarını ile ilgili de şu açıklamaları getirmiştir: “Bu nida ile kendilerine hitap edilenler, o asırda yaşamakta olan mükellef insanların tamamıdır. Nitekim sahabiler, ayetteki hitabın genel olduğunu, bütün insanları kapsadığını kabul etmişlerdir. Sonradan dünyaya gelenlerin bu hitabın hükmüne dahil olmaları, Hz. Peygamber’den (s.a.s) tevatürle gelen gerçeğe göredir. Bu itibarla bu hitap ve ona terettüp eden hükümler, zorunlu olarak hem o asırdaki mükellefleri, hem de ondan sonra kıyamete kadar dünyaya gelecek insanları kapsar.”⁹⁶³

Ayetlerin Mekkî-Medeni olmaları ile ilgili, hitap şekilleri arasındaki bağlantıya da şöyle izah etmiştir: “Alkâme (ö. 721) ve Hasan-ı Basri’ye (ö. 728) göre: “Kur’ân da “Ey insanlar şeklindeki hitapların başında bulunduğu ayetler, Mekke’de nâzil olmuştur. Fakat bu ayetlerin Mekke’de nâzil olmaları, o ayetlerin hükümlerinin sadece Mekke halkına mahsus ve münhasır olmasını gerektirmez.”⁹⁶⁴

يا ايها الذين امنوا “Ya Eyyühellezine amenü...” ile başlayan ayetlerin Medine’de indirilmiş olmaları konusunda bir açıklama yapmayan Ebussuûd Efendi “bu hitabın mü’minlere has olup, onları hayra yönlendirmek için getirildiğini”⁹⁶⁵ beyan etmiştir.

Hususi olarak Hz. Peygamber’e (s.a.s) hitap eden يا ايها الرسول “Ey Peygamber!..” ile başlayan ifadelerle ilgili olarak ise şu açıklamalarda bulunmuştur: “Hz. Peygamber’e (s.a.s) rasul ünvanı ile hitap edilmesi hem, onu teşrif, hem teselli hem de kendisine vahyedilenleri insanlara tebliğ etmenin, bu unvanın gereği olduğunu bildirmek içindir.”⁹⁶⁶ Aynı şekilde يا ايها النبي “Ya Eyyuhe’n-nebiyyu...” ile başlayan hitaplarla ilgili olarak da, bu tarz hitapların başındaki nida ve tenbih edatlarının bulunmasının, emredilecek konuların muhteviyatına çok önem verildiğine dikkat çekmek olduğunu, Hz. Peygamber’e, (s.a.s) “Nebi” ünvanıyla hitap edilmesinin sebebini ise, O’nun tebliğ edeceği hükümlerin gerekçesinin bu unvan olduğunu zimnen bildirmek⁹⁶⁷ olarak açıklamıştır.

⁹⁶² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 157.

⁹⁶³ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 158.

⁹⁶⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 158.

⁹⁶⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 309.

⁹⁶⁶ Maide 6/41, 67; Müminun23/51; Ebussuûd, *İrşâd*, II, 62; 112.

⁹⁶⁷ Enfal 8/64, 65, 70; Tevbe 9/73; Talak 65/1; Tahrim 66/1; bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 54

Tahrim Sûresinin 1. ayetindeki “Ya eyyuhen’n-Nebiyyu..” hitabıyla ilgili olarak bu hitabın aslında Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bütün ümmetini kapsadığı halde ona tahsis edildiğini, bunun sebebinin ise; Hz. Peygamber’i (s.a.s) teşrif etmek, O’nun makamının yüksekliğini göstermek ve gerçekte muhatabın o olduğunu bildirmek”⁹⁶⁸ olarak açıklamıştır. Ayrıca ümmetin Hz. Peygamber’e (s.a.s) tabi olmaları ve O’nun da ümmetin temsilcisi olması hasebiyle O’na yapılan hitabın, bütün ümmete yapılmış olduğunu belirtmiştir.

2.2.9. Kur’ân-ı Kerim’de Tekrarlar

Kur’ân-ı Kerim’de bir kelimenin, bir sözün veya bir ayetin tekrar edilmesini ifade eden bu konu, Kur’ân üslubunun özelliklerinden birisidir.⁹⁶⁹ Bir Kur’an ilmi olarak “tekrar” ise, Kur’an’daki bir kelimenin yahut ayetin bir bölümünün ya da bir ayetin tamamının değişik amaçlarla tekrar edilmesi demektir.⁹⁷⁰ Tekrar, Arap Dili ve üslubu açısından da önemli olduğundan konunun mütehassısları, bu hususa önem vermişlerdir. Onlara göre herhangi bir manayı vurgulamak, bir şeyin önemini ve gerekliliğini belirtmek, olumlu veya olumsuz, faydalı veya faydasız olduğuna dikkat çekmek ve bir konuda şüphe ve tereddüdü ortadan kaldırmak için, bir kelimenin, bir cümlenin veya mananın tekrar be tekrar söylenmesi gereklidir ki, bu da te’kid çeşitlerinden birisidir.⁹⁷¹ Kur’ân-ı Kerim de, Arapların öteden beri alışkın oldukları ve üslûbu, daha güzel ve daha cazib bir şekilde devam ettirmiştir. Onların sadece tehvîl, te’kid, tahvîf ve tefeccu⁹⁷² gibi mühim durumlarda kullandıkları bu üslûbu, Kur’ân, te’kîd maksadıyla getirmekle beraber aynı zamanda tehvîl, inzâr, tescim ve tasvir gibi belâgat nüktelerinden birisini te’min için kullanmıştır.⁹⁷³

Ayrıca Kur’ân, hakikate davet kitabı olup, davet ve tebliğ halkasında çok farklı mizaclarda bütün insanlık bulunduğundan, meselelerin şumullü olarak anlatılabilmesi için bu hakikatlerin değişik üslûblarla anlatılması gerektiğinden Kur’ân, bu gerçekleri tekrar etmiştir. Yine Kur’ân, bir dua ve zikir kitabı olduğundan bunları daha da aydınlatmak için tekrar etmiştir. Ayrıca Kur’ân’ın tamamını her zaman okuma imkânı

⁹⁶⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 162.

⁹⁶⁹ Mehmet Suat Mertoğlu, *Uslûbu’l - Kur’ân*” md. DİA, 2012, İstanbul XXXXII, 382.

⁹⁷⁰ Seyyit Ahmet Haşimi, *Cevâhiru’l-Belâğa*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, t.y, s.202. Abduh Abdulaziz, *el-Belâğatü’l-Istilahıyye*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire, 1992, s.224

⁹⁷¹ Eroğlu, *Kur’ân İlimleri*, s. 182.

⁹⁷² Tehvîl: Dehşetli göstermek; Tahvîf: Korkutmak; Tefeccu: Hüzün ifade etmek demektir.

⁹⁷³ Yıldırım, *Kur’ân İlimlerine Giriş*, s. 152.

bulamayan kimselerin O'nun anlattığı gerçeklerden mahrum kalmamaların için de her bir sûre, küçük bir Kur'ân hükmüne getirilerek, Kur'ân'ın asıl maksatları bütün sûrelerde derc edilerek tekrar edilmiş⁹⁷⁴ ve böylece daha çok insanın ondan istifade etme imkânı sağlanmıştır.

Kur'ân'da yapılan tekrarlar, bazı lafız ve cümlelerin yahut bazı manaların tekrar edilmesi biçiminde olmuştur. Ebussûd Efendi de bu tarz tekrarlarla ilgili açıklamalar getirmiş ve bunların gerekçelerini de izah etmiştir.

Mesela, bazı lafız ve cümlelerin tekrar edilmesiyle ilgili olarak Karia sûresinde geçen الْقَارِعَةُ الْقَارِعَةُ “Çarpacak olan o büyük felaket! Nedir o çarpacak olan o büyük felaket!” ayetindeki ‘Karia’ kelimesinin tekrar edilmesinin sebebini, ‘kıyametin korkunçluğu ve dehşetini te’kid etmek ve onun, insanlığın bilgi dairesinin dışında bir hadise olduğuna dikkat çekmek’ olarak açıklamıştır.⁹⁷⁵ Kezâ, Hakka sûresinin başında tekrar edilen الْحَاقَّةُ الْحَاقَّةُ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ “Hakka (Hak olan hadiseler). Nedir hakka? O, hakk olan hadisenin ne olduğunu sana bildiren nedir?” ayetlerinin de, kıyametin korkunçluğunu ve feci’ halini te’kid etmek maksadı ile tekrar edildiğini ifade etmiştir.⁹⁷⁶ Tekasür sûresindeki كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ “Hayır yakında bileceksiniz. Hayır, hayır yakında bileceksiniz” ayetindeki tekrarın da, ‘te’kid amacına matuf oluşunu ve te’kid için yapılan bu tekrarın ikincisinin, birincisinden daha belîğ olduğunu belirtmek için de ayetin başına “sümme” edatının getirildiğini belirtmiş; birinci ayetin ölüm anında, ikinci ayetin de kıyamet günü kabirlerden kalkma zamanında olacakların bilinmesine işaret ettiğini belirtmiştir.⁹⁷⁷ Nebe sûresinde ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ سَيَعْلَمُونَ “Hayır! Anlayacaklar onlar! Yine hayır! Anlayacaklar onlar” ayetindeki tekrarın maksadını ise; yapılan tehdidi, te’kid edip ağırlaştırmak için olduğunu belirtmiş ve ikinci tehdidin, birincisinden daha belîğ olduğunu belirtmek için de ayetin başına ‘sümme’ edatının getirildiğini, birinci ayette bildirilecek hususun can verme anında olacağını, tekrar edilen ikinci durumun ise kıyamette anlaşılacağını zikretmiştir.⁹⁷⁸

Aynı şekilde Müddessir sûresinin 18-20. ayetlerinde إِنَّهُ فُكِّرَ وَقَدَّرَ فُتِّلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قُتِلَ “zira o, düşündü, taşındı, ölçüp biçti” tekrar edilen bu ifadelerin de mübalağa

⁹⁷⁴ Nursi, *Sözler*, s. 489 – 494.

⁹⁷⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 433.

⁹⁷⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII;206

⁹⁷⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 436.

⁹⁷⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 290-291.

için getirildiğini beyan etmiştir.⁹⁷⁹ Nur Sûresi 10. ve 20. ayetlerindeki وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ “Eğer Allah’ın sizin üzerinizdeki lütfu ve rahmeti olmasaydı başınıza müthiş bir azap gelirdi” tekrarın sebebinin de, Allah’ın kullarını cezalandırma konusunda acele etmemesi olarak açıklamış, ayrıca bu durumun onlar için büyük bir nimet olduğunu hatırlatarak, cürümlerinin de son derece büyük olduğuna dikkat çektiğini belirtmiştir.⁹⁸⁰

Saffat Sûresinde anlatılan peygamber kıssalarının ahirlerinde سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ “Âlemler içinde Nuh’a (İbrahim’e, Musa ve Harun’a, İlyas’a) selam olsun. İşte biz, iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o (onlar) bizim mümin kullarımızdandı” ayetlerinin bu peygamberler hakkında dört defa tekrar edildiğini bildirmiştir. Bu tekrarın gayesini de bu peygamberlere her zaman bütün melek, insan ve cinlerin selam getirip dua ettiklerini ve Cenab-ı Hakk’ın onların dualarını en güzel şekilde kabul ederek, zürriyetlerini kalıcı kıldığını beyan ederek açıklamıştır. Onların bu şekilde yüksek ikramlara sahip olmalarının sebebinin ise, onların, ibadette ihsan (Allah’ı görüyormuşçasına ona ibadet etmek) ve imanda kemal mertebede olduklarına bağlamıştır.⁹⁸¹

Mürselat sûresinde on defa tekrar edilen وَيَلِّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ “O gün, bunları yalanlayanların vay haline” ayeti ile ilgili olarak, bu ayetin geçtiği her yerde, muhtevadaki mefhumu uygun olarak izahlar getirmiştir. Meselâ tekrarlanan ikinci ayetin, birincisinin tekrarı olmadığını; çünkü zikredilen birinci ayet ile ahiret azabı kastedilirken, ikincisi ile de dünya azabının hatırlatıldığını belirtmiştir.⁹⁸²

Rahman Sûresinde otuz bir defa tekrar edilen فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ “o halde ey insanlar ve cinler! Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?” ayeti ile alakalı bir açıklama yapmamıştır. Fakat ayetin geçtiği yerde farklı açıklamalar getirmiş olması onun zahirde tekrar gibi görülen ayetin aslında tekrar olmayıp kendinden önce zikredilen nimetlerin sayılıp onlardaki faydalar açıklandıktan sonra “Bu durumda Allah’ın hangi nimetini yalanlayabilirsiniz” cümlesiyle değişik durumları bildirmek için varid olmuş ayetler olduğunu ifade etmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁸³

⁹⁷⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 255 – 256.

⁹⁸⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 121.

⁹⁸¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 122-123.

⁹⁸² Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 283.

⁹⁸³ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 283.

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü gibi **Ebussûd Efendi**, Kur'an'daki bütün tekrarların belirli amaçlar taşıdıklarını, buna binaen “tekrar”ın Kur'an için bir kusur olarak görülemeyeceğini belirtmiştir. Bu çerçevede Kur'an'da harflerin, zamirlerin, ism-i işaretlerin, fiillerin, emir ve nehiylerin, vad ve vaidlerin, hüküm ve kıssaların vs. tekrar edildiğini beyan etmiştir. Müfessir, Kur'an'daki tekrarların, taşıdıkları anlama bağlı olarak ‘pekiştirme, zihne yerleştirme, yerme, kınama, dikkat çekme, şüpheyi ortadan kaldırma, mübalağa, ders ve ibret alma, teşvik etme’ gibi çok değişik amaçlara matuf olduğunu zikretmiştir.

2.3. TARİHÎ İLİMLER

İnsan, başıboş ve sorumsuz bir varlık olmadığı gibi, konusu insan olan tarih de anlamsız ve boş bir ilim değildir. Çünkü tarih geçmişten günümüze insan hayatını, fiillerini, diğer insanlarla olan ilişkilerini, galibiyet ve mağlubiyetlerini, meydana getirdikleri kurumları, zaman içerisinde geçirdiği değişimleri, değişimin sebep ve sonuçlarını, kısaca her şeyi ile insanı ve insan topluluklarını inceleyen bir ilimdir.⁹⁸⁴

Kur'ân-ı Kerim, tarihe ve tarihi olaylara ibret alınması maksadıyla asıl gayesine uygun olarak önem vermiş ve tarih denilen yaşanmış olaylar manzumesinden yeterli derecede alıntı yapmıştır.⁹⁸⁵ O önemle üzerinde durduğu tarihi olayları, geçmişe ait haberleri sadece kuru bir rivayet maksadıyla meraklı olanlara bildirime gayesi taşımaz. Onun asıl gayesi, tarihi haberler arkasında kalan gizli, kıymetli değerleri muhataplarına ulaştırmak, insanın değişmeyen fitrat özelliklerini; varlık alemlerine ve toplumlara hükmeden ve aleme istikrar veren sabit kanunları açıklamak,⁹⁸⁶ milletlerin izzet ve zilletine sebep olan amillerin tesbit edilmesine yardımcı olmaktır. Bütün bunları, ihtiva ettiği metnin yaklaşık yarıya yakını bu konuya tahsis ederek takdim eden Kur'ân, söz konusu bu tarihi arka planı özellikle kıssalar ile muhataplarına anlatmaktadır. Dolayısıyla “Kur'ân kıssaları” tarihi açıdan özel bir önem taşımaktadırlar. Buna binaen kıssalar başta olmak üzere meseller, belli bir tarihi bikimi nakleden sebep-i nüzûl ve nesh konusuyla ilgili ilimler, bu başlık altında ele alınıp işlenilecektir.

⁹⁸⁴ Abdullah Yıldız, *Tarih Bilinci*, Denge yayınları, İstanbul 1994, s. 20.

⁹⁸⁵ Afif Abdü'l-Fettah et-Tabbara, *Meâl Enbiya fi'l- Kur'âni'l- Kerim*, Dersaadet yayınları, İstanbul, ts. s.25.

⁹⁸⁶ Seyyid Kutub, *Fizilâli'l Kur'ân*, trc. Emin Saraç, Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1977, II, 460.

2.3.1. Kasasu'l - Kur'ân

Sözlükte “bir kimsenin izini ta’kib edip ardınca gitmek, birisine bir sözü beyan edip açıklamak”⁹⁸⁷ anlamına gelen kıssa, terim olarak ise; “yalan ihtimali ve hayalin karışması mümkün olamayacak bir tarzda tarihin derinliklerinde kaybolup unutulmuş veya bazı izleri insanlığın hafızasında varlığını koruyabilmiş olayların, muhataplara adeta olaylara yeniden bir canlılık vererek anlatılması, beyan edilmesi”⁹⁸⁸ demektir.

Kıssa kelimesi bunların dışında, ‘anlatmak, hikâye etmek’ manalarına da gelmektedir. Fakat Kur’ân kıssalarından söz ederken “kıssa” sözcüğünü bu anlamda kullanmamak gerektir. Çünkü hikâye gerçekte meydana gelsin veya gelmesin her olaya isim olarak verilirken,⁹⁸⁹ buna karşılık kıssa, olgu ile tam bir örtüşme arz edip hayal ettirme ve meydana gelmemiş bir olayı tasvir etmekten tamamen uzaktır.⁹⁹⁰ Zira muhatapın kıssalarda zikredilen örnek şahsiyetlerin hareketlerinden etkilenip taklid edebilmesi ve onların müsbet davranışlarına tabi’ olması, bu olayların insanlık tarihinde bizzat vuku’ bulmuş gerçekler olduğuna inanmasıyla mümkündür.⁹⁹¹ Olup olmadığından şüphe edilen bir kıssanın, tarihi hadise ve haberin, akl-ı selim sahiplerini müsbet yönde etkilemesi, onları kötülüklerden caydırması veya örnek şahsiyet ve tavırlara özendirici rol oynaması, insan fıtratı için de pek uygun görülmemektedir.⁹⁹² Böyle bir tarz ve uslûbun seçilmesi de Kur’ân’ın i’câz ve belağatına tamamen zıttır.

Kur’ân kıssalarının gayesi, ‘Kur’ân’ın indiriliş maksadını gerçekleştirmektir’⁹⁹³ diye özetlenebilir. Diğer bir ifade ile Kur’ân’ın “tevhid, mübüvvet, haşır, adalet ve ibadet gibi” asıl hedefleri, kıssaların da başlıca gayeleridir. Bu genel ifadedden sonra biraz ayrıntılı olarak kıssaların gayeleri, şu şekilde ifade edilmiştir:

1) Muhatapları anlatılan kıssalar üzerinde düşündürüp onlardan ibret almalarını sağlamak. Bu husus Kur’ân’da çok açık bir şekilde ifade edilmiştir.⁹⁹⁴

2) Hz. Muhammed’in (s.a.s) nübüvvetini tasdik edip, Kur’ân’ın da Allah kelamı olduğunu isbat etmek. Kur’ân, Hz. Âdem’den son peygamber Hz. Muhammed’e (s.a.s)

⁹⁸⁷ Cevheri, *es-Sıhah*, III, 1051; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, II, 102; Asım Efendi, *Okyanusu'l-Basit*, II, 1204. İdris Şengül, DİA, “Kıssa” md. İstanbul, 2002, XXV, 498-500

⁹⁸⁸ İdris Şengül, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir 1994, s. 46.

⁹⁸⁹ Suat Yıldırım, “Kur’an-ı Kerim’de Kıssalar,” AÜİFD, Sayı: 3, Erzurum, 1979, s. 38.

⁹⁹⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 201.

⁹⁹¹ Sadık Kılıç, *Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur’ân*, Nil Yayınları, İzmir, 1993, s. 174.

⁹⁹² Sait Şimşek, *Kur’ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1993, s. 62.

⁹⁹³ Yıldırım, *Kur’ân’ı Kerim ve Kur’ân İlimlerine Giriş*, s. 106.

⁹⁹⁴ Yusuf, 12/111; Hicr, 15 /6-7; Hac, 22/45-46.

kadar gelen peygamberlerden bazılarının yaşamış oldukları mühim vakaları, ibretli hadiselerli zikretmektedir ki, bu bahsedilen konular Tevrat ve İncilde de konu edilmektedir. Kur'ân'ın bildirdiği bu haberlere, Ehli kitabın itiraz edememesi ve bu haberlerin yanlış olduğunu iddia edememesi,⁹⁹⁵ Kur'ân'ın ümmi bir zatın eseri olmayıp Allâmû'l-guyûb olan Allah'ın eseri olduğunu isbat etmektedir ki, bu durum Kur'ân ayetleri ile de anlatılmaktadır.⁹⁹⁶

3) Kıssalar aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.s.) başta olmak üzere, bütün müminleri teselli ve takviye, inkârcıları da azapla tehdit etmektedir. Hz. Muhammed (s.a.s) insanları hakka davet ederken zaman zaman müşriklerin alay ve saldırılarına maruz kalmıştır. İşte böyle durumlarda Yüce Allah geçmiş peygamberlerin ümmetleri ile mücadelelerini anlatan kıssaları inzal ederek, onların da benzer sıkıntılar yaşadıklarını anlatmış böylece Hz. Peygamber (s.a.s) ve O'na inanan müminleri teselli etmiştir.⁹⁹⁷

4) Kur'ân kıssalarında anlatılan “mu'cize ve harika olaylarla” bazı ilmi gelişmelere işaret edip, insanlığı o yöne teşvik etmek te kıssaların bir gayesidir. Kur'ân'ın peygamberlerin mu'cizelerinden bahsetmesinin hikmetlerinden birisi de, insanlığa maddi terakkiler için gerekli olan örnekleri göstererek, o mu'cizelerin benzerlerini yapmaları için onları teşvik etmiştir.⁹⁹⁸

Tefsirinde “Kur'ân Kıssa”larını” oldukça detaylı bir şekilde ele alan Ebussûd Efendi, kıssa kelimesinin lügat anlamıyla ilgili şu açıklamaları yapmıştır: “Kıssa, kasas kökünden türemiş olup haberlerin ard arda eklenmesi anlamına gelmektedir. Çünkü olayı hikâye eden, onları birbiri ardınca parça parça anlatmaktadır.”⁹⁹⁹

Kıssa lafzının sözlük anlamıyla alakalı bu açıklamaları yapan müfessir, kıssaların **Kur'ân'da anlatılmalarının hikmetlerine değinmiş ve onlardan çeşitli dersler alınması gerektiğini ifade etmiştir.** Nitekim konuyla ilgili **وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا** “İşte böylece biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ve Allah'a karşı gelmekten sakınınsınlar yahut onlara bir uyarı versin diye

⁹⁹⁵ Et-Tabbara, s. 24; Muhammed Seyyid Tantavi, *el-Kıssa fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Darü'n-Nehde, (I-II), Kahire, 1996, I.4-10; Abdülkerim el-Hatib, *el-Kassu'l-Kur'an fi Mantukihi ve Me'fumihi*, Darü'l-Ma'rife, (II. Bsk.), Beyrut, 1975, s. 78-230

⁹⁹⁶ Bkz. Yusuf, 12/102; Kasas, 28/44 – 45; Hud, 11/49.

⁹⁹⁷ Şimşek, s. 78.

⁹⁹⁸ Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim'de Kıssalar*, s. 44.

⁹⁹⁹ Ebussûd, *İrşâd*, IV, 371.

onda tehditleri teker teker sıraladık”¹⁰⁰⁰ ayetinin tefsirinde Yüce Allah’ın tehditlerini tekrar ve tekrar anlatmasındaki hikmetleri şöyle açıklamıştır: “Yani, azap vaidlerini ihtiva eden ve kıyametin korkunç hallerini bildiren ayetler gibi Kur’ân’ın tamamını Arapça olarak indirdik ki, onlar manasını anlasınlar, Allah tarafından indirildiğini gösteren muciz nazmına vakıf olsunlar. Ve biz Kur’ân’da bazı vaidleri, (azap bildirilen ayetleri) tekrar tekrar açıkladık ki, küfür ve gûnahtan sakınsınlar yahut Kur’ân onlarda bir öğüt ve ibret meydana getirisin de, sonunda onları takva dairesine idhal etsin.”¹⁰⁰¹ Görüldüğü gibi müfessir, ibret amiz kıssaların tekrarlanarak anlatılmasının sebebini, ‘muhatapları küfür ve isyandan sakındırmak, ibret ve öğüt almalarını sağlayarak müttaki kullar olmalarını te’min etmek’ olarak açıklamıştır.

Lut kavminin helakini anlatan فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ نَارًا كَرِيمًا “Nihayet حَجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُّقِيمٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ” güneş doğarken o korkunç ses, onları yakaladı. Sonunda beldelerinin üstünü altına getirdik, üzerlerine de kurumuş balçıktan taşlar yağdırdık. Hiç şüphesiz bunda ibret alanlar için birçok ibret kaynakları vardır. Şüphesiz o kasabaların harabeleri hala işlek bir yol üzerindedir. Hiç şüphesiz bunda iman edenler için ibretler vardır.”¹⁰⁰² Ayetlerin tefsirinde de şunları zikretmiştir: “Üstleri altına getirilen beldelerde yahut günahları sebebi ile başlarına gelen o korkunç durumu, gelip geçenlerin görmelerinde; Allah’a, Resulüne iman edenler için alınacak dersler vardır. Zira diyarları ıssız bırakan azabın, onlara isabet etmesinin sebebini, kendi kötü fiilleri olduğunu anlayanlar, ancak iman edenlerdir. Başkaları ise, bu azapları bir rastlantı olarak veya tabiat olayları olarak değerlendirip geçerler.”¹⁰⁰³

Zulümleri sebebiyle cezalandırılan kavimlerin durumlarını anlatan فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَبُنًى مَعْطَلَةٌ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونُوا لَهُمْ حُكْمًا “Halkı قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ” zulmetmeyken helak ettiğimiz, böylece duvarları çökmüş, çatıların üzerine yıkılmış nice memleketler, nice kullanılmaz kuyular, nice muhteşem saraylar vardır. Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olsun. Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur.”¹⁰⁰⁴ Ayetlerinin tefsirinde ise şunları ifade

¹⁰⁰⁰ Taha, 20/113.

¹⁰⁰¹ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 463

¹⁰⁰² Hicr, 15/73-77.

¹⁰⁰³ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 88

¹⁰⁰⁴ Hacc, 22/45-46.

etmiştir: “Yani binaları bomboş kalmış ve zamanla önce çatıları çökmüş, sonra da duvarları çökmüş olan çatıların üzerine yıkılmış ve yine çöllerde nice mamur kuyular vardı ki, çevre sakinleri helak olduklarından metrük kalmış ve ondan su çekilmez olmuş ve nice yüksek saraylar vardı ki, sakinleri boşaltılıp bomboş kalmıştır. Bu ayet helak edilenlerin alt-üst edilmiş mekânlarını görüp ibret almaları için insanları seyahata teşvik etmektedir.”¹⁰⁰⁵ Görüldüğü gibi Ebussud Efendi bazı günahları sebebiyle cezalandırılan kavimlerin helak sebeplerini zikrederek bunlardan ancak Allah’a ve Rasûlüne iman eden kimselerin ders alacaklarını ifade etmiştir. Yine tarihin kalıntılarında dolaşırken müminlerin ibret nazarıyla bakarak çeşitli dersler çıkardıklarını belirtmiştir.

Kur’ân’ın “فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ” “yeryüzünde dolaşın yalancıların akıbetlerinin nasıl olduğuna bir bakın”¹⁰⁰⁶ emri ile ilgili olarak müfessir önemli açıklamalarda bulunarak günah ve inkârları sebebiyle cezalandırılan toplulukların harap olmuş mekânlarının ibret nazarıyla ziyaret edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

“Sizden önce (ki milletlerin başından) nice hadiseler gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezip dolaşın da ayetlerimizi yalanlayanların akıbetlerinin nasıl olduğuna bir bakın”¹⁰⁰⁷ ayetinin tefsirinde ayetteki ‘sünneti’, ‘vakıalar ve milletler’ olarak açıklamış ve “eğer Allah’ın ayetlerini tekzip edenlerin sonlarının nasıl olduğu konusunda şüphe duyuyorsanız, haydin gezin dolaşın da onların kötü akıbetlerini gözlerinizle müşahade edin”¹⁰⁰⁸ diye açıklamıştır.

Aynı şekilde “فَلْيَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ تَمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ” (Ey Peygamber!) de ki, yeryüzünde dolaşın sonra tekzîb edenlerin sonlarının nasıl olduğuna bir bakın”¹⁰⁰⁹ ayetinin izahında da şunları zikretmiştir: “Bu ayetle Yüce Allah kavmini uyarması ve onların çirkin hallerini kendilerine hatırlatması için Hz. Peygamber’e (s.a.s) hitap ediyor. Bu hatırlatmaktan maksat, onları içinde bulundukları kötü durumlardan sakındırmak ve Hz. Peygamber’i ve onun şahsında müminleri teselli etmektir. Ayrıca bunların zımında “Eski Ümmetlerin başlarına gelenlerin, onların da başlarına

¹⁰⁰⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 37-38

¹⁰⁰⁶ Ali İmran, 3/137; En’âm, 6/11; Nahl, 16/36; Neml, 27/69; Ankebut, 29/30; Rum, 30/42; Yusuf, 12/109; Hac, 22/46.

¹⁰⁰⁷ Ali İmran, 3/137

¹⁰⁰⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 151.

¹⁰⁰⁹ En’âm, 6/11.

gelebileceği” gerçeğini bildirmek; o ümmetlerin başlarına gelen sû-i akibeti öğretmek için yeryüzünde seyahat ettirip o olaylar üzerinde düşündürmektir. Ayetin cümlelerini birbirine bağlayan “sümme” edatıyla alakalı olarak dakik manalar çıkararak şöyle demiştir: “Sümme” (sonra) kelimesi, ya helak edilenlerin kalıntılarını düşünmek yâ da sayahat etmenin hükmünü göstermek için kullanılmıştır. Gezip dolaşmanın vacip olması, ancak ibrete, düşünmeğe vesile olduğu içindir. Yeryüzünde gezin dolaşın emri, ticaret vb. benzeri amaçlar için seyahat etmenin mübarek olduğunu belirtmek içindir. “Nasıl olduğuna bakın, nazar edin düşünün” emri ise, eski milletlerin tarihi eserlerini incelemenin vacib olduğunu bildirmek ve nihayet vacib ile mübahı birbirinden ayırmak için getirilmiştir.¹⁰¹⁰

Başta Hz. Peygamber olmak üzere müminleri teselli etmek onların kuvve-i maneviyelerini takviye etmek maksadıyla varid olan ayetleri¹⁰¹¹ de tefsir eden Ebussuûd Efendi, bu ayetlerle Yüce Allah’ın Rasulünü teselli ettiğini bildirmiştir. Nitekim konu ile ilgili **وَلَقَدْ اسْتَهْزَئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمْنَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ** “Andolsun ki, ey Resulüm! Senden öncede peygamberlerle alay edildi de, Ben inkâr edenlere mühlet verdim. Sonra onları yakalayiverdim. İşte azabım nasılmış?”¹⁰¹² ayetinin tefsirinde şu açıklamaları getirmiştir: “Ey Resulüm! Senden önce de birçok Peygamberle alay edildi de, Ben o inkâr edenleri belli bir süre emniyet ve refah içinde bıraktım. Bu ifade Rasullullah’ı, müşriklerden gördüğü tekzip ve alay yoluyla olan fiillerinden dolayı bir teselli ve bir de onlara ceza voididir. Hülasa ey Resulüm! Bu hal, sadece sana mahsus değil, öteden beri süregelen bir şeydir. Senden önce de birçok peygambere karşı yapıldı bunu yapanlara bir süre mühlet verdim. “Sonra onları yakalayiverdim. İşte azabım nasılmış ifadesi” onların azaplarının son derece ağır ve çetin olduğunu açık olarak bildirmektedir.¹⁰¹³

Hız. Muhammed’in (s.a.s) nübüvvetini isbat eden kıssalarla alakalı ayetleri de¹⁰¹⁴ ele alan Ebussuûd Efendi, bu ayetlerde bildirilen gerçeklerin sadece “Vahiy yoluyla bilinecek” haberler olduğunu, dolayısıyla okuma yazması olmayan ümmi bir zatın bunları doğru bir şekilde bildirmesinin, bu bilgilerin, O’na vahyedildiğinin isbatı olduğunu bildirmiştir.

¹⁰¹⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 198.

¹⁰¹¹ En’âm, 6/10; Rad,13/ 32; Enbiya, 21/4.

¹⁰¹² Rad,13/32.

¹⁰¹³ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 568.

¹⁰¹⁴ bkz. Ali İmran, 3/44; Hud, 11/49, 100, 120; Yusuf, 12/102; Kasas, 28/44-45.

Nitekim konu ile alakalı ذَلِكْ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ “İşte bu (kıssa) gayb haberlerindendir. Onu, sana biz vahiy yolu ile bildiriyoruz. Yoksa sen, onlar tuzak kurarak işlerine karar verdikleri zaman, onların yanında değildin”¹⁰¹⁵ ayetinin tefsirinde şunları kaydetmiştir: “Bu kelam Hz. Peygamber’in (s.a.s) Yusuf’un kardeşleriyle hiçbir mekân ve zamanda beraber olamadığını beyan etmektedir. Yani Ey Resulüm! İşte Yusuf’un kıssası da kimsenin bilmediği haberlerdendir. Onu biz, sana vahy ediyoruz. Zira vahiy dışında onu bilmene imkân yoktur. Çünkü o hadiseyi başkasından dinlemediğin ve kitaptan da okumadığını, seni yalanlayanlar da pekâlâ bilmektedirler. Ve bu vakıa olurken sen, onların arasında da değildin ki, onu olduğu gibi bilesin de onlara duyurasın. Hülasa bu gibi tahkik, eğer vahiy yoluyla değilse, ancak olaya şahit olmak ve o esnada orada hazır bulunmakla tasavvur edilebilir. Şu halde bu bilgi, orada hazır bulunmakla olmadığına göre, o zaman kesin olarak vahiy iledir.”¹⁰¹⁶

Şuara sûresinde ard arda anlatılan peygamber kıssalarının akabinde yedi defa tekrarlanan ذَلِكْ لَآيَةٌ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ “Hiç şüphesiz bunda büyük bir ibret vardır. Ama onların çoğu buna iman etmediler”¹⁰¹⁷ ayetinin tefsirinde de şunları zikretmiştir: “Yani bundan önce anlatılanların hepsinde: Hz. Musa’dan (a.s.) sadır olan hareketlerde, O’nun eliyle gösterilen kahredici mucizelerde, Firavun ile kavminin sözlerinde, fiillerinde, İsrailoğullarına uyguladıkları baskı ve işkencelerde kelimelerle anlatılamayacak kadar büyük bir ders vardır.

İbret almak isteyenler, bundan ibret almalı, Hz. Peygamberin durumunu Hz. Musa’nın durumuna ve kendi hallerini de o helak edilen insanların haline kıyaslamalı ve onların işledikleri küfürden, günahlardan ve Hz. Muhammed’e (s.a.s) muhalefetten sakınmalı ve Allah’a iman edip Resulüne itaat etmeli ki, onların başlarına gelenler, kendi başlarına gelmesin. Yahut bu anlatılan kıssada, Hz. Muhammed’in (s.a.s) onu kimseden duymadan aslına uygun olarak hikâyeye etmesinde büyük bir ayet vardır. Bu ayet, O’nun sadık vahiy yoluyla olduğuna işaret etmekte, yalnız Allah’a iman etmeği ve Resulüne itaat etmeği iktiza etmektedir.”¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁵ Yusuf, 12/102.

¹⁰¹⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 482.

¹⁰¹⁷ bkz. Şuara, 26/67, 103, 121, 139, 158, 174, 190.

¹⁰¹⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 241-242.

Bu ayetlerin tefsirlerinde görüldüğü gibi **Ebussuûd Efendi**, kıssaların Kur'ân'da anlatılmalarının gayesi üzerinde durmuş ve kıssaların Kur'an'da bulunuşun temel amacının “ibret alma” olduğunu belirterek bunun yanında birçok hedefinin olduğuna da dikkat çekmiştir.

2.3.2. İsrailiyyat

Hız.Ya'kub'un (a.s) ismi veya lakabı olan İsrâil kelimesi,¹⁰¹⁹ O'nun soyundan gelenlere isim olmuş, Yahûdiler veya İsrâiloğulları diye anılmışlardır. “İsrâilliyye” kelimesinin çoğulu olan İsrâiliyat ise; tefsire girmiş olan Yahûdilik, Hristiyanlık ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin aleyhine veya lehine uydurulup Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve sahâbelere isnâd edilen her türlü haber, kıssa ve rivayetlere verilen isimdir.¹⁰²⁰

İslamiyetin ortaya çıktığı dönemde Yahudi ve Hristiyanların kendilerine ait kültür ve medeniyetleri mevcut idi. Bu iki medeniyetin İslamiyete tesirleri müsellemler olmakla birlikte, özellikle Yahudilerin bu coğrafya da fazlaca bulunup Müslümanlarla iç içe yaşamaları ve bunun neticesi olarak bir kısmının İslamiyeti kabul edip Müslüman olmaları, Yahudilere ait rivayetlerin İslamiyet'e dahil olmasına sebep olmuştur.¹⁰²¹ Tefsirlerde, Yahûdilikten elde edilen bilgilerin diğer dinlere ait bilgilere oranla fazlalığı sebebiyle bu bilgilere İsrâiliyat denilmiştir¹⁰²²

Kur'an'da kısa ve kapalı olarak anlatılan kıssaların arasındaki boşlukları doldurmak için diğer din mensuplarına müracaat edilmesi, sahabe döneminde başlamış, fakat daha ziyade, tâbiin tarafından rivayet edilen bu rivayetler tefsire dahil olmuştur.¹⁰²³

İhtiva ettiği konuları itibarıyla kapsamı oldukça geniş olan İsrâiliyat rivayetleri, genellikle İsrailoğulları'na gönderilen peygamberler ve mucizeleri, peygamberlerin isyankârlara yaptıkları uyarıları ve mücadeleleri, bunlara verilen cezaları, inananların söz ve davranışlarıyla, mazhar oldukları manevi lütufları ele

¹⁰¹⁹ Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirin*, I, 21; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdûât fî kütübî't-tefsîr*, Mektebetü's-sünne, Kahire, ts, ss. 13–14.

¹⁰²⁰ Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirin*, I, 21; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 29; Remzi Na'na', *el- İsrâiliyyât ve Eseruhâ fî kütübî't- Tefsîr*, Daru'l-kalem, Daru'z-ziya, Dimaşk, 1490/1980, s. 73; Ebû Şehbe, s.12.

¹⁰²¹ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, s. 30. Ebû Şehbe, s. 14)

¹⁰²² Ebû Şehbe, s.14

¹⁰²³ Suyûti, *el-İtkan*, II, 277

alınmıştır. Bazı batılı araştırmacılar, bu terimin peygamberlerin geçmişi ve geleceği, halifeler, saltanatların yükselmesi ve çöküşü, kıyamet alametleri gibi hususları da içine aldığını ifade ettiğini belirtmişler, bazı şarkiyatçıların ise konuyu geçmiş dinlerin kaynaklarına dayalı bilgilerden çok, önceki ümmetlere ait folklorik bilgileri ihtiva eden rivayetler olarak ifade etmişlerdir.¹⁰²⁴ Buradan hareketle İsrâiliyat kavramının sadece geçmiş olayları değil, gelecekteki olaylar ve gayba dair bilgilerle fiten ve melahim (gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa, iç savaş gibi önemli olaylar ve kıyamet alâmetlerine dair haberlerle bunlara ilişkin literatürü ifade eden terim) rivayetleri de içine aldığını söyleyenler olmuştur.¹⁰²⁵ Kur'an'ın açıklanması ve anlaşılmasına matuf makul bir hedefe yönelik revaç bulan İsrâiliyat zamanla içinden çıkılamaz ciddi problemlere yol açan bu rivayetler islamiyete zararlar vermiştir.¹⁰²⁶

Ebussud Efendi de kendisinden önceki müfessirlerin (Zemahşeri ve Beydavi) düştükleri hataya düşerek İsrâiliyat'a ait haberlere tefsirinde yer vermiştir. Naklettiği rivayetlerin bir kısmının asılsız olduğunu beyan ederken, bazen de bu konuda herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

2.3.2.1. Yalan ve Asılsız Olduğunu Beyan Ettiği Rivayetler

Müfessir tefsirinde yer verdiği bazı haberlerin asılsız olduğunu zikrederken bazen, onların akıl ve mantık kurallarına aykırı olduklarını beyan etmiş, bazen de ayetin siyak-sibakına uygun olmadıklarını belirterek bunların asılsız ve iftira olduklarını zikretmiştir.

Mesela, وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ... هَارُوتَ وَمَارُوتَ “...Oysa Süleyman (büyü yaparak) kafir olmadı. Fakat şeytanlar, sihri ve Babil'deki Harut ve Marut adındaki iki meleğe ilham edileni (sihri) öğretmek sûretiyle küfre girdiler”¹⁰²⁷ ayetinin açıklamasında, bunların (Harut ile Marut) Allah tarafından indirilmiş iki melek olup vazifelerinin, insanlara sihir ve büyü öğretmek olduğunu, Talut'un kavmini nehrin suyu ile deneyen Allah'ın bu sefer de insanları sihirle tecrübe edeceği bilgisini aktardıktan sonra bu konuda varid olan bir rivayeti zikreder. Sonra meleklerin insanları işledikleri günahları sebebiyle kınadıklarını ve

¹⁰²⁴ Birişik, DİA, “İsrailiyat” md. İstanbul, 2001, XXIII, 195-196

¹⁰²⁵ Birişik, “a.g.m”, s.195

¹⁰²⁶ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, s.30

¹⁰²⁷ Bakara, 2/102

Allah’a: “yeryüzüne halife olarak bu günahkarları mı seçtin?” diye şikayette bulunduklarını, bunun üzerine Cenab-ı Hakk’ın: “Eğer onlara verdiğim nefis, sizlerde de olsa aynı şeyleri yapardınız” cevabını verdiğini zikreder. Daha sonra meleklerin insanın fitratında mündemiç olan duygularla techiz edilip dünyaya gönderildiğini, günlerden bir gün Zehra isminde bir kadının davasına baktıklarında, onun hakkında akıllarına kötü şeyler geldiğini, derken kadının teklifiyle önce cinayet işleyip arkasından içki içtiklerini ve nihayet önceki vasıflarını kaybettiklerini nakleder. Daha sonra semaya uruc edemeyen meleklerin İdris peygamberden şefaata talep ettiklerini, onun bu isteği kabul edip, onlardan dünya veya ahiret azabından birisini tercih etmelerini istemesi üzerine, onların da dünya azabını seçtiklerini, dolayısı ile onların şimdi Babil ülkesinde saçlarından asılı olarak işkence gördüklerini; diğer bir rivayette ise, onların kıyamete kadar demir kamçılarla dövülecekleri bilgisini aktarmıştır. Bütün bu bilgilerden sonra, “Bu akli ve nakli delillere aykırı bir yahudi rivayeti olduğundan dolayı, itimat edilemez. Belki bu, müsait olan gönülleri teşvik ve korkutma yoluyla irşad için zikredilen emsal ve rumuz nevindendir” demek sûretiyle bu rivayetlerin asılsız olduğunu zikretmiştir ki; bu rivayet, Razi tefsirinde de aynı lafızlarla yer almaktadır.¹⁰²⁸

Keza “وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ” “Sana o davacıların haberi geldi mi? Hani onlar, duvardan mescide tırmanmışlardı”¹⁰²⁹ ayeti ile bu ayetin devamındaki ayetlerde anlatılan olaylarla ilgili bir hikâye nakletmiştir. Bir peygamber hakkında düşünülmesi kesinlikle uygun olmayan, çirkin iftiralarla dolu bu hikâyeyi naklettikten sonra; “İşte bu (nakledilenler), kulakların ve gönüllerin nefret edeceği, uydurulmuş, son derece kötü bir iftiradır. Bunu uydurup halk arasında yayanlara yazıklar olsun” demek sûretiyle bu haberlerin kasıtlı olarak uydurulmuş, birer iftira olduklarını ifade etmiştir. Müfessirin anlattığı bu menfur hadise, biraz farklı lafızlarla Beydavi ve Razi tefsirlerinde de aynen yer almaktadır.¹⁰³⁰

Aynı şekilde, “إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ” “İşte o zaman biz, onlara iki elçi göndermiştik. Onları yalanladılar. Bunun üzerine üçüncü bir elçi gönderdik. Onlar: ‘Biz size gönderilmiş elçileriz’ dediler”¹⁰³¹ ayetinin tefsirinde kaynağını belirtmeksizin bir rivayet aktarmıştır. Bu rivayette Hz. İsa’nın iki havarisini

¹⁰²⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 304; bkz. Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, I, 251.

¹⁰²⁹ Sad, 38 /21

¹⁰³⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 155; bkz. Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, V, 27; Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, VII, 184.

¹⁰³¹ Yasin, 36 /41

Antakya şehrine gönderdiği, bunların halkı ve şehrin yöneticisini İslama davet ettikleri bilgisi yer almaktadır. Daha sonra insanların onlara inanmadıkları ve kralın da bu elçileri hapse attığı bilgisi aktarılır. Bunun üzerine Şem'un adında üçüncü bir elçinin daha gönderildiğini ve bu havarinin gayreti sonucunda hapisteki elçilerin kurtuldukları bilgisini aktarır. Kralın isteği üzerine elçilerin bazı mucizeler gösterdiklerini ve bunun üzerine kral ve halkının, elçilere iman edip müslüman olduklarını, inanmayanların da Cebrail'in korkunç bir sesiyle helak edildiklerini zikreder. Bu rivâyeti aktardıktan sonra da bu anlatılanların, ayetin siyakı tarafından desteklenmediği için kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Müfessirin de belirttiği gibi ayetin devamından anlaşıldığı gibi, şehir halkı, elçilerin davetini kabul etmeyip, şirk ve inkarlarına devam etmişlerdir. Aynı rivayeti tefsirlerinde aktaran Zemahşeri ve Beydavi, herhangi bir değerlendirme yapmamışlardır.

1032

Benzer şekilde قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (Allah) buyurdu ki: ‘orası onlara kırk yıl yasaklandı. O yerde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Sen, yoldan çıkmış o toplum için üzülme.’¹⁰³³ Ayetin izahında kırk yıllık sure ile ilgili rivayetleri zikrederken önce ayetin kısaca tefsirini ve isabetli yorumunu zikretmiştir. Rivayette Hz. Musa'nın (a.s.) kırk yıl sonra İsrailoğullarının hayatta kalan ve yeni yetişen müminleri ile (Yuşa b. Nun da bu grubun öncüsü olduğu halde) Eriha şehrini fethedip orada vefat ettiğini zikretmiştir. Bir başka zayıf rivayette ise; kırk yıllık süreçte önce Hz. Harun'un, bir sene sonra Hz.Musa'nın vefat ettiklerini, bu ölümlerinden üç ay sonra da Yuşa b. Nun'un Eriha'yı fethettiği bilgisini aktarmıştır. Bu rivayetin, Hz. Musa ve Harun'un çölde israiloğullarıyla aynı sıkıntıyı çektiklerini bildirdiğini zikrettikten sonra ‘bu da ayetin siyakıyla bağdaşmamaktadır’ demek sûretiyle ikinci rivâyetin, “Artık bu fasık kavimle bizim aramızı ayır”¹⁰³⁴ ayetinin ifade ettiği manaya aykırı olduğunu beyan etmiştir. Ebussuûd Efendi'nin anlattığı bu haberler, Zemahşeri tefsirinde yer almakla beraber, bu nakillerle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.¹⁰³⁵

¹⁰³² Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 69; bkz. Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 169; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, IV, 265.

¹⁰³³ Maide, 5 /26

¹⁰³⁴ Maide, 5 /25; Ebussuûd, *İrşâd*, III, 44

¹⁰³⁵ bkz. Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 223.

2.3.2.2. Yalan ve Asılsız Olduğunu Beyan Etmediği Rivayetler

Ebussuûd Efendi, bazen de tefsir edeceği ayetle ilgili bazı israilî rivayetlere yer verirken bunlar hakkında gereğinden fazla açıklamalarda bulunmuş ve bu rivayetlerle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.

Mesela... إِنْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ...¹⁰³⁶ ayetinde geçen “sofra” lafzının açıklamasında, Hz. İsa’nın dua etmesi üzerine semadan iki bulut arasından kırmızı bir sofranın inip Havarilerin önlerine düştüğünü, Hz. İsa’nın ağlayarak; “Allahım! Beni şükredenlerden kıl, bu sofrayı alemlere rahmet eyle, onu azap ve ceza vesilesi yapma” diye dua ettiğini, sonra abdest alıp iki rekat namaz kılıp tekrar ağladığını ve bir süre sonra sofranın örtüsünü; “Rızık verenlerin en hayırlısı olan Allah’ın ismiyle başlarım” diyerek açtığını, bunun üzerine her tarafından yağ damlayan pulsuz ve kılçıksız bir balığın sofrada hazır olduğu bilgisini aktarmıştır. Bu balığın baş tarafında tuz, kuyruğunda sirke, etrafında (pırasa hariç) çeşitli sebzelerin bulunduğunu, bunlara ilaveten sofrada beş yufkanın da olduğunu, birinci yufkada zeytin, ikincisinde bal, üçüncüsünde tereyağı, dördüncüsünde peynir ve beşincisinde de pastırma olduğunu, bunu görenlerden Şem’un’un; “Ya Ruhellah! Bunlar dünya yiyecekleri mi, yoksa ahiret yiyecekleri mi?” diye sorması üzerine Hz. İsa’nın da; “İkisinden de değil. Bu, Allah’ın kudretiyle yarattığı bir şeydir. Dilediğinizden yiğın ve şükredin ki, Allah bunu devam ettirsin” dediğini, bundan sonra Hz. İsa’nın bir mucize daha göstererek balığı diriltip tekrar eski haline döndürdüğünü ve daha sonra balığın kebab olup sofradan uçtuğunu, bu mucizeyi gördükleri halde isyan edenlerin bulunduğunu ve Allah’ın bu asileri maymun ve domuz şekline çevirdiğini nakletmiştir.

Bu rivayetten sonra başka bir rivayet daha nakleden müfessir, bu rivayette de bu sofranın kırk gün birer gün arayla indiğini, fakir-zengin, büyük-küçük her sınıf insanın bir araya gelip bu sofradan yediklerini, bu sofradan yiyen fakirin ömür boyu zengin oluşu, her hastanın da bir daha hasta olmaksızın şifa bulduğu ve bu sofranın her öğle vaktinde uçup gittiği bilgisini aktarmıştır. Daha sonra Allah’ın bu sofrayı sadece fakir ve hastalara tahsis ettiğini, bunun üzerine insanların çok zor duruma düştüklerini, onların bir kısmının domuz suretine çevrildiklerini, bunların sokak ve caddelerde

¹⁰³⁶ Maide, 5 /112

dolaşarak pislik ve benzeri şeyleri yediklerini, diğer insanlar, bunların tekrar eski hallerine döndürülmesi için Hz. İsa'ya yalvardıklarını, domuz şekline girenlerin de Hz.İsa'nın etrafında ağlayarak dolaştıklarını, konuşmadan başlarını işaret ettiklerini, Hz. İsa'nın da bunların isimlerini tek tek zikrederek Allah'a dua ettiğini ve neticede bunların üç gün yaşayıp helak olduklarını zikretmiştir.¹⁰³⁷ Ebussud Efendi'nin anlattığı bu hikayenin birinci bölümü, Zemahşeri ve Razi tefsirlerinde, biraz ayrıntılı olarak ta Beydavi tefsirinde anlatılmıştır.¹⁰³⁸

Aynı şekilde Firavun'un Hz. Musa'dan (a.s.) mucize istemesi üzerine **فَأَلْقَى عَصَاهُ** "Musa asasını bıraktı, bir de ne görsünler; O, apapaçık bir ejderhadır"¹⁰³⁹ ayetinin tefsirinde "asa" ile ilgili bir nakilde bulunmuştur. Rivayette Hz. Musa'nın (a.s) attığı asanın ağzı açık, kıllı bir yılan olup, iki çenesi arasındaki mesafenin seksen zira' olduğunu, alt çenesini yere, üst çenesini de Firavun'un köşkünün suru üzerine koyup onun üzerine doğru yöneldiğini, Firavun'un bu manzara karşısında dehşete kapıldığını, seyreden insanların büyük bir telaş içinde sağa sola koşuşurken o izdiham içerisinde 25.000 kişinin telef olduğu bilgisini aktarmıştır. Daha sonra Firavun'un Hz. Musa'ya: "Ey Musa! Seni peygamber gönderenin aşkına onu tut, sana inanıp, İsrailoğullarını da seninle beraber göndereceğim" dediğini ve buna rağmen Firavn'ın yine iman etmediği rivâyetini nakletmiştir. Ebussud Efendi'nin anlattığı bu hikaye aynı ifadelerle Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde de yer almaktadır.¹⁰⁴⁰

Ayrıca Bakara Sûresi 35. Ayetinde Hz. Havva'nın yaratılışı,¹⁰⁴¹ Neml Sûresi 16. Ayetinde Hz. Süleyman'a kuş dillerinin öğretilmesi,¹⁰⁴² Hud Sûresi 37 ve 38. Ayetlerinde anlatılan Hz. Nuh'un gemi inşa etmesi,¹⁰⁴³ Maide Sûresi 30. Ayetinde anlatılan Kabil'in Habil'i öldürmesi,¹⁰⁴⁴ Kehf Sûresi 18-22. Ayetlerinde zikri geçen Ashab-ı Kehf'in köpeği¹⁰⁴⁵ ile ilgili nakledilen rivayetler de aynen bu kabil hikayelerdendir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi müfessir, anlatılmasında hiç bir menfaat bulunmayan, aksine okuyucunun zihninde bir takım yanlış düşüncelerin

¹⁰³⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 172

¹⁰³⁸ bkz. Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 315; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, II, 150; Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, XII, 111.

¹⁰³⁹ Araf, 7/107

¹⁰⁴⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 428-429; bkz. Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 138; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, I, 438

¹⁰⁴¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 218

¹⁰⁴² Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 280.

¹⁰⁴³ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 324; bkz. Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 395

¹⁰⁴⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 48; bkz. Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 624

¹⁰⁴⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 278.

oluşmasına vesile olan, akıl ve mantığın kabul edemeyeği buna benzer hikayeleri aktarmış ve bunların sıhhatiyle ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bu yanlış tutumuyla safi zihinlerde hurafevari bilgilerin yerleşmesine sebep olmuştur ki, bu husus O'nun tenkit edilmesine medar olmuştur.

2.3.2. Esbabü'n-Nüzûl

Kur'ân-ı Kerim, insanlığı sırat-ı müstakime iletmek, toplum hayatına yön vermek ve bu sayede beşeri iki cihan saadetine mazhar etmek için indirilmiş ilahi bir kitaptır. Onun asıl hedefi, beşeri içinde bulunduğu her türlü yanlış itikat, amel ve ahlaki davranışlardan uzaklaştırıp, onun fitratına uygun ahlaki, hukuki ve diğer alanlardaki ihtiyaçlarına cevap vermektir. Kur'ân, bu hedefleri gerçekleştirmek için bazen zikredilen ihtiyaçlarla ilgili hükümler vaz'etmiş, bazen insanlığın ibret almaları için geçmiş kavimlerin başlarına gelen hadiseleri zikretmiş, bazen de nüzûl ortamında meydana gelen bir kısım olaylara ışık tutup, mahiyeti merak edilen hususları açıklamıştır. Bu özelliğinden dolayı Kur'ân ayetlerini, belli bir sebebe bağlı olmayıp bir hükmü tesbit etmek gayesi ile nâzil olan ve belli bir sebebe bağlı olarak inen ayetler diye iki kısma ayırmak mümkündür. Esbabü'n- nüzûl ilmi, Kur'ân'ın belli bir sebebe bağlı olarak nâzil olan ayetlerin inişiyile ilgili rivayetleri konu edinen bir ilim dalıdır.

2.3.3.1. Esbabü'n-Nüzûl'ün Tanımı

Esbabü'n-nüzûl; 'esbab' ve 'nüzûl' kelimelerinden meydana gelmiş Arapça bir izafet terkididir. Esbâb, sebep kelimesinin çoğudur. Sebep ise; lügatte, metot, yol, işaret, vesile, vasıta ve iş anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁴⁶ Ayrıca arzu edilen hedefe ulaştıran her şeye de sebep denilmektedir.¹⁰⁴⁷ Nüzûl kelimesi ise, نَزَلَ "nezele" fiilinden masdar olup yukardan aşağıya inmek veya iniş anlamına gelmektedir.¹⁰⁴⁸

Ayetlerin iniş sebepleri anlamında kullanılan esbabü'n- nüzûl ıstılahi olarak ise; "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında meydana gelen ve Kur'ân'ın bir veya birkaç ayetinin, yahut bir sûresinin inmesine yol açan olay, durum, ya da herhangi bir şey

¹⁰⁴⁶ Rağıb el-ısfehâni, s. 2000; Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şule yayınları, İstanbul, 1994, s. 62.

¹⁰⁴⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 210.

¹⁰⁴⁸ İsfehani s. 489

hakkında Resulullah’a sorulan soruya cevap vermek için ayetin nâzil olduğu ortamı resmeden hadiseye,” sebebi-nuzûl denmektedir.¹⁰⁴⁹

2.3.3.2. Esbabu’n-Nüzûl’ün Önemi

İslam’ın ilk dönemlerinde hadislerle beraber esbab-ı nüzûl, tefsirin iki önemli unsuru olmuş ilk dönemden itibaren bu güne değin önemini korumuştur.¹⁰⁵⁰ Bu durum tefsirle esbâb-ı nüzûl ilmi arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁵¹ Sahabeyi de tefsir alanında mümtaz kılan en önemli sebep te onların bu ilme olan vukufiyetleri olmuştur. Onlar, Hz. Peygamber’e (s.a.s) bir ayet nâzil olduğunda o ayetin nüzûlne sebep olan hadiseyi ve sebebini, sual soranın durumunu ve sual sormasındaki maksadını bilirlerdi.¹⁰⁵² Değişik sebeplerle ve çeşitli hadiselerle göre nâzil olan ayetler, ayrı ayrı hükümler ihtiva edebiliyordu. Sahabenin bazıları ve bilhassa daima Hz. Peygamber’in (s.a.s) yanında bulunan sahabe,¹⁰⁵³ hükümlerle sebepler arasındaki münasebeti kurabiliyorlardı.

Kur’ân’ın manalarını anlamaya vesile olan sebeb-i nüzûlün bilinmesinin, dinî yönden herhangi bir faydasının olmadığını iddia edenler olmuşsa da,¹⁰⁵⁴ onların bu iddialarının mesnetsiz olduğu, bu konunun uzmanları tarafından isbat edilmiştir.

Nüzûl sebebini bilmesi, Allah’ın Kur’ân’da emretmiş olduğu şeylerin hikmetlerinin anlaşılmasını kolaylaştırarak, bütün insanlara dini yönden fayda sağlamaktadır. Yine nüzûl sebebini bilmesiyle ayetlerden kastedilen mana kolaylıkla

¹⁰⁴⁹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 210.

¹⁰⁵⁰ Erdoğan Baş, *Kur’an ilimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi*, Kur’an ve Tefsir Araştırmaları I-III, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, ss.21-42; Vâhidi, Ebulhasen Ali b. Ahmed, *Esbab-ı Nüzûl*, (çev.), Necati Tetik- Necdet Çağır, İhtar Yayıncılık, Erzurum, ty. s.11.

¹⁰⁵¹ İshak Yazıcı, *Nüzûl Sebeplerini Bilmenin Kur’an Tefsirindeki Önemi*, OMÜİFD, Samsun, 1987, ss.117-128.

¹⁰⁵² Cerrahoğlu, “*Tefsir Usûlü*”, s. 116.

¹⁰⁵³ Tefsirde önde gelen sahabilerden Abdullah b. Mes’ud şu rivayetti sebeb-i nüzûl konusundaki bilgisine; aynı zamanda kendisine bu alanda konuşma salahiyeti verdiğiine işaret etmektedir: “Allah’a yemin ederim ki, Allah’ın kitabında nâzil olmuş hiçbir ayet yok ki, kimin hakkında ve nerede inmiş olduğunu bilmiş olmayayım. Allah’ın kitabını benden daha iyi bilen yerini bilsem ona varırdım.” (Takıyyiddin Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselâm b. Abdillâh b. Ebi’l-Kâsım el-Harrânî, Teymiyye *Mukaddime fî Usûli’t-Tefsir*, Dârü’ş-Şâm li’t-Türâs, Beyrut, 1988, s.122.) Hz. Ali’nin de benzeri şekilde “Sorunuz! Bana ne sorarsanız size cevabını veririm. Kitabullah’tan bana sorunuz. Vallahi bir ayet yoktur ki, ben onun gecede mi, gündüzde mi, kırdı mı, dağda mı nâzil olduğunu bilmeyeyim...” dediği ifade edilmektedir. (Bilmen, I, 221)

¹⁰⁵⁴ Zerkani, *Menahilü’l-İrfan*, I, 101.

anlaşılır, şüphe ve yanlışlıklar giderilmiş olur.¹⁰⁵⁵ Ayrıca sebebi nüzûlün bilinmesiyle hasr düşüncesi bertaraf edilebilir. Kur’ân-ı Kerim’de bir kısım ayetler vardır ki, görünüşte hasr ifade edebilir. Nüzûl sebebinin bilinmesi böyle durumlarda yapılması muhtemel olan hataları önlemiş olur.¹⁰⁵⁶ Bütün bunların yanında sebebi nüzûlün bilinmesi, ayetin ihtiva ettiği hükmü tahsis etmeğe de bir vesile olduğu gibi ayetlerin çabuk kavranmasına, hatırdan tutulmasına ve istenildiği anda hatırlanmasına da yardımcı olmaktadır.¹⁰⁵⁷

Ebussuûd Efendi de tefsirinde bu mevzuya büyük önem vermiş ve ayetlerin inmelerine sebep teşkil eden olay ve çeşitli durumları olduğu gibi kaydetmiştir. Tefsirin muhtelif sahifelerine dağılmış bulunan rivayetler hacim bakımından bir risale oluşturabilecek kapasitede olduğundan biz bu çalışmamızda konu ile ilgili bazı örnekler vermekle iktifa edeceğiz.

2.3.3.3. Esbabü’n-Nüzûl Rivayetlerini İfade Etme Biçimi

Tefsirinde birçok esbab-ı nüzûl rivayeti zikreden Ebussuûd Efendi, genel olarak tefsir edeceği ayetin akabinde vak’ayı zikrettikten sonra ma’lum ve mechul kalıbıyla فنزلت “fenezelet” kalıbıyla sebep-i nüzûlü zikretmiştir.

Meselâ, Kâfirun sûresinin sebep-i nüzûlü ile ilgili olarak önce şu olayı zikreder: “Rivayet edildiğine göre Kureyş’in azgın kâfirlerinden bir grup, Hz. Peygamber’e (s.a.s) gelerek dediler ki, “Gel sen bizim dinimize uy; biz de senin dinine uyâlim... Hz. Peygamber de (s.a.s) ; “Allah’a başka bir şeyi ortak koştuktan Allah’a sığınırım!” dedi. Bunun üzerine kâfirler: “Hiç değilse, sen bizim bazı putlarımıza el sürerek saygı göster, biz de seni tasdik eder ve senin ilahına taparız” dediler. İşte o sırada bu sûre nâzil oldu.¹⁰⁵⁸” روي أن رهطاً من عتاة قريش قالوا هلم فاتبع ديننا ونتبعك دينك تعبد آلهمنا سنة ونعبد الهك سنة فقال معاذ الله أشرك بالله غيره فقالوا فاستلم بعض آلهمنا نصدقك ونعبد الهك فنزلت فغدا الي المسجد الحرام وفيه المأ من قريش فقام على رؤوسهم فقرأها عليهم فأيسوا

¹⁰⁵⁵ Zerkani, *Menahilü'l-İrfan*, I, 101; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 117; Eroğlu, *Kur’ân Tarihi ve Kur’ân İlimleri* s. 136-137.

¹⁰⁵⁶ Zerkani, *Menahilü'l-İrfan*, I, 105.

¹⁰⁵⁷ Zerkani, *Menahilü'l-İrfan*, I, 106-107.

¹⁰⁵⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 452.

Kezâ, İhlâs sûresinin izahında da Kureyşlilerin Hz. Peygamber’e (s.a.s) gelerek; “Bizi davet ettiğin Rabbini tavsif et ve nesebini anlat” demeleri üzerine bu sûrenin nâzil olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁵⁹

روي أن قريشا قالوا صف لنا ربك الذي تدعونا إليه وانسبه فنزلت

Görüldüğü gibi bu ifadelerde fâ-i sebebiye kullanılarak فنزلت ifadesi zikredilmiştir.

Ebussuûd Efendi genellikle anlattığı vak’a ile ilgili sebab-i nüzûlü açıklamış, nadiren de olsa bazı olayların nüzûl sebebini zikretmemiştir.

Meselâ; “Ey iman edenler! Alalh’ın ve Resulünün önüne geçmeyin. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve bilendir.”¹⁰⁶⁰

Deniliyor ki; bu ayet, Hz. Peygamberin huzurunda Akra’ b. Habis ve Ka’ka b. Ma’bed’in emir tayin edilmesi konusunda Hz. Ebubekir (r.a) ile Hz. Ömer (r.a) arasında cereyan eden tartışma hakkında nâzil olmuştur.¹⁰⁶¹

“لا يَغُرُّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ (Resulüm) Kâfirlerin belde, belde dolaşmaları seni aldatmasın”¹⁰⁶² ayetinin de rivayet edildiğine göre bazı müminlerin, müşriklerin müreffeh nimetler içerisinde yaşadıklarını görüp, ‘biz ise açlık ve yokluktan kırıldık’ demeleri üzerine, nâzil olduğunu nakletmiştir.¹⁰⁶³

“أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ وَلَا يَخْضُ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ”¹⁰⁶⁴ Sen dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, öksüzü itip kakan ve yoksulu doyurmaya teşvik etmeyendir”¹⁰⁶⁴ ayeti ile alakalı olarak ise şunları aktarmıştır: “Bir rivayete göre bu ayetlere konu olan şahıs Ebu Cehil’dir. Şöyle ki; O’nun vasisi olduğu bir yetim vardı. Bu yetim, çıplak olarak Ebu Cehil’e gelip kendi malından bir şeyler istedi. Ebu cehil ise onu feci’ bir şekilde itip kalktı.”¹⁰⁶⁵

“أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَعْقِلُونَ”¹⁰⁶⁶ Siz kitabı okuyup insanlara iyiliği emrederken, kendi nefislerinizi unutuyor musunuz? Hiç akıl etmez misiniz?”¹⁰⁶⁶ Ayetinin sebab-i nüzûl ile ilgili olarak şu bilgileri zikretmiştir: “Abdullah b. Abbas’tan rivayet olunduğuna göre bu ayet, Medine’deki Yahudi bilginleri hakkında

¹⁰⁵⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 453.

¹⁰⁶⁰ Hucurat, 49/ 1.

¹⁰⁶¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 426.

¹⁰⁶² Ali İmran, 3/ 196.

¹⁰⁶³ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 231.

¹⁰⁶⁴ Maun, 107/ 1-3.

¹⁰⁶⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 448.

¹⁰⁶⁶ Bakara, 2/ 44.

nâzil olmuştur. Onlar, gizlice nasihat ettikleri kimselere Hz. Peygamber’e (s.a.s) tabi olmayı, O’na iman etmeyi emrediyorlardı. Fakat kendileri mensuplarından gelen hediyelere tamah ederek Hz. Peygamber’e (s.a.s) iman etmiyorlardı.”¹⁰⁶⁷

“...وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ” Yine sana hangi şeyi nafaka vereceklerini soruyorlar...” ayetinin tefsirinde de ayetin inmesine vesile olan soruyu ve sual soranın kim olduğunu zikrettiği halde bu olayı ayetin sebep-i nüzûl olduğunu zikretmemiştir. “Denildi ki, Amr b. Cemu’ ilk önce ‘malların hangi cinsinden Allah yolunda infak edelim?’ diye sordu. Kendisine malların her çeşidinin infak edilebileceği açıklandığında yine ikinci defa aynı soruyu tekrarladı.”¹⁰⁶⁸

Görüldüğü gibi **Müfessir**, birçok olayı zikrederek bunları, ayetin sebep-i nüzûlu olarak belirttiği halde, bazen de olayı anlatıp bunun ayetin inmesine sebep teşkil ettiğini belirtmemiştir.

2.3.3.4. Değişik Nüzûl Sebepleri Arasında Tercih yapması

Ebussuûd Efendi diğer müfessirler gibi, bir ayetle ilgili birden fazla nüzûl sebebinin bulunabileceğini kabul etmiş fakat bir ayetle ilgili rivayet edilen birçok nüzûl sebebinin her zaman kabul etmemiştir. O, bu gibi durumlarda nüzûl sebeplerinden birinin doğru ve diğerine müreccah olduğunu, ayetin siyak- sibakından isbat etmeğe çalışmıştır.

Mesela, **قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ** (Ey Peygamber!) O kâfirlere de ki: Yakında yenilecek ve cehenneme sürüleceksiniz”¹⁰⁶⁹ ayetinin sebep-i nüzûlü ile ilgili olarak şu rivayetleri aktarmıştır: “Bu kâfirlerden maksat Yahudilerdir. İbn-i Abbas’tan rivayet olduğuna göre, Medine Yahudileri, Bedir Savaşında Hz. Peygamber’in, (s.a.s) müşriklere karşı kazandığı zaferi görünce: “Vallahi bu Zat, gerçekten Hz. Musa’nın bize müjdelendiği ve Tevrat’ta da vasıfları yazılı ümmi peygamberdir” dediler ve Hz. Peygamber’e (s.a.s) iman etmeğe niyetlendiler. Bunun üzerine diğer bazı Yahudiler:

-“Durun bakalım, acele etmeyin, başka bir savaşını görelim de ondan sonra kararımızı verelim” dediler. Sonra Uhut Savaşında olanlar olunca, Yahudiler şüpheye düştüler. Hz. Peygamber (s.a.s) ile aralarında belli bir süre için yapılmış olan antlaşmayı da süresinden önce bozdular. Bu arada Beni Nadir’den Kâb b. Eşref 60 süvari ile

¹⁰⁶⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 231-232.

¹⁰⁶⁸ Bakara, 2/ 219; Ebussuûd, *İrşâd*, I, 167

¹⁰⁶⁹ Ali İmran, 3/12.

Mekke'ye gitti ve nihayet Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı savaşılmaya karar verdiler. İşte o zaman bu ayet-i kerime nâzil oldu.¹⁰⁷⁰

Said b. Cübeyr ve İkrime'nin İbn-i Abbas'tan başka bir rivayetine göre, Hz. Peygamber, (s.a.s) Bedir Savaşında Kureyş'e karşı zafer kazanıp Medine'ye dönünce, Yahudileri Kaynuka Pazarında topladı ve Kureyş'in başına gelenlerin onların başına da gelmemesi için onları uyardı. Yahudiler de dediler ki: "Senin, beceriksiz, tecrübesiz, savaş kültürü olmayan bir kavimle karşılaşıp bir fırsat yakalamaman, seni aldatmasın. Sen bizimle savaşırsan, bizim nasıl kimseler olduğumuzu anlarsın" dediler. İşte o zaman bu ayet nâzil oldu.¹⁰⁷¹

Mukatilden gelen bir rivayette ise ayette bahsedilen kâfirler, Mekkeli müşriklerdir. O'na göre bu ayet, Bedir Savaşından önce nâzil olmuştur. Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber,(s.a.s) Bedir günü Mekke müşriklerine şöyle demişti: "Şüphesiz Allah, size galip gelecek ve sizi cehenneme sürecektir. Orası ne kötü bir yerdir." Ancak bu rivayete göre, bu ayet ile bundan sonraki ayetler arasında inkıta lazım gelir. Çünkü bundan sonraki ayet, Bedir Savaşından sonra nâzil olmuştur.¹⁰⁷²

Müfessir, bu ayetin sebab-i nüzûl ile ilgili rivayetleri aktardıktan sonra, son rivayeti, ayetin siyakına uygun düşmediğinden dolayı kabul etmemiştir.

Keza **وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ** "Andolsun, sizden öne geçenleri de, geri kalanları da biliriz."¹⁰⁷³ Ayetinin sebab-i nüzûlü ile alakalı şunları kaydetmiştir: "Bu ayet Rasulüllah'ın (s.a.s) namazda birinci safta namaz kılmanın fazileti ile ilgili olarak yaptığı teşvik üzerine nâzil olmuştur. Diğer bir rivayette ise, namaz kılan bir kadını görmek için cemaate katılanlar hakkında nâzil olmuştur." Bu rivayetleri naklettikten sonra ikinci rivayetin ayetin siyak - sibakına uygun olduğunu belirterek bunu tercih etmiştir.¹⁰⁷⁴ Bu rivayetlerin sadece ikincisini tefsirinde zikreden Zemahşeri ve her iki rivayeti aktaran Beydavi de, bunlar arasında herhangi bir tercihte bulunmamışlardır.¹⁰⁷⁵

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ
"Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yeyin. Şeytanın

¹⁰⁷⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 17.

¹⁰⁷¹ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 17.

¹⁰⁷² Ebussuûd, *İrşâd*, II, 17-18.

¹⁰⁷³ Hicr, 15/24

¹⁰⁷⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 146

¹⁰⁷⁵ Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 403; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, III, 209.

izinden gitmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.”¹⁰⁷⁶ İbn-i Abbastan rivayet edildiğine göre bu ayet, Sakif, Beni Amr, Beni Sa’saa, Huzaâ ve Beni Müdlic kabilelerinden bazı topluluklar hakkında nâzil olmuştur ki, bunlar bir kısım ekinleri ve “Bahiyre, Sâibe, Vesile, Ham” diye isimlendirdikleri bazı hayvanları, kendileri için haram saymışlardı.¹⁰⁷⁷ Diğer bir görüşe göre ise bu ayet, müminlerden bazı topluluklar hakkında nâzil olmuştur ki; onlar, kıymetli yiyecekleri ve giyecekleri kendilerine haram saymışlardı.¹⁰⁷⁸ Ancak ayetin **وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ** “şeytanın adımlarına ayak uydurmayın” cümlesi, bu son görüşü reddeder. Yani, ‘heva ve heveslerinize uymayın’ ifadesi, buradaki hitabın kâfirlere yapıldığını göstermektedir.¹⁰⁷⁹

Müfessir, bu ayetin nüzûl sebepleri arasında tercih yaparken, yine ayetin sibak ve siyakına hakem rolü görevi vermiş ve görüşünü o doğrultuda açıklayarak birinci rivayeti tercih etmiştir. Zemahşeri ve Beydavi ise, bu ayetin sebep-i nüzûlü ile alakalı herhangi bir rivayet zikretmemişlerdir.¹⁰⁸⁰

Yine aynı şekilde, **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ** “Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin. Onlar size kötülük etmekten geri durmazlar. Sizin sıkıntıya düşmenizi arzu ederler. Gerçekten düşmanlıkları ağızlarından taşıyor. Göğüslerinde sakladıkları ise daha büyüktür. Biz, size ayetleri açıklıyoruz. Eğer aklederseniz.”¹⁰⁸¹ Abdullah b. Abbas’a göre: “Bu ayet-i kerime müminlerden bazıları, aralarındaki akrabalık, dostluk ve antlaşmalar sebebiyle Yahudilere, Müslümanların sırlarını ulaştırıyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu ayeti indirdi.”¹⁰⁸²

Tabiin âlimlerinden Mücahid’e göre ise; “Bu ayet-i kerime münafıklara haber ulaştıran bazı müminler hakkında nâzil olmuştur. İşte bu ayet ile yaptıkları şeyden menedildiler.”¹⁰⁸³ Bundan sonraki ayette ki; “onlar size rastladıkları zaman” inandıklar derler. Kendi kendilerine kaldıkları zaman size öfkelerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar.” ifadesi de bu yorumu te’yid eder. Çünkü bu özellikler münafıkların

¹⁰⁷⁶ Bakara, 2/ 168.

¹⁰⁷⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 394.

¹⁰⁷⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 394.

¹⁰⁷⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 394.

¹⁰⁸⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 356; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, I, 118.

¹⁰⁸¹ Ali İmran, 3/ 118.

¹⁰⁸² Ebussuûd, *İrşâd*, II, 129.

¹⁰⁸³ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 130.

sıfatıdır.¹⁰⁸⁴ Zemahşeri ve Beydavi ise bu ayetin sebab-i nüzûlü ile alakalı herhangi bir rivayet zikretmemişlerdir.¹⁰⁸⁵

Yukarıdaki ayetlerde olduğu gibi Ebussuud Efendi, bu ayetin sebab-i nüzûl rivayetleri arasında tercihte bulunurken, yine ayetin siyak ve sibakını esas almıştır ki, benzer ifadeler Razi tefsirinde de yer amaktadır.¹⁰⁸⁶

Müfessir, bazen de bir ayet hakkında birden fazla nüzûl sebebi zikrederek bunlar arasında tercihlerde bulunmuştur. Tercih ettiği görüşü (والأقرب هو الأول (gerçeğe en yakın olan birinci görüştür) kalıbıyla ifade etmiştir.

Meselâ, *إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ* “İndirdiğimiz açık ayetleri ve hidayeti, biz kitapta apaçık bir şekilde bildirdikten sonra gizleyenler varya, işte Onlara hem Allah, hemde bütün lanet ediciler lanet ederler.”¹⁰⁸⁷ Ayetinin sebab-i nüzûlünde şunları kaydetmiştir: “Bir görüşe göre bu ayet, Tevrat’ta yazılı bulunan Hz. Peygamber’in (s.a.s) vasıfları ile bazı hükümleri halktan gizleyen Yahudi âlimleri hakkında nâzil olmuştur.”¹⁰⁸⁸

“İbn-i Âbbas, Mücahid, Katade, Hasan, Süddi, Rebi’ ve Asım’dan rivayet olunduğuna göre bu ayet, Ehl-i Kitap Yahudi ve Hristiyanlar hakkında nâzil olmuştur. Diğer bir görüşe göre ise, bu ayet, dinin hükümlerinden bir şeyi gizleyen herkes içindir. Çünkü ayetin ifade ettiği hüküm, bunu yapan herkesi kapsamaktadır. Bu görüşler içinde hakikate en yakın olan birinci görüştür. Çünkü ayetin ifade ettiği hükmün genel olması, sebab-i nüzûlün özel olmasına engel değildir¹⁰⁸⁹ diyerek ayetin hükmünü Yahudilere tahsis etmiştir. Zemahşeri ve Beydavi ise bu ayetin sebab-i nüzûlü ile alakalı herhangi bir bigi aktarmamışlardır.¹⁰⁹⁰

Fakat müfessirin benimsemediği üçüncü görüş aslında gerçeğe daha uygundur. Zira laneti mucib bu menfur fiili her kim işlerse O’nun da bu ayetin şumulüne dahil olması ilahi adaletin gereğidir.

¹⁰⁸⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 130.

¹⁰⁸⁵ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 351; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, I, 116.

¹⁰⁸⁶ Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 310

¹⁰⁸⁷ Bakara, 2/ 159.

¹⁰⁸⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 385.

¹⁰⁸⁹ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 385.

¹⁰⁹⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 320; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, I, 120.

2.3.3.5. Sebebin Hususiliği Karşısında Hükümün Umumiliğine İtibar Etmesi

Sebeb-i nüzûl konusunda çok önemli bir yere sahip olan bu mevzuda Ebussuûd Efendi, sebebin hususiliğine karşı, ekseri müfessirlerin kabul etmiş oldukları “sebebin hususi olması, hükümün umumi olmasına mani’ değildir” kuralını prensip olarak benimsemiştir.

Müfessir, tefsirinde birçok ayetin tefsirinde, önce nüzûl sebeplerini zikretmiş sonra da “lafzın umumiliği” kuralını dile getirmiştir.

Mesela, **وَيَلْلُ لِكُلِّ هُمْزَةٍ لُمَزَةٍ** , **الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ** “Arkadan çekiştirip alay etmeyi adet edinenlerin vay haline O ki, mal biriktirmiş ve onu sayıp durmuştur”¹⁰⁹¹ ayetinin sebeb-i nüzûlü ile ilgili şu izahları yapmıştır: “Bir görüşe göre, bu ayetler Ahnes b. Şurayk hakkında nâzil olmuştur ki; bu kâfir, gıybet ve çekiştirmede çok cüretkâr idi.¹⁰⁹²

Bir diğer görüşe göre ise; bu ayetler, Umeyye b. Halef hakkında nâzil olmuştur. Başka bir görüşe göre ise de, bu ayetler Velid b. Muğire’nin Hz. Peygamber’i (s.a.s) gıybet etmesi ve O’nun yüce şahsiyetine dil uzatması dolayısıyla nâzil olmuştur.¹⁰⁹³

Bu ayetlerin nüzûl sebebinin hususi olması, bu tehdidin onlara mahsus olmasını gerektirmez, onların bu çirkin vasıflarını taşıyan herkes, onlar gibi günahkâr olur.¹⁰⁹⁴

Ayetin tefsirinde de görüldüğü gibi Ebussuûd Efendi, önce ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivayetleri aktardıktan sonra “hükümün umimiliği” prensibine itibar ederek ayeti tefsir etmiştir. Bu yorumu ile müfessir, bir önceki ayetteki hükümü yahudilere tahsis etmesi düşüncesiyle çelişmektedir.

Ebussuûd Efendi’nin sebeb-i nüzûl konusunda rivayetleri aktardıktan sonra bunlar arasında tercih yapmış olması, O’nu kendisine kaynaklık eden diğer tefsirlerden ayıran en önemli hususlardan birisidir. Müfessir, bu tercihi yaparken ayetin siyak ve sibakını esas alarak bu seçimini yapmıştır.

2.3.4. Nesh Mes’elesi

Ulumu’l-Kur’ân’ın önemli konularından biri olan “Nesh” mes’elesi, İslam bilginlerinin çoğunluğu tarafından Kur’ân’ın tefsiriyle yakından ilişkili bir disiplin

¹⁰⁹¹ Hümeze, 104/ 1-2.

¹⁰⁹² Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 448.

¹⁰⁹³ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 448.

¹⁰⁹⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 448. Ebussuud Efendi’nin bu prensibi tatbik ettiği ayetler için bkz. Nisa, 4/93; İsra, 17/45

olarak kabul edilmiştir. Bu özelliğinden dolayı gerek Ulumu'l-Kur'ân'la ilgili temel eserlerde, gerekse bu konular üzerinde inceleme ve araştırma yapan eserlerde “nesh konusu” ele alınarak incelenmiştir.¹⁰⁹⁵ Müfessirler de bu konuya bigâne kalmamış, tefsirlerinde nesh meselesine açıklık getirmişlerdir. Ebussuûd Efendi de bu konu ile ilgili bilgileri aktarmış ve prensip olarak ‘Kur’an’da neshin varlığını’ kabul etmiştir. Müfessirin konuyu ele alış biçimine geçmeden önce Nesh’in anlamı üzerinde durup daha sonra Ebussuûd’un görüş ve yaklaşımını ele alıp takdim etmeyi uygun gördük.

2.3.4.1. Nesh’in Lügat ve Terim Anlamları

“Nesh” kelimesi sözlükte; izale etmek, gidermek, değiştirmek yok etmek, tebdil, tahvil ve nakletmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁹⁶ Terim anlamı ise; bir ayetin hükümünü, daha sonra gelen bir veya birden fazla ayetle kaldırmaktır.¹⁰⁹⁷ Bir başka ifade ile şer’i bir hükmün, başka bir şer’i delille kaldırılması veya mukaddem tarihli bir nassın hükmünü, muahher tarihli bir nass ile değiştirmek ve yahut ta mukaddes bir metnin ilgâsı anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁹⁸ Hükmü kaldırılmış ayete “mensuh”, hükmü kaldıran ayete ise, nasih denmektedir.¹⁰⁹⁹

Ebussuûd Efendi, *مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَمْ تَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* “Biz neshettiğimiz veya unutturduğumuz bir ayetin yerine, ya ondan daha hayırlısını yahut onun benzerini getiririz. Allah’ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?”¹¹⁰⁰ Ayetinin tefsirinde nesh meselesini ele alıp açıklamıştır. Müfessir, neshin lügat manasının “izale etmek ve nakletmek” anlamına geldiğini ifade ederek¹¹⁰¹ buna *نسخ الرِّيح الأثر* “Rüzgâr, izi giderdi” yani izi kaybettirdi sözünü delil getirmiştir. Ayrıca *ونسخت الكتاب* “Kitabı neshettim” ibaresinde de neshin, nakletmek anlamında

¹⁰⁹⁵ Zekrani, *Menahilü'l-İrfan*, II, 69 – 166; Suyuti, *el-İtkan*, III, 59-77.

¹⁰⁹⁶ Ebu Muhammed Mekkiyyi Ebi Talib el-Kaysiyyi, *El-İzah li-Nasihi'l-Kur'ani ve Mensuhihi*, Darü'l-Minare, Cidde, 1986, s.52-55; Veysel Güllüce, *Ayetlerin Mensuh Sayılmasında Rol Oynayan Yaklaşımlar*, Alternatif Düşünce Yayınları, İstanbul, 2007, s. 13; Abdurrahman Çetin, DİA, “Nesih” md. İstanbul, 2006, XXXII, 579-581; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 122; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 221; Eroğlu, *Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri*, s. 145

¹⁰⁹⁷ Zekani, *Menahilü'l-İrfan*, II, 138; Güllüce, *Ayetlerin Mensuh Sayılmasında Rol Oynayan Yaklaşımlar*, s. 15

¹⁰⁹⁸ Cürânî, *Tarifat*, s. 163; Zekani, *Menahilü'l-İrfan*, II, 138. Abdurrahman b. İbrahim el- Matrûdi, *en Nesh f'il- Kur'an*, Merkezü'l-Buhûsi't- terbiye, Saûdi Arabistan, 1994, s. 5; Çetin, “a.g.m”, XXXII, 579-581

¹⁰⁹⁹ Zekani, *Menahilü'l-İrfan*, II, 138; Güllüce, *Ayetlerin Mensuh Sayılmasında Rol Oynayan Yaklaşımlar*, s. 15

¹¹⁰⁰ Bakara, 2/106.

¹¹⁰¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 313.

kullanıldığını zikretmiştir.¹¹⁰² Bu açıklamalarıyla Ebussuûd Efendi neshin hem hakiki hem de mecazi anlamlarını kabul ettiğini ifade etmiştir.

Neshin ıstılahı anlamıyla ilgili olarak ise; şu açıklamayı getirmiştir: “Ayetin neshi, onun kıraati ile ibadet veya o ayetten çıkarılan hüküm ile amel etmenin yahutta her ikisinin sona ermesi demektir. Ayetin unutulmasının da, kalplerden çekip almak” manasında olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰³

2.3.4.2. Neshin Akli ve Şer’i Açından İmkânı

Yahudilerin veya müşriklerin: “Hz. Muhammed’e (s.a.s) bakın, ashabına bir şey emrediyor sonra da onu nehyediyor ve ona aykırı bir şey emrediyor” diyerek neshi inkâr ettiklerini zikrettikten sonra neshin vukunu ve aklen caiz olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Nesh, nasıl caiz olmasın ki, şer’i hükümlerin çarkının döndüğü Kur’ân ayetleri, hikmet ve maslahatlara göre nâzil olmaktadır. Hikmet ve maslahatlar ise, tıpkı hayat şartları gibi zamana, hallere, şahıs ve toplumlara göre değişmektedir. Nitekim bazen bir hüküm, bazı ahval ve şartlar içinde hikmete uygun olduğu halde başka ahval ve şerait içinde onun zıttı, hikmete uygun düşmektedir.¹¹⁰⁴ Çünkü maslahatları gerektiren, sebepler değişmektedir. Ve şer’i hükümlerde ancak, dünyevi ve uhrevi maslahatlara bağlı olarak dönmektedir.¹¹⁰⁵ Bu itibarla eğer nesh caiz olmamış olsa, hikmet ve hükümler arasındaki nizam bozulmuş olur.¹¹⁰⁶

Görüldüğü gibi, Ebussuûd Efendi, neshin vukuunu, aklen mümkün görmekte, zamanlara göre şer’i hükümlerin değişebileceğini ve bunun ilahi hikmet ve maslahatın bir gereği olduğunu belirtmektedir.

Müfessir, Bakara Sûresinin 106. Ayetinde ifade buyrulan **مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا** “Biz bir ayeti nesheder veya onu unutturursak mutlaka daha iyisini veya onun benzerini getiririz” ayetinde zikredilen “ayetin nesh edilmesini”, kıraatiyle yapılan ibadetin veya hükmünün veyahutta her ikisinin birden nihayete erdiğinin bildirilmesi, “ayetin unutturulmasını” ise, onun kalplerden silinmesi olarak tefsir etmiştir. Ayrıca **وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا** “Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman ki,

¹¹⁰² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 313.

¹¹⁰³ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 313.

¹¹⁰⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 313.

¹¹⁰⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 167.

¹¹⁰⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 313.

Allah neyi tedricen indireceğini en iyi bilendir, müşrikler ise, ‘sen ancak bir iftiracısın’ dediler. Hayır! Onların çoğu bilmezler”¹¹⁰⁷ ayetinin tefsirinde de “Biz bir ayetin yerine başka bir ayet getirdiğimiz, yani bir ayeti diğer bir ayetle neshettiğimiz zaman...” diyerek burada da neshin vukuunu kabul etmektedir.¹¹⁰⁸

Neshin ikinci grubunu da tilaveti (okuma metni) neshedilmiş fakat hükmü geçerli olan ayetler oluşturmaktadır. Bunlarla ilgili Ebussuûd Efendi الرَّانِيَّةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا الرَّانِيَّةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كَلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيَشْهَدَ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ “Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir grup ta onların cezalandırılmasına şahit olsun”¹¹⁰⁹ ayetin tefsirinde şunları zikretmiştir:

“Bu ayette bildirilen yüz sopa hükmü, önceleri evli olan ve olmayan bütün kadınları kapsayan umumi bir hüküm idi. Sonra bu hüküm evli kadınlar hakkında kesin olarak neshedildi. Kesin olan nesh konusuna delil olarak, Hz. Peygamber’in (s.a.s) zina yapan Mâiz adındaki şahsı ve bir başkasını da recm etmesi yeterli delildir. Şu halde “recm”, meşhur sünnet ile sabit olmuş bir hükümdür. Bu konu, Kur’ân hükmünün meşhur hadislerle neshedilmesi kabilindendir. Hz. Ali’den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Ben Kur’ân’ın hükmüyle zina eden kadına yüz sopa vurdum. Hz. Peygamber’in (s.a.s) sünnetinin hükmüyle de zina eden kadını recm ettim. Diğer bir görüşe göre ise bu hüküm, tilaveti neshedilip hükmü baki olan; “yaşlı erkek ve yaşlı kadın, zina ettikleri zaman Allah’tan ibret verici bir ceza olmak üzere o ikisini mutlaka recm ediniz, Allah, Azizdir, Hakimdir” haberiyle neshedilmiştir.¹¹¹⁰

Ayetin tefsiriyle ilgili bu değerlendirmeleri aktaran müfessir sonunda “Hz. Ali’den rivayet edilen hadis, bu görüşü red etmektedir”¹¹¹¹ demek sûretiyle nesh ile ilgili ikinci grup ayetlerin varlığını kabul etmediğini ifade etmiştir.

Neshin üçüncü grubu ki; bu ise, hem hükmü, hem de metni mensuh olan ayetlerdir. Bu da Hz. Aişe’nin bildirdiği şu hükümdür: “Rıda’ yani, süt emmekle meydana gelen mahremiyet hakkında Kur’ân’da ilk nâzil olan hükme göre “malum olan

¹¹⁰⁷ Nahl, 16/ 101.

¹¹⁰⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 167.

¹¹⁰⁹ Nur, 24/ 2.

¹¹¹⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 104.

¹¹¹¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 105.

on emzirmek haramlık hükmü doğurur”¹¹¹² haberidir. Hz. Aişe söz konusu nakilde şöyle demiştir: “Bilinen on emzirme haramlık doğurur” ayeti Kur’ân içinde yer almaktaydı. Ancak daha sonra bu ayet, “beş bilinen emme” ile neshedildi. Hz. Peygamber (s.a.s) vefat ettiği zaman, onlar Kur’ân ayetleri arasında okunmakta idi.¹¹¹³ Şu halde “on emme” meselesinin hem tilaveti hem de hükmü mensuhtur. Beş emmenin ise, tilaveti mensuh olmakla beraber hükmü baki kalmıştır.¹¹¹⁴

Öyle anlaşılmaktadır ki Ebussuûd Efendi, nesh konusunda sadece “hükmü neshedilen ayetlerin” varlığını kabul etmekle birlikte diğer nesh gruplarına pek sıcak bakmamaktadır. Çünkü kendisi fıkıh ilminde de bir otorite olmasına rağmen, rada’ konusunda “bilinen on emme haramlık doğurur” diye ifade edilen konuya hiç temas etmeyip sadece bu konuda Hz. Peygamber’in (s.a.s) “neseb yoluyla nikâhları haram olanlar, süt emme sebebiyle de nikâhları haram olanlardır” hadisini, rivayet etmekle iktifa etmesi, bu mes’ele hakkında hiçbir açıklama yapmaması,¹¹¹⁵ O’nun, bu konuya pek sıcak bakmadığının delili olabilir. Keza “tilaveti mensuh, hükmü geçerli olan ayetler” mevzuunda da daha açık bir ifade ile böyle bir durumu kabul etmediğini belirtmiştir.¹¹¹⁶

2.3.4.3. Nasihin Mensuhtan Daha Hayırlı Olması Mes’elesini

“Biz daha hayırlısını veya benzerini getirmedikçe, herhangi bir ayetin hükmünü neshetmez veya ertelemeyiz.”¹¹¹⁷ Ayetinin tefsirinde şu açıklamayı getirmiştir: “Biz, hikmet ve maslahatın gereği olarak bir ayetin lafzını, yahut hükmünü bedelli veya bedelsiz olarak kaldırırsak, mutlaka onun yerine mevcut hale göre, kullar için fayda ve sevapta daha hayırlı ya da fayda ve sevap yönünden onun benzeri olan başka bir ayet getiririz.”¹¹¹⁸

Bu izahlardan anlaşıldığı gibi Müfessir, nasih olan ayetin mensuh ayetten kullar açısından fayda ve sevap yönünden daha hayırlı olacağını kabul etmektedir. Zira ilahi emirler, hikmet ve maslahat ekseninde dönerler. Hikmet ve maslahat dahi kulların dünyevi ve uhrevi faydalarını nazar-i itibare alarak ona göre hüküm alırlar.

¹¹¹² *Müslim*, “Rada”, 24; *Tirmizi*, “Rada”, 3; *Ebu Davut*, “Nikâh”, 10.

¹¹¹³ *Müslim*, “Rada”, 24.

¹¹¹⁴ Zerkani, *Menahilü’l-İrfan*, II, 214.

¹¹¹⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 270.

¹¹¹⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 105.

¹¹¹⁷ Bakara, 2/ 106.

¹¹¹⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 313.

Binaenaleyh, nasih ayetler, mensuh olanlardan kullara fayda, menfaat ve sevap kazandırma yönünden daha hayırlıdır.

2.3.4.4.Kitabın, Sünnet ile Nesh Edilme Mes'elesi

Nesh ile ilgili tartışmalı konulardan birisi de, ayetin sünnetle nesh edilip edilmeyeceği mes'elesidir. Ebussuûd Efendi tefsirinde mensûh olarak kabul ettiği bazı ayetlerin, sünnet ile nesh edildiğini zikrederek bu konuda “sünnetin ayeti nesh ettiği” görüşünü kabul etmiştir.

Mesela, **كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنِ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْأَدْنَىٰ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ** “sizden öleceğini hisseden herhangi biriniz, geriye mal bırakacaksa; annesi, babası ve akrabaları için, münasip bir tarzda vasiyet etmesi size farz kılındı...”¹¹¹⁹ ayetinin tefsirinde, önce Hz. Ali ve Hz. Aişe'den rivayet edilen “aile efradına kıt kanaat yetecek malı olup o mal hususunda vasiyette bulunmak isteyen kimselere onların müsaade etmediği” haberini aktardıktan sonra şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Bu vasiyet hükmü, İslam'ın ilk zamanlarında geçerli idi sonra, miras ayeti¹¹²⁰ **...Anne** **وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِن لَّمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ** babaya gelince, ölenin çocuğu varsa, onun terekesinden her birine altıda bir hisse vardır. Eğer çocuğu yoksa ve kendisine ana babası varis oluyorsa annesine üçte bir hisse vardır...” nâzil olunca Hz. Peygamber (s.a.s): “Allah her hak sahibine hakkını verdi. Dikkat edin bundan böyle varis için vasiyet yoktur” hadisi ile nesh edildi. Zira bu hadis her ne kadar haber-i ahad kabilinden ise de İslam ümmeti tarafından kabule mazhar olduğundan Hanefi âlimlerince neshe salahiyeti olan mütevatir hadisler kısmına dahil edilmiştir. Hakikatte bu hükmü nesheden miras ayetidir. Söz konusu hadis, onun nesh cihetini, şeklini bildirir niteliktedir. Allah, önceleri anaya, babaya ve yakın akrabaya istihkakları nisbetinde haklarının verilmesini farz kılmış, fakat o aşamada istihkakların mertebelerini ve nisabların miktarlarını beyan buyurmayıp bunları takdire bırakmıştı. Nitekim ayetteki **بِالْمَعْرُوفِ** “...bi'l-ma'ruf” lafzı buna delalet etmektedir. Ama miras ayetinin nâzil olmasıyla Allah bu hükmü kaldırmış ve her hak sahibine verilecek miktar açık bir şekilde beyan edilerek bu konuda hiçbir takdire yer bırakmamıştır. Dolayısı ile

¹¹¹⁹ Bakara, 2/ 187; Ebussuûd, *İrşâd*, I, 416; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, I, 126

¹¹²⁰ Nisa, 4/ 11-12

bu ayet nasih bir ayet olup vasiyet ayetinin hükmünü neshetmiştir.¹¹²¹ Bu ifadeler aynen Beydavi tefsirinde de yer almaktadır.¹¹²²

Yine aynı şekilde ... الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ “zina eden kadın ve erkekten her birine yüzer değnek vurun...”¹¹²³ ayetinin tefsirinde de ifade edildiği gibi Ebussuûd Efendi, ayette bildirilen yüz sopa hükmünün, önce evli olan ve olmayan bütün kadınları kapsayan genel bir hüküm olduğunu, daha sonra bu hükmün evli kadınlar hakkında kesin olarak nesh edildiğini, bu nesh konusuna da delil olarak Hz. Peygamber’in (s.a.s) zina eden Mâiz adındaki bir şahıs ile başka birisini recm etmesini delil olarak zikrettikten sonra bu olay,”¹¹²⁴ ‘Kur’ân hükmünün, meşhur hadisle neshedilmesi kabilindendir’ diyerek bu konudaki görüşünü ifade etmiştir ki, usule ait bu konularla ilgili Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde herhangi bir açıklama mevcut değildir.¹¹²⁵

2.3.4.5.Sünnetin, Kitapla Nesh Edilmesi

“Kur’an’ın, sünneti nesh etmesi” konusunu tefsirinde ele alan Ebussuûd Efendi, konuyla ilgili ayetlerin izahında değişik açıklama getirmiştir. Mesela... أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ “Oruç günlerinin gecelerinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı” ayetinin açıklamasında İslamın ilk günlerinde yatsıdan sonra yeme, içme ve kadınlara yaklaşma yasağının var olduğunu, bu ayetle bu hükmün nesh edildiğini ifade etmiştir ki, bu ifadeler aynen Beydavi tefsirinde de yer almaktadır.¹¹²⁶

Keza... وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَايْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِیْضَةِ “...O mehrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül rızası ile anlaştığınız şey (miktar) hakkında size bir vebal yoktur...” ayetinin geçici nikah denilen mut’a nikahı hakkında nâzil olduğunu bildirdikten sonra bu tür nikahın, Mekke fethinde üç gün mübah edildilip daha sonra neshedildiğini bildirmiştir. Bu ifadeler Zemahşeri ve Beydavi aynen tefsirinde de yer almaktadır.¹¹²⁷

¹¹²¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 412

¹¹²² Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, I, 123

¹¹²³ Nur, 24/ 2.

¹¹²⁴ Ebussuûd, *İrşâd*, VI,104.

¹¹²⁵ Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 258; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, IV, 98.

¹¹²⁶ Bakara, 2/ 180.

¹¹²⁷ Nisa, 4/ 24; Ebussuûd, *İrşâd*, I, 333; Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 498; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, II, 69.

Keza, ...أَكْرَبَا وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ... olanlar, Allah'ın kitabında birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar” ayetinin, islamın başlangıcında ‘hicret ve din kardeşliği akdi’ ile meşru kılınmış olan bu tevarüs olma hükmünün, bu ayetle neshedildiğini zikretmiştir. Bu ifadeler de aynen Beydavi tefsirinde de yer almaktadır.¹¹²⁸

2.3.4.6. Mensûh Kabul Edilen Ayetler Karşı Yaklaşımı

Nesh ile ilgili tartışılan konulardan birisi de, Kur’ân’daki mensuh ayetlerin sayısı, hakkındadır. Bu konuda çeşitli değerlendirmeler yapan Suyuti, mensuh ayetleri belli bir elemeye tabi tutarak, bunların sayısının yirmiye kadar indirerek¹¹²⁹ bu ayetlerin dışında mensuh iyet iddiasında bulunmayı doğru bulmamıştır.¹¹³⁰

Ebussuûd Efendi, tefsirinde neshi kabul ettiğini açık bir şekilde ortaya koymuş, sayıları yüzlere ulaşmasa da, birçok ayetin mensuh olduğunu ileri sürmüştür.¹¹³¹ Biz de bu bölümde nesh konusunda tartışılan ayetlerle ilgili müfessirin değerlendirmelerini ele alarak, O’nun bu mevzudaki görüşlerini tesbit etmeğe çalışacağız.

Neshin varlığını kabul eden Ebussuûd Efendi, neshin çeşitlerine temas etmeden ona açıklık getirmektedir. Sadece hükmü nesh edilen ayetler ki, bunlar mensuh ayetlerin ekseriyetini teşkil etmektedir. Meselâ, فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَخْصِرُواهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ “Haram aylar çıktığı zaman artık o müşrikleri, nerede bulursanız öldürün, esir olarak yakalayın hapsedin, onların bütün geçit yerlerini tutun...”¹¹³² ayetinin açıklamasında ‘haram aylarda savaşmanın yasak olması hükmünün neshedildiğini bildirerek, neshin gerekçesini bu konuda icmanın varlığına hamletmiştir. “Hatta icmanın bize nakledilmesinin de gerekli olmadığını” ifade ettikten sonra, Hz. Peygamber’in (s.a.s) haram aylardan olan Muharrem ayının yirmisinde Taif’i kuşatmasını buna delil olarak göstermiştir.¹¹³³

Ayetin izahından da anlaşıldığı gibi Ebussuûd Efendi, haram aylarda savaşmanın yasak olduğunu bildiren ayetin nesh edilme gerekçesini, ondan önce nâzil olmuş ayetlerin nesh edemeyeceğini mukni delillerle izah etmiş ve sonunda da bu neshin

¹¹²⁸ Ahzab, 33/ 6; Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 203; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, IV, 224

¹¹²⁹ Suyuti, *el-İtkan*, III, 58

¹¹³⁰ Suyuti, *el-İtkan*, III, 60.

¹¹³¹ Aydemir, s. 146.

¹¹³² Tevbe, 9/5.

¹¹³³ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 70.

delilini bu konuyla ilgili varid olan herhangi bir ayetle değil de, bu konuda var olan icmaa bağlamış ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) haram aylardan olan Muharrem ayında Taif'i kuşatması haberiyle de te'yîd etmiştir.

Ebussuûd Efendi, bazı nâsih ayetlerin, birçok ayetin hükmünü neshettiği görüşünü de benimsemiştir. Meselâ, “**ayetü's-seyf**” diye isimlendirilen فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَخْصِرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Tevbe, 5) ayetinin, altı ayeti neshettiğini zikretmiştir ki, bu ayetler şunlardır:

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ 1- “Sırf nefislerinden ileri gelen bir kıskançlık sebebiyle, Ehl-i Kitaptan birçok kimse, gerçek kendilerine ayan beyan belli olduktan sonra, sizi imanınızdan uzaklaştırıp kâfir haline çevirmek isterler. Allah bu husustaki emrini bildirinceye kadar onları affedin ve hoşgörün. Şüphesiz Allah, her şeye kadirdir¹¹³⁴ ayetinin seyf ayeti ile neshedildiğini bildirmiştir. Ebussuûd Efendi'nin bu ayetle ilgili izahlarına Zemahşeri hiç değinmezken Beydavi aynı ifadeleri tekrarladıktan sonra bu rivayetin sıhhati hakkında “fihi” nazar ifadesiyle tereddüdünü bildirmiştir.¹¹³⁵

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتُ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ 2- “Dinlerini parça parça edip fırka fırka olanlar yok mu, senin onlarla hiçbir alakan yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır. Allah, onların yaptıklarını ileri de bir bir onlara bildirip cezalarını verecektir”¹¹³⁶ ayeti, ‘ayetü's-seyf’ ile nesh edilmiştir diye açıklama getirmiştir ki, bu ifadeler de biraz değişik lafızlar ile Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde aynen yer almaktadır.¹¹³⁷

وَأِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ 3- (Resulüm!) Eğer onlar seni yalanlarsa de ki; benim işim bana, sizin işiniz size aittir. Siz benim yaptığımdan uzak, ben de sizin yaptıklarınızdan uzağım” ayetinin de ‘ayetü's-seyf’ ile mensuh olduğunu zikretmiştir ki, bu izahlar Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde yer almaktadır.¹¹³⁸

¹¹³⁴ Bakara, 2/ 109.

¹¹³⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 319; Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 309; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, I, 100.

¹¹³⁶ En'am, 6/159.

¹¹³⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 319; III, 345 – 346; Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 219; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, IV, 98.

¹¹³⁸ Yunus, 10/ 41; Ebussuûd, *İrşâd*, II, 329; III, 345 – 346; Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 138; Beydavi, *Envarü't-Tenzil*, III, 114.

4-... “Zulmedenler hariç, ehl-i kitapla ancak en güzel yolla mücadele edin...” ayetinin seyf ayeti ile neshedildiğini belirtmiştir. Müfessirin bu açıklamaları aynen Beydavi tefsirinde de yer almaktadır. Zemahşeri ise, bu ayetin Tevbe sûresinin 19. Ayeti ile mensuh olduğu bilgisini aktarmaktadır.¹¹³⁹

5- ... وَلَا تَزَالُ تَطَّلُعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ “(Yahudiler’den) pek azı hariç, onlardan sürekli olarak bir hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve onlara aldırma. Çünkü Allah iyilik edenleri sever” ayetinin de ayetü’s-seyf ile mensuh olduğunu bildirmiştir. Müfessirin aktardığı bu bilgiler aynen Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde yer almaktadır.¹¹⁴⁰

6- ... وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ “Kıyamet, mutlaka gelecektir. O halde, güzel bir şekilde geçin (bağışla/vazgeç)” ayetinin hükmünün, seyf ayetiyle nesh edildiğini bildirmiştir. Müfessirin aktardığı bu bilgiler de aynen Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde bulunmaktadır.¹¹⁴¹

Yine bu konuya misal teşkil eden يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ “Ey Peygamber! Kâfirler ve münafıklarla savaş, karşılarında çetin ol (onlara sert davran)...”¹¹⁴² ayetinin de Kur’an-ı Kerim’de af ve müsamaha ile ilgili bütün ayetleri nesh ettiğini zikretmiştir.¹¹⁴³ Bu cümleden olarak لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ “Dinde zorlama yoktur. Şüphesiz, iman ile küfür apaçık meydana çıkmıştır...” ayetinin hükmünün mezkûr ayetle kaldırıldığını belirtmiştir. Bu izahlar da Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde aynen yer almaktadır.¹¹⁴⁴ Bu konu ile ilgili Ebussuûd Tefsirinde birçok örnek bulunmaktadır.¹¹⁴⁵

Yukarıda ki açıklamalardan da anlaşılabileceği gibi müfessir, nesh konusunda, usule ait konular dışında, seleflerinden pek farklı bir izah getirmemiştir. O, bu mevzu ile ilgili bazı ayetler hakkında genelleme yapmak sûretiyle ifrat ettiği halde, bazı mensuh ayetler hakkında ise herhangi bir açıklama getirmemiştir. Bu açıdan bakıldığında da O, mensuh ayetlerin sayısını asgariye indirmek için, gayret sarfetmiş izlenimi vermiş olmaktadır.

¹¹³⁹ Ankebut, 29/46; Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 330; Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 553; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, IV, 196.

¹¹⁴⁰ Maide, 5/ 13; Ebussuûd, *İrşâd*, II, 330; Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 217; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, II, 119.

¹¹⁴¹ Hicr, 15/ 85; Ebussuûd, *İrşâd*, III, 327; Zemahşeri, *Keşşâf*, III, 415; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, III, 216

¹¹⁴² Tevbe, 9/73.

¹¹⁴³ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 534.

¹¹⁴⁴ Bakara, 2/ 256; Ebussuûd, *İrşâd*, I, 534; Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 487; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, I, 176.

¹¹⁴⁵ Diğer örnekler için bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, I, 424; 413; III, 347; VIII, 102.

III. BÖLÜM

İRŞADÜ'L-AKLİ'S-SELİM TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ

Ebussuûd Efendi, tefsirinin mukaddimesinde işaret ettiği gibi Zemahşeri ve Beydavi gibi müfessirlerden etkilenmiş ve onlardan çokça istifade etmiştir. Hatta bu durum, ibarelerdeki ifadelerin benzerliğine de yansımıştır. Bu durumu nazar-ı itibare alan bazı araştırmacılar, Ebussuûd Efendi'yi Zemahşeri ve Beydavi'yi tekrar etmekten öte tefsire bir yenilik getirmemekle suçlamışlardır.

Geçen konularda da görüldüğü gibi Ebussuûd Efendi, seleflerini her meselede takip etmiş değildir. Evet, müfessir bu kaynaklardan istifade etmiştir. Fakat bazı yerlerde isim vererek veya isim açıklamadan onları eleştirmiş, onların yorumlarına katılmadığını belirterek o mevzularla ilgili farklı yorumlar getirmiştir.¹¹⁴⁶ Kanaatimizce Ebussuûd Efendi, kendisine kaynaklık eden Zemahşeri ve Beydavi'yi 'belağat ve i'caz konularında, gramer tahlilleri noktasında ve rivayet malzemelerini belli bir kritiğe tabi tutup eleştirme hususlarında' geride bırakmıştır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de bazı kelimelerin kullanımı ve o kelimelerin müteradiflerine tercih edilme sebeplerine de açıklık getirmiş ve bunlardan gayet dakik ve ince manalar çıkarmıştır. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'deki bazı edatların, içinde bulundukları terkiplere sağladığı katkıları ve mânâyâ yönelik etkilerine de değinmiştir. Mezkûr konular açısından değerlendirildiğinde de *İrşâdu'l-Aklî's-Selim* tefsirinin, seleflerinden daha zengin ve özgün bir dirayet tefsiri olduğunu ifade edilebiliriz. İrşadü'l-Aklî's-Selim tefsirinin özelliklerini şu başlıklar atında özetleyebiliriz:

3.1. BELAĞAT ve İ'CAZ AÇISINDAN

Ebussuûd Efendi, kendisine kaynaklık eden başta Zemahşeri, Beydavi ve Razi tefsirlerinden istifade etmekle birlikte, belağat ve i'caz konularında emsallerinden çok ileri gitmiş ve Kur'an'daki dakik manaları ortaya çıkarmaya gayret etmiştir. Müfessirin **Belağat ile ilgili** ayrıcalıklı yönlerini tezimizin "İ'cazü'l-Kur'an" bölümüne havale edip bu mevzu ile ilgili bir-iki örnekle iktifa edeceğiz.

¹¹⁴⁶ bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, V,339; II, 222; V, 224;II, 313; V,531; VII, 69; V, 230; V, 107; IV, 59; VI, 161-162; III, 339; VII, 60; V, 271-272; 333.

Fatiha Sûresinde **إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ** cümlesinde “Ya Rabbi! Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz” yerine “Yalnız sana ibadet ederim ve yalnız senden yardım dilerim” denilmemesinin sebebini ‘bu duayı yapanın nefsinin kusurundan dolayı Yüce Allah’ın huzurunda tek olarak durup ibadetini O’na arz etmeğe ve müstakil olarak Allah’tan hidayet ve yardım istemeğe liyakatsiz olmasına hamletmiştir.¹¹⁴⁷ Ebussuûd Efendi’nin bu enfes yorumu Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde mevcut değildir.

Keza, **وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ** “...Şu ağaca yaklaşmayın. O takdirde zâlimlerden olursunuz” ayetinde, (ağacın meyvesinden değil de) “ağaca yaklaşmanın yasaklanmasını”, ağacın meyvesinden yemenin haramlığını ve ondan kaçınmanın gerekliliğini, mübalağa ile ifade etmesine hamletmiştir ki bu yorum da Zemahşeri ve beydavi tefsirlerinde yer almamaktadır.¹¹⁴⁸ Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, Ebussuûd Efendi’nin “İ’caz ve Belağat” ile ilgili izahlarının ekserisi, Zemahşeri ve Beydavi tefsirlerinde yer almamaktadır.

3.2. SİYAK VE SİBAKA HAKEM ROLÜ YÜKLEMESİ AÇISINDAN

Ebussuûd Efendi, ayetlerin tefsirinde ve anlamlarını tesbit etmede ayetin tertibine, siyak ve sibakına önem vermiştir. Bu cümleden olarak O, ‘ayetin tefsiri için arzetmiş olduğu hadisleri tercih etmede, ayetlerin manalarını belirlemede, sebeb-i nüzûl rivayetlerini değerlendirme ve gramatik tahlilleri kritiğe tabi’ tutma’ hususlarında da ayetin öncesi ve sonrasına hakem rolü yüklemiştir.

3.2.1. Zikredilen Hadisleri Tercihle Siyaki Esas Alması

Müfessir, ayetin tefsirinde zikretmiş olduğu hadisler arasında tercihte bulunurken, ayetin öncesi ve sonrasına müracaat etmiş ve kanaatini ona göre beyan etmiştir.

Mesela, **فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُبِينٍ** “O halde sen göğün, bütün insanları saracak olan aşikâr bir **duman** çıkaracağı günü gözle”¹¹⁴⁹ ayetinin tefsirinde özetle şu bilgileri aktarır: “Bir önceki ayette Mekke müşrikerinin şekk ve şüphe içinde oyalanan ve küfürde ısrar eden durumları anlatılarak, onlara şöyle denilmiştir: ‘Ey Peygamber!

¹¹⁴⁷ Fatiha, 1/ 5; Ebussuûd, *İrşâd*, I, 63

¹¹⁴⁸ Bakara, 2 /35; Ebussuûd, *İrşâd*, I, 220

¹¹⁴⁹ Duhan, 44/ 10

Artık onlar, şiddetli açlık ve kıtlık günlerini beklesinler. Zira o günlerde insanlar, gökyüzüne baktıklarında onu dumanlı görürler. Kıtlık günlerinde yağmur azlığı etrafı toz duman kaplaması sebebiyle göz gözü göremez hale gelir. Diğer bir yoruma göre Arapların her şeyi kuşatıp etkisi altına alan musibet ve şerre mecazen duman (duhan) ismini verirler ki ayette ifade edilen “duhan”dan maksat budur.’ Bu şekilde ayette ifade edilen duman kelimesine açıklık getiren müfessir, daha sonra ayette anlatılan olayla alakalı iki hadis aktarır. Bunlardan birincisine göre müşrikler, Hz. Peygamber’e düşmanlıkta aşırı gittiklerinde, Allah Rasûlünün onlara “Allah’ım! Mudar oğullarına şiddetini artır. Yusuf peygamber zamanındaki gibi kıtlık ver”¹¹⁵⁰ diye dua ettiğini, bunun üzerine müşriklerin çok sıkıntılı günler geçirdiklerini, hatta açlıktan hayvan kemiklerini ve leşlerini yediklerini zikreder. Daha sonra müşrik ileri gelenlerinin Hz. Peygambere gelerek, kuraklık ve kıtlığın kaldırılması için ondan dua etmesini istedikleri bilgisini aktararak, ayetin siyak ve sibakına uygun olmasından dolayı zikredilen bu hadis-i şerifi kabul eder.

Ayetin açıklaması ile ilgili ikinci bir hadis daha aktaran Ebussuûd Efendi ki, bu hadis kıyamet gününden önce gökyüzünden gelecek, kâfirlerin kulaklarından girip, başlarını, kızartılmış kebaba çevirecek olan duman ile ilgili bir hadistir. Müfessir, bu hadisi, ayetin siyak ve sibakına uygun olmadığından dolayı kabul etmemiştir. Ayetin tefsirinde bu iki rivayeti aktaran Zemahşeri, bunlar arasında bir tercihte bulunmazken Beydavi de duhan kelimesinin her iki anlama da gelebileceğini belirterek, O da bu konudaki tercihini ortaya koymamıştır.¹¹⁵¹

3.2.2. Ayetin Anlamını Tesbit Etmede Siyaki Esas Alması

Ebussuûd Efendi, hadisleri değerlendirirken hakem rolü verdiği “siyak-sibak” mihengini, ayetlerin anlamlarını tefsir etmede de kullanmıştır.

Mesela... لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَارُ عَنْكَ فِي الْأَمْرِ “Biz her ümmete kendi dönemlerinde uyguladıkları özel ibadet yolu gösterdik. Öyle ise, onlar din işinde asla sana muhalefet etmesinler...” ayetindeki “nehyin”, ya gerçek anlamda bir yasaklama olduğunu yâ da Hz. Peygamber’in, onların yanlış zan ve tahminlerine iltifat etmemesini nehyden kinaye olduğunu belirtmiştir. Daha sonra bu ikinci yorumun ayetin makamına

¹¹⁵⁰ Buhari, Tefsir (Duhan suresi); Müslim, Sıfatü’l- Münafikin ve Ahkamihî, 40

¹¹⁵¹ Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 339; Zemahşeri, *Keşşâf*, V, 466; Beydavi, *Envarü’t-Tenzil*, V, 100; bkz. Ekin, s. 163-164

uygun olmadığını ifade ederek, bu düşünceyi kabul eden seleflerini isim vermeden eleştirmiştir.¹¹⁵²

Keza, رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ “De ki, Rabbim! Eğer onların tehdit edildikleri azabı bana gösterecek olursan, o halde beni, o zâlimler topluluğu içinde bırakma” ayetinin açıklamasında zikredilen “azabın”; ayetin siyakına uygun olmasından dolayı ‘zâlimlerin kökünü kazıyacak olan dünyevi azap olduğunu’ belirterek, bu azabın, ahiret azabı olacağını kabul etmenin de yanlış olduğu ifade etmiş ve bu yorumu benimseyen Zemahşeri ve Beydavi’yi isim tasrih etmeden tenkit etmiştir.¹¹⁵³

3.2.3. Farklı Rivayetleri Tercih Noktasında Siyaka Başvurması

Ebussuûd Efendi’nin sebep-i nüzûller arasında tercih yapması mevzusunu, konuyu tekrar etmemek için tezimizin ikinci bölümündeki “**Değişik Nüzûl Sebepleri Arasında Tercih Yapması**” konusuna havale edip şunu vurguluyoruz ki, Ebussuud Efendi’nin tercih ettiği rivayetlerin bir çoğuna, Zemahşeri ve Beydavi, bazen hiç değinmemiş, bazen de rivayetleri zikrettikleri halde bunlar arasında tercihte bulunmamışlardır. Müfessir, naklettiği bu rivayet malzemelerini belli bir kritiğe tabi tutmadan kabul edenleri bazen açık, bazen de kapalı olarak eleştirir.¹¹⁵⁴

3.3. AYET-İ KERİME’DEKİ KELİMELERİN KULLANILIŞ MAKSADINI ARAŞTIRMASI AÇISINDAN

Ebussuûd Efendi, tefsirinde Kur’ân-ı Kerîm’in kelimelerinin pek çoğunun anlamlarını araştırarak, bu kelimelerin kullanılmalarındaki maksatları açıklar ve onların ifâde ettiği manayı ortaya koyar.

Mesela وَإِنَّمَا تُؤَفَّقُونَ أَجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ “...sizler, çalışmalarınızın ücretini ancak kıyamet günü tam olarak alacaksınız...” ayetinde¹¹⁵⁵ geçen تُؤَفَّقُونَ lafzının kullanılma sebebini, “insana verilecek mükâfatlardan bir kısmının, kıyâmet gününden önce ona ulaşacağına işâret etmesine bağlar ve bu ibârenin tazammun ettiği manayı da

¹¹⁵² Hacc, 22 /67; Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 49; Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 209; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, IV, 78

¹¹⁵³ Müminun, 23 /93-94; Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 93; Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 247; Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, IV, 94

¹¹⁵⁴ bkz. Ebussuûd, *İrşâd*, V,339; II, 222; V, 224;II, 313; V,531; VII, 69; V, 230; V, 107; IV, 59; VI, 161-162; III, 339; VII, 60; V, 271-272; 333.

¹¹⁵⁵ Ali İmran, 3/ 185

Rasûlullah'ın (s.a.v) “Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe; yâ da cehennem çukurlarından bir çukurdur” hadîsinin te'yit ettiğini zikreder.¹¹⁵⁶

Keza... أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ “Nerede bulunursanız bulunun: ölüm mutlaka size yetişecektir” ayetinde¹¹⁵⁷ ifade edilen يُدْرِكُكُمْ kelimesinin kullanılma sebebini ‘onların, sanki kendilerini tâkip eden ölümden ciddi bir şekilde kaçmakta olduklarını hissettirmesine bağlayarak, bu lafzın muhâtapların durumunu tam olarak tasvir ettiğini bildirir.¹¹⁵⁸

Aynı şekilde وَلَنِّ أَدُقُّنَا الْإِنْسَانَ مِمَّا رَحْمَةً مِنَّا نَزَعْنَا مِنْهُ إِنَّمَا لَيُؤْسَ كُفُورٌ “Eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırır, sonra o nimeti geri alırsak o, son derece ümitsiz, son derece nankör olur” ayetinde¹¹⁵⁹ yer alan نَزَعْنَا kelimesinin “selb etmek” anlamında olduğunu belirterek ve burada “nez” lafzının istîmâlinin gerekçesini de insanın, âyette ifade edilen “rahmet”e yönelik ciddî alâka ve isteğini ifâde etmesine bağlar.¹¹⁶⁰

3.3.1. Ayetteki Kelimelerin Tercih Edilme Sebeplerini Açıklaması Yönünden

Müfessir, Kur'an-ı Kerîm'in ibârelerinin/ifâdelerinin, bulundukları bağlama göre seçildiğini belirtmiş ve bu kelimelerin diğer kelimelere tercih edilme sebeplerini izah etmiştir.

Mesela أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا “Yahut şu kimsenin hali gibi ki, o bir şehre uğramıştı. Şehrin altı üstüne gelmiş, ıpıssız yatıyordu. ‘Allah burayı bu ölümden sonra nasıl diriltecek?’ dedi” ayetinde¹¹⁶¹ geçen بَعَثَ kelimesinin, burada, kendisine yakın anlamlı olan “ehyâ” kelimesine tercih edilme sebebini şöyle izah eder: “Bease” fiili, sözü edilen kişinin sanki (yüz yıl gibi uzun bir sürenin ardından değil de) basit bir uykudan kaldırıldığına delâlet etmektedir. Diğer yandan bu tercih, bu kişinin, ölüm esnâsında olduğu gibi, akıllı, anlayışlı, fikir yürütmeye ve çıkarımda bulunmaya kâbiliyetli bir şekilde hayata geri döndüğünü birdirmektedir.¹¹⁶²

Keza, وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ “Ey Peygamber! Binek temin etmen için sana geldiklerinde: ‘Sizi

¹¹⁵⁶ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 211

¹¹⁵⁷ Nisa, 4/ 78

¹¹⁵⁸ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 370

¹¹⁵⁹ Hud, 11/ 9

¹¹⁶⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 300

¹¹⁶¹ Bakara, 2 /259

¹¹⁶² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 541

bindirecek bir şey bulamıyorum’ deyince harcayacak para bulamamaları sebebiyle göz yaşı döke döke dönüp gidenleri de kınamak doğru değildir” ayetinde yer alan لَا أَجِدُ ifâdesinin “leyse indî” ifâdesine tercih edilme gerekçesini de şu şekilde açıklar: “Lâ ecidu lafzıyla, Allah Rasûlünün, kendisinden binek isteyenlerin gönüllerini hoş etme” maksadı gözettiğini bildirmektedir. Bu ifâde, “Rasûlullah’ın, kendisinden istenilenleri temin etmek için sürekli bir arama faâliyeti içinde bulunduğunu, ancak talebi yerine getiremediğini” işmâm etmektedir.¹¹⁶³

Aynı şekilde وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لَكُمْ لَا يَعْلَمُ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا “Sizi Allah yarattı. Sonra da sizi öldürecek. İcinizden kimi bilgi sahibi olmasından sonra çocuk gibi, bir şey bilmesin diye ömrün en fena dönemine erdirilir...” ayetinde¹¹⁶⁴ geçen يَرَدُّ إِلَى kelimesinin “varmak, ulaşmak” anlamına gelen “vesale” veyâ “beleğa” gibi fiillere tercih edilme sebebini ise, “erzel-i ömr’e varmanın” aslında kuvvetten sonra zayıflığa dönmeği ifâde etmesine bağlamıştır.¹¹⁶⁵

3.3.2. Kelimenin İ’rabının Manaya Etkisini Belirtmesi Açısından

Ebussuûd Efendi, lâfzın îrab çerçevesindeki durumunun mânâyâ etkisine yönelik işâretlerde de bulunmuştur.

Mesela, إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ “Onlar yanına varınca: ‘selam’ dediler. O da: ‘size de selam’ diye cevap verdi, ama içinden: ‘bunlar tanımadığım kimseler, hayırdır inşallah’ dedi” ayetinde geçen meleklerin فَقَالُوا سَلَامًا şeklindeki selâmı ile İbrâhim’in (a.s) “kâle selâm” şeklindeki cevâbında yer alan “selâm” kelimeleri farklı îrab konumlarında geldiğini belirtmiştir. Birinci cümlede “selâmen” kelimesi, “nüsellimu aleyke selâmen” şeklinde takdir edilebilecek bir fiil cümlesinin ögesi iken, ikinci cümledeki “selâm” kelimesinin merfû olarak gelişi, onun “aleyküm selâm” şeklinde takdir edilebilecek bir isim cümlesinin ögesi olduğunu göstermektedir. Bu durumun ise, Hz. İbrâhim’in (a.s) selâmının, (karakteristik özelliği “devamlılık” ifâde etmek olan isim cümlesi şeklinde gelişi ile) meleklerin selâmına üstünlüğünü izhâr ettiğini belirtmiştir.¹¹⁶⁶

¹¹⁶³ Tevbe, 10/ 92; Ebussuûd, *İrşâd*, IV, 151

¹¹⁶⁴ Nahl, 16 /70

¹¹⁶⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 147

¹¹⁶⁶ Zariyat, 51/ 25; Ebussuûd, *İrşâd*, VII, 460

Keza, Fâtîha Suresi 1. Ayetinde geçen “el-hamd” kelimesinin الْحَمْدُ “el-hamdu” şeklinde merfû okunuşu, “el-hamde” şeklindeki mansûb kıraate tercih edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu tercihte temel unsur ise îrabtır. Zirâ mansûb okunuş, “nehmedu’llâhe hamden” yorumunu yaptırmaktadır. Bu ise âyetin murâd ettiği amaç değildir: Burada amaç, hamdi Allâh’a tahsis edenlerin kim olduğunu sâbitleştirmek değil, hamdin (bir başkasına değil) Allâh’ın zâtına tahsîs edildiğini netleştirmektir. Bu anlamın ise, merfû kıraat ile sağlandığını belirtmiştir.¹¹⁶⁷

Aynı şekilde, En’âm 143. ayetindeki ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ “sekiz çift hayvan yarattı” terkîbinin, bir önceki âyette yer alan حُمُولًا وَفَرْشًا “kimi yük taşır, kiminin yününden ve kılından sergi yapılır” ibâresinden bedel olduğunu, bâzı müfessirlerin bu terkîbi “külû” fiilinin mef’ûlû ya da “mâ” kelimesinden “hâl” olarak îrab etmelerini, ilgili âyetlerin bağlamına ve kastedilen mânâyâ uygun olmadığını ifade etmiştir.¹¹⁶⁸

3.3.3. Edatların Ayetin Anlamına Katkılarını Beyan Etmesi Noktasından

Müfessir, Edatların, içinde bulundukları terkiplere sağladığı katkıları ve mânâyâ yönelik etkilerini belirtmeye de önem vermiştir. Edatlar pek çok türe ayrıldığından ve sıkça kullanıldıklarından, bu husûsiyeti gösterme adına, sâdece bâzı edat grupları için birer örnekle iktifa edilecektir:

Mesela, cer edatıyla ilgili olarak Enbiyâ 79-81. âyetlerinde geçen, لَ ve مَعَ “mea ve lam” edatlarıyla ilgili şu izahları getirmiştir: “Allâh’ın ‘Dâvut’a (a.s), kuşları ve dağları teshîr etmesi’; ‘Süleyman’a (a.s) da rüzgârı teshîr etmesi’ ibârelerinde, iki teshîr fiilinin muhtevâsı arasındaki fark, bu fiillerle birlikte kullanılan edatlarla ortaya çıkmaktadır. Dâvut (a.s) kıssası anlatılırken tercih edilen “mea” edatı, teshîrin “bir tebeiiyet, ibâdet faâliyetinde boyun eğiş” mesâbesinde olduğunu gösterirken; Süleyman (a.s) kıssası içinde zikredilen ve cer harflerinden biri olan “lâm” edatı ise, teshîrin “küllî bir itaat, emir ve yasaklara tam bir uyum ve otorite altında olma” anlamlarını metne kazandırdığını belirtmiştir.¹¹⁶⁹

Yine benzer şekilde Nûr sûresi 4.ayetinde çeşitli anlamları olan ثُمَّ “sümme atıf edatı”nın kullanılışı ile alakalı olarak şunları zikretmiştir: “Sümme” edatı

¹¹⁶⁷ Ebussuûd, *Îrşâd*, I, 50

¹¹⁶⁸ Ebussuûd, *Îrşâd*, III, 325-326

¹¹⁶⁹ Ebussuûd, *Îrşâd*, V, 519

ibâreye/cümleye “terâhî” mânâsı vermektedir. Bu anlamın ise, âyetten, “şâhit getirme işleminde gecikmenin câiz olduğu” hükmünün çıkarılmasını sağladığını belirtmiştir.¹¹⁷⁰

Keza şart edatlarından biri olan اِنْ “İn” edatı ile ilgili olarak bu edatın, bâzı durumlarda siyak-sibak gereği asıl anlamı yanında başka gâyeleri ifâde etmek için de gelebildiğini zikretmiştir. Örneğin, Bakara Suresi 23. ayetinde geçen “in” edatının, bir başka şart edatı olan ve ona nisbeten kesinlik (tahkîku’l-cezm) bildiren اِذَا “izâ” edatına tercih edilme sebebini, burada kendisi ile muhatâpları küçümseme anlamı kastedilmesine bağlamıştır.¹¹⁷¹

Burada zikredilen edat gruplarının dışındaki diğer edatlar hakkında da tefsîrinin çoğu yerinde açıklamalar getirmiştir. Mesela, “lealle / Âraf 63”, “lemmâ / Âl-i İmrân 142”, “kad / Âl-i İmrân 101”, “sevfe / En’âm 5”, “mâ / Mâide 13” vb. pek çok edata dâir bilgiler ve bu edatların anlama yansıması yönünde açıklamalarda bulunmuştur.

3.4. MÜFESSİRİN BİLMESİ GEREKEN ÇEŞİTLİ FEN İLİMLERİNE AİT BİLGİLER VERMESİ

Müfessir, tefsîrin bâzı yerlerinde, bir müfessirin öz/özet olarak bilmesi gereken çeşitli fen ilim dallarına dâir bilgilere yer vermiştir. Meselâ; Bakara 265 كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ “bir tepedeki güzel bir bahçenin haline benzer” âyetinde ziraat ilmine,¹¹⁷² Nahl 66. وَإِنَّ اَكْمَ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا Şüphesiz davarlarda da size deliller vardır. Zira size onların karınlarındaki işkenbe ile kan arasından halis bir süt içiriyoruz...” âyetinde ise tıp ilmine dâir bâzı bilgiler serdetmektedir.¹¹⁷³

3.5. AYETLER ARASINDAKİ MÜNASEBETE EHEMMİYET VERMİŞ OLMASI

Ebussuûd Efendi, bu mevzuya tefsirinde bir hayli önem vermiştir. Bu konu çalışmamızın “Ayetler Arasındaki Münasebet” kısmında işlenmiştir.

¹¹⁷⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, VI, 110

¹¹⁷¹ Ebussuûd, *İrşâd*, I, 167

¹¹⁷² Ebussuûd, *İrşâd*, I, 553

¹¹⁷³ Ebussuûd, *İrşâd*, V, 144-145

3.6. EBUSSUÛD EFENDİ’NİN ELEŞTİRİLDİĞİ NOKTALAR

İnsanoğlunun ortaya koymuş olduğu her eserde, mükemmel yönler olduğu gibi, eksik ve noksan taraflarının bulunması, belki de O’nun fitratının gereğidir. Çünkü insan her yönüyle mükemmel olmadığı için eseri de mükemmel olamamakta ve değişik açılardan kusurlu olabilmektedir.

Ebussuûd Efendi’nin tefsirine bu noktadan bakıldığında, onda da bazı olumlu yönlerin yanında, bir takım kusur ve noksanlıkların olduğu görülecektir. Bu cümleden olarak O’nun tefsirindeki kusurlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

1-Âlimlerin, hakkında ciddî eleştirilerde bulunduğu pek çok mevzu hadîs-i şerife yer vermesi. Mesela, **وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا** “Sabretmelerine karşılık onlara cennetler ve ipekten elbiseler vermiştir” âyetinin¹¹⁷⁴ tefsirinde naklettiği rivâyet, târihen doğru değilken, müellif bu rivâyeti yorum yapmaksızın aynen tefsirine almıştır. İbn-i Abbas’tan (r.a.) naklettiği rivayette Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin’in (r.a.) hastalandıkları, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bazı sahabelerle onları ziyaret ettiği anlatılır. Bu arada bazı kimselerin Hz.Ali’ye (r.a.): ‘Çocukların şifa bulmaları için bir adakta bulunsan!...’ dediklerini, bunun üzerine Hz. Ali (r.a.), Hz. Fatıma (r.a.) ve cariyeleri Fızzah’ın da: ‘Eğer bunlar iyileşirlerse üç gün oruç tutacağız’ diye adakta bulundukları bilgisi aktarılır. Daha sonra çocukların şifa buldukları, bunun üzerine Hz Ali’nin (r.a.) Hayberli Şem’un adında birisinden üç kg arpa ödünç aldığı ve Hz. Fatıma’nın bundan, her birileri için beş ekmek yaptığı zikredilir. Adaklarını yerine getirmek için oruç tutan ev halkı, iftar edecekleri esnada kapıya bir dilencinin gelip onlardan bir şey istemesi üzerine, onların da ekmeklerini ona verip su ile iftar edip yattıkları, bu durumun üç gün aynı şekilde devam etmesi üzerine de Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin’in (r.a.) ellerinden tutarak Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanına geldikleri bildirilir. Onların yorgun ve bitkin hallerini gören Allah Rasulü’nün (s.a.s.) bu duruma çok üzüldüğü ve o sırada Cebrail’in gelerek “Ey peygamber! Al şunu! Ehl-i beytinle beraber Allah sana mübarek eylesin!” diyerek, arkasından bu sûreyi okuduğu anlatılır.¹¹⁷⁵

2-Zemahşerî ve Beydâvî’nin düştüğü hataya düşerek, ilim ehline ittifakla mevzu kabul edilen fezâilü’l-Kur’ân’a dâir rivâyetleri her sûre sonunda zikretmiş olması ki, bu mevzu tezimizin “fezâilü’l- Kur’ân” bölümünde tafsilatlı olarak anlatılmıştır.

¹¹⁷⁴ İnsan, 76 /12

¹¹⁷⁵ Ebussuûd, *İrşâd*, VIII, 273

3- el-Kelbî'nin müttehem olduğu bilindiği halde, onun, Ebû Sâlih'ten aktardığı bir kaç kıssaya tefsirinde yer vermesi.¹¹⁷⁶ Ayrıca bilinmesinde hiç bir fayda bulunmayan gereksiz malumatı nakletmesi. Mesela, Âli İmrân Suresinin 40. âyetinde, Hz. Zekeriyâ'nın (a.s) sözü olarak yer alan وَقَدْ بَلَغَنِی الْكِبَرُ “İhtiyarlık başıma çökmüş” cümlesinden hareketle, O'nun yaşı hakkında naklettiği sekiz farklı görüş,¹¹⁷⁷ bu durumu göstermektedir. Bu konu da çalışmamızın “**israiliyyat**” mevzusunda işlendiğinden, burada sadece zikretmekle yetinildi. (Bununla birlikte bâzı kıssa rivâyetlerindeki yanlışlıkları açıklamasına da işâret etmek gerekmektedir.)

4- Hadisleri, râvîlerini belirtmeden, tahrîc etmeden ve dereceleri hakkında bilgi vermeden aktarması. Mesela, وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ “Yarattıklarımız içinde, daima Hakk'a giden yolu gösteren ve onunla adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır” âyetinin tefsirinde ‘**hak üzere olacak zümre**’ ile alakalı olarak zikrettiği hadisler ile,¹¹⁷⁸ وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ “...O gün, dünyada yapılan işlerin tartılması kesin olarak gerçekleşecektir” âyetinin¹¹⁷⁹ tefsirinde ‘**mizan**’ ile ilgili rivayet ettiği hadîs-i şeriflerin hangi eserde geçtiğini belirtmemiştir.¹¹⁸⁰

¹¹⁷⁶ Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirin*, I, 249

¹¹⁷⁷ Ebussuûd, *İrşâd*, II, 55

¹¹⁷⁸ Âraf, 7/ 181; Ebussuûd, *İrşâd*, III, 585

¹¹⁷⁹ Âraf, 7/ 7

¹¹⁸⁰ Ebussuûd, *İrşâd*, III, 356

SONUÇ

“Ebussuûd Efendi Tefsiri’nin Tefsir Usûlü Açısından İncelenmesi” adlı tezimizde, Şeyhulislam Ebussuûd Efendi’nin hayatını, eserlerini, tefsirini ve Kur’ân ilimleri kavramının ortaya çıkışını; tefsir usûlü kapsamında ele alınan Kur’ân Tarihi ve Kur’ân İlimleriyle ilgili Ebussuûd Efendi’nin görüşlerini O’nun tefsirinden hareketle ele alıp inceledik. Ayrıca Ebussuûd Tefsirinin özellikleri ile tenkit edildiği hususlar konusuna değindik.

Osmanlı Devletinin en ihtişamlı döneminde takriben otuz sene şeyhulislamlık görevini yürüten Ebussuûd Efendi, yaşadığı dönemde padişahların itibar ve hürmetini kazanmış, namına kasideler yazılmış ve ikinci Ebu Hanife olarak tavsif edilmiş nadide bir şahsiyettir. Yazmış olduğu tefsiri, devrinden günümüze kadar bu ilimlerle meşgul olanların elinde vazgeçilmez bir müracaat kaynağı olmuş ve ismi başta Mısır ve Libya olmak üzere diğer İslam memleketlerinde takdirle yâd edilmiş ve bu vesile ile ecdadın medarı iftiharı olmuş bir fakih ve müfessirdir.

Tefsirini Kur’ân İlimleri ile ilgili çalışmaların tam manasıyla istenilen düzeyde bir mükemmelliğe kavuşmadığı bir dönemde telif eden Ebussuûd Efendi, Kur’ân tarihi ve Kur’ân İlimleri ile ilgili görüşlerini müstakil başlıklar altında ele almayıp, çoğunlukla bu görüşlerini âyetleri tefsir ederken dolaylı olarak ortaya koymuştur.

Vahiy kelimesini “kalbe hızlı bir şekilde söz veya işaret atıp yerleştirmek” olarak ifade eden Ebussuûd Efendi, Allah’ın insanla üç şekilde konuştuğunu belirtmiş, Allah’tan olan vahyin insana ulaşmasının ya vasıtalı ya da vasıtasız olacağını zikretmiştir. Bu cümleden olarak O, kalbe atılan ilhamı, vahyi ve doğrudan konuşmayı vasıtasız vahiy olarak kabul etmiş, melek vasıtasıyla konuşmayı da vasıtalı vahiy olarak benimsemiştir.

Ebussuûd Efendi, vahiy hadisesindeki doğru sıralamanın Allah, melekler, kitaplar ve peygamberler şeklinde olduğunu belirtmiş, ayrıca peygamberin kendisine gelen ilahî vahyin, şeytandan değil de mâsûm bir melek vasıtasıyla geldiğini bileceği görüşünü benimsemiştir. Allah ile İblis arasında geçen konuşmanın vahiy olarak adlandırılmayacağını belirtmiştir. Garanîk rivayetinin, tahkik ehli tarafından red edildiğini belirterek bunların doğru olduğunun kabul edilmesi durumunda da bunun bir imtihan vesilesi olabileceğine dikkat çekmiştir.

Kur'ân'ın nüzûl ile ilgili olarak O'nun, önce Levh-i mahfuz'dan bir bütün olarak alınarak dünya semasına inzal edildiğini, oradan da Kadir Gecesinde başlayarak çeşitli zaman aralıklarıyla yirmi üç yılda Hz. Peygamber'e indirildiğini ifade etmiştir.

En'am, Tevbe ve İhlâs Sûrelerinin bir defada indirildiğini belirten Ebussuûd Efendi, bunların yanında Kafırun, Kevser, Nasr, Tebbet, İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerinin de bir bütün olarak indirildiğini dolaylı yollardan ifade etmiştir. Yine O, En'am ve İhlâs Sûreleri'nin melekler refakatinde indirildiğine dair nakillerde bulunmuştur. Fâtiha Sûresi'nin sadece Hz. Muhammed'e (s.a.s.) verildiğini belirten müfessir, bunun yanında Enam 152, Tevbe 111, İsra 22-39 arası ayetleri ile A'la 14 ve 15. ayetlerinin Hz. Peygamber'le (s.a.s.) beraber diğer peygamberlere de verildiğini belirtmiştir.

Fâtiha Sûresi'nin isimlerinden olan "es-Seb'ul-Mesânî"yi izah ederken, bu sûrenin hem Mekke'de hem de Medine'de nâzil olduğunu belirtmiş ve sahabe diliyle inen âyetlere de değinmiştir. Hükümün nüzûlden ve nüzûln hükümden sonraya kalması hususuna pek sıcak bakmamıştır.

Ayet ve sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu belirten Ebussuûd Efendi, ilk inen âyetin Alak Sûresi'nin ilk beş âyeti olduğunu ifade ederken, son inen âyet ve sûre hususunda birçok nakilde bulunmuş, fakat bunlar arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

Tefsirinde âyetlerle ilgili tüm kıraat farklılıklarına değinmeye çalışan Ebussuûd Efendi, farklı kıraatlerin âyetlere kazandırdığı yeni anlam ve hükümlere de işaret etmiştir.

Tefsirinde Ğarîbu'l-Kur'ân kavramına müstakil bir tarif getirmeyen Ebussuûd Efendi, bu kavramın ihtiva ettiği kelimeleri ayrı ayrı belirtmemiştir. Fakat garîb lafızların geçtiği her âyetin tefsirinde, o kelimeleri açıklamış ve diğer âlimlerden o kelimenin anlamını açıklamaya yönelik nakillerde bulunmuştur.

Mesel kavramına da açıklık getiren müfessir, temsilin akıl ile idrak edilen gizli gerçekler üzerindeki perdeyi kaldırıp, onları duyularla idrak edilen açık, hissedilen şeyler haline dönüştürdüğünü belirtmiş ve bu yönüyle temsilin, bir anlatım metodu olarak etkisine dikkat çekmiştir.

Mücmeli kendisinden ne murad edildiği anlaşılamayan müphem lafız olarak tarif eden müfessir, önce ayetlerde geçen mücmel hususları tek tek belirtmiş, daha sonra da bunlara açıklık getirmiştir.

Muhkem ve müteşabih kavramlarına açıklık getiren Ebussuûd Efendi, bu konular hakkında geniş bilgi vermiş ve müteşâbihatın anlamını, ilimde mütehassıs olan âlimlerin de bileyeceğini ifade etmiştir. Cenab-ı hak ile ilgili müteşabih ayetlere de izahlar getirmiştir. Ayrıca Huruf-i Mukattaa'nın manalarının da bilinebileceğini kabul etmiş ve onlarla ilgili bazı yorumlar getirmiştir.

Kur'ân'ı hem lafzı, hem manası, hem de nazım ve tertibi itibariyle mu'cize gören Ebussuûd Efendi, Kur'ân'ın belâğat ve i'cazını göstermeğe gayret etmiş, O'nun, nazm ve üslubundaki i'caz sırlarını büyük bir ustalıkla ele alıp incelemiştir. Ayetlerin nazım ve tertibini, Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden biri olarak değerlendiren Ebussuûd Efendi, nazmı, âyetin manasını tesbit etmede, farklı nüzûl sebepleri arsında tercihte bulunmada ve rivayet malzemelerini değerlendirme bir ölçü kabul etmiştir. Ayrıca müfessir Kur'ân'ın gaybî haberler ihtiva etmesini, tenakuzdan uzak olmasını ve pek çok ilmi ihtiva etmesini de Kur'an'ın i'câz vecihleri olarak belirtmiştir.

Kur'ân'ın anlam bütünlüğüne önem veren Ebussuûd Efendi, bu amaçla âyetlerin birbirleriyle olan irtibatını, sûreler arasındaki münasebatını, bir sûrenin veya âyetin başı ile sonu arasındaki irtibatı tespit etmeye çalışmış; bunu bazen tertip, bazen nazım, bazen münâsebet, bezen de bunların dışındaki kelime ve cümlelerle belirtmeye çalışmıştır.

Sathi bir nazarla bakıldığında ayetler arasında var olduğu zannedilen müşkillere de açıklık getiren müfessir, Kur'ân'da her hangi bir çelişki ve tutarsızlığın olamayacağını belirtmiş, var gibi gözüken tutarsızlık ve çelişkilere de mukni izahlar getirmiştir.

Fazâilü'l- Kur'ân konusunda ise Ebussuûd Efendi, ilim ehline ittifakla mevzu olduğu kabul edilen ve sûreleri okuyan kimselere verilecek sevaplara dâir rivâyetleri her sûre sonunda zikretmiştir ki, bu durum müfessirin ençok eleştirildiği bir husus olmuştur.

Ebussuûd Efendi, âyetlerdeki hitapların maksatlarına değinmiş ve bunları, "hitabı takiben bildirilecek şeylere dikkat çekip, uyarmak ve onların muhteviyatına önem verildiğini bildirmek" olarak açıklamıştır.

Kur'ân kıssalarının Kur'ân'da yer alma sebebini, 'onlardan ibret almak' olarak ifade eden Ebussuûd Efendi, İsrailiyyat ile alakalı rivayetlere de tefsirinde yer vermiş; bazı durumlarda bunların sıhhati le ilgili değerlendirme yaparak bunların akıl ve mantık yönünden kabul edilemeyecek uydurma haberler olduğunu belirtmiş, bazen de bu asılsız haberleri naklettikten sonra herhangi bir izah getirmemiş ve okuyucuyu bu asılsız haberlerle başbaşa bırakmıştır ki; bu durum, Ebussuûd Efendi'nin tenkit edilmesine sebep olmuştur.

Ayetlerlerden maksut olan anlamı, daha doğru olarak açıklamak için, tefsirinde nüzûl sebepleriyle ilgili birçok rivâyette bulunan Ebussuûd Efendi, diğer müfessirler gibi bir âyet hakkında birden çok nüzûl sebebini bulunabileceğini kabul etmiştir. Bunlar arasında tercih yapmış ve tercih yaparken de kelamın siyak-sibakını esas kabul etmiştir. Yine müfessir, tefsirinde sebebini hususiliği karşısında lafzın umumiliği ilkesini benimsemiştir.

Neshin aklen mümkün ve vâki olduğunu ifade eden Ebussuûd Efendi, mensuh ayetler mevzusunda ifrat edip onların sayını yüzlere çıkaranlar kadar olmasa da O da Kur'an'da bir hayli ayetin mensuh olduğunu iddia etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bazı ayetlerin, birçok ayeti neshettiğini belirtmiştir. Ayrıca sünnetin de Kur'an'ı neshettiği görüşünü kabul etmiştir.

Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için bu alanda yazılmış eserlerin incelenip, araştırılmalarında, elbette çok büyük faydalar mevcuttur. Bu nedenle müfessirlerin "Tefsir Usûlü ve Kur'ân İlimleri" konularındaki izah ve açıklamaları büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle biz de çalışmamızda, Ebussud Efendi'nin bu konudaki görüşlerini oryaya çıkarmaya gayret ettik. Bu vesile ile bu toprakların bağrından çıkmış, fakat yeterince tanınmamış "Allame Ebussud Efendi"ye nazarların yönelmesini arzu ettik. Her ne kadar araştırmamız her yönüyle mükemmel olmamakla birlikte, bundan sonraki çalışmalara bazı yönlerden yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- ABDULBAKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mucemû'l-Müfehres li el-fazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, III. bsk. Darü'l-Fikr, Beyrut, 1992
- ABDULAZİZ, Abduh, *el-Belâğatü'l-Istilahıyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1992
- AHMED B.HANBEL, *Müsned*, Müessesetü'r-Risale, 2001
- AKIN, Ali, *Ebussuûd Tefsiri Tercümesi*, (I-XII), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007
- AKK, Hâlid Abdurrahman, *Usûlü't-Tefsir ve Kavaiduhu*, Darü'n-Nefais, Beyrut, 1968
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, "*Ebussuûd*", DİA, İstanbul, 1994,
- ALUSÎ, Ebu's-Senâ Şihabuddin Mahmud el-Alusî, *Ruhu'l-Meâni fî Tefsiril-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebî'l-Mesânî*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 4.bsk. 1985
- ASIM EFENDİ, Ebu'l-Kemal Ahmet, *el-Okyanusu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit*, Takvimhane-i Amire, İstanbul, 1272
- ASKERİ, Ebu Hilal, *Tashihü'l-Vücuha ve'n-Nezair*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire, 2007
- ATAİ, Ataullah b. Yahya Nev'izâde, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-şekâik*, Neşre Hazırlayan: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989
- ATAR, Fahreddin Atar, *Fıkıh Usûlü*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul, 1988
- AYDEMİR, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- , *Tefsirde İsrâiliyyat*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000
- , DİA," *Fezâilu'l-Kur'an*" md. İstanbul, 2006,
- BAĞDATLI, İsmail Pasa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, II. Bsk. Mektebetü'l-İslamiye, Tahran, 1968
- BAKILLANİ, *Nuketü'l-İntisar li Nakli'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ğalul Selam, İskenderiyye, 1971

BAŞ, Erdoğan, *Kur'an ilimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi*", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları I-III*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

BAŞOĞLU, Tuncay, DİA, "*Muhkem*" md. İstanbul, 2006

BAYSAL, Bekir Sıtkı, *Peçevi Tarihi*, (I-II), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981,

BEYDAVİ, Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, Hşy. El-Kazuri, (I-V), Müessesetü's-Şa'ban, Beyrut, ts

BİKAİ, Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmü'd-Dürer fi Tenasibi'l-Ayati ve's-Suver*, Daru'l-Kitabi'l-İslami, (I-XXII), Kahire, ts

BİLMEN, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatu'l-Müfessirîn*, (I-II), Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1974

BİRİŞİK, Abdulhamit - H. Abdulhadi Muhammed, "*Mübhematu'l-Kur'ân*" md. DİA, İstanbul, 2006

BUHARİ, Ebu Abdullah, Muhammed b. İsmail, "*es-Sahihu'l-Buharî*" el-Mektebetü'l-İslamiyye, Mısır, ts

BUĞA, Mustafa Dib, Muhyiddin Dib Mestu, *el-Vadîh fi Ulumi'l-Kur'an*, Daru'l-Ulumi'l-İnsaniyye, Dimeşk, 1998

BURSALI, Mehmed Tahir b. Rıfat, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, İstanbul 1972

CERRAHOĞLU, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1988

-----, *Tefsir Usûlü*, diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1985

-----, DİA, "*Garanik*" md. İstanbul, 1996

CEVHERİ, İsmail b. Hammâd, "*es-Sihah Tacui'l-Lûgati ve Sihahû'l-Arabîyye*", thk. Ahmed Abdulgafur Attar, Daru'l-Kûtûbi'l-Arab, Mısır, 1377

CEZERİ, Hafız ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed eş-Şehir İbn el-Cezeri, *En-Neşru fi'l-Kiraati'l-Aşere*, (I-II), Daru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut, ts,

CÜRCANİ, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif, Ali b. Muhammed b. Ali, "*etTarifat*", Matbaatü'l-Vehbiyyat, Kahire 1566

ÇELEBİ, Kâtip, Mustafa Abdullah Hacı Halife, *Keşfu'z-zünûn an esami'l-kütûbi ve'l-fünûn*, (I-II), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014

ÇETİN, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İstanbul, 1981,

- , DİA, “*Nesih*” md. İstanbul, 2006
- ÇETİNER, Bedrettin, DİA, “*Emsalü’l-Kur’an*” md. İstanbul, 1995
- DEMİR, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006
- DEMİRCİ, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, MÜİFAV, İstanbul, 1996
- , *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul, MÜİFAV, 1998
- , *Kur’an Tarihi*, İstanbul: MÜİFAV, 1997
- DUMAN, M. Zeki, *Vahiy Gerçeği*, Fecr Yayınları, Ankara, 1997
- DUMAN, Zeki – ALTINDAĞ, Mustafa, DİA. “*Huruf-u Mukattaâ*” md. İstanbul, 2003
- DURMUŞ, İsmail, DİA, “*Mecaz*” md. İstanbul, 2003
- DÜZDAĞ, M.Ertuğrul, *Şeyhulislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16.Asır Türk Hayatı*, İstanbul, 1972
- EBUSSUUD EFENDİ, *İrşâdu’l-Aklî’s-Selim ila Mezaya’l-Kitabi’l-Kerim*, thk. Halid Abdu’l-Gani Mahfuz, Darul-Kütûbi’l-İlmiyye, Beyrut, 2010
- EBU HAYYAN, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan, *el-Bahru’l-Muhît*, Beyrut: Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 1993, II, 47.
- EBU ŞEHBE, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrâiliyyât ve’l mevdûât fî kütûbi’t-tefsîr*, Mektebetü’s-sünne, Kahire, ts
- EMİR, Abdülazîz, *Dirâsât fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1983.
- EFENDİ, Büyük Ali Haydar, *Usûl-u Fıkıh Dersleri*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1966
- EKİN, Yunus, *Ebussuûd Tefsirinde Siyakın Yeri*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2012.
- EREN, Şadi, *Kur’an’da Teşbih ve Temsiller*, Akademi yayınları, İzmir, 2006
- ERGUN, Sadettin Nüzhet, *Türk Sairleri*, İstanbul, ts
- EROĞLU, Ali; “*Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış*”, (İkinci Baskı), Eser Ofset ve Matbaacılık, Erzurum, 2013
- ; *Kur’an Tarihi ve Kur’an İlimleri*, (İkinci Baskı), Eser Ofset ve Matbaacılık, Erzurum, 2013
- ELMALI, Hüseyin – ARSLAN, Şükrü, DİA, “*Garib*” md. İstanbul, 1996
- FAYDA, Mustafa, DİA, “*Taberi*” md. İstanbul, 2010

FEHD er-Rumi, *Dirasat fi Ulumi'lKur'ani'l-Kerim*, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1992

FİDAN, Yılmaz, *Ebussuûd'un Fıkhı Meseleleri Çözümündeki Metodu*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013

FİRUZABADİ, Muhammed b.Yakup, *el-Kamusu'l-Muhit*, Mustafa el-Babil Halebi ve Evlatları, Mısır, ts

GÜLLÜCE, Veysel, *Bilimsel Tefsirde Usûl*, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2007.

-----, *Kur'an-ı Kerim'de Kamin Meseller*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 25, Erzurum, 2006

HAFİZ, Ebu'l-Abbas, Cafer b. Muhammed el-Mustağfiri, "*Fedâilu'l - Kur'ân*", Daru İbnu'l-Hazm, Beyrut, 2007

HAKSAN, Mehmet Nermi, *Eyüp Tarihi*, (I-II), İstanbul, 1993

HATİB, Abdulkerim, *el-Kassu'l-Kur'an fi Mantukihi ve Mefhumihî*, Darü'l-Ma'rife, (II. Bsk.), Beyrut, 1975

HAŞİMÎ, Seyyit Ahmet, *Cevâhiru'l-Belâğa*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.

HİMSÎ, Naim, *Fikretü'l İ'cazu'l-Kur'an*, Müessesetü'Risale, Beyrut, 1980

HULÎ, Emin, *et-Tefsîr Meâlimü Hayâtihî ve Menhecühü'l-yevm*, Kahire 1944

ISFEHANÎ, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râğıb, *Müfredâtu Elfâzu'l-Kur'an*, (thk. Safvan Adnan Davudî), s.580, Beyrut 1997

İBN-İ MANZUR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, "*Lisanu'l-Arab*", Daru's-Sadr, Beyrut 1968

İBNÜ'L-CEVZÎ, el-İmam Ebi'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b.Ali b. Muhammed el-Kureşî el-Bağdadi, *Zadü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Mektebetü'l-İslamiyye (I-VIII), Beyrut, 1984

-----, *Nüzhetü'l-a'yuni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücuah ve'n-nezâir*, (Nşr. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Radi), Beyrut, 1984.

İBNÜ'L-İMAD, Ebu'l-Felâh Abdu'l-Hayy İbnu'l-'İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men zeheb*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut.

İBN TEYMİYYE, Takuyyiddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm b. Abdillâh b.Ebi'l-Kâsım el-Harrânî, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*, Dâru's-Şâm li't-Türâs, Beyrut, 1988

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, *Siyer-i Celile- i Nebeviyye*, yy, 1332

KAHVECİ, İhsan, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihi'l-Gayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l Kur'ân*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enst, (Sakarya, 2001),

KALLEK, Cengiz, DİA, “*Maverdi*” md. İstanbul, 2003

KARAÇAM, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Nuzülü ve Kırâatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 23.bsk. İstanbul, 2012

KARÂVİ, Süleyman b.Salih, *el-Vücuḥ ve'n-Nezair fî'l-Kur'ani'l-Kerim*, Külliyyetü't-Terbiyye, Camiatü'l-Melik Faysal, ts

KARAKAYA, Zeki, *Ebussuûd Tefsirinde Belağat Uygulaması*, ATÜSBE. (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2004

KAYSİYYİ, Muhammed Mekki b. Ebi Talib, *el-Umdetü fî Ğaribi'l-Kur'an*, Şerh: Yusuf Abdurrahman Meraşlı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1981

KAYSİYYİ, Ebu Muhammed Mekkiyyi b.Ebi Talib, *el-İzah li-Nasihi'l-Kur'ani ve Mensuhihi*, Darü'l-Minare, Cidde, 1986

KILIÇ, Sadık, *Yemin Olsun ki,*” İhtar yayıncılık, Erzurum, 1996

....., *Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân*, Nil Yayınları, İzmir, 1993

KIRCA, Celal, DİA, “*Aksamı'l-Kur'an*” md. İstanbul, 1989

KOCA, Ferhat, DİA, “*Mücmel*” md. İstanbul, 2006

KUTLUER, İlhan, “İlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

KUTUB, Seyyid, *Fizilâli'l-Kur'ân*, trc. Emin Saraç, Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1977.

MATURİDİ, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, (thk. Mecdi Bâsillûm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005

MATURİDİ, Abdurrahman b. İbrahim, *en Nesh fî'l-Kur'an*, Merkezü'l – Buhûsi't – terbiye, Saûdi Arabistan, 1994.

MAVERDİ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri, *Tefsirü'l-Kur'an (en-Nüket ve'l-Uyun)*, thk. Seyyid Abdu'l-Maksud b. Abdurrahim, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

MENNAU'L-KATTAN, *Mebahis fî Ulumi'l-Kur'an*, (Nşr. Mektebetü'l-Vehbe), Kahire, 2000

- MERTOĞLU, Mehmet Suat, DİA, “*Vücûh ve Nezâir*” md. İstanbul, 2013
- DİA, “*Uslûbu’l - Kur’ân*” md. İstanbul, 2012
- MEYDANÎ, Abdurrahman Hasan Hanbekt, Emsalü’l-Kur’an, Darü’l-Kalem, Dimeşk, 1996
- MUKATİL B. Süleyman, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, (nşr. Ali Özek), İlim Neşriyat, İstanbul, 1993
- , *Tefsiru’l-Kur’ânı’l-Azim*, Daru İhyai’t-Türas, Beyrut, 1423
- MÜSLİM, Ebu’l Hüseyin b. Haccac Kuşeyri, *Sahih-i Muslim*, İhyaut – Turasi’l – Arab, Beyrut, ts.
- NA’NA’, Remzi, *el- İsrâiliyyât ve Eseruhâ fî kütübi’t- Tefsîr*, Daru’l-kalem, Daru’z-ziya, Dimaşk, 1490/1980
- NESAI, Ebu Abdırrahman Ahmed b. Şuayb, “*Sünenu’n-Nesâi*,” şrh. Cemaluddin Suyutî, Mektebetü’l-Mısıriyye, Kahire, ts
- NURSI, Bediuzzaman Said, *Sözler*, RNK yayınları, 2010, İstanbul
- OKUYUCU, Nail- KAYA, Eyyüp Said, DİA, “*Şevkânî*” md. İstanbul, 2010
- ÖZAYDIN, Abdulkerim, DİA, “*İbn Kesir*” md. 1999, İstanbul.
- RAZÎ, Fahrudin, *Tefsîû’l-Fahri’r-Razi*, “Mefatihü’l-Ğayb”, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1402/1981
- RÛMÎ, Fehm b. Abdurrahim b. Süleym, *Dirâsât fî Ulûmi’l-Kur’an*, Riyad, 1413.
- SABUNÎ, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî Ulûmi’l-Kur’an*, Beyrut, el-Mektebetü’l-Azyariyye, 2009
- SÂLİH, Subhi, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’an*, Dersââdet Yayınları, t.y. İstanbul,
- SEALİBÎ, Abdülmelik, *el-Eşbah ve’n -Nezâir*, thk. Muhammed el-Mısıri, Kahire, 1984
- SERİNSU, Ahmet Nedim, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûl’ün Rolü*, Şule yayınları, İstanbul, 1994
- SEZGİN, Fuat, *Tarihu’t-Turasi’l-Arabi*, Camiatu Muhammed b. Suudi’l-İslami, Riyad, 1403/1993.
- SIBAĞ, Muhammed b. Lütfi, *Lemahat fî Ulumi’l-Kur’an*, Mektebetü’l-İslamiyye, Beyrut, 1990

SİCİSTANİ, Ebu Davud Süleyman b.Eş'as, "Sünen-ü Ebi Davud, nşr. Mustafa Babi'l-Halebî ve evlatları, Mısır, 1952.

SÖNMEZ, Mahmut, *Kur'an'da Ayet-İbret Kavramları ve Aralarındaki Münasebet* "ATÜSBE" Basılm amış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1999

SUYUTİ, Celaluddin Abdurrahman; *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed b. Ali), (I-IV), Daru'l-Hadis, Kahire, 2006

ŞENGÜL, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir 1994,

-----, DİA, "Kıssa" md. İstanbul, 2002

ŞENSOY, Sedat, DİA, "Ta'likat" md. İstanbul, 2010

-----, DİA, "Mana" md. İstanbul, 2003.

-----, DİA, "Nazmü'l-Kur'an", md. İstanbul, 2006,

ŞEVKANİ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, Daru İbni Kesir, Beyrut, 1414

ŞİMŞEK, Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*". Esra yayınları, Konya, 1997

-----, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1993,

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-Mısıryye, 1992

TACÜDDİN, Ebi'l-Mehasin Abdalbaki b. Abdi'l-Mecid b.Abdillah, *et-Tercüman an Ğaribi'l-Kur'an*, Thk. Musa b. Süleyman Ali İbrahim, Mektebetü'l-Beyan, Taif, 1998

TEHAVİ, Muhammed b. Ali, *Keşşafü İstilahati'l-Fünun ve'l-Ulum*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996.

TEYMÎ, Ebu Ubeyde Mamer b. el-Müsennâ *Mecâzü'l-Kur'an*, (thk. Fuad Sezgin), Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1954.

TEYMİYYE, Takıyyiddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm b. Abdillah b.Ebi'l-Kâsım el-Harrânî, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, Dârü's-Şâm li't-Türâs, Beyrut, 1988.

TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed bin İsa et-Tirmizi, *es-Sünenü't-Tirmzi*, thk. İbrhim Utve, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Mısır, ts.

TURGUT, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No.44, İstanbul, 1991

TANTAVİ, Muhammed Seyyid, *el-Kıssa fî'l-Kur'ani'l-Kerim*, Darü'n-Nehde, Kahire, 1996

ÜSAME Ahmed Mansur Mü'min, *Allame Ebussuûd ve Menhecühu fî't-Tefsir* (Basılmamış Doktora Tezi) Külliyyeti Usûli'd-din, Kahire 1999

ULUTÜRK, Veli, *Kur'ân-ı Kerim'de Meseller* "EAÜİFD, Sayı: 11

VAHİDİ, Ebulhasen Ali b. Ahmed, *Esbab-ı Nüzûl*, Necati Tetik & Necdet Çağıl, (çev.), Erzurum, İhtar Yayıncılık, t.y

VEHBİ EFENDİ, Mehmed, *Hülasatü'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an* (I-XV), Evkaf-ı İslamiyye Matbaası İstanbul, 1923-1937

YAVUZ, Yusuf Şevki, DİA, "İ'câzûl'l – Kur'ân" md. İstanbul, 2000

-----, DİA, "Vahiy" md. İstanbul, 2012

YAZICI, İshak, *Nüzûl Sebeplerini Bilmenin Kur'an Tefsirindeki Önemi*", OMÜİFD, 2, Samsun, 1987

-----, *Ebu'l-Leys es-Semerkandi ve Tefsirindeki Metodu*, ATÜSBE. (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1982,

YERİNDE, Âdem, DİA, "Müşkilü'l – Kur'ân" md. İstanbul, 2006

YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, III. Bsk. İstanbul, 1989

-----, *Kur'an-ı Kerim'de Kıssalar*, " AÜİFD, Sayı: 3, Ankara, 1979

-----, *Peygamberimizin Kur'ân Tefsiri*, Akademi Yayınları, İstanbul, 2010

YILMAZ, Faik, DİA, "Münasebatu'l-Kur'an"md, İstanbul, 2006

YÜKSEL, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul: MÜİFAV, 1996, s.42.

ZARZUR, Adnan Muhammed, *Medhelu ila Tefsiri'l-Kur'an ve Beyanu İ'cazihi*; Mektebetü'l-İslamiye, Beyrut, 1981

ZEMAŞERİ, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâyiki Gavâmizi't-Tenzîli ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdul Mevcud ve Ali Muhammed Muavviz, (I-VI), Mısır, ts.

ZERKEŞİ, Bedrüddin Muhammed b Abdullah, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, II. Bsk. Daru'l-Marife, Beyrut, ts

ZİRİKLİ, Hayreddin, *Kâmusu terâcim li eşhuri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rabîn ve'l-müştşrikîn*, (I-X), yy, ts;

ZEBİDİ, Muhibud-din Ebu'l-Feyz es-Seyyid Muhammed Murtaza, *Tacû'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Daru's-Sadr, Beyrut 1966

ZEHEBİ, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirin*, İkinci Bsk. Saadet Matbaası, Irak, 1396/1976

ZERKANİ, Muhammed Abzulâzim, *Menahilu'l-İrfan fî Ulumu'l Kur'ân*, Daru'l-Kûtubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988

ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed Abdullah, *el-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Yusuf Abdurrahman ve Diğerleri), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1994.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mahmut SÖNMEZ
Doğum Yeri ve Tarihi	TORTUM-11.02.1959
Eğitim Durumu	
Ön Lisans Eğitimi	Maraşal Çakmak Eğitim Enstitüsü / Gümüşhane
Lisans Eğitimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Eğitimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yabancı Diller	Arapça
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı, Sosyal Hizmetler, Iğdır Üniversitesi
Katıldığı Kurslar	Devlet Memurları Yabancı Diller Eğitim Merkezi
İletişim	
E-Posta Adresi	mahmutsonmez25@hotmail.com
Tarih	20.02.2016